

Львівський державний університет
внутрішніх справ

Л. В. Хомко, Х. Ю. Кульгавець

Правове регулювання підприємницької діяльності

Навчальний посібник

Львів
2016

УДК 346(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)409.91я75
Х76

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 26 жовтня 2016 року № 3)

Рецензенти:

М. В. Парасюк, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ;

Т. В. Волинець, кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри господарського права та процесу юридичного факультету Львівського торгово-економічного університету

Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю.

Х76 Правове регулювання підприємницької діяльності: навчальний посібник / Л. В. Хомко, Х. Ю. Кульгавець. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 424 с.

ISBN 978-617-511-223-6

Розглянуто актуальні питання, пов'язані із правовим регулюванням відносин, учасниками яких є економічно самостійні суб'єкти підприємницької діяльності.

Зміст навчального посібника буде корисним для усіх, хто цікавиться проблемами правового регулювання підприємницької діяльності: студентам, аспірантам, викладачам, практичним працівникам органів державної влади та місцевого самоврядування та усім небайдужим до осягнення нових правових знань.

УДК 346(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)409.91я75

ISBN 978-617-511-223-6

© Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю., 2016,
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
Розділ 1. ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	8
1.1. Сутність та юридична природа підприємницької діяльності як правового регулювання	8
1.2. Підприємництво як основна форма господарської діяльності: поняття, ознаки, принципи	17
1.3. Законодавче забезпечення підприємництва в Україні	27
Розділ 2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	36
2.1. Поняття, суть і принципи державного регулювання підприємницької діяльності	36
2.2. Державна підтримка підприємництва	47
2.3. Органи, що здійснюють державне регулювання підприємництва, та їх правовий статус	61
2.4. Деретулювання підприємницької діяльності	66
Розділ 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА	75
3.1. Поняття та загальна характеристика суб'єктів підприємницької діяльності	75
3.2. Громадянин як суб'єкт підприємництва	84
3.3. Підприємство: поняття, види, організаційні форми	91
3.4. Господарські товариства як суб'єкти підприємницької діяльності	98
3.5. Правове становище господарських об'єднань	109
3.6. Правове положення іноземних підприємств та підприємств з іноземними інвестиціями	118
Розділ 4. ЛЕГІТИМАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА	125
4.1. Поняття та стадії легітимації суб'єкта підприємницької діяльності	125
4.2. Правове значення і зміст державної реєстрації суб'єктів підприємництва	130
4.3. Порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності	138
4.4. Ліцензування підприємницької діяльності	149
4.5. Дозвільні процедури у сфері підприємництва	159

Розділ 5. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА	174
5.1. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів підприємництва	174
5.2. Поняття та склад майна суб'єктів підприємництва	183
5.3. Правовий статус майна громадянина-підприємця	196
5.4. Правовий режим майна юридичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності	199
Розділ 6. ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ПРИПИНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	212
6.1. Поняття та підстави припинення підприємницької діяльності	212
6.2. Ліквідація та реорганізація суб'єктів підприємництва	214
6.3. Банкрутство суб'єктів підприємницької діяльності	229
6.3.1. Сторони та учасники процедури банкрутства	234
6.3.2. Стадії провадження у справі про банкрутство	238
6.3.3. Судові процедури, які застосовуються до боржника	246
6.3.4. Особливості банкрутства фізичної особи-підприємця	260
Розділ 7. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ТА МОНОПОЛІЇ	265
7.1. Економічна конкуренція: поняття та законодавче регулювання	265
7.2. Монополії та монопольне становище суб'єкта підприємництва	274
7.3. Поняття та види недобросовісної конкуренції	281
7.4. Порушення законодавства у сфері економічної конкуренції	286
7.5. Повноваження державних органів, що забезпечують захист та розвиток конкуренції в підприємницькій діяльності	295
Розділ 8. ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	302
8.1. Поняття та види державного контролю	302
8.2. Здійснення державного контролю у сферах господарювання (підприємництва)	312
8.3. Правовий статус органів у процесі здійснення державного контролю у сфері підприємницької діяльності	323
8.4. Правовий статус суб'єктів підприємництва у процесі здійснення державного контролю	332

Розділ 9. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА	341
9.1. Поняття, принципи, функції та види юридичної відповідальності у сфері підприємництва	341
9.2. Господарсько-правова відповідальність суб'єктів підприємництва	342
9.3. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері підприємницької діяльності	363
9.4. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері підприємництва	367
Розділ 10. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА У МЕЖАХ АСОЦІАЦІЇ З ЄС	373
10.1. Адаптація українського господарського законодавства до вимог законодавства ЄС	373
10.2. Сучасні імплементаційні процеси у сфері підприємництва в перебізі інтеграції до ЄС	381
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	392

ПЕРЕДМОВА

Укладання навчального посібника зумовлено низкою причин. По-перше, набуття Україною повноцінного членства у Світовій організації торгівлі, відтак можливість виходу на ширший (іноземний) ринок вітчизняних суб'єктів підприємництва, спричинили особливе правове регулювання їхньої діяльності. По-друге, в контексті євроінтеграційних процесів законодавство, на якому ґрунтується підприємницька діяльність, характеризується активною динамічністю, отже, потребує постійного відстеження останніх нововведень, змін, доповнень. І, нарешті, навчальна дисципліна «Правове регулювання підприємницької діяльності» є важливою складовою професійної підготовки майбутніх юристів, оскільки у своїй практичній діяльності сучасним правознавцям доводиться знати норми доволі складного, перенасиченого, заплутаного законодавства, укладати договори, виконувати господарські зобов'язання перед контрагентами тощо.

Навчальний посібник покликаний послугувати у наданні методичної допомоги студентам юридичних спеціальностей задля засвоєння наукових положень та норм національного законодавства щодо провадження підприємництва в Україні. Виклад матеріалу спрямований на формування у студентів практичних вмінь та навичок щодо самостійного наукового пошуку та вирішення практичних проблем, які виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності.

У кожному розділі посібника подано низку необхідних ключових понять, які потрібно засвоїти. Також розкрито особливості підприємницької діяльності в Україні; описано засади державного регулювання підприємницької діяльності; висвітлено елементи та порядок легітимації суб'єктів підприємництва; схарактеризовано правовий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності; проаналізовано порядок та підстави припинення суб'єктів підприємництва; з'ясовано правові основи законодавчого регулювання конкуренції та монополії; розкрито державний контроль у сфері підприємницької діяль-

ності; подано аналіз юридичної відповідальності за правопорушення в сфері підприємництва; досліджено імплементаційні процеси у сфері підприємництва в межах асоціації з ЄС.

У посібнику використано великий масив нормативно-правових актів, представлених як законами України і підзаконними актами, так і матеріалами судової практики. Крім того, під час написання залучалися актуальні дослідження, накопичені вітчизняною юридичною наукою.

Кожен розділ містить перелік контрольних питань з теми, якими можуть послуговуватись студенти з метою самоперевірки і кращого закріплення освоєного матеріалу з навчальної дисципліни.

Автори сподіваються, що така форма викладу зумовить у студентів потребу в аналізі додаткової монографічної, довідкової та періодичної літератури та активізуватиме інтерес до освоєння нових тем і курсів. Відтак для бажаючих досягнути специфіку правового регулювання підприємницької діяльності в Україні та збагатити основні знання, виробити самостійне вміння впевнено наводити аргументи в кінці навчального посібника наведено список основної та додаткової рекомендованої літератури.

Розділ 1

ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Сутність та юридична природа підприємницької діяльності як правового регулювання

Останнім часом в Україні відбуваються активні процеси в правовій площині регулювання підприємницької діяльності. Правове регулювання підприємництва є формою регулювання суспільних відносин з метою регламентації поведінки учасників цих відносин відповідно до норм права. Ефективне правове регулювання підприємництва є одним із пріоритетних завдань держави, яка, застосовуючи всебічні заходи регулюючого впливу, впливає на створення сприятливих умов для розвитку бізнесу в інтересах суспільства і держави загалом.

З огляду на вивчення підприємницької діяльності в юридичному аспекті, потребує з'ясування поняття «правове регулювання», дослідженням якого займаються різні науковці. Зокрема О. Ф. Скакун під правовим регулюванням розуміє здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичного закріплення, охорону і розвиток¹. П. М. Рабінович визнає, що правове регулювання – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку². У своїй дисертації О. М. Мельник доходить висновку, що правове регулювання – це здійснюваний всією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспіль-

¹ Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум. – 2000. – 691 с.

² Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / П. М. Рабінович. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с. – С. 53.

ні відносини, з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку³. С. В. Бобровник визначає правове регулювання як логічний процес, що складається з певних елементів: предмету правового регулювання; способів правового регулювання суспільних відносин; механізмів правового регулювання⁴.

Ю. В. Кривицький вбачає у правовому регулюванні процес дії права на суспільні відносини. Автор до основних стадій правового регулювання відносить: 1) видання норм права та їх загальну регулюючу дію на суспільні відносини (правова регламентація суспільних відносин); 2) виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у конкретних суб'єктів права на основі дії правових норм та їх реалізацію в конкретних правовідносинах, коли ці права та обов'язки здійснюються ними на практиці, втілюються в їхній фактичній поведінці. До факультативних стадій правового регулювання належать застосування та офіційне тлумачення норм права⁵.

Отже, можна стверджувати, що правове регулювання підприємницької діяльності охоплює специфічну діяльність держави щодо встановлення юридичних норм та засобів їх реалізації, а також діяльність безпосередніх учасників відносин – суб'єктів підприємництва. Відтак правове регулювання підприємництва – це комплексна категорія, яку можна охарактеризувати як правовий вплив на відносини в сфері реалізації права на підприємницьку діяльність, яка здійснюється через систему юридичних засобів, способів, форм та методів з метою їхнього увідповіднення з потребами підприємництва.

У контексті дослідження суті правового регулювання підприємницької діяльності необхідно здійснити аналіз співвідношення терміна «підприємницька діяльність» із суміжними

³ Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / О. М. Мельник – К., 2004. – 208 с. – С. 11.

⁴ Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права / С. В. Бобровник // Правова держава. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 1996. – Вип. 7. – С. 102–108.

⁵ Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / Ю. В. Кривицький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 77.

поняттями, які активно використовуються українським законодавством, зокрема «господарська діяльність», «економічна діяльність», «комерційна діяльність».

Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (далі – ГК України) визначає *господарську діяльність* як діяльність суб'єкта господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт та надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Водночас відповідно до п. 14.1.36 ст. 14 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (далі – ПК України) *господарська діяльність* – діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами. Сформульоване визначення у ПК України за своїми ознаками радше збігається з поняттям підприємництва.

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» під *господарською діяльністю* розуміється будь-яка діяльність, зокрема й підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару.

У спеціальній літературі поняття «господарська діяльність», як правило, використовується для характеристики предмету господарського права. До господарської діяльності належать такі непідприємницькі види економічної активності: діяльність організаційно-майнового характеру щодо створення, реорганізації, ліквідації юридичних осіб; щодо управління майном; діяльність держави і муніципальних утворень з приводу регулювання економікою тощо.

«Економічна діяльність» розглядається як один із видів економічної активності людини, форма участі індивіда у суспільному виробництві та спосіб отримання фінансових коштів для забезпечення життєдіяльності його самого та членів сім'ї. Доповнення до економічної діяльності визначення «господар-

ська діяльність» передбачає «момент раціональності», ефективності⁶.

У Господарському кодексі термін «економічна діяльність» згадується у нормі лише однієї статті: у п. 8 ч. 1 ст. 10 ГК України йдеться про те, що податкова політика, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної *економічної діяльності* суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів.

Визначення самого терміна «економічна діяльність» немає у ГК України, втім воно закріплене у деяких підзаконних нормативно-правових актах, зокрема у:

- наказі Державного комітету статистики України від 04.06.2004 р. № 351 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку валового регіонального продукту виробничим методом», відповідно до якого, *економічна діяльність* – це процес поєднання дій, які призводять до отримання відповідного набору товарів чи послуг;

- класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010, затвердженій Наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457, згідно з якою *економічна діяльність* – це процес виробництва продукції (товарів і послуг), який здійснюють з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Економічну діяльність характеризують витрати на виробництво, процес виробництва та випуск продукції.

Отже, поняття «господарської діяльності» визначається як видове поняття щодо більш широкого поняття «економічна діяльність».

Водночас згідно з ч. 2 ст. 3 ГК України господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є *підприємництвом*, а суб'єкти підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

⁶ Предпринимательское (хозяйственное) право: учебник: в 2 т. / отв. ред. О. М. Олейник. – М.: Юристъ, 1999. – Т. 1 – 727 с. – С. 17.

Розмежування господарської діяльності на підприємницьку і некомерційну видається дещо нелогічним. Доцільніше було б поділяти її на підприємницьку і непідприємницьку, або ж на комерційну і некомерційну.

Саме поділ на такі два різновиди – підприємницьку (комерційну) та непідприємницьку (некомерційну) залежно від мети, способу організації та здійснення господарської діяльності здійснює В. С. Щербина⁷. Господарська діяльність, на думку вченого, хоча і є зазвичай підприємницькою, тобто здійснюваною з метою отримання прибутку, проте охоплює і непідприємницьку діяльність, щодо якої отримання прибутку не лише не обов'язкове (казенні підприємства, експериментальні та інші планово-збиткові підприємства, які фінансуються за рахунок державних дотацій), а й іноді прямо заборонене законом (товарні, фондові біржі, організації, що саморегулюються на ринку цінних паперів, об'єднання підприємств тощо).

Водночас на підставі назви глави 4 «Господарська комерційна діяльність (підприємництво)» висновуємо, що законодавець ототожнив поняття господарської комерційної діяльності з підприємництвом. Окрім того, ст. 70, в якій йдеться про право підприємств на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші види діяльності), термін «комерційна діяльність» використовується самостійно, замінюючи поняття підприємництво. Ба більше, у нормах статей 156, 157 ГК України поняття «господарський обіг» прирівнюється до комерційного.

Офіційне визначення поняття комерційна діяльність закріплене у підзаконному нормативному акті: Постанові НБУ від 06.09.2007 р. № 324 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України». Для цілей цього документа, *комерційна діяльність* – це діяльність із залучення та розміщення коштів, надання послуг з обслуговування, яка не пов'язана з торговими операціями банку та управлінням активами і пасивами. Втім, як бачимо, вказана дефініція стосується обме-

⁷ Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с. – С. 6–7.

женої сфери правовідносин, що здійснюються у галузі банківської діяльності.

Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII «Про електронну комерцію» (ст. 3) трактує термін «комерція» в межах відносин, що спрямовані на отримання прибутку і виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру. Означене визначення свідчить про спробу поєднання ознак, які є в основі понять «підприємницький» та «комерційний».

Авторський колектив підручника під назвою «Комерційна діяльність» за редакцією В. В. Апопії *комерційну діяльність* визначає як організацію і управління комерційними процесами та операціями, пов'язаними з товарно-грошовим обміном, остаточною метою якої є здійснення купівлі-продажу товарів, послуг і отримання прибутку. Під підприємництвом тут розуміється самостійна, ініціативна системна діяльність для отримання прибутку. Водночас, на переконання авторів, підприємництво – це не тільки діяльність, а й спосіб господарювання, умови ринку, тому воно набагато ширше за змістом, ніж комерційна діяльність, яку можна вважати окремим видом підприємництва⁸.

Знатний представник цивілістичної школи І. В. Спасибо-Фатеева в контексті дослідження системи юридичних осіб пропонує розмежовувати поняття «підприємницька діяльність» (в основу ставиться критерій мети отримання прибутку) та «комерційна діяльність» (в основу ставиться критерій сфери діяльності) і зауважує, що розмежування цих понять дасть змогу уникнути суперечностей щодо здійснення непідприємницькими товариствами підприємницької діяльності та заборони розподілу прибутку між учасниками деяких підприємницьких товариств⁹.

⁸ Комерційна діяльність: підручник / В. В. Апопій та ін.; ред. В. В. Апопій. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2008. – 558 с. – С. 11-12.

⁹ Спасибо-Фатеева І. Юридичні особи за цивільним кодексом України / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2014. – № 2. – С. 76.

Позиції розмежування дотримується і В. М. Махінчук. Науковець, на підставі здійснення правового аналізу, вважає за доцільне розмежовувати підприємництво та комерцію, і за критерій розмежування пропонує послуговуватись суб'єктним складом відповідних відносин. Йдеться про те, якщо розглядати комерційну діяльність як відносини рівних, незалежних суб'єктів, то під комерційними відносинами слід розуміти виключно відносини між суб'єктами комерційної діяльності з метою одержання прибутку. Тобто купівля-продаж, якщо одним із учасників є споживач, не підпадає під цю категорію. Відтак автор пропонує комерційну діяльність розглядати як один із видів підприємницької діяльності¹⁰.

Авторитетний науковець у галузі господарського права О. М. Подцерковний стверджує, що в сучасну епоху згладжується межа між комерційною і некомерційною господарською діяльністю, а визначити, де закінчується підприємництво та починається некомерційна діяльність, не завжди можливо. Для державного регулювання важливим є не так мета і результат діяльності суб'єкта (а для регулювання підприємництва необхідно довести спрямованість поведінки особи на отримання прибутку), як процес і сфера діяльності, те що називається в літературі «технологія господарювання»¹¹. Це відображено у численних актах законодавства, які зорієнтовані на впорядкування загалом господарської діяльності, а не тільки підприємництва.

Цікавим, на наш погляд, є дослідження лінгвістичного аналізу понять «підприємницька юридична особа» та «комерційна юридична особа», внаслідок якого підтверджено наявну у доктрині концепцію відмінності цих понять та підтримано позицію визнання поняття «підприємницька діяльність» ширшим, аніж «комерційна діяльність»¹². Автор звертається до

¹⁰ Махінчук В. Підприємництво та комерція за законодавством України / В. Махінчук // Юридична Україна. – 2012. – № 11. – С. 68–69.

¹¹ Подцерковний О. П. Від торгового права до господарського: періодизація галузевого розвитку / О. П. Подцерковний // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 48. – С. 302.

¹² Зеліско А. Підприємницькі юридичні особи приватного права: термінологічний аналіз / А. Зеліско // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 4. – С. 23.

досвіду лінгвістичної термінології іноземних держав і вказує, що, наприклад, в англійській мові використовується також два поняття: 1) «entrepreneurial» – підприємницький, вживається в аспекті пов'язаності такої систематичної діяльності з ризиком; 2) «commercial» – прибутковий, торговий, такий, що стосується торгівлі. Поняття комерції пов'язується з торговельною діяльністю (про це свідчить аналіз змісту норм чинного законодавства України, які використовують фрагментарно термін «комерційний»), тоді як підприємницька діяльність за своєю суттю є більш широким поняттям.

Представники економічної науки з погляду своїх галузевих досліджень підтримують позицію розмежування підприємницької і комерційної діяльності, оскільки підприємництво є не тільки діяльністю, а й способом господарювання, умовою ринку, тому воно значно ширше за змістом, ніж комерційна діяльність, яку можна вважати окремим видом підприємництва¹³. До того ж пропонується розглядати комерційне підприємництво у вузькому і широкому розумінні. З погляду вузького аспекту, комерційне підприємництво – це підприємництво у сфері торгівлі, пов'язане із здійсненням процесів купівлі-продажу товарів для задоволення попиту покупців (споживачів) та отримання прибутку. У широкому розумінні комерційне підприємництво виступає як господарсько-торговельна діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері виробництва і товарообігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їхню реалізацію шляхом надання відповідних послуг¹⁴.

Отже, комерційна діяльність є частиною підприємницької діяльності й відрізняється від неї тільки тим, що не охоплює процес виготовлення товару.

Деякі суперечності викликає й застосування термінів «малый бізнес», «мале підприємництво» та «мале підприємство».

¹³ Крисько Ж. Сутність та види комерційної діяльності підприємства / Ж. Крисько // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2013. – Вип. 18. – С. 79.

¹⁴ Виноградська А. М. Комерційне підприємництво: сучасний стан, стратегії розвитку: монографія / А. М. Виноградська. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 807 с. – С. 9.

Варто зауважити, що у господарській практиці підприємство і бізнес звичайно ототожнюються, однак це лише зовнішня форма. Бізнес – це сукупність відносин між усіма учасниками господарських відносин та ринкової економіки загалом (споживачі, наймані працівники тощо) щодо здійснення певного алгоритму дій, які вміщують поняття заняття, власна справа, угода, договір, підприємство, ділове життя, прибуток.

Аналіз законодавства України демонструє відсутність визначення поняття «малий бізнес», але ГК України використовує поняття «суб'єкти малого підприємництва». Тому пропонуємо вважати, що для українських реалій більш прийнятним, з погляду законодавця, є поняття «мале підприємство». Термін «бізнес» зазвичай застосовується зарубіжними вченими та представниками економічної науки.

В. Гриньова зазначає, що бізнес – це комерційна діяльність, яка визначає спосіб існування людини і дає йому можливість бути незалежним у судженнях і ухваленні рішень. В американському вживанні значення слова «бізнес» визначається як будь-яка справа, комерційне або виробниче підприємство, комерційна практика, політика окремого підприємця або цілої фірми. Розмежовує вказані поняття й І. Н. Герчикова. На думку вченої, бізнес – це більш широке поняття, ніж підприємство, оскільки до бізнесу можна віднести здійснення разових комерційних угод у будь-якій сфері економічної діяльності, які спрямовані на отримання доходу (прибутку). Це дає підставу зробити висновок, що не будь-який бізнес є підприємством, але будь-яке підприємство є бізнесом¹⁵. Представник економічної думки Й. Шумпетер¹⁶ вважав, що підприємство і бізнес, хоча й близькі за змістом, але різні соціально-економічні

¹⁵ Ісаков М. Г. Поняття та ознаки підприємництва як об'єкта державного контролю / М. Г. Ісаков // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 338. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

¹⁶ Шумпетер Йозеф – уродженець Моравії (територія Чехії). У 1901–1906 рр. навчався у Віденському у-ті; 1909–1911 рр. професор Чернівецького університету; 1919–1920 рр. – міністр фінансів Австрії. Професор Рейнського (Бонн, 1925–1932 рр.) і Гарвардського університетів (відома праця «Капіталізм, соціалізм, демократія»).

явища, оскільки будь-який підприємець, безумовно, «бізнесмен», тобто ділова людина, проте не кожна ділова людина вважається підприємцем.

1.2. Підприємництво як основна форма господарської діяльності: поняття, ознаки, принципи

Підприємництво – це різнобічне, комплексне явище, одна із поширених форм діяльності людини. Дослідження і вивчення підприємництва здійснюється представниками різних наук: соціології, філософії, економіки, історії, психології, і, звісно, юриспруденції. Втім, такий багатоаспектний підхід до вивчення підприємництва не призвів до єдиного розуміння цього поняття. Відтак єдиного уніфікованого для всіх наук визначення поняття підприємництва немає.

Дефініція поняття «підприємництво» складалася протягом тривалого часу, змінюючись під впливом психології людей та соціально-економічних подій. Вона постійно поповнюється елементами нового змісту історичних, політичних, юридичних, економічних і соціально-психологічних відносин¹⁷.

Уперше термін «підприємництво» було введено в науковий обіг у XVIII ст. англійським вченим, банкіром та економістом Р. Кантільоном, який наголошував на домінуючій ролі особи підприємця (праця «Нарис про природу торгівлі загалом»). Автор розглядав підприємництво як особливу економічну функцію, надважливою рисою якої є ризик та новаторство.

Загалом на основі аналізу розвитку світової економічної думки вирізняють чотири основні етапи процесу наукового розуміння підприємництва¹⁸.

На першому етапі (XVII–XVIII ст.) основна увага у визначенні підприємництва зосереджувалась на ризику, який очікує підприємець в процесі здійснення підприємницької діяльності

¹⁷ Редькін Д. О. Трансформація парадигми підприємництва з позиції самодостатності / Д. О. Редькін // Економічні інновації: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 45. – С. 209.

¹⁸ Купчак Б. Ф. Підприємництво: суть та умови здійснення / Б. Ф. Купчак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.2. – С. 246.

(Р. Кантільйон, Ф. Найт). Ф. Найт досліджував такі категорії, як ризик і невизначеність, а підприємництво він ототожнював з управлінням і відповідальністю. На його розсуд, «підприємець – це управляючий, який несе відповідальність за всі доходи і витрати, і цим самим залежить від невизначеності». «Прибуток підприємця є винагородою за прийняття ним на себе ризику».

Другий етап (кін. XIX – поч. XX ст.) характеризується загальним проривом у науковому осмисленні підприємництва, який пов'язаний з ідеями Й. Шумпетера, який наголошував на інноваційності як основній рисі підприємництва. На думку вченого, підприємець покликаний «робити не те, що роблять інші» і «робити не так, як роблять інші», тобто виробляти «дещо інше, або дещо інакше». Одна і та ж особа може бути підприємцем доти, доки він реалізує інновації, і втрачає цей статус після налагодження свого бізнесу. Науковець вважав, що підприємництво не є професією, а підприємці утворюють особливий клас тільки в тому розумінні, якщо дослідник під час класифікації може виділити їх в окрему групу¹⁹. Цікавим є і твердження Й. Шумпетера про те, що важливими мотивами для підприємця в його діяльності є «мрія і воля заснувати свою приватну імперію..., свобода і умови для розвитку особистості, воля до перемоги (символом цієї перемоги є величина прибутку, який отримує підприємець), радість творчості». Водночас право власності на майно вчений не вважав ознакою підприємництва.

На третьому етапі (середина XX ст.) вчені досліджували поліфункціональну модель підприємництва й особисті риси підприємця (Л. Мізес, Ф. Хайек, І. Кірцнер). На переконання Л. Мізеса, підприємницька функція полягає у визначенні сфер застосування факторів виробництва: «Підприємець – це завжди спекулянт. Це людина, яка має справу з невизначеними обставинами майбутнього. Успіх підприємця чи невдача залежать від точності передбачування невизначених подій. Якщо він не зможе зрозуміти, чого слід очікувати, то він прирече-

¹⁹ Лазур П. Ю. Історична еволюція феномена підприємництва та його науково-економічні і інтерпретації / П. Ю. Лазур // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – 2006. – Вип. 16.6. – С. 285–292.

ний. Єдиним джерелом, з якого виникає підприємницький дохід, є його здатність краще, ніж інші, прогнозувати майбутній попит споживачів»²⁰. Австрійський економіст Ізраель Кірцнер у своїй роботі «Конкуренція і підприємництво», не заперечуючи ключового значення прибутку як невід'ємної ознаки підприємництва, все ж наполягав на важливості самого феномену підприємництва як головного рушія в ринковому процесі²¹.

Четвертий етап характеризується перенесенням акценту на управлінський аспект в аналізі дій підприємця (Е. Дж. Долан, Д. Ліндсей, Кемпбелл Р. Макконнелл). Американські вчені Е. Дж. Долан та Д. Ліндсей під підприємництвом розуміють процес пошуку нових можливостей, використання нових технологій і нових сфер вкладання капіталу, подолання старих стереотипів та меж. Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Брю підприємництво розглядають як здатність людини організувати певне поєднання інших ресурсів для виробництва продукту, ухвалювати послідовні нешаблонні рішення, здійснювати інновації та ризикувати²².

Чимало дефініцій у зарубіжній науковій літературі підкреслюють багатозначність поняття «підприємницька діяльність». Зокрема стверджується, що підприємництво має принаймні два значення. Одне – процес виробництва, матеріальний, технологічний процес; інше значення означає систему приватних підприємств і мету отримання прибутку, тобто законодавчий та соціальний процес²³.

Сучасні вітчизняні представники економічного напрямку досліджень зазвичай розглядають підприємництво як форму

²⁰ Мизес Л. Человеческая деятельность. Трактат по политической теории / Л. Мизес. – М.: ОАО НПО Экономика, 2000. – 878 с. – С. 274.

²¹ Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / И. Кирцнер; пер. с англ. под ред. проф. А. Н. Романова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239 с [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libertarium.ru/lib_competition.

²² Лазур П. Ю. Исторична еволюція феномена підприємництва та його науково-економічні і інтерпретації / П. Ю. Лазур // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – 2006. – Вип. 16.6. – С. 290.

²³ Власова Н. О. Економічний механізм регулювання підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі: монографія / Н. О. Власова, М. В. Чорна, М. В. Беляєва. – Х.: ХДУХТ, 2013. – 155 с. – С. 6.

економічної активності, спрямовану на отримання прибутку. Зокрема С. Дзюбик під підприємництвом розуміє самостійну, ініціативну, постійна діяльність у сфері виробництва, надання послуг і товарів, що здійснюється на власний страх та ризик з метою отримання прибутку²⁴. В. Я. Бобров трактує підприємництво як діяльність, спрямовану на максимізацію прибутку, зміст якої полягає в задоволенні його шляхом продажу продуктів і послуг як товару²⁵.

Пропоновані в економічних аспектах визначення поняття підприємництва дещо відрізняються від тих, які сформульовані представниками юридичної науки. Якщо в економічній літературі здебільшого надається перевага такій ознаці, як спрямованість на максимізацію прибутку, то представники юридичної науки визначають інші характеристики підприємницької діяльності. Зокрема В. Л. Мусяка пропонував таке визначення підприємництва: це не заборонена законом ініціативна, систематична, самостійна діяльність приватних осіб (підприємців) і юридичних осіб, що ґрунтується на приватній або будь-якій іншій формі власності, спрямована на отримання прибутку, здійснювана на власний ризик і під свою відповідальність²⁶. Д. Задохайло вважає підприємництво реалізацією юридичною або фізичною особою своєї правоздатності шляхом складання і виконання цивільно-правових договорів неспоживчого характеру з метою отримання прибутку. Фізичні та юридичні особи водночас діють за власною ініціативою, на власний ризик та за власний кошт²⁷. Н. О. Саніахметова наголошує, що під час визначення поняття «підприємництво» необхідно виходити з теоретичної економічної основи, що пояснює його сутність²⁸.

²⁴ Дзюбик С. Основи економічної теорії / С. Дзюбик, О. Ривак. – К.: Основи, 1994. – 208 с.

²⁵ Бобров В. Я. Основи ринкової економіки / В. Я. Бобров. – К.: Либідь, 1995. – 320 с.

²⁶ Мусяка В. Л. Правовые основы предпринимательской деятельности / В. Л. Мусяка. – Харьков: Бизнес-информ, 1995. – 509 с.

²⁷ Задохайло Д. Проблемы кодификации предпринимательского законодательства / Д. Задохайло // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 5. – С. 3–16.

²⁸ Господарське право України: навчальний посібник / за заг. ред. проф. Н. О. Саніахметової. – Х.: «Одіссей», 2005. – 608 с. – С. 9.

Отже, різноманітність запропонованих трактувань поняття «підприємництво» обумовлюється його багатоманітністю та всебічним застосуванням як економічної, правової, господарської, соціальної категорії.

Категорія «підприємництво» має визначальне практичне значення. Вона широко використовується в чинному законодавстві. Зокрема ч. 1 ст. 42 Конституції України закріпила концептуальну засаду про те, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це право ґрунтується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик підприємницької діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку.

Уперше на законодавчому рівні визначення підприємництва було здійснено Законом України від 07.02.1991 р. № 698-ХІІ «Про підприємництво» (втратив чинність 01.01.2004 р., окрім ст. 4). Згідно зі ст. 1 вказаного закону *підприємництво* тлумачилось як безпосередня, самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, встановленому законодавством. Однак наведена дефініція поняття підприємництва містила обмежене трактування видів діяльності суб'єктів господарювання. виправила такий значний недолік, розширивши види діяльності суб'єктів, норма ст. 42 ГК України, закріпивши під поняттям підприємництво, самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Отже, закріплене у ГК України поняття та принципи підприємницької діяльності дають змогу виокремити такі офіційні ознаки підприємництва, що окреслені законодавством:

1. Беззаперечним є факт, що підприємництво є діяльністю. Тобто це сукупність дій, що здійснюються систематично, і пов'язані з виробництвом матеріальних і нематеріальних благ, реалізації їх на ринку як товару, виконання робіт або

надання послуг²⁹. Дійсно, за семантичним значенням підприємство трактується як діяльність підприємця³⁰. Тут важливо зауважити, що під поняттям підприємець слід розуміти усіх суб'єктів підприємницької діяльності різних організаційно-правових форм.

2. *Самостійність здійснення*, що означає відносну незалежність підприємця від інших суб'єктів підприємництва, державних органів, господарських організацій і фізичних осіб. Підприємець вільний у виборі предмета підприємницької діяльності, а також коштів для його ефективного здійснення. Самостійність виявляється і на стадіях пошуку партнерів, укладання договорів, розподілу підприємницького доходу. Саме самостійний характер підприємницької діяльності відрізняє її від трудової діяльності (наприклад, від роботи за трудовим контрактом). Втім, самостійність здійснення підприємницької діяльності має свої юридичні межі, окреслені законодавством.

3. *Ініціативність* у провадженні підприємницької діяльності, що пов'язана з ознакою самостійності, полягає у добровільності здійснення такої діяльності, за власним волевиявленням, покликом, з розрахунком власних можливостей. Жоден державний орган, недержавна організація, посадова особа не можуть примусити до зайняття підприємницькою діяльністю.

4. *Систематичний характер*, під яким розуміється повторюваність, регулярність, тривалість здійснення підприємницької діяльності. Тлумачення поняття «систематичність» ускладнюється відсутністю у ГК України та інших нормативних актах її критеріїв та ознак, що призводить до різного розуміння. Систематичність як ознака підприємництва тлумачиться як кількість однорідних дій, але зі специфікою розмежування в галузях законодавства (у трудовому праві систематичність – це здійснення два і більше рази однорідних дій, а в кримінальному праві – здійснення трьох і більше однорідних дій).

²⁹ Ісаков М. Г. Поняття та ознаки підприємництва як об'єкта державного контролю / М. Г. Ісаков // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 335. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

³⁰ Словник української мови: в 11 томах. – Т 6. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1975. – 832 с.

5. *Ризиковий характер*, під яким слід розуміти передбачену можливість позитивних і негативних відхилень від очікуваних результатів від підприємницької діяльності суб'єкта такої діяльності. Підприємницький ризик насамперед – це ймовірна потенційна небезпека можливої втрати матеріальних та інших ресурсів, спричинена дією об'єктивних чинників зовнішнього середовища або поведінкою самого підприємця чи його контрагентів, зокрема несприятливої зміни кон'юктури ринку, стихійного лиха тощо.

6. Характерний *суб'єктний склад*, тобто підприємницька діяльність здійснюється підприємцями. Тобто, підприємницька діяльність провадиться фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством. Це означає, що підприємницьку діяльність можуть провадити і юридичні, і фізичні особи, які набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності за правилами Закону України від 15.05.2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

7. *Досягнення соціально-економічних результатів*. Серед економічних результатів внаслідок ефективного здійснення підприємництва найбільш значущими є утворення конкурентного середовища, наповнення ринку товарами і послугами, значна активізація інвестиційних відносин. Водночас нормативне ускладнення правил ведення бізнесу, нестабільна кон'юктура ринку спричиняє тіньові операції, які, як правило, супроводжуються уникненням від оподаткування, дефіцитністю державного бюджету, відтак гальмуються соціальні програми, поглиблюється майново-класове розшарування населення, ідейно-політичне протистояння в суспільстві. Натомість зміцнення суб'єктів підприємництва, їхня прибутковість закладає додаткову фінансову базу для такої соціально корисної діяльності, як благодійництво та спонсорство.

8. Основна мета – *одержання прибутку*, що вирізняє підприємництво від інших видів господарської діяльності. Згідно зі ст. 142 ГК України прибуток (дохід) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового

доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань.

Крім легально закріплених у понятті підприємництва ознак, у навчальній і науковій літературі здійснюються пошуки факультативних (додаткових) ознак, які характеризують підприємництво.

Зокрема крізь призму обговорень доцільності прийняття кодексу, який би регулював господарські відносини, ще у 1990-х В. М. Селіванов³¹ запропонував характерні риси підприємництва: економічна самостійність та автономна воля її суб'єктів; ініціативність; творчий новаторський характер; систематичність; здійснюється на власний ризик і під власну повну майнову відповідальність; здійснюється з метою одержання прибутку; є правомірною.

Підприємницька діяльність характеризується й іншими додатковими ознаками, що є за межами законодавства, але виокремлені науковцям і мають важливе значення: *підзаконність*, тобто підприємництво здійснюється лише в межах законодавчо визначених можливостей; *професійність*, що полягає у володінні підприємцем певним набором навичок, знань, а часто навіть наявності кваліфікації (медична сфера, банківська, юриспруденція тощо); *новаторський і творчий характер*; *особиста відповідальність* суб'єкта підприємництва; властивий динамічний стиль життя; цілеспрямований характер тощо.

Крім офіційного визначення підприємництва, законодавством встановлено *принципи*, відповідно до яких така діяльність може здійснюватись. Вони також мають важливе значення для розуміння сутності підприємницької діяльності. Відповідно до ст. 44 ГК України підприємництво здійснюється на основі:

– *вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності*. Йдеться про те, що суб'єкт підприємницької діяльності самостійно вирішує, якими видами діяльності йому займатися з огляду на обмеження, встановлені чинним за-

³¹ Селіванов В. М. Концептуальні засади Кодексу про підприємництво України / В. М. Селіванов // Право України. – 1995. – № 2. – С. 3–11.

конодавством (наприклад, згідно зі ст. 4 Закону України від 07.02.1991 р. № 698-XII «Про підприємництво» (єдиною статтею, що є чинною у цьому Законі), діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами);

– *самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких необмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;*

– *вільного найму підприємцем працівників.* Цей принцип обмежується, зокрема, ст. 4 Закону України від 05.07.2012 р. № 5067-VI «Про зайнятість населення», якою передбачена необхідність отримання дозволу на працевлаштування у державній службі зайнятості України відповідно до Постанови КМУ від 27.05.2013 р. № 437 «Питання видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства»;

– *комерційного розрахунку та власного ризику;*

– *вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;*

– *самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.* Цей принцип обмежується, зокрема, положеннями Закону України від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», ст. 1 якого встановлює правила щодо обов'язкового зарахування виручки резидентів на їх валютні рахунки в уповноважених банках у іноземній валюті у строки виплати

заборгованостей, зазначених в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності – з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності.

Розмежування підприємницької діяльності за видами має здебільшого теоретичний, до того ж неофіційний характер. Тому допускається застосування різних ознак і, відповідно, критеріїв та видів підприємницької діяльності.

За ознакою предмета діяльності учасників відповідних правовідносин підприємницьку діяльність можна класифікувати на: виробничу, тобто діяльність, у процесі якої виробляється певна продукція, та невиробничу (діяльність із виконання робіт; надання послуг: виконання ремонтних робіт, надання інформаційних послуг, здійснення транспортних перевезень; діяльність із зайняття торгівлею тощо).

За ознакою суб'єкта: *проста* – здійснюється фізичними особами, що набули в установленому порядку статусу суб'єкта підприємницької діяльності; *складна* – підприємницька діяльність зі створенням юридичної особи.

За ознакою законності здійснення: *легальна, тіньова, фіктивна*.

Залежно від наявності обмежень у зайнятті підприємницькою діяльністю: *вільна підприємницька діяльність*, яка провадиться за принципом «дозволено все, що не заборонено законом»; *дозвільна підприємницька діяльність*, провадження якої потребує певної згоди державних органів. Дозвільною є також діяльність, що провадиться з обмеженнями, встановленими законодавством, які, своєю чергою, поділяються на: обмеження, пов'язані з організаційно-правовою формою підприємців (наприклад, проведення ломбардних операцій може здійснюватися повними товариствами); обмеження, пов'язані з формою власності суб'єкта підприємництва (наприклад, діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної

власності, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями); обмеження, пов'язані з необхідністю придбання ліцензії відповідно до переліку видів діяльності, що підлягають ліцензуванню (ст. 7 Закону України від 02.03.2015 р. № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності»).

1.3. Законодавче забезпечення підприємництва в Україні

Процес нормативно-правового становлення та розвитку правового регулювання підприємницької діяльності мав декілька етапів.

На першому етапі розвитку сфери підприємницької діяльності (1991–1995 рр.) у процесі трансформації пострадянської економіки з командно-адміністративної до ринкової закладались правові основи для становлення підприємництва. Зокрема Закон України від 07.02.1991 р. «Про підприємство» (втратив чинність, крім ст. 4) визначав загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності громадянами та юридичними особами на території України, встановлюючи гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки. Закон України від 27.03.1991 р. «Про підприємства в Україні» (втратив чинність) був спрямований на забезпечення самостійності підприємств, визначав їх права та відповідальність у здійсненні господарської діяльності, регулював відносини підприємств з іншими підприємствами і організаціями, органами державного управління. Ці обидва закони спонукали охочих до започаткування власної справи, декларуючи сприятливі умови в оподаткуванні, кредитуванні тощо. Своєю чергою, у Законі України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. визначалось поняття господарських товариств, види, правила їх створення, діяльності, а також права і обов'язки їх учасників та засновників. Законом України від 20.12.1991 р. «Про селянське (фермерське) господарство» (втратив чинність) визначались економічні, соціальні і правові основи створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні, а також умови для розвитку

селянських (фермерських) господарств, виробництва в них товарної сільськогосподарської продукції, забезпечення раціонального використання і збереження переданих і наданих їм земель, соціального та правового захисту цих господарств. Законом України від 07.02.1991 р. «Про власність» (втратив чинність) регулювались майнові відносини підприємств, а Законом України від 06.03.1992 р. «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» встановлювався правовий механізм приватизації єдиних майнових комплексів невеликих державних підприємств шляхом їх відчуження на користь одного покупця одним актом купівлі-продажу. Правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства були передбачені Законом України від 18.02.1992 р. «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (втратив чинність). Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. (втратив чинність) визначав платників податку на прибуток, об'єкт оподаткування, порядок обчислення оподатковуваного прибутку та ставки податку, а також особливості оподаткування підприємств та господарських організацій.

Згадані та інші нормативно-правові акти, що регулювали підприємницьку діяльність, часто характеризувалися недосконалістю, суперечністю та непослідовністю в регулюванні підприємницьких відносин. На якість нормативних актів впливали необхідність їх швидкого прийняття, відсутність досвіду розробки таких нормативних актів тощо. Більшість із зазначених законодавчих актів втратили чинність у зв'язку із прийняттям (16.01.2003 р.) та набуттям чинності (01.01.2004) Цивільного та Господарського кодексів України, а також на підставі прийняття інших законодавчих актів.

Другий етап становлення та розвитку правового регулювання у сфері підприємницької діяльності (1996–1999 рр.) характеризувався формуванням концептуальних засад державної політики з підтримки підприємництва, нормативно-правового забезпечення подальшого його розвитку, а також

визначення основних принципів політики дерегулювання, спрощення порядку оподаткування та запровадження дозвільної системи підприємницької діяльності. Зокрема 28.06.1996 р. Верховною Радою України було прийнято Конституцію України, якою закріплено свободу підприємницької діяльності.

До того ж, 29.09.1996 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено Концепцію розвитку державної системи ліцензування підприємницької діяльності за її видами, а 29.01.1997 р. Уряд прийняв Постанову «Про Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 роки», метою якої було забезпечення сталого розвитку малого підприємництва як невід’ємного сектора ринкової економіки та головного каталізатора створення нових робочих місць. Збільшення кількості підприємств з іноземними інвестиціями, зміцнення позицій існуючих підприємств з іноземними інвестиціями на території України визначив Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. Прийняттям Закону України від 23.03.1996 р. «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» (втратив чинність) було визначено порядок патентування діяльності в сфері роздрібно́ї торгівлі, торгівлі іноземною валютою, а також з надання послуг у сфері грального бізнесу.

Питання дерегуляції визначались указами Президента України від 03.02.1998 р. № 79/98 «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» (втратив чинність), від 03.07.1998 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва» (втратив чинність), від 23.07.1998 р. № 817/98 «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності».

Третій етап законодавчого оформлення у сфері підприємництва (2000–2009 рр.) розпочався виданням Указу Президента України від 22.01.2000 р. № 89/2000 «Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва», який визначив єдину державну регуляторну політику в сфері підприємництва як діяльність, спрямовану на досягнення оптимального рівня регулювання підприємництва, усунення правових, економічних і адміністративних перешкод у реалізації права на підприємницьку діяльність, а також

основні принципи впорядкування нормативного регулювання підприємницької діяльності. Інший Указ Президента України від 15.07.2000 р. № 906/2000 «Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку підприємницької діяльності» закріпив додаткові заходи розвитку бізнесу, спрямовані на зняття перешкод, які перешкоджали підприємництву, обмеження втручання органів державної влади у підприємницьку діяльність, активізацію діяльності об'єднань підприємців, власників, роботодавців.

Важливим кроком для покращення бізнес-середовища та реалізації державної політики у сфері ліцензування підприємницької діяльності стало прийняття доволі обговорюваного Закону України від 01.06.2000 р. № 1775-III «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (втратив чинність), який визначав види господарської діяльності, що підлягали ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлював державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування.

Закон України від 19.10.2000 р. «Про державну підтримку малого підприємництва» визначав правові основи державної підтримки суб'єктів малого підприємництва незалежно від форми власності з метою швидшого виходу з економічної кризи і створення умов для запровадження ринкових реформ; а також містив перелік суб'єктів малого підприємництва. На підставі положень зазначеного закону було прийнято Закон України від 21.12.2000 р. «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні».

16.01.2003 р. Верховною Радою України було прийнято Господарський кодекс України, який встановив правові основи господарської діяльності суб'єктів усіх форм власності. У Преамбулі ГК України задекларовано мету прийняття цього документа: забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва, відтак підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами.

З метою визначення правових та організаційних засад реалізації державної регуляторної політики 11.09.2003 р. було прийнято Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Набуття чинності цього закону надало і громадянам та суб'єктам підприємництва, і органам державної влади нові можливості щодо забезпечення процедурної відкритості органів державної влади та планування ефективності владних рішень.

Національну систему державної реєстрації суб'єктів господарської діяльності було запроваджено Законом України від 25.05.2003 р. № 755-IV «Про державну юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (у редакції від 26.11.2015 р. назва Закону змінена на «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» в новій редакції). Основою цієї системи є функціонування Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, який за допомогою сучасних інформаційних технологій забезпечує проведення реєстраційних процедур, а також відкритий доступ юридичних та фізичних осіб до інформації про суб'єктів господарювання в режимі он-лайн.

Для забезпечення реалізації конституційного права громадян на підприємницьку діяльність, створення більш сприятливих умов для розвитку підприємництва на засадах непорушності права приватної власності, підтримання добросовісної конкуренції і обмеження монополізму Президентом України 12.05.2005 р. було видано Указ № 779 «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва». Інший Указ Президента України від 01.06.2005 р. № 901/2005 «Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики» визначив перелік заходів щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики, які спрямовані на вдосконалення регуляторних актів та державної регуляторної політики загалом.

З метою вдосконалення системи відносин між державою та бізнесом, гармонізації українського законодавства у сфері господарської діяльності з європейським, залучення широких верств населення до участі у підприємницькій діяльності, вирішення проблем зайнятості населення Верховною

Радою України було прийнято Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Норми цього закону визначили не лише основні терміни, положення і принципи державної політики у дозвільній сфері, а й порядок видачі документів дозвільного характеру для започаткування та здійснення господарської діяльності; встановили відповідальність посадових осіб дозвільних органів, адміністраторів, суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності тощо. Крім того, цим нормативно-правовим актом було ініційовано створення практично в усіх обласних центрах та містах України дозвільних офісів, що стало значним удосконаленням вітчизняної дозвільної системи.

Водночас концептуально змінено принципи організації державного контролю за господарською діяльністю в Україні внаслідок прийняття Закону України від 05.04.2007 р. № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Щодо Указу Президента України від 28.04.2007 р. № 363/2007 «Про деякі заходи щодо вдосконалення регулювання підприємницької діяльності», то він суттєво спростив доступ до інформації, необхідної суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності, зокрема, про державне та комунальне майно, яке пропонується до відчуження або передачі в оренду.

Що стосується нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України цього періоду, які сприяють законодавчому оформленню державної регуляторної політики у сфері підприємництва, то до них належать: Постанови Кабінету Міністрів України, а саме: від 11.02.2004 р. № 150 «Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади»; від 11.03.2004 р. № 308 «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта»; а також Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.03.2004 р. № 152-р «Про підготовку та оприлюднення щорічної інформації».

ції Кабінету Міністрів України про здійснення державної регуляторної політики органами виконавчої влади» тощо.

Четвертий етап (з 2010 р. – досі) характеризується формуванням правового поля щодо запровадження в Україні європейських підходів у сфері делегування функцій держави суб'єктам господарювання, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, спрощення умов започаткування бізнесу та виходу з нього, зменшення втручання держави в економічну діяльність суб'єктів господарювання, спрощення системи отримання дозволів, зниження тиску на бізнес з боку контролюючих органів.

Правовою основою співробітництва між державою і приватним бізнесом на основі партнерства, з урахуванням інтересів сторін став Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI «Про державно-приватне партнерство». У ньому державно-приватне партнерство визначене як система відносин між державним та приватним партнерами, під час реалізації яких можливості обох партнерів об'єднуються, з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та отримання позитивного остаточного результату для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та модернізації діючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та користуванні (експлуатації) такими об'єктами.

З метою увідповіднення положень вітчизняного законодавства, що встановлює юридичну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері економіки та господарської діяльності, до європейських стандартів, згідно з якими за скоєння зазначених правопорушень пріоритет надається застосуванню фінансових санкцій, Верховна Рада України прийняла 15.11.2011 р. Закон України № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності».

Із прийняттям 22.03.2012 р. Закону України № 4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» фактично визначено нові правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва.

Упродовж 2014–2016 рр. інтенсивно приймалися нормативно-правові акти щодо спрощення (дерегуляції) підприємницької діяльності. Основними з них є закони України від 12.02.2015 р. № 191-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)», від 02.03.2015 р. № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності», від 21.04.2015 р. № 344-VIII «Про внесення змін до статті 69 Податкового кодексу України щодо спрощення умов ведення бізнесу»; Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2015 р. № 42 «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності», розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. № 357-р «Про затвердження плану дій щодо дерегуляції господарської діяльності» (втратило чинність); від 23.08.2016 р. № 615-р «Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України», Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» тощо.

Отже, як бачимо, віднедавна національне законодавство у сфері підприємницької діяльності характеризується високою динамічністю і спрямоване на формування сприятливого бізнес-середовища.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть сутність правового регулювання підприємництва.
2. Сформулюйте поняття господарської і підприємницької діяльності.
3. Визначте співвідношення «підприємницької», «господарської» та «економічної» діяльності.
4. Опишіть зміст поняття «комерційна» діяльність, та як вона співвідноситься з підприємництвом.
5. Сформулюйте принципи підприємництва.
6. Визначте основні та факультативні ознаки підприємництва.
7. Розтлумачте ознаки ініціативності та самостійності підприємницької діяльності.

8. Що розуміється під підприємницьким ризиком?
9. Чи є мета отримання прибутку єдиною метою підприємницької діяльності?
10. Назвіть види підприємництва.
11. Назвіть законодавчі акти, які є основою регламентування підприємницької діяльності в Україні.
12. Визначте особливості законодавства у сфері підприємницької діяльності на сучасному етапі.

Розділ 2

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Поняття, суть і принципи державного регулювання підприємницької діяльності

Як вже зазначалось, норми чинного законодавства, що регулюють підприємницьку діяльність, до основних ознак підприємництва відносять самостійність і ініціативність господарюючих суб'єктів. Підприємці на власний ризик планують і провадять свою діяльність, враховуючи попит і кон'юктуру ринку, самостійно розпоряджаються прибутками. Водночас самостійність підприємців не є безмежною, підприємство не може здійснюватися без контролю, регулювання та координуючого впливу держави. Значення впливу держави на розвиток економіки загалом та підприємство зокрема визначається ефективністю механізмів, методів та засобів, за допомогою яких вирішуються соціально-економічні та інші завдання, з обов'язковим урахуванням охорони публічних і приватних інтересів. У цьому й полягає головне завдання такого державного регулювання. Основою ефективного державного регулювання підприємницької діяльності є поєднання економічних, правових та управлінських функцій.

Необхідність державного регулювання підприємницької діяльності по-різному обґрунтовується в економічній і юридичній літературі. Зокрема теорія економічної школи Дж. М. Кейнса (кейнсіанство) зводиться до того, що ринкова економіка нездатна до повної самоорганізації і тому потребує суттєвого державного втручання. Дж. М. Кейнс пояснив необхідність державного регулювання економічних процесів, основою яких є ринкові відносини³².

³² Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – 224 с.

Кейнсіанську теорію в макроекономіці було замінено неокласичною моделлю, заснованою на принципі свободи та запереченні активної ролі держави. Представники цієї школи, на противагу ідеям Дж. М. Кейнса, вважали ринкову систему зразком самоорганізації, яка найкраще здатна забезпечити економічне зростання. Серед напрямів неокласичної школи можна виділити «монетаризм» і «економіку пропозиції».

Представник монетаризму, лауреат Нобелівської премії з економіки, М. Фрідман, виходив з положення про те, що держава повинна стежити за дотриманням суб'єктами ринкових «правил гри» і регулювати процеси грошового обігу³³. Відтак монетаристи були противниками розширення економічних функцій держави. Держава в монетарній моделі виконує пасивну роль, забезпечуючи усунення перешкод, що заважають роботі законів вільної ринкової конкуренції.

Представники інституційної теорії (Т. Веблен, У. Мітчелл, Д. Коммонс) – прихильники змішаної економіки і пропонували ідею громадського контролю за підприємницькою діяльністю. Інституціоналісти відкидали розуміння ринкового господарства як рівноважної системи і трактували його як еволюційну систему. В основі їх концепції, як і у класиків, є теза про обмеженість ресурсів, внаслідок чого у господарюючих суб'єктів виникає конфлікт з приводу їх використання³⁴.

Загалом економічні функції державного регулювання підприємницької діяльності полягають у забезпеченні державних і суспільних потреб, пріоритетів економічного і соціального розвитку, формуванні державного бюджету, захисті навколишнього середовища та користуванні природними ресурсами, забезпеченні зайнятості населення, забезпеченні безпеки і оборони країни, реалізації свободи підприємництва і конкуренції, забезпеченні захисту від монополізму та недобросовісної конкуренції, дотримання принципів зовнішньоекономічної діяльності, створення сприятливих умов під час здійснення іноземного інвестування тощо.

³³ Фрідман М. Деньги и экономическое развитие / М. Фрідман. – М.: Прогресс, 2005. – 324 с.

³⁴ Розмаинский И. В. Институционализм / И. В. Розмаинский // Журнал институциональных исследований. – 2010. – Том 2. – № 4. – С. 130.

Особливість державного регулювання в більшості випадків розкривається через категорію «діяльність». Тому державне регулювання підприємницької діяльності є управлінською діяльністю держави в особі відповідних уповноважених органів, спрямованою на впорядкування економічних відносин в сфері підприємництва з метою захисту публічних і приватних інтересів їх учасників.

Для характеристики державного впливу у сфері підприємницької діяльності з поняттям «державне регулювання» часто використовують такі суміжні категорії, як «державне управління» і «державна політика». В науковій юридичній літературі є декілька підходів до трактування співвідношення понять «державне регулювання» та «державне управління». Зокрема деякі автори розмежовують ці поняття, інші трансформують державне управління в державне регулювання або включають державне управління до більш широкого поняття державного регулювання, окрема група науковців визнає державне регулювання частиною державного управління.

Зокрема В. В. Добровольська визнає державне регулювання та державне управління окремими видами діяльності держави в межах впливу на економіку, які не співвідносяться як родові і видові поняття³⁵.

Більш обґрунтованою є позиція О. В. Гарагонича, котрий вважає, що «державне управління передбачає пряме і безпосереднє втручання органів держави в економіку з використанням адміністративних методів регулювання, в той час як державне регулювання дозволяє використовувати більш широкий спектр засобів та інструментів, в тому числі методи і засоби непрямого регулювання ринкових відносин»³⁶.

Подібної думки дотримується В. Б. Авер'янов, який під «державним регулюванням» розуміє більш широке понят-

³⁵ Добровольська В. В. Місце і роль держави в регулюванні підприємницької діяльності / В. В. Добровольська // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 157.

³⁶ Гарагонич О. В. Теоретичні питання державного регулювання господарської діяльності / О. В. Гарагонич [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnpo/2010_1/141-147.pdf. – С. 145.

тя, ніж «державне управління», оскільки охоплює ширшу сферу організаційної діяльності держави, застосовується не тільки в межах виконавчої влади і передбачає не тільки вплив на об'єкти управління, а й на суспільне середовище цих об'єктів³⁷.

Поняття «державне регулювання господарської діяльності», запропоноване В. С. Щербинюю, – це здійснений державою в особі її компетентних органів комплекс економіко-правових, організаційно-правових та юридичних заходів щодо упорядкування діяльності господарських організацій та фізичних осіб-підприємців з метою реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм економічного і соціального розвитку шляхом застосування різноманітних заходів і механізмів такого регулювання. Водночас дослідник розуміє правові засоби державного регулювання як закріплені в правовій (юридичній) формі засоби (інструменти, знаряддя) економічного, організаційного і правового впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання³⁸.

В. Б. Авер'янов визнає державне регулювання підприємницької діяльності як засновану на законодавстві форму державного впливу на підприємницьку діяльність шляхом встановлення та застосування державними органами правил, спрямованих на забезпечення належних умов господарської діяльності фізичних та юридичних осіб, що підтримується можливістю застосування правових санкцій при порушенні зазначених правил³⁹.

Н. О. Саніахметова вважає, що державне регулювання підприємницької діяльності – це діяльність держави в особі її органів, спрямована на забезпечення публічних інтересів шляхом використання засобів впливу на підприємницькі

³⁷ Адміністративне право України. Академічний курс: підручн.: у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Вид-во «Юридична думка», 2004. – Т. 1: Загальна частина. – 2004. – 584 с. – С. 65.

³⁸ Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності / В. С. Щербина // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 94. – С. 11.

³⁹ Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Вид-во «Юридична думка», 2005. – Т. 2: Особлива частина. – 2005. – 624 с.

відносини та поведінку суб'єктів підприємницької діяльності⁴⁰. Підставою державного регулювання підприємництва є необхідність забезпечення реалізації та охорони публічних (державних і суспільних) інтересів.

М. Г. Ісаков під *державним регулюванням підприємницької діяльності* розуміє систему заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, які ґрунтуються на нормах законодавства, здійснюються уповноваженими державними органами та спрямовані на скерування діяльності суб'єктів підприємництва в напрямі, необхідному для досягнення соціально-економічного результату, що підтримуються можливістю застосування правових санкцій у разі порушення встановлених правил⁴¹.

Державне регулювання підприємницької діяльності здійснюється із застосуванням різноманітних механізмів, форм, методів та засобів.

Зокрема Господарським кодексом України закріплено основні напрями та форми участі держави у сфері господарювання. Примітним є те, що держава, органи державної влади не є суб'єктами, а лише учасниками господарювання, водночас вони наділені господарською компетенцією (ч. 1, 3 ст. 8 ГК України). Відтак, держава здійснює загалом довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та отримання узгоджених інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому (ч. 1 ст. 9 ГК України).

Відповідно до ст. 10 ГК України до основних напрямів економічної політики держави належать: структурно-галузевий, інвестиційний, амортизаційний напрями, політики інституційних перетворень, цінової, антимонопольної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної, зовнішньоекономічної, екологічної та соціально-економічної політики. Всі ці

⁴⁰ Господарське право України: навч. посібник / за заг. ред. проф. Н. О. Саниахметової. – Х.: «Одіссей», 2005. – 608 с. – С. 32.

⁴¹ Ісаков М. Г. Теоретичні основи державного регулювання підприємницької діяльності / М. Г. Ісаков // Актуальні проблеми права: теорія і практика. збірник наукових праць. – 2012. – № 23. – С. 18–22.

напрями економічної політики держави формують норми-принципи та норми-засади, які є сталими та не потребують перегляду в сучасних умовах.

Державне регулювання реалізується уповноваженими суб'єктами через певний механізм. Механізм державного регулювання підприємницької діяльності є однією зі складових механізму регулювання економіки загалом. За визначенням М. Х. Корецького, зміст поняття «механізм державного регулювання економіки» можна визначити як систему засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій⁴². С. Б. Жарая визначає механізм державного регулювання через систему заходів, що забезпечує впровадження реалізації державної регуляторної політики та регулювання підприємницької діяльності. Перша група механізмів, на думку вченої, – це створення правової бази, що регламентує державне регулювання підприємницької діяльності. До другої групи механізмів автор відносить формування нових інститутів, організаційних структур та інструментів здійснення державного регулювання підприємницької діяльності; а також кадрове забезпечення системи регулювання підприємницької діяльності⁴³. До основних елементів механізму регулювання підприємницької діяльності в науковій літературі зараховують нормативне регулювання, дозвільну систему, контроль, засоби стимулювання та підтримки, матеріально-технічну підтримку підприємців: інформаційне, кадрове та науково-методичне забезпечення тощо⁴⁴.

Методи державного регулювання підприємницької діяльності, як і методи державного впливу на економіку загалом, поділяються на прямі (адміністративні) і непрямі (економічні).

⁴² Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія / М. Х. Корецький. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с. – С. 16.

⁴³ Жарая С. Б. Механізми державного регулювання підприємницької діяльності: до питання термінології / С. Б. Жарая // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2011. – № 3. – С. 138–146.

⁴⁴ Ісаков М. Г. Теоретичні основи державного регулювання підприємницької діяльності / М. Г. Ісаков // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць. – 2012. – № 23. – С. 18–22.

Прямі методи державного регулювання пов'язані з використанням адміністративних засобів впливу на економічні відносини та поведінку відповідних суб'єктів. До методів прямого державного впливу належать: визначення стратегічних цілей розвитку економіки, планування, державне замовлення, державна реєстрація, ліцензування, нормативні вимоги до якості та сертифікації технології і продукції, правові та адміністративні обмеження і заборони або обмеження щодо виготовлення окремих видів продукції та ін. Непрямі методи державного регулювання націлені на стимулювання процесу розвитку підприємництва, створення сприятливого зовнішнього середовища для діяльності, стимулювання належної поведінки суб'єктів. До них належать: проведення грошово-кредитної політики, лібералізація податкового та амортизаційного законодавства, ціноутворення, забезпечення державними замовленнями суб'єктів підприємництва та ін. Співвідношення прямих і непрямих методів залежить від економічної ситуації в країні, обраної концепції економічного розвитку. Заслугує на увагу твердження про розмежування економічних понять («прямі і непрямі методи») від правових понять («методи публічно-правового впливу на економіку» і «методи приватно-правового регулювання економіки»).

Водночас держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби регулювання господарської діяльності. Засіб державного регулювання підприємницької діяльності є інструментом, способом державного впливу на відносини у сфері підприємництва. Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, відповідно до ст. 12 ГК України, є: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Відтак можна стверджувати, що економічні засоби регулювання підприємницької діяльності виражаються у відповідних правових формах. Тобто гроші і грошові кошти, кредити і фінанси, податки і збори, ціни і тарифи є економіко-правовими засобами.

Крім того, участь держави відображена через правове регулювання економіки, тобто шляхом прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів. Поняття «державне регулювання господарської (підприємницької) діяльності» набуло оновленого значення через відносно новий термін «державна регуляторна політика». Формування механізму регуляторної політики України у сфері господарської діяльності розпочалося 03.02.1998 р., внаслідок видання Указу Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» та набуло подальшого розвитку після прийняття 11.09.2003 р. Закону України № 1160-IV «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Ключовими складовими регуляторної політики є: доступ зацікавлених груп до проекту рішення та регламентація умов попереднього оприлюднення для проведення публічних консультацій, отримання зауважень та пропозицій; якісний та кількісний аналіз можливого впливу рішення на сектори держави, бізнесу та громадськості; оцінка результативності рішення; його періодичний перегляд.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» *державна регуляторна політика* – напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

Серед основних завдань державної регуляторної політики науковці виокремлюють такі: гарантування національної безпеки й економічної незалежності країни; формування високопродуктивної ринкової економіки соціального спрямування, громадянського суспільства; зростання національного багатства, гармонізація інтересів держави, регіонів, суб'єктів

господарювання; активізація вітчизняних інвестицій в основний капітал; стійкість національної фінансової системи; реалізація основних принципів соціально-економічного розвитку⁴⁵.

До основних принципів державної регуляторної діяльності у сфері підприємництва належать:

– *принцип верховенства права*, проголошений ст. 8 Конституції України. Державне регулювання господарською діяльністю має здійснюватися не через вольові накази, а шляхом реалізації правових настанов. Водночас верховенство в системі правових норм має належати саме нормам Конституції України, найвища юридична сила якої полягає в тому, що їй повинні відповідати всі закони, інші нормативно-правові акти, а також укладені та ратифіковані Україною міжнародні договори;

– *принцип законності*, який сприяє реалізації права громадян на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом, і зобов'язує кожного суб'єкта та об'єкта державного регулювання у сфері господарювання діяти у встановлених законом межах, відповідно до своїх повноважень. Ця вимога до органів публічної адміністрації впливає із загальноправового дозвільного принципу: «можна лише те, що дозволено законом». І саме за цим основним принципом мають визначатися публічно-правові засади державного регулювання підприємницької діяльності, сфера публічно-владних відносин між органами публічної адміністрації та суб'єктами господарювання. Органи публічної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі та у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Держава є гарантом належної реалізації передбачених Конституцією і законами прав і свобод людини та громадянина, зокрема і суб'єктів господарської діяльності й не втручається у їх діяльність;

– *принцип гласності*, який означає забезпечення доступності обговорювання державних рішень на основі широкої поінформованості та врахування громадської думки. Гласність

⁴⁵ Познякова Н. І. Напрями реалізації цілей регуляторної політики у сфері торгівлі світлими нафтопродуктами в Україні / Н. І. Познякова // Економічний часопис – XXI. – 2010. – № 11–12. – С. 51–55.

включає правдиву, своєчасну і широку інформацію про дійсний стан справ у державі, є вираженням довіри й поваги до людей, їх здатності розібратися в поточних подіях, виробити правильне рішення, свідомо брати участь в його здійсненні. Гласність державного регулювання у сфері господарювання полягає у відкритості регуляторного процесу у сфері господарської діяльності, вільному та діловому обговоренні проектів регуляторних актів і дає змогу громадянам, а також суб'єктам господарювання стежити та безпосередньо брати участь у механізмі формування та реалізації регуляторного впливу на господарську діяльність з боку держави;

– *принцип системності* полягає у тому, що всі дії регуляторних органів повинні бути взаємопов'язаними, мати певний чіткий характер порядок прийняття регуляторних актів і підпорядковуватися стратегічній меті – створювати умови для реальної реалізації конституційного права кожного на підприємницьку діяльність.

Інші принципи регуляторної діяльності держави у сфері господарювання визначені ст. 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»: доцільності, адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності, прозорості та врахування громадської думки.

Принцип доцільності передбачає обґрунтовану необхідність державного регулювання господарських відносин з метою вирішення існуючої проблеми.

Відповідно до *принципу адекватності* форми та рівень державного регулювання господарських відносин повинні відповідати потребам у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив соціально-економічного розвитку, його об'єктивним закономірностям. Тобто знання соціально-економічних законів є необхідною передумовою належного державного регулювання господарських відносин, їх адекватності ринковим вимогам.

Зміст *принципу ефективності* полягає в тому, що орган публічної адміністрації повинен досягати мети державного регулювання у сфері господарювання за найменших витрат ресурсів і суб'єктів господарської діяльності, громадян,

і держави. Вимоги принципу ефективності полягають в оптимізації регуляторних рішень органів публічної адміністрації, тобто під час розроблення різних варіантів рішень, їх зіставлення та вибору найкращого варіанту з усіх можливих альтернатив досягнення поставленої мети.

Принцип збалансованості як принцип усієї практичної діяльності держави, всіх її органів та посадових осіб закріплено у ст. 3 Конституції України, де зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Їх утвердження, забезпечення прав і свобод людини є головним її обов'язком. Вказаний принцип спрямовує державне регулювання господарювання з боку органів публічної адміністрації на забезпечення балансу інтересів суб'єктів господарської діяльності і споживачів їхніх товарів і послуг, а також держави. Держава в процесі здійснення прав і свобод кожним індивідом примирює егоїстичні інтереси окремих членів суспільства, протиріччя приватного, індивідуального і спільного, використовуючи водночас правові засоби регулювання господарських відносин, соціальні наслідки того або іншого рішення, а також інтереси суб'єктів господарювання, громадян і держави в цілому⁴⁶.

Принцип передбачуваності вимагає послідовності регуляторної діяльності органів публічної адміністрації, її відповідності меті державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дає змогу суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності. Передбачуваність регуляторної діяльності органів публічної адміністрації як принцип наявної системи права може бути порушена лише у разі загальної надзвичайної економічної або політичної кризової ситуації в країні, яку неможливо було передбачити заздалегідь.

⁴⁶ Кравцова Т. М. Адміністративно-правові засади здійснення державної регуляторної політики в сфері господарювання: дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.07 / Т. М. Кравцова; Національний ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 456 с. – С. 141.

2.2. Державна підтримка підприємництва

Здійснення підприємницької діяльності на ефективному рівні можливе лише за забезпечення сприятливого зовнішнього середовища, тобто сукупності соціальних, економічних, правових і психологічних умов, стимулів для розвитку бізнесу, а також вкладення в нього матеріальних і фінансових ресурсів на пільгових умовах. У цьому полягає основний зміст державної підтримки підприємництва, основними елементами якої, зокрема, є: нормативно-правове регулювання, фінансова підтримка, майнова підтримка, інформаційна підтримка.

На етапі становлення законодавства щодо реалізації державної політики, спрямованої на захист і підтримку суб'єктів підприємництва, було прийнято низку нормативно-правових актів: закони України від 19.10.2000 р. № 2063-III «Про державну підтримку малого підприємництва» (втратив чинність), від 21.12.2000 р. № 2157-III «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні»; постанови Кабінету Міністрів України від 19.09.1994 р. № 645 «Про порядок надання фінансової підтримки підприємствам» (втратила чинність), від 17.03.1993 р. № 201 «Про Програму державної підтримки підприємництва в Україні», від 03.04.1996 р. «Про Концепцію державної політики розвитку малого підприємництва»; укази Президента України від 12.05.1998 р. № 456/98 «Про державну підтримку малого підприємництва», від 15.07.2000 р. № 906/2000 «Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку підприємницької діяльності», від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України», від 25.08.2004 р. № 1102 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам», № 779 від 12.05.2005 р. «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва».

Водночас ГК України визначив підстави для надання державної підтримки суб'єктам господарювання. Зокрема ч. 1 ст. 16 ГК України передбачено, що держава може надавати дотації та інші засоби державної підтримки суб'єктам господарювання на підтримку виробництва життєво важливих

продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів; на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення; суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект; в інших випадках, передбачених законом. Отже, перелік цих підстав не є вичерпним, адже розширення підстав надання прямої чи непрямої підтримки суб'єктам підприємницької діяльності можливе шляхом закріплення відповідної норми законодавства.

Ст. 48 ГК України передбачає, що з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом, можуть надавати підтримку суб'єктам господарювання, зокрема, у вигляді: надання підприємцям земельних ділянок, передачі державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності; сприяння підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їхньої діяльності, підготовці кадрів; здійснення первісного облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; стимулювання модернізації технології, інноваційної діяльності, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; надання підприємцям інших видів допомоги.

Відповідно до Концепції вдосконалення державного регулювання господарської діяльності, схваленої Указом Президента України від 03.09.2007 р. № 816/2007, забезпечення економічної безпеки держави та добробуту її громадян шляхом захисту конкурентного ринкового середовища, реалізації конституційного права кожного громадянина на підприємницьку діяльність, формування сприятливого та передбачуваного правового поля для реалізації відповідного права є однією з основних функцій держави в умовах подальшого розвитку ринкової економіки.

Нові правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва встановив Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». До основних напрямів державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні закон відносить: 1) удосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування; 2) запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві; 3) залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб; 4) забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо; 5) сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; 6) гарантування прав суб'єктів малого і середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; 7) сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю), отримання документів дозвільного характеру для суб'єктів малого і середнього підприємництва та скороченню строку проведення таких процедур; 8) організацію підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва; 9) впровадження механізмів сприяння та стимулювання до використання у виробництві суб'єктами малого і середнього підприємництва новітніх технологій, а також технологій, які забезпечують підвищення якості товарів (робіт, послуг).

28.08.2013 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 641-р було схвалено Концепцію Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки, мета якої полягає у створенні сприятливих умов

для провадження діяльності суб'єктами малого і середнього підприємництва, підтримки та розвитку такого підприємництва шляхом впровадження інноваційних технологій. Проблеми розвитку малого і середнього підприємництва передбачається вирішити, зокрема, шляхом дерегуляції господарської діяльності, розширення можливостей доступу суб'єктів малого і середнього підприємництва до отримання кредитних ресурсів, надання підтримки інноваційно-орієнтованим суб'єктам малого і середнього підприємництва, сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва тощо.

Важливим законодавчим кроком правового регулювання державної підтримки підприємництва було прийняття Закону України № 1555-VII від 01.07.2014 р. «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Цей документ встановлює правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції спрямований на забезпечення захисту та розвитку конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги та дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері державної допомоги. *Поняття державної допомоги суб'єктам господарювання* визначене як підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності.

Фінансова і кредитна підтримка суб'єктів підприємництва здійснюється на загальнодержавному рівні за рахунок Держбюджету за сприянням Українського фонду підтримки підприємства, на регіональному – регіональними фондами підтримки підприємства. Здебільшого державна фінансова підтримка в Україні надається суб'єктам господарювання у формі прямого фінансування (субсидій) та компенсацій частини витрат підприємств за рахунок коштів відповідних бюджетів, податкових пільг, державних гарантій за кредитами державних підприємств.

Відповідно до Звіту про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні⁴⁷, *субсидії та бюджетні трансферти* використовувалися для вирішення широкого спектру економічних та соціальних проблем, а також для реалізації політичних завдань уряду України. Так, зокрема, субсидії зазвичай надавалися задля: покращення економічного та соціального становища різних областей (регіональний розвиток); сприяння зайнятості, навчання та перекваліфікацію працівників (розвиток ринку праці); прискорення розвитку і реструктуризації стратегічно важливих галузей (розвиток промисловості); забезпечення підтримки науково-дослідної та інвестиційної діяльності, розвитку інфраструктури тощо.

Визначення поняття «субсидій» подано у Концепції перебування системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки, затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.03.2003 р. № 182-р. Згідно з вказаною Концепцією, *субсидія* – фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання відповідного товару, внаслідок чого суб'єкт господарювання отримує пільги (прибутки), тобто коли державні органи: здійснюють пряму передачу грошей (у формі дарування, дотації, позики, участі в акціонерному капіталі тощо), потенційну пряму передачу грошей або зобов'язань (гарантій); відмовляються від справляння податків з доходів, які, як правило, підлягають справлянню, або не стягують їх (у разі встановлення податкових пільг, відстрочення сплати податку тощо); забезпечують суб'єктів господарювання майном (у тому числі товарами) чи послугами, крім призначених для створення загальної інфраструктури, або закупають товари чи послуги; здійснюють платежі або доручають приватній установі виконувати одну чи більше зазначених у цьому пункті функцій.

⁴⁷ Звіт про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=120932&schema=main.

Детальне визначення загального поняття «субсидії» міститься в Угоді про субсидії і компенсаційні заходи СОТ від 15.04.1994 р. Відповідно до вказаної Угоди, *субсидією* є:

(а)(1) фінансове сприяння, що надається на території Члена СОТ урядом або будь-яким державним органом (у цій угоді іменується як уряд), тобто коли:

(i) уряд практикує пряме переведення грошових коштів (наприклад дотацій, позик або вливань капіталу), потенційну пряму передачу грошових коштів або зобов'язань (наприклад гарантій за позиками);

(ii) уряд відмовляється від доходів, що йому належать, або не стягує їх (наприклад такі фіскальні стимулюючі заходи, як податкові кредити)*;

(iii) уряд надає товари та послуги, крім загальної інфраструктури, або закуповує товари чи послуги;

(iv) уряд здійснює платежі до механізму фінансування, або доручає, або наказує приватній установі виконувати одну чи більше функцій, означених вище у параграфах (i) та (iii), які б за звичайних умов виконувалися урядом, причому практика їх застосування такою установою фактично не відрізняється від практики, яку здебільшого вів би уряд; або

(а)(2) підтримка доходів чи цін у будь-якій формі у розумінні Статті XVI ГАТТ;

b) вигода, що надається таким чином⁴⁹.

Отже, субсидія – це державна допомога, яка надається не лише у грошовому вираженні, а й в інших формах.

Згідно з наказами Міністерства фінансів України «Про бюджетну класифікацію» від 14.01.2011 р. № 11 та «Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифіка-

* Відповідно до положень Статті XVI ГАТТ 1994 (примітка до Статті XVI) і положень Додатків I–III цієї Угоди, звільнення експортованого товару від мит або податків, якими обкладається аналогічний товар, коли він призначений для внутрішнього споживання, або зменшення таких мит чи податків у обсягах, що не перевищують нарахованої суми, не вважаються субсидією.

⁴⁸ Угода про субсидії і компенсаційні заходи СОТ від 15.04.1994 р. // База даних «Законодавство України»/ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_015.

ції видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету» від 12.03.2012 р. № 333, субсидії обліковуються за кодами класифікації видатків бюджету 2610 («Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)») та 3210 («Капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям). Зазначені коди (2610 та 3210) стосуються прямого бюджетного фінансування відповідних одержувачів (підприємств, господарських товариств, громадських та інших організацій), яких слід відрізняти від розпорядників бюджетних коштів (органів державної влади та державних установ). Розпорядники бюджетних коштів уповноважені здійснювати реалізацію спеціальних (урядових) бюджетних програм (стаття 2 Бюджетного кодексу України). Водночас, одержувачі бюджетних коштів так само можуть брати участь у реалізації певних заходів або бюджетних програм – у такому разі кошти, отримані ними, не кваліфікуватимуться як фінансова підтримка суб'єктів господарювання.

Зокрема за кодом класифікації видатків бюджету 2610 здійснюються: 1) субсидії на покриття поточних видатків одержувачів бюджетних коштів (підприємств, установ та організацій); 2) дотації сільськогосподарським товаровиробникам; 3) субсидії на покриття збитків підприємств, фінансову підтримку підприємств на безповоротній основі, а також інших субсидій; 4) відшкодування відсотків за користування кредитами; 5) державна підтримка громадських організацій; 6) поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям).

Варто погодитись з авторами згадуваного Звіту про результати дослідження державної підтримки суб'єктів підприємництва в Україні, котрі стверджують, що доволі важко оцінити загальні обсяги «державної допомоги» шляхом надання субсидій у значенні, передбаченому Угодою про субсидії і компенсаційні заходи СОТ. Деякі бюджетні витрати у межах тих же кодів класифікації на практиці можуть виявлятися фінансуванням публічних функцій (наприклад, фінансування шкіл, науково-дослідних установ, закладів охорони здоров'я, інвестування державної інфраструктури загального користування), тобто не становити фінансування економічної діяльності, або компенсаціями державним підприємствам

за послуги загального суспільного інтересу. Відтак деякі з заходів насправді можуть бути субсидіями державним підприємствам, які діють на конкурентних ринках.

Дотації – це ще один вид регулювального впливу держави на діяльність суб'єктів підприємництва. Особливістю дотацій є те, що вони не мають цільового характеру та надаються у разі перевищення видатків над доходами.

Згідно зі ст. 16 ГК України держава може надавати дотації суб'єктам господарювання у таких випадках: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування; на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів; на імпорتنі закупівлі окремих товарів; послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення; суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект; в інших випадках, передбачених законом.

Податкова пільга – передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав для надання податкових пільг – особливостей, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

Податкова пільга може надаватися шляхом: а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору; б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору; в) встановлення зниженої ставки податку та збору; г) звільнення від сплати податку та збору.

Податковим кодексом України (ст.ст. 8, 9) передбачено сім загальнодержавних (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, ПДВ, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата та мито) та чотири місцевих податків та зборів (податок на майно, єдиний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір).

Водночас ст. 11 ПК України надає можливість встановлення спеціальних податкових режимів для певних категорій суб'єктів господарювання у випадках і порядку, визначених виключно ПК України; в той же час центральні або місцеві органи влади не мають права встановлювати будь-які додаткові податки або обов'язкові платежі.

Пільги зі сплати податку на додану вартість. Податком на додану вартість (ПДВ) в Україні обкладаються усі операції з внутрішнього продажу та ввезення на митну територію України товарів та послуг. Ставка ПДВ становить 20%. Операції з постачання лікарських засобів оподатковуються ПДВ за ставкою 7%.

Ст. 197 ПК України передбачає низку звільнень від оподаткування ПДВ, обґрунтованих потребами суспільства, освіти, охорони здоров'я та розвитку промисловості. Крім того, звільняються від сплати ПДВ операції з постачання таких товарів та послуг: продуктів дитячого харчування спеціальними установами дієтичного харчування; періодичних видань друкованих засобів масової інформації та книжок; товарів для інвалідів; лікарських препаратів та інших засобів медичного призначення; перевезення пасажирів; земельних ділянок; програмних продуктів вітчизняного виробництва тощо.

Державні гарантії. Відповідно до ч. 2 ст. 199 ГК України зобов'язання суб'єктів господарювання, які належать до державного сектора економіки, можуть бути забезпечені державними гарантіями. На практиці є приклади надання державних гарантій для забезпечення зобов'язань приватних компаній, наприклад, у контексті національного проекту з організації чемпіонату з футболу «ЄВРО-2012».

Згідно зі ст. 17 Бюджетного кодексу України державні гарантії можуть надаватися рішенням Кабінету Міністрів України або на підставі чинних міжнародних договорів України. Державні гарантії надаються лише за напрямками, що визначені законом про Державний бюджет України, на відповідний рік як спеціальні бюджетні програми. Правочин щодо надання державної гарантії оформлюється в письмовій формі та має визначати: предмет гарантії; повні найменування та місцезнаходження суб'єкта господарювання і кредитора; обсяг кредиту

(позики); обсяг гарантійних зобов'язань; порядок їх виконання; умови настання гарантійного випадку та інші важливі умови.

Міністерство фінансів України як орган державної влади, відповідальний за реалізацію державної бюджетної політики (або відповідний місцевий фінансовий орган), укладає з суб'єктом господарювання спеціальний договір, зобов'язання якого гарантуються державою. Істотними умовами такого договору мають бути зобов'язання суб'єкта господарювання: внести плату за надання державної гарантії; надати майнове або інше забезпечення виконання зобов'язань за державною гарантією; відшкодувати витрати державного (місцевого) бюджету, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань; сплатити пеню за прострочення відшкодування зазначених витрат.

Державні гарантії не надаються для забезпечення боргових зобов'язань суб'єктів господарювання, якщо безпосереднім джерелом повернення кредитів (позик) передбачаються кошти державного (місцевого) бюджету (крім боргових зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій). Типи та обсяг забезпечення за бюджетними позиками (кредитами), а також плата за надання державних гарантій визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 460 «Про затвердження Порядку визначення необхідності, розміру та виду майнового забезпечення під час надання кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії».

Ще одним прикладом компенсацій суб'єктам господарювання за рахунок коштів Державного бюджету є підтримка, надана відповідно до Закону України від 05.07.2012 р. № 5067-VI «Про зайнятість населення». Відповідно до ч. 2 ст. 27 цього Закону суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних строком не менше ніж на два роки за спрямуванням територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, на нові робочі місця в пріоритетних видах економічної діяльності, щомісяця компенсуються фактичні витрати у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за який він сплачений.

Компенсація виплачується за рахунок коштів, передбачених на такі цілі з бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та Фонду соціального захисту інвалідів (у разі працевлаштування інваліда, який зареєстрований в установленому порядку як безробітний, але якому відповідно до законодавства допомога по безробіттю не призначається), протягом одного року з дня працевлаштування безробітного у порядку та за переліком пріоритетних видів економічної діяльності, визначених Кабінетом Міністрів України.

Фінансовий кредит через уповноважений банк. Загальними засадами у сфері надання фінансової підтримки у формі фінансового кредиту суб'єктам підприємницької діяльності є: конкурсний (тендерний) відбір проектів; строковість; платність; забезпеченість; цільове призначення кредитних коштів. Суб'єктам підприємницької діяльності така підтримка надається строком до 3 років. Розмір фінансової підтримки, відсоткової ставки від неї, строки, на які вона надається, визначаються банком. Передання уповноваженому банку документів для кредитування здійснюється тільки після надання йому суб'єктом підприємницької діяльності забезпечення за фінансовими зобов'язаннями (застава власного майна суб'єкта підприємницької діяльності, гарантія (порука) інших осіб).

Гарантії (поруки) банкам та небанківським фінансовим установам (розташованих на території України) для одержання кредитів суб'єктами підприємницької діяльності. Загальними засадами їхньої діяльності у сфері надання гарантій (поруки) є: конкурсний (тендерний) відбір суб'єкта гарантування, забезпеченість, строковість. Гарантійні відносини між суб'єктами гарантування і кредиторами здійснюється на договірних засадах. Водночас обсяг гарантійних зобов'язань (поруки) не повинен перевищувати 500 000 (п'ятсот тисяч) гривень.

Фінансова допомога на безповоротній основі на фінансування цільових програм може бути надана суб'єктам підприємницької діяльності на реалізацію заходів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Метою державної підтримки є забезпечення для суб'єктів

підприємницької діяльності доступу до фінансових ресурсів на фінансування цільових програм та проектів у межах Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Така форма фінансової допомоги здійснюється на підставі рішення конкурсної комісії (тендерного комітету) і є підставою для укладання договору між ним та Фондом. Фонд здійснює контроль за виконанням умов договору, цільовим та ефективним використанням коштів.

Важливим також є такий інструмент державної підтримки, як *квазіфіскальні операції (КФО)*. Квазіфіскальні операції можуть проводитися центральним банком, державними фінансовими установами та нефінансовими державними підприємствами. На відміну від прямих фіскальних операцій, КФО часто вводяться простим адміністративним рішенням, не відображаються в бюджетах чи бюджетній звітності і, як правило, на них не поширюється законодавча і громадська перевірка. Вони вводяться органами державного управління для досягнення різноманітних цілей, таких як стимулювання певних видів діяльності, перерозподіл доходів або збір доходів. КФО можуть супроводжуватися здійсненням заходів бюджетно-податкової політики – наданням бюджетних субсидій, податкових пільг, списанням заборгованостей з метою відшкодування їх вартості виробникам (постачальникам) відповідних товарів або послуг. У деяких випадках витрати на проведення квазіфіскальних операцій не відшкодовуються державою і фінансуються за рахунок власних доходів підприємств, установ і організацій, які постачають товари чи надають послуги визначеним категоріям споживачів, або ж набувають форми збитків таких підприємств, які покриваються кредиторами підприємства та фінансуються через залучення позик або поповнення статутного капіталу державою.

Поняття *квазіфіскальних операцій* визначене п. 26 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України як операції органів державної влади і місцевого самоврядування, Національного банку України, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, суб'єктів господарювання державного і комунального секторів економіки, що не відображаються у показниках бюджету, але можуть призвести до змен-

шення надходжень бюджету та/або потребувати додаткових витрат бюджету в майбутньому.

За твердженням експертів⁴⁹, таке визначення є невдалим, і таким, що дезінформує, оскільки суб'єктами КФО визначено органи державної влади та фонди загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування. Центральні органи не можуть здійснювати КФО, адже вони і є фіскальними інститутами. Фонди загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування також не є суб'єктами, що здійснюють КФО, бо є установами сектора загального державного управління.

Унаслідок неправильного формулювання сутності квазі-фіскальних операцій та суб'єктів, що їх здійснюють, було прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 р. № 692 «Про затвердження переліку квазіфіскальних операцій і органів влади (управління), відповідальних за проведення оцінки можливого впливу таких операцій на показники бюджету», в якому до переліку КФО віднесено низку операцій, що не є квазіфіскальними.

Іншими формами державної підтримки суб'єктів підприємництва можуть бути: *майнова* підтримка суб'єктів підприємництва, що полягає у наданні органами державної влади, органами місцевого самоврядування у володіння і (або) у користування, розпорядження державного або комунального майна, зокрема земельних ділянок, будинків, будівель, споруд, нежитлових приміщень, обладнання, машин, механізмів, установок, транспортних засобів, інструментів, на оплатній основі, безоплатній основі або на пільгових умовах; *інформаційна* підтримка здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування у вигляді створення та забезпечення функціонування державних, регіональних і місцевих інформаційних систем, інформаційно-телекомунікаційних мереж, сприяння започаткуванню підприємницької діяльності за допомогою Інтернету; надання інформації: про стан виконання

⁴⁹ Башко В. Й. Сутність квазіфіскальних операцій, їх види та наслідки (на прикладі НАК «Нафтогаз України») / В. Й. Башко // Фінанси України. – 2014. – № 10. – С. 87–96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_10_9.

державних, регіональних і місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва та рівень ефективності державної підтримки; про стан розвитку малого і середнього підприємництва; про об'єкти інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; іншої інформації (економічної, правової, статистичної, виробничо-технологічної, з питань маркетингу), необхідної для забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва; *консультаційна* державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва може здійснюватися шляхом: сприяння утворенню об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, які надають консультаційні послуги суб'єктам малого і середнього підприємництва, та забезпечення їх діяльності; спрощення доступу до інформації в режимі реального часу; підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва у сфері інновацій, науки і промислового виробництва може здійснюватися шляхом: надання фінансової підтримки для утворення об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва у сфері інновацій, науки та промислового виробництва, зокрема й бізнес-інкубаторів, інноваційних бізнес-інкубаторів, науково-технологічних центрів, центрів трансферу технологій; сприяння розвитку венчурного підприємництва; створення системи економічних стимулів для розвитку економіки на основі технологічних інновацій; передання наукової продукції, створеної за рахунок бюджетних коштів, для її впровадження у виробництво; створення умов для залучення суб'єктів малого і середнього підприємництва до укладення договорів субпідряду у сфері інновацій та промислового виробництва; стимулювання залучення іноземних інвестицій і розвитку взаємовигідної міжнародної інноваційної співпраці; створення умов для поширення кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами.

Водночас доводиться констатувати, що державна фінансова підтримка в Україні спрямована здебільшого на великі (часто достатньо рентабельні) підприємства. Малі та середні суб'єкти підприємництва досі недостатньо наділені увагою держави у вигляді фінансової підтримки.

2.3. Органи, що здійснюють державне регулювання підприємництва, та їх правовий статус

Відповідно до ч. 3 ст. 8 ГК України господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» закріплює компетенцію суб'єктів реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання. Під суб'єктами реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання розуміють систему державних та недержавних органів, інституцій громадянського суспільства та суб'єктів господарювання, які здійснюють в межах, у порядку і у спосіб, що встановлені законодавством України, узгоджену регуляторну діяльність, спрямовану на підготовку, прийняття, відстеження результативності та перегляд регуляторних актів у сфері господарювання.

До державних суб'єктів реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання належать: Верховна Рада України, яка, будучи вищим та єдиним органом законодавчої влади в країні, є одним із основних суб'єктів формування та реалізації цієї політики; Президент України як глава держави, котрий у межах своїх повноважень забезпечує цілеспрямовану діяльність усіх органів державної влади щодо формування й реалізації такої політики, визначає основні її напрями, систему найбільш актуальних завдань у сфері господарювання; Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує реалізацію єдиної державної регуляторної політики, безперервне та послідовне виконання законодавства у сфері господарювання, формує загальнонаціональні програми її розвитку та втілює їх з допомогою притаманних йому механізмів, організовує діяльність інших центральних органів виконавчої влади (міністерств, комітетів) у сфері регуляторної діяльності; Державна

регуляторна служба України як уповноважений суб'єкт реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання та координаційно-контрольний орган, що здійснює міжвідомчі контрольно-наглядові функції із дотримання принципів державної регуляторної політики у регуляторній діяльності; інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади та ін.

До недержавних суб'єктів реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання належать: фізичні та юридичні особи, їх об'єднання, територіальні громади, суб'єкти господарювання, наукові установи і консультативно-дорадчі органи, що створені при органах публічної влади і представляють інтереси громадян та суб'єктів господарювання. Державних суб'єктів реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання за характером компетенції пропонуємо поділяти на: загальні та спеціальні суб'єкти. До загальних суб'єктів належать: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, інші державні органи, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та ін. Спеціальним уповноваженим суб'єктом є Державна регуляторна служба України, до її компетенції належать: реалізація державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, контроль за дотриманням принципів державної регуляторної політики у регуляторній діяльності, а також координація дій органів публічної адміністрації, інститутів громадянського суспільства і підприємництва з питань дерегуляції господарської діяльності. Суб'єктів реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання можна класифікувати залежно від функцій, які вони виконують на: органи державного управління, відповідальні за здійснення регуляторної діяльності (регуляторні органи); органи державного управління, які контролюють здійснення регуляторної діяльності (регуляторні органи, погоджувальні органи, інші органи державного управління); суб'єкти регулювання, які беруть участь у здійсненні та контролі регуляторного процесу; органи, які здійснюють захист порушених у регуляторному процесі прав його учасників.

До органів державного управління, відповідальних за здійснення регуляторної діяльності, належать регуляторні органи, які визначені ст. 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», а саме: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, інший державний орган, центральний орган виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцевий орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, а також посадова особа будь-якого із зазначених органів, якщо відповідно до законодавства ця особа має повноваження одноосібно приймати регуляторні акти. До них також належать територіальні органи центральних органів виконавчої влади, державні спеціалізовані установи та організації, некомерційні самоврядні організації, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо ці органи, установи та організації відповідно до своїх повноважень приймають регуляторні акти.

Центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності сьогодні є Державна регуляторна служба України (ДРС).

Правову основу діяльності ДРС України становлять: міжнародно-правові акти, Конституція України, закони України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про доступ до публічної інформації», «Про запобігання корупції», «Про правила етичної поведінки» та інші закони, які ратифікують міжнародно-правові акти у цій сфері, відповідні укази та постанови Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові

акти, норми яких визначають основні засади діяльності Державної регуляторної служби України.

Відповідно до Положення про Державну регуляторну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.12.2014 р. № 724, ДРС України відповідно до покладених на неї завдань: узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку подає їх на розгляд Мінекономрозвитку; розробляє проекти законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України з питань, що належать до сфери діяльності ДРС; забезпечує реалізацію державної регуляторної політики на засадах економічної доцільності та ефективності дії регуляторних актів, зниження рівня втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності; здійснює заходи щодо оптимізації кількості функцій державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, які виконуються органами публічної влади, вносить в установленому порядку пропозиції щодо їх скорочення та усунення дублювання; проводить експертизу проектів законів України, інших нормативно-правових актів, які регулюють господарські та адміністративні відносини між регуляторними органами або іншими органами публічної влади та суб'єктами господарювання; бере участь у підготовці планів заходів Кабінету Міністрів України щодо дерегуляції господарської діяльності, забезпечує здійснення моніторингу і координацію виконання таких планів органами виконавчої влади; погоджує проекти нормативно-правових актів з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та з питань ліцензування, що розробляються центральними органами виконавчої влади; проводить аналіз проектів регуляторних актів, що подаються на погодження, та аналіз їх регуляторного впливу, ухвалює рішення про погодження таких проектів або про відмову в їх погодженні; проводить експертизу регуляторних актів центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, місцевих органів виконавчої влади; у разі виявлення під час експертизи порушень вимог законодав-

ства ухвалює рішення про необхідність усунення органом, що прийняв відповідний акт, виявлених порушень принципів державної регуляторної політики; готує пропозиції щодо удосконалення відповідно до принципів державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності проектів регуляторних актів, які розробляються органами місцевого самоврядування; вживає в межах повноважень, передбачених законом, заходів із захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, порушених унаслідок дії регуляторних актів; розробляє основні напрями розвитку ліцензування, здійснює методичне керівництво та інформаційне забезпечення діяльності органів ліцензування; організовує взаємодію з громадськими організаціями підприємців, їх спілками та учасниками ринків за галузевим принципом; здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю ДРС України, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління; інформує громадськість про свою діяльність і стан реалізації державної політики у визначених сферах діяльності, а також про хід виконання планів дій щодо спрощення регуляторної бази та дерегуляції господарської діяльності тощо.

До основних завдань ДРС України як основного суб'єкта реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання належать: розроблення пропозицій та організація роботи, спрямованої на забезпечення виконання ухвалених рішень щодо реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; узагальнення практики застосування законодавства з питань державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; вжиття у межах, встановлених законодавством України про державну регуляторну політику, заходів щодо захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, порушених внаслідок дії регуляторних актів; організація роботи, спрямованої на недопущення прийняття регуляторних актів з порушенням вимог та процедур законодавства з питань державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності.

Крайня кількість державних службовців і працівників ДРС затверджується Кабінетом Міністрів України. Структура апарату ДРС затверджується його Головою. Штатний розпис

та кошторис апарату ДРС затверджуються її Головою за погодженням з Мініном. ДРС є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Казначейства.

2.4. Деретулювання підприємницької діяльності

Деретулювання є одним із пріоритетних напрямів реформування державного управління економіки країни, державної регуляторної політики, що пожвавлює її соціально-економічний розвиток. *Деретуляція* (від лат. *de...* – префікс, що означає скасування, припинення, і *regulare* – впорядковувати) – форма державного впливу на суспільно-економічні процеси економіки, що полягає у запровадженні комплексу заходів, спрямованих на обмеження втручання органів виконавчої влади у фінансово-економічну діяльність суб'єктів господарювання, усуненні адміністративних та організаційних перешкод у розвитку підприємницької ініціативи, а також запровадженні ефективних механізмів державного регулювання економічних процесів у державі з метою досягнення соціального та економічного ефекту в сфері підприємництва. Окремою важливою функцією деретуляції варто вважати ліквідацію бюрократичних нашарувань у відносинах держави з суб'єктами підприємницької діяльності, що сприяє розвитку підприємництва та підвищенню ефективності економічної політики держави.

Отже, під деретуляцією економіки найперше потрібно розуміти усунення зайвих бар'єрів, встановлених державою на шляху розвитку вільного підприємництва. Йдеться про бар'єри, які не дають того позитивного результату, на який вони були розраховані, або дають не виправдано низькі результати. Деретулювання також означає безумовне зняття будь-яких протизаконних перешкод і обмежень ділової активності. Тобто, деретулювання економіки – це реалізація відповідних принципів і положень Конституції України. У ширшому розумінні деретулювання – це зниження витрат господарюючих суб'єктів від державного втручання. Під це визначення

також підпадає деталізація та однозначність законодавства, ліквідація «білих плям» у нормативній базі та можливостей її вільного тлумачення, заміна законами підзаконних актів.

Дерегулювання підприємницької діяльності залежить від державного регулювання, оскільки необхідність у цьому процесі виникає саме під час перевищення рівня регулювання прийняттого для нормального функціонування ринку.

Указ Президента України від 03.02.1998 р. № 79/98 «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» (втратив чинність) був одним з перших, який визначав основні принципи політики дерегулювання підприємницької діяльності та зниження державного втручання у справи підприємців (спрощення процедури реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності; скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню та патентуванню тощо; ліміти проведення перевірок та контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності; спрощення процедури митного оформлення вантажів при здійсненні експортно-імпортних операцій). Інший Указ Президента України від 03.07.1998 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» (втратив чинність) визначав основні принципи запровадження спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємства; чітко вказувалося, до яких саме суб'єктів застосовується спрощена система оподаткування, а також встановлювалися ставки єдиного податку. З метою зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність Президентом України було видано Указ від 23.07.1998 р. № 817/98 «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності», який встановив порядок проведення перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності.

Сучасний етап законодавчого забезпечення питань дерегуляції поновився із прийняттям Закону України від 15.04.2014 р. № 1206-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу», який закріпив спрощення та здешевлення процедури започаткування бізнесу в Україні (зменшення сфери використання печаток у господарській діяльності; скасування проставлення

електронного цифрового підпису на документах, що подаються на державну реєстрацію; скасування реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи-підприємця тощо).

Згадуваною вже Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» передбачено проведення реформ та програм розвитку держави, зокрема, у частині дерегуляції та розвитку підприємництва, створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці.

Постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2015 р. № 42 «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності» внесено низку змін до нормативно-правових актів Уряду, скасовано плату за видачу дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства; розширено перелік підстав, за яких застосування праці іноземців та осіб без громадянства є доцільним та достатньо обґрунтованим. Відтепер працевлаштовувати зазначених громадян буде можливим також і за умови, що вони претендують на зайняття певних посад у суб'єкта індустрії програмної продукції чи мають диплом про вищу освіту одного з навчальних закладів, віднесених до першої сотні в одному з таких світових рейтингів як Times Higher Education, Webometrics Ranking of World Universities та ще двох інших.

Водночас Закон України від 12.02.2015 р. № 191-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» спрямований на спрощення започаткування та ведення господарської діяльності, скорочення дозвільних і погоджувальних процедур, зменшення впливу державних органів на діяльність суб'єктів господарювання, зокрема, шляхом скасування ліцензування видів господарської діяльності, які мають достатній рівень регулювання та контролю за їх здійсненням у разі скасування їх ліцензування, а також на підвищення рівня захисту прав інвесторів, удосконалення механізму фінансування діяльності органів державної реєстраційної служби шляхом внесення змін до відповідних законодавчих актів.

Законом також ліквідувався інститут Дозвільних центрів та державних адміністраторів. Надання адміністративних послуг з видачі документів дозвільного характеру у сфері підприємницької діяльності здійснюється на сьогодні через Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП).

З метою спрощення порядку отримання ліцензій, зменшення кількості видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, запровадження сучасних електронних технологій отримання ліцензій, закладення у сфері ліцензування фундаменту більш прозорих партнерських стосунків між державою та бізнесом, а також для підвищення рейтингу України за класифікацією Світового банку через утворення більш сприятливих умов розвитку підприємництва й зростання інвестиційної привабливості України Верховною Радою України 02.03.2015 р., було прийнято Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності». Цим законом загалом урегульовано суспільні відносини у сфері ліцензування господарської діяльності, визначено виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлено уніфікований порядок їх ліцензування, нагляду і контролю у сфері ліцензування, відповідальності за порушення законодавства у вказаній сфері.

Дерегуляція господарської діяльності знайшла своє системне продовження із прийняттям Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій щодо дерегуляції господарської діяльності» від 18.03.2015 р. № 357-р. Загалом Урядом у цьому розпорядженні було визначено та конкретизовано 131 захід, реалізація яких мала забезпечити комплексне виконання завдань з дерегуляції за такими напрямками: спрощення ліцензійних і дозвільних процедур регулювання господарської діяльності; удосконалення процедур технічного регулювання господарської діяльності; удосконалення процедури державного нагляду (контролю) за регулюванням господарської діяльності; спрощення процедур митного та податкового регулювання господарської діяльності; покращання позицій України у рейтингу «Ведення бізнесу» (Doing Business). Також названим розпорядженням визначено заходи щодо спрощення умов провадження підприємницької діяльності

в аграрній, харчовій, будівельній галузі, у галузі електроенергетики та нафтогазовій галузі, у сфері інформаційних технологій та у сфері телекомунікацій. Цей план передбачає проведення низки заходів, серед яких: близько 70 ініціатив, спрямованих на скорочення та спрощення ліцензійних та дозвільних процедур у низці секторів господарської діяльності; 8 заходів, спрямованих на приведення системи технічного регулювання до стандартів ЄС; 6 ініціатив – оптимізація системи державного контролю за бізнесом; ініціативи, котрі дають змогу спростити регулювання в сільському господарстві, будівництві та у сфері телекомунікацій; ініціативи, спрямовані на вдосконалення митного та податкового регулювання.

З метою виконання п. 131 Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 р. № 213-р, Прем'єр-міністром України 17.04.2015 р. видано доручення щодо створення центральними органами виконавчої влади робочих груп із залученням до їх складу не менше 50 відсотків представників бізнесу з метою проведення інвентаризації наявної нормативно-правової бази у сфері державного контролю та регулювання підприємництва і подання пропозицій щодо внесення змін до законодавства у відповідних сферах з метою скасування неактуальних нормативно-правових актів.

До того ж 14.05.2015 р. набув чинності Закон «Про внесення змін до статті 69 Податкового кодексу України щодо спрощення умов ведення бізнесу», який запроваджує принцип мовчазної згоди. Відтак спрощено порядок взяття рахунків платників податків на облік контролюючими органами, що повинно значно покращити ведення бізнесу для підприємців.

Законом України від 26.11.2015 р. № 835-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» прийнято низку нововведень у сфері державної реєстрації, які набрали чинності 01.01.2016 р.

Зокрема змінено перелік суб'єктів державної реєстрації; запроваджено портал електронних сервісів; запроваджено процедуру зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації; змінено розмір адміністративного збору за проведення реєстраційних дій; запроваджено процедуру оскарження рішень, дій або бездіяльності державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації до Міністерства юстиції України та його територіальних органів.

Загалом результати виконаної роботи процесу дерегуляції за 2015 р. у відсотковому співвідношенні продемонстровані Міністерством економічного розвитку та торгівлі так⁵⁰: розроблено, узгоджено та схвалено план негайної дерегуляції «План дій щодо дерегуляції господарської діяльності та спрощення регуляторної бази» (100%); визначено процедуру моніторингу виконання «Плану дій щодо дерегуляції господарської діяльності та спрощення регуляторної бази» (100%); розроблено, узгоджено та схвалено Загальну концепцію дерегуляції та План дій з її реалізації (100%); Державною регуляторною службою розроблено та запроваджено ефективний механізм належної оцінки регуляторного впливу, який передбачає включення належної ОРВ до проектів усіх законодавчих та правових актів (консультуючись зі Світовим банком) з метою забезпечення захисту проти надмірної зарегульованості (100%); внесено необхідні зміни в Закони України «Про адміністративні послуги» та «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» для забезпечення можливості видачі документів дозвільного характеру в електронному вигляді (75%); прийнято Закон України «Про перелік адміністративних послуг та плату (адміністративний збір)» (75%); прийнято у новій редакції Закон України «Про технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» (100%); створено незалежні органи стандартизації та метрології відповідно до європейської практики (100%); зміни в кількості органів державного нагляду (контролю) (60%); розроблено та впроваджено технічні регламенти на основі директив Ради Європи на

⁵⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reforms.in.ua/ua/reform/indicator/10547>.

принципах «Нового підходу» до технічної гармонізації і стандартизації та «Глобального підходу» у сфері оцінювання відповідності (96%); створена повнотекстова електронна база стандартів (100%); кількість нових національних стандартів, гармонізованих із стандартами ЄС (100%).

Відтак за підсумками 2015 року план було перевиконано на 60%. Завдяки реформі «Дерегуляція» було знято більше 100 регуляторних бар'єрів, серед яких: скорочення більш ніж 40% дозвільних документів (зі 143 до 84); скорочення обов'язкової сертифікації на 90% товарів, зокрема й на нові автомобілі; майже вдвічі скоротився перелік видів діяльності, які потребують отримання окремої ліцензії; скасовано карантинний сертифікат, який вартував бізнесу 2 млрд грн на рік; більш ніж вдвічі скоротився термін видачі фітосанітарного сертифікату в портах (з 5 до 2 днів), що зменшило вартість його для бізнесу майже на 5 млрд грн на рік; скасовано близько 15 тисяч радянських ГОСТів.

Водночас розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. № 615-р «Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» Уряд затвердив оновлений План дерегуляції на 2016–2017 роки. Він складається зі 112 пунктів. З них близько 80 пунктів були надані за результатами громадських обговорень та спілкування з представниками бізнес-спільнот, фахових та громадських організацій. Нові пункти плану відображають найгостріші проблеми, які найбільше заважають розвитку бізнесу та створенню сприятливого бізнес-клімату. Невиконані пункти попереднього плану перенесені з актуалізацією строків. Документ має на меті вирішення проблем у сферах надання адміністративних послуг, державного нагляду (контролю), телекомунікаціях, аграрній, будівельній сферах та ін. Оновлення плану дерегуляції передбачено розділом 5 «Створення сприятливого бізнес-клімату і розвиток малого та середнього підприємництва» плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік.

Водночас 08.09.2016 р. Верховна Рада в першому читанні проголосувала законопроект № 4194 «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними-особами підприємцями». Цим документом пропонується скасовувати вимогу щодо використання печаток юридичними та фізичними особами-підприємцями. Акт унеможлиблює визнання документа, угоди або договору недійсними лише з причини відсутності відбитку печатки. За вимогу державним органом або органом місцевого самоврядування відбитки печатки на документі законопроект встановлює адміністративну відповідальність. Законопроект входить в пакет про дерегуляцію економіки.

Отже, процес дерегуляції підприємницької діяльності в Україні все ще триває. І враховуючи сучасні несприятливі умови (окупація Криму та проведення АТО на Сході України), держава й далі повинна удосконалювати процеси обмеження втручання в поточну діяльність суб'єктів господарювання відповідно до міжнародних норм і практики країн ЄС, сприяти розширенню бази інвестиційних ресурсів підприємств та їхньому спрямуванню в напрями, необхідних для реалізації програми модернізаційних реформ.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть теорії економічної школи щодо необхідності державного регулювання підприємницької діяльності.
2. Сформулюйте поняття «державне регулювання підприємницької діяльності».
3. Перечисліть основні напрями економічної політики держави.
4. Визначте методи державного регулювання підприємницької діяльності.
5. Дайте визначення поняття «державна регуляторна політика».
6. Назвіть принципи державної регуляторної політики.
7. Виділіть етапи процесу нормативно-правового становлення та розвитку державного регулювання підприємницької діяльності.
8. Сформулюйте підстави для надання державної підтримки суб'єктам господарювання.
9. Назвіть основні напрями державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні.

10. Охарактеризуйте види фінансового регулювального впливу держави на діяльність господарюючих суб'єктів.
11. Розкрийте суть квазіфіскальних операцій.
12. Хто належить до суб'єктів реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання?
13. У чому полягають дерегуляційні процеси на сучасному етапі розвитку?

Розділ 3

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

3.1. Поняття та загальна характеристика суб'єктів підприємницької діяльності

Обов'язковою ознакою підприємницької діяльності, беззаперечно, є її суб'єктний склад, тобто така діяльність повинна здійснюватись підприємцем. Суб'єкти підприємництва на власний ризик здійснюють самостійну діяльність, спрямовану на отримання прибутку від продажу товарів, виконання робіт чи надання послуг. Часто у літературі «суб'єкти господарської діяльності» ототожуються з «суб'єктами підприємницької діяльності», проте це не зовсім правильно. Оскільки господарська діяльність може провадитися і без мети одержання прибутку (некомерційне господарювання), то й суб'єкти такої діяльності не можуть визнаватися суб'єктами підприємництва. Отже, не всі суб'єкти господарювання є суб'єктами підприємництва, але усі суб'єкти підприємницької діяльності належать до суб'єктів господарювання.

Статтею 55 ГК України передбачено поняття «суб'єкти господарювання», котрими визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Відповідно до ч. 2 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Отже, до суб'єктів підприємництва ГК України відносять і фізичних, і юридичних осіб.

Згідно зі ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Будь-яка юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність, є суб'єктом господарювання відповідно до норм ГК України.

Водночас варто наголосити на деяких розбіжностях у підходах до визначення суб'єктів підприємницької діяльності в ЦК та ГК України. Зокрема у Розділі II ГК України зафіксовані такі суб'єкти підприємництва, як підприємства, державні та комунальні унітарні підприємства, господарські товариства, підприємства колективної власності, приватні підприємства, об'єднання підприємств, громадяни-підприємці. Натомість у ЦК України до суб'єктів підприємницької діяльності віднесено фізичних осіб-підприємців, підприємницькі товариства.

Згідно зі Гл. 7 ЦК України юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права.

Юридичні особи приватного права створюються за ініціативою приватних осіб на підставі приватноправового акта (засновницького договору, статуту, установчого акта) для задоволення приватного інтересу, насамперед їх засновників/учасників (на участь в управлінні, отримання прибутків або розподіл певних матеріальних благ, набуття переваг, що надаються членством в організації, тощо). Натомість юридичні особи публічного права створюються за ініціативою державних органів чи органів місцевого самоврядування (комунальних) на підставі публічно-правового акта (закону, адміністративного акта) органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, розпорядження, наказу Кабінету Міністрів України тощо для задоволення публічного інтересу⁵¹.

⁵¹ Спасибо-Фатєєва І. В. Юридичні особи за Цивільним кодексом України / І. В. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2014. – № 2. – С. 71.

Водночас необхідно наголосити, що чіткі формальні критерії поділу на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права, крім підстави створення, ЦК України не закріплює, а окремий закон, який би визначав правовий статус юридичних осіб публічного права, досі не прийнято (хоча ЦК України чітко встановлює, що порядок утворення й правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом)⁵².

Відповідно до положень ст. 56 ГК України суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта господарювання з додержанням вимог законодавства. Однак ця норма може стосуватись лише юридичних осіб.

Окрім того, ст. 57 ГК України передбачає, що установчим документом суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання. Зрозуміло, що ці вимоги не можуть стосуватись фізичних осіб-підприємців. Попри це, ст. 128 ГК України передбачено, що громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК України.

Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, зокрема й до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва.

Суб'єктами *мікропідприємництва* є:

– фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість

⁵² Юркевич Ю. До розмежування статусу юридичних осіб (їх об'єднань) публічного та приватного права / Ю. Юркевич // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 1. – С. 47.

працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами *малого підприємництва* є:

– фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами *великого підприємництва* є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів *середнього підприємництва*.

Отже, щоб визначити, до якої категорії належить певний суб'єкт господарювання, необхідно встановити середню кількість працівників за календарний рік та суму доходу в євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Для визначення середньої кількості працівників, вочевидь, необхідно користуватися Інструкцією зі статистики кількості працівників, затвердженою наказом Держкомстату України від 28.09.2005 р. № 286. Відповідно до п. 3.1 Інструкції середня кількість працівників підприємства за період (місяць, квартал, з початку року, рік) визначається як сума таких показників: середньооблікової кількості штатних працівників; середньої кількості зовнішніх сумісників; середньої кількості працюючих за цивільно-правовими договорами. Відтак середня кількість працівників – це ширше поняття, ніж середньооблікова, оскільки охоплює ще й зовнішніх сумісників та осіб, які виконують роботу за замовленням суб'єкта господарювання на умовах цивільно-правових договорів. Тому можна зробити висновок, що законодавець посилив вимоги щодо встановлення критеріїв віднесення до суб'єктів малого і середнього підприємництва в частині кількості працівників.

Деякі питання викликає і поняття «річний дохід», адже чинне податкове законодавство не містить визначення терміну «дохід», точніше визначає його через тавтологію. Зокрема відповідно до ст. 14.1.56 ПК України доходи – це загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

Більш конкретизоване і чітке, на наш погляд, визначення доходів передбачене у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. Відповідно до цього документа *доходи* – це збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власника).

Як приклад, порівняємо критерії розмежування суб'єктів підприємництва за кількістю працівників в інших країнах. Зокрема у Польщі до малого бізнесу належать підприємства із чисельністю працівників менше п'ятдесяти. В Італії підприємства з кількістю працівників від одного до дев'ятнадцяти зараховуються до найменших, а від двадцяти до двадцяти

дев'яти – до малих. В Угорщині, крім кількості працівників, враховують сферу підприємницької діяльності; у Франції – сферу діяльності та величину середньорічного обороту; у Чехії – виручку за останній фінансовий рік. Натомість в Іспанії немає чіткого законодавчого визначення поняття малого підприємства: регіональні і місцеві органи мають право самостійно встановлювати специфічні критерії віднесення підприємств до малих в межах тих чи інших програм державної підтримки. Німеччина також не має власних визначень малих підприємств та послуговується загальними підходами ЄС, згідно з якими малими визнаються підприємства з чисельністю працюючих до 50 осіб та річним оборотом до 10 млн євро⁵³.

Важливо зазначити, що суб'єкти підприємницької діяльності можуть набувати також статусу суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, шляхом акретитації на митниці. До таких суб'єктів ч. 1 ст. 378 ГК України відносить суб'єктів господарювання, що зазначені у пунктах 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГК України, тобто господарські організації, фізичні та юридичні особи, зареєстровані як підприємці.

Водночас ст. 3 Закону України від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ «Про зовнішньоекономічну діяльність» також встановлює перелік суб'єктів ЗЕД. Згідно з вказаною нормою закону, до таких суб'єктів належать:

- фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

- юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні та які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), зокре-

⁵³ Гиниятулин А. Р. Правовое регулирование деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства в зарубежных странах / А. Р. Гиниятулин // Евразийский юридический журнал. – 2012. – № 10 (53). – С. 104–107.

ма й юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

– об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійного місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

– структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

– спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;

– інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Зауважуємо, що включивши до переліку суб'єктів ЗЕД поняття «інші суб'єкти господарської діяльності», законодавець розширив коло осіб, котрі підпадають під визначення «суб'єкти ЗЕД». Натомість ГК України, як було зазначено, містить вичерпний перелік осіб, які можуть бути суб'єктами ЗЕД. Окрім того, ГК України не передбачено такого виду суб'єкта ЗЕД, як структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності (положення про підрозділи іноземних суб'єктів господарювання було виключено відповідно до ч. 12 ст. 1 Закону України № 2424-IV від 04.02.2005 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»). Про невідповідність норм ГК України з Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» у частині визначення сторін зовнішньоекономічного контракту (йдеться про договір поставки у ЗЕД) ґрунтовно висвітлюється у науковій праці Т. І. Беседіної⁵⁴. Погоджуємось з автором у тезі про те, що не будуть суб'єктами ЗЕД й іноземні суб'єкти господарської діяльності (за визначенням

⁵⁴ Беседіна Т. І. Проблема визначення сторін у договорі (контракті) поставки в зовнішньоекономічній діяльності / Т. І. Беседіна // Держава і право. – Вип. 47. – С. 383–388.

вони мають постійне місце проживання чи місцезнаходження за межами України) та філії, відділення та інші структурні підрозділи (що не мають статусу юридичної особи) суб'єктів господарювання України.

Крім того, чергова законодавча колізія щодо визначення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності міститься у нормі Митного кодексу України від 13.03.2012 р. № 4495-VI (надалі – МК України), про що описано в окремих наукових публікаціях⁵⁵. Принагідно зазначимо, що з набуттям чинності 01.06.2012 р. МК України внесено зміни та доповнення до низки нормативно-правових актів щодо набуття суб'єктами господарської діяльності України статусу суб'єкта ЗЕД. Проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця чи юридичної особи не є достатнім для здійснення такими особами зовнішньоекономічної діяльності.

Отже, наведене дає змогу виокремити низку загальних ознак, притаманних суб'єктам підприємницької діяльності:

1. *Господарська правосуб'єктність* (складається з компетенції та правоздатності). В юридичній літературі під господарською компетенцією розуміють визначену законодавством за суб'єктом господарювання сукупність спільних юридичних можливостей за участі в безпосередній господарській діяльності і керівництві нею⁵⁶.

Господарська правоздатність як другий елемент господарської правосуб'єктності – це здатність господарської організації мати права та обов'язки, які безпосередньо законом не встановлені, але необхідні для виконання господарською організацією покладених на неї функцій і завдань. Господарська правоздатність виникає завдяки закріпленому в законі дозволу мати інші права та обов'язки, якщо вони не суперечать основним нормам законодавства, правам та законним інтересам інших осіб. Правоздатність на відміну від компетенції

⁵⁵ Кульгавець Х. Ю. Щодо визначення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в українському законодавстві / Х. Ю. Кульгавець // Право і суспільство. – 2015. – № 3 (частина 3). – С. 88–91.

⁵⁶ Хозяйственное право: учебник / под общ. ред. академика В. К. Мамутова. – К.: Юринком Интер, 2002. – С. 277.

має індивідуальний характер, оскільки пов'язана із завданнями і функціями конкретної організації⁵⁷.

Господарська правосуб'єктність неоднаково визначається щодо різних видів суб'єктів підприємництва. Визначення обсягу правомочностей різних суб'єктів підприємництва здійснюється державою відповідно до завдань і функцій, передбачених для цих суб'єктів. Ступінь господарської компетенції залежить насамперед від участі суб'єктів підприємництва у господарських відносинах, які здійснюються у формі організаційно-господарських, оперативно-господарських та внутрішньогосподарських.

2. *Майнова відокремленість* (наявність майна), що становить економічну основу його діяльності. Це майно може належати суб'єкту на різних юридичних підставах, серед яких основне місце належить праву власності. В умовах ринкової економіки важливе значення має приватна власність, на основі якої здебільшого здійснюють свою діяльність суб'єкти підприємництва в Україні; такі суб'єкти наділені більшою самостійністю.

Зокрема ч. 4 ст. 55 ГК України передбачено, що суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління відповідно до визначення цієї компетенції у ГК та інших законах. Водночас суб'єкт підприємницької діяльності не може здійснювати своєї компетенції на основі права оперативного управління, оскільки цей вид речового права закріплюється виключно за суб'єктами господарювання, які здійснюють некомерційну діяльність, тобто самостійну систематичну господарську діяльність, спрямовану на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

3. *Відповідальність за порушення законодавства*. Як вже було зазначено, суб'єкти підприємництва несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Однак залежно від інституту засновників і обраної організаційно-правової форми

⁵⁷ Господарське право: практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.; за заг. ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 203.

вони мають різний ступінь майнової відповідальності. Підприємницька відповідальність має майновий характер і полягає у відшкодуванні збитків за порушення господарських зобов'язань. Така відповідальність застосовується у відносинах між господарюючими суб'єктами, і у відносинах між ними та державними органами, що уповноваженні на регулювання підприємницької діяльності.

4. *Легітимація* в установленому порядку шляхом здійснення державної реєстрації (відповідно до Закону України від 15.05.2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»). В окремих випадках необхідне проходження додаткових «післяреєстраційних» процедур, наприклад, ліцензування. Державна реєстрація є обов'язковою ознакою суб'єкта підприємницької діяльності, що відрізняє його від інших суб'єктів господарювання, що здійснюють некомерційну діяльність. У таких суб'єктів легітимація проводиться іншими способами (приміром, затвердженням положення про такий суб'єкт).

5. Основна мета діяльності суб'єкта підприємництва – *прибутковість*.

6. *Організаційна форма*. Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця (ч. 1 ст. 45 ГК України).

3.2. Громадянин як суб'єкт підприємництва

Кожний громадянин має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України).

Згідно зі ст. 128 ГК України, громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з інши-

ми особами. Отже, ГК України містить поняття «громадянин-підприємець» за винятком ст. 58, у якій визначено, що суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації як юридична особа чи фізична особа-підприємець у порядку, визначеному законом.

На противагу ГК України, ЦК України містить поняття «фізична особа-підприємець» (Глава 5 ЦК України). Згідно зі ст. 50 ЦК України, право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Як відомо, повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ч.ч. 1, 2 ст. 34 ЦК України). Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі після досягнення нею шістнадцяти років, якщо вона має бажання займатися підприємницькою діяльністю (ч. 3 ст. 35 ЦК України). Обов'язковою вимогою є наявність письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. Така особа може бути зареєстрована як підприємець відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Отже, поняття фізична особа-підприємець і громадянин-підприємець, визначені ГК України і ЦК України, є синонімами.

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність: безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з іншими особами. Громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом. У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має права та обов'язки, відповідно, засновника та/або учасника господарського товариства, члена кооперативу тощо, або права і обов'язки, визначені укладеним за його участі договором про спільну діяльність без створення юридичної особи.

Згідно з ч. 5 ст. 128 ГК України громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва та відповідно до принципів, передбачених у ст. 44 ГК України. Зокрема він має право на: вільний вибір видів підприємницької діяльності; самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільний найм підприємцем працівників; вільне розпорядження прибутком, що залишається після сплати податків, зборів та інших платежів; самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності, використання належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Водночас громадянин-підприємець зобов'язаний:

- у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;
- повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;
- додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;
- не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;
- вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;
- своєчасно надавати органам доходів і зборів декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів;
- сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом;
- під час укладення трудового договору (контракту, угоди) забезпечити належні та безпечні умови праці, оплату праці не нижчу від визначеної законом, і її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи со-

ціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України;

– не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави.

Ст. 51 ЦК України передбачено, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин. Однак, як зазначено в Роз'ясненні Міністерства юстиції України від 14.01.2011 р. «Статус фізичної особи-підприємця: проблеми застосування законодавства», неоднозначне тлумачення вказаної норми у науково-юридичній літературі й на практиці обумовлює появу суперечливих висновків, що, безумовно, впливає на її правозастосування, оскільки відбувається злиття правового статусу фізичної особи з правовим статусом юридичної особи, які за своєю правовою природою є різними.

Варто зазначити, що законодавством України встановлене обмеження на здійснення підприємницької діяльності певній категорії осіб. Зокрема відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України від 14.10.2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції», забороняється займатися підприємницькою діяльністю таким особам:

а) Президенту України, Голові Верховної Ради України, його Першому заступнику та заступнику, Прем'єр-міністру України, Першому віце-прем'єр-міністру України, віце-прем'єр-міністрам України, міністрам, іншим керівникам центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їхнім заступникам, Голові Служби безпеки України, Генеральному прокурору України, Голові Національного банку України, Голові та іншим членам Рахункової палати, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голові Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

б) народним депутатам України, депутатам Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатам місцевих рад, сільських, селищних, міських головам;

в) державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування;

г) військовим посадовцям Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби;

г) суддям Конституційного Суду України, іншим професійним суддям, членам, дисциплінарних інспекторів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службовим особам секретаріату цієї Комісії, Голові, заступникам Голови, секретарям секцій Вищої ради юстиції, а також іншим членам Вищої ради юстиції, народним засідателям і присяжним (під час виконання ними цих функцій);

д) особам рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, особам начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України;

е) посадовим та службовим особам органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи;

є) членам Національного агентства з питань запобігання корупції;

ж) членам Центральної виборчої комісії;

з) поліцейським;

и) посадовим та службовим особам інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим.

Водночас законодавство містить обмеження щодо можливості провадження фізичними особами-підприємцями певних видів діяльності, зокрема:

– професійної діяльності з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку (ст. 17 Закону України від 23.02.2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок»);

- страхової діяльності (ст. 2 Закону України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування»);
- банківської діяльності (ст. 6 Закону України від 07.12.2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність»);
- космічної діяльності (ст. 13 Закону України від 15.10.1996 р. № 502/96-ВР «Про космічну діяльність»);
- надання фінансових послуг (ст. 1 Закону України від 12.07.2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»);
- освітньої діяльності у сфері загальної середньої та вищої освіти (Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV «Про загальну середню освіту», Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII «Про вищу освіту»);
- концесійної діяльності щодо будівництва та експлуатації автомобільних доріг (ст. 1 Закону України від 14.12.1999 р. № 1286-XIV «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг»).

Фізична особа-підприємець може самостійно обрати спрощену систему оподаткування. Відповідно до п. 4 ст. 291 суб'єкти господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, поділяються на такі групи платників єдиного податку:

перша група – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 300 тис. гривень;

друга група – фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

- не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб;

– обсяг доходу не перевищує 1 млн 500 тис. гривень.

Ця норма не поширюється на фізичних осіб-підприємців, які надають посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна (група 70.31 КВЕД ДК 009:2005), а також здійснюють діяльність з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння. Такі фізичні особи-підприємці належать виключно до третьої групи платників єдиного податку, якщо відповідають вимогам, встановленим для такої групи;

третья група – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 млн грн;

четверта група – сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%.

Отже, підприємницька діяльність суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи є найзручнішим способом провадження бізнесу. Адже при провадженні такої діяльності не потрібна наявність установчих документів, формування статутного фонду, не вимагається наявність окремої юридичної адреси (місцезнаходження), не обов'язково відкривати рахунок у банку тощо.

Крім того, якщо фізична особа-підприємець не використовує працю найманих працівників, то необов'язковою є його реєстрація в органах Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Водночас відповідно до законодавства, фізичні особи за вчинені правопорушення можуть бути позбавлені права на підприємництво за вироком суду.

3.3. Підприємство: поняття, види, організаційні форми

Ст. 62 ГК України визначає підприємство як самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом та іншими законами.

Основною метою створення підприємства є задоволення й особистих потреб таких суб'єктів, і суспільних потреб, що повністю відповідає потребам формування соціально орієнтованої ринкової економіки, підвищення соціальної спрямованості суспільного виробництва.

Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту або модельного статуту. Згідно зі ст. 57 ГК України установчими документами суб'єкта господарювання визнаються також рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

Загальні вимоги до змісту статуту підприємств містяться у ст. 57 ГК України. Зокрема статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про його найменування, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного капіталу та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству. Статут затверджується власником майна (засновником) суб'єкта господарювання чи його представниками, органами або іншими суб'єктами відповідно до закону.

Вимоги до змісту статуту окремих видів суб'єктів підприємництва встановлені у відповідних спеціальних законах.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може

мати печатки; не має у своєму складі інших юридичних осіб. Підприємства незалежно від форми власності, організаційно-правової форми, а також установчих документів, на основі яких вони створені та діють, мають рівні права та обов'язки.

На підставі аналізу законодавства можна виокремити такі види підприємств:

I. Залежно від форм власності згідно з ч. 1 ст. 63 ГК України підприємства бувають:

– *приватне підприємство*, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи). Приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання-юридичної особи (ст. 113 ГК України);

– *підприємство, що діє на основі колективної власності* (підприємство колективної власності). Підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом (ст. 93 ГК України);

– *комунальне підприємство*, що діє на основі комунальної власності територіальної громади. Право комунальної власності – право територіальної громади володіти, доцільно, економічно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування (ст. 1 Закону України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування»);

– *державне підприємство*, що діє на основі державної власності. У державній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна (ст. 326 ЦК України);

– *підприємство, засноване на змішаній формі власності* (на базі об'єднання майна різних форм власності);

– *спільне комунальне підприємство*, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідни-

ми територіальними громадами – суб'єктами співробітництва (ст. 13 Закону України від 17.06.2014 р. № 1508-VII «Про співробітництво територіальних громад»).

II. Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу підприємства поділяються на унітарні і корпоративні.

1. Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядовою радою такого підприємства у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Своєю чергою, унітарні підприємства поділяються на державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника (ч. 4 ст. 63 ГК України):

А) Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління.

Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності та закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління. Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство». Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника і органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Особливості управління державним унітарним підприємством визначаються Законом України від 21.09.2006 № 185-V «Про управління об'єктами державної власності». Особливості управління державним унітарним підприємством оборонно-промислового комплексу визначаються Законом України від 16.06.2011 № 3531-VI «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі».

Державні унітарні підприємства діють як *державні комерційні підприємства або казенні підприємства*:

а) *Державне комерційне підприємство* є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту або модельного статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном. Майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання. Статутний капітал державного комерційного підприємства утворюється уповноваженим органом, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу державного комерційного підприємства встановлюється зазначеним уповноваженим органом. Статутний капітал державного комерційного підприємства підлягає сплаті до закінчення першого року з дня державної реєстрації такого підприємства.

Державне унітарне комерційне підприємство може бути перетворене у державне акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі, відповідно до Порядку перетворення державного унітарного комерційного підприємства в акціонерне товариство, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2012 р. № 802.

б) *Казенні підприємства* створюються у галузях економіки, в яких:

- законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;
- основним (понад 50%) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава;
- за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;
- переважаючим (понад 50%) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним;
- приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Казенне підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. У рішенні про створення казенного підприємства визначаються обсяг і характер основної діяльності

підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить підприємство, що створюється. Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління. Казенне підприємство є юридичною особою, має відповідні рахунки в установах державного банку, печатку із своїм найменуванням. Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, затверджує статут підприємства, призначає його керівника, дає дозвіл на здійснення казенним підприємством господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл. Найменування казенного підприємства повинно містити слова «казенне підприємство». Казенне підприємство не є суб'єктом підприємництва.

Б) Комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління.

Орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство, є представником власника – відповідної територіальної громади. Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності та закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство). Статутний капітал комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу комунального унітарного підприємства визначається відповідною місцевою радою. Статутний капітал комунального унітарного підприємства підлягає сплаті до закінчення першого року з дня державної реєстрації такого підприємства. Найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова «комунальне підприємство» та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить це підприємство.

В) Унітарні підприємства засновані на приватній власності засновника.

Г) Підприємства об'єднань громадян, релігійних організацій – унітарні підприємства, засновані на власності об'єднання

громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань. Засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

Релігійні організації мають право засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, необхідні для забезпечення діяльності цих організацій. Підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту і є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання.

2. Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, зокрема через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб (ч. 5 ст. 63 ГК України).

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку (ч. 1 ст. 79 ГК України).

Кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/ або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування (ст. 2 Закону України від 10.07.2003 р. № 1087-IV «Про кооперацію»).

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

До одного з таких видів підприємств варто віднести **фермерське господарство зі статусом юридичної особи**, яке є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/ або користування, зокрема й в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону (ч. 1 ст. 1 Закону України від 19.06.2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство»).

Фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї. Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець. Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, діє на основі Статуту. У Статуті зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок ухвалення ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України. Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України.

Крім того, залежно від розміру вкладення іноземних інвестицій бувають іноземні підприємства та підприємства з іноземним інвестиціями (ст.ст. 116, 117 ГК України).

3.4. Господарські товариства як суб'єкти підприємницької діяльності

Найчастіше юридичні особи задля провадження підприємницької діяльності в Україні обирають таку форму господарювання, як господарське товариство.

Загальне поняття господарського товариства визначене ст. 113 ЦК України, відповідно до якої *господарським товариством* є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Водночас учасником господарського товариства можуть бути і фізичні, і юридичні особи, а бути створеним може навіть однією особою (крім повного і командитного товариств), яка стає його єдиним учасником (ст. 114 ЦК України).

Таке положення підтверджується нормою ч. 1 ст. 79 ГК України, відповідно до якої *господарськими товариствами* визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку. У випадках, передбачених ГК України, господарське товариство може діяти у складі одного учасника. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 1 Закону України «Про господарські товариства», господарськими товариствами визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

Згідно з положенням ГК України (ч. 2 ст. 79) розширюється коло засновників і учасників товариств: ними можуть бути й інші учасники господарських відносин, передбачених ст. 2 ГК України, тобто споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Водночас нормою ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» надається право іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам, а також міжнародним організаціям бути засновниками та учасни-

ками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами України.

Ст. 84 ЦК України вказує на те, що господарські товариства можуть бути створені лише як товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства).

Що стосується господарського товариства, державна частка у статутному капіталі якого перевищує 50%, то його дочірні підприємства, а також підприємства, господарські товариства, у статутному капіталі яких п'ятдесят і більше відсотків, належить господарському товариству, державна частка у статутному капіталі якого перевищує 50%, у разі здійснення ними закупівель та за умови, що вартість предмета закупівлі дорівнює або перевищує межі, визначені ч. 1 ст. 2 Закону України «Про публічні закупівлі», оприлюднюються на веб-порталі Уповноваженого органу, визначеного Законом України «Про публічні закупівлі», звіт про укладення договору про закупівлю товарів, робіт і послуг за кошти підприємств та інформацію про зміну його істотних умов не пізніше ніж через сім днів з дня укладення договору про закупівлю або внесення змін до нього. У звіті обов'язково зазначаються: найменування, кількість товару та місце його поставки, вид робіт і місце їх виконання або вид послуг і місце їх надання, інформація про технічні та якісні характеристики товарів, робіт і послуг, найменування і місцезнаходження постачальника, виконавця робіт і надавача послуг, з яким укладено договір, ціна за одиницю товару, робіт і послуг та сума, визначена в договорі, дата укладення договору, строк поставки товарів, виконання робіт і надання послуг тощо (ч. 5 ст. 79 ГК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 82 ГК України установчим документом повного товариства та командитного товариства є засновницький договір. Установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю є статут.

Установчі документи господарського товариства повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його

діяльності, склад засновників та учасників, склад і компетенцію органів товариства та порядок ухвалення ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна однастайність або кваліфікована більшість голосів, а також порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації тощо.

Статут акціонерного товариства повинен містити також відомості про види акцій, що випускаються, їх номінальну вартість, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, наслідки невиконання зобов'язань по викупу акцій.

Статут товариства з обмеженою відповідальністю повинен містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів. Статутом може бути встановлено порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткових внесків учасників.

Засновницький договір повного товариства і командитного товариства повинен визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Стосовно вкладників командитного товариства у засновницькому договорі вказуються тільки сукупний розмір їхніх часток у майні товариства та розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

До установчих документів можуть бути включені також відомості щодо інших умов діяльності господарського товариства, які не суперечать закону. Якщо в установчих документах не вказано строк діяльності господарського товариства, воно вважається створеним на невизначений строк. Установчі документи господарського товариства у передбачених законом випадках погоджуються з Антимонопольним комітетом України.

Господарське товариство може створюватися та діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом.

Якщо господарське товариство створюється та діє на підставі модельного статуту в рішенні про його створення, яке підписується усіма засновниками, зазначаються відомості про вид товариства, його найменування, місцезнаходження, предмет і цілі діяльності, склад засновників та учасників, розмір

статутного (складеного) капіталу, розмір часток кожного з учасників, порядок внесення ними вкладів, а також інформація про провадження діяльності на основі модельного статуту.

Отже, до господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства. Ці види господарських товариств можна розділити на об'єднання осіб і об'єднання капіталів. До об'єднань осіб належать повні й командитні товариства, до об'єднання капіталів – акціонерні, товариства з обмеженою відповідальністю і додатковою відповідальністю⁵⁸.

Відповідно до ч. 2 ст. 80 ГК України акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій, крім випадків, визначених законом.

Ст. 3 Закону України від 17.09.2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства» вказує на те, що акціонерне товариство може бути створене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних), комунального (комунальних) та інших підприємств у акціонерне товариство.

Акціонерне товариство створюється без обмеження строку діяльності, якщо інше не встановлено його статутом і вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації.

Законодавством визначені вимоги до назви акціонерного товариства. Зокрема повне найменування українською мовою повинне містити назву його типу (публічне чи приватне) і організаційно-правової форми (акціонерне товариство). Крім того, може мати скорочене найменування українською мовою,

⁵⁸ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 776 с. – С. 157.

повне та скорочене найменування іноземною мовою (мовами). Словосполучення «акціонерне товариство» та похідні від нього у своєму найменуванні можуть використовувати лише юридичні особи, які зареєстрували в установленому порядку випуск власних акцій та функціонують відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» з урахуванням особливостей, визначених законами, та юридичні особи – корпоративні інвестиційні фонди, які створені та функціонують відповідно до законодавства, що регулює діяльність у сфері спільного інвестування.

Законодавець встановив вимогу щодо мінімального розміру статутного капіталу акціонерного товариства, який становить 1250 мінімальних заробітних плат, з огляду на ставку мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства. Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів.

Акціонерне товариство має право збільшувати статутний капітал після реєстрації звітів про результати розміщення всіх попередніх випусків акцій. Статутний капітал акціонерного товариства зменшується в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, шляхом зменшення номінальної вартості акцій або шляхом анулювання раніше викуплених товариством акцій та зменшення їх загальної кількості, якщо це передбачено статутом товариства.

Ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» визначає типи акціонерних товариств: публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства.

Публічне акціонерне товариство (ПАТ) може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій. Водночас відповідно до вимог ч. 4 ст. 28 Закону України від 23.02.2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок» перше розміщення акцій акціонерного товариства є виключно приватним серед засновників.

Приватне акціонерне товариство (ПрАТ) може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі ухвалення загальними зборами ПрАТ рішення про здійснення публічного

розміщення акцій до статуту товариства вносяться відповідні зміни, зокрема й про зміну типу товариства – з приватного на публічне. Зміна типу товариства з приватного на публічне або з публічного на приватне не є його перетворенням. Зазначимо, що одним з головних нововведень в акціонерному законодавстві, які набули чинності з 1 травня 2016 року, стало виключення вимоги про те, що кількісний склад акціонерів ПрАТ не може перевищувати 100 акціонерів.

Отже, основні відмінності в статусі ПрАТ і ПАТ полягають в трьох уповноваженнях:

1) ПАТ може здійснювати і публічне розміщення (тобто заздалегідь не визначеному колу осіб), і приватне розміщення акцій, у той час як ПрАТ – тільки приватне розміщення акцій. Отже, стаючи приватним, товариство втрачає можливість залучати додатковий капітал від необмеженого кола зовнішніх інвесторів;

2) акції ПАТ можуть купуватися та продаватися на фондовій біржі, у той час як акції ПрАТ на біржі не обертаються, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону. Відтак, змінюючи свій тип на приватне, товариство втрачає доступ до біржового ринку;

3) акціонери ПАТ можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів товариства, а статутом ПрАТ може бути передбачене переважне право його акціонерів на придбання акцій цього товариства, які пропонуються їх власником до відчуження третій особі. Таке переважне право може бути передбачене у статуті ПрАТ тільки, якщо станом на дату ухвалення відповідного рішення кількість акціонерів не перевищує 100 осіб. Відповідно, в цьому відношенні акціонерам ПАТ, яких налічується понад 100, обмеження в розпорядженні своїми акціями не загрожують⁵⁹.

Порядок створення, діяльності, припинення, виділу акціонерних товариств, їх правовий статус, права та обов'язки

⁵⁹ Виговський О. Зміна статусу акціонерних товариств. До чого призведуть зміни в корпоративне законодавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://attorneys.ua/uk/publications/changing-the-status-of-joint-stock-companies/>.

акціонерів визначаються Законом України «Про акціонерні товариства».

Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) є одним із найпоширеніших видів господарських товариств в Україні.

Відповідно до ч. 3 ст. 80 ГК України товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

Сьогодні законодавством встановлено обмеження щодо кількості учасників товариства з обмеженою відповідальністю, яке не може перевищувати 100 осіб. Водночас скасовано вимогу щодо розміру статутного капіталу ТОВ. Рішення про зменшення статутного капіталу товариства надсилається поштовим відправленням всім кредиторам товариства не пізніше триденного строку з дня його прийняття.

Вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори учасників. Вони складаються з учасників товариства або призначених ними представників.

Учасник ТОВ має право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства. Саме механізм припинення корпоративних відносин учасника з товариством на підставі виходу нині є одним із проблемних актуальних питань.

Верховний Суд України у п. 28 своєї постанови від 24.10.2008 р. № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» зазначив, що під час вирішення спорів, пов'язаних із виходом учасника з товариства, господарські суди повинні керуватися тим, що відповідно до ЦК України та Закону «Про господарські товариства», учасник ТОВ чи ТДВ вправі у будь-який час вийти з товариства, незалежно від згоди інших учасників та самого товариства. Вихід зі складу учасників товариства не пов'язується ні з рішенням зборів учасників, ні з внесенням змін до установчих документів товариства. Тому

моментом виходу учасника з товариства є дата подачі ним заяви про вихід відповідній посадовій особі товариства або вручення заяви цим особам органами зв'язку. Положення установчих документів, які обмежують чи забороняють право на вихід учасника з товариства, є незаконними.

Однак згідно з абз. 4 п. 3.5. Рекомендацій ВСГУ від 28.12.2007 р. № 04-5/14 «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» подання заяви про вихід з товариства є дією, спрямованою на припинення корпоративних прав та обов'язків учасника товариства. Право учасника товариства на вихід з товариства не залежить від згоди товариства чи інших його учасників. Враховуючи викладене, учасник вважається таким, що вийшов з товариства з обмеженою або з додатковою відповідальністю, з моменту ухвалення загальними зборами рішення про виключення учасника з товариства на підставі його заяви про вихід, а у разі відсутності такого рішення – з дати закінчення строку, встановленого законом або статутом товариства для повідомлення про вихід з товариства. Тобто ВСГУ пов'язував момент припинення корпоративних прав саме з рішенням загальних зборів або закінченням відповідного строку для повідомлення про вихід.

Згодом ВСГУ в абз. 2 п. 4.12 Постанови Пленуму від 25.02.2016 р. № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» дещо звузив раніше висловлену позицію, зазначивши, що встановлюючи момент виходу учасника з товариства, господарським судам потрібно враховувати, що таким моментом є дата закінчення строку, передбаченого ч. 1 ст. 148 ЦК України, або інша дата, зазначена у заяві учасника, якщо така дата визначена з дотриманням вимог цієї норми ЦК України.

Правовий статус **товариства з додатковою відповідальністю** аналогічний правовому статусу товариства з обмеженою відповідальністю. Єдиною відмінністю є обсяг відповідальності учасників товариства. Отже, товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми

зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Варто зазначити, що 13.05.2016 р. Мінекономрозвитку подало на розгляд Верховної Ради України проект закону № 739-VII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Передбачається, що в разі схвалення цього документа він набуває чинності через вісімнадцять місяців з дня його опублікування. Відповідно визнається таким, що втратив чинність Закон «Про господарські товариства» в частині, що стосується товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю. У Міністерстві зазначають, що проект передбачає реформу товариств, зокрема, вводить гнучкість управління та диспозитивність у регулюванні відносин між учасниками шляхом укладення корпоративного договору. Зокрема за корпоративним договором його сторони зобов'язуються реалізовувати права і обов'язки учасників товариства, і (або) утримуватися від їх реалізації. Корпоративний договір може передбачати обов'язок його сторін голосувати на загальних зборах учасників, погоджено здійснювати інші дії, пов'язані з управлінням суспільства, особливості реалізації учасником товариства переважного права на придбання частки або частини частки іншого учасника товариства, а також обов'язку утримуватися від реалізації переважного права, погоджувати відчуження часток, утримуватися від відчуження часток до настання певних обставин, а також здійснювати інші дії, пов'язані з управлінням суспільством, з його діяльністю, припиненням та ліквідацією. Крім того, проект містить норми щодо: виконання функцій виконавчого органу юридичною особою; виключення учасника з товариства тільки в судовому порядку; можливості автоматичного звернення стягнення на частку в разі її застави; введення узгодження великих угод та правочинів із заінтересованістю; впровадження гнучкості у виплаті дивідендів і встановлення граничного терміну їх виплати; усунення норм, що дають змогу недобросовісним учасникам блокувати діяльність товариства; скасування вимоги до максимальної кількості учасників товариства.

Повним товариством, відповідно до ч. 5 ст. 80 ГК України, є господарське товариство, всі учасники якого згідно з укладеним між ними договором здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Погоджуємось з твердженням, що наведене визначення поняття повного товариства, як і дефініція ч. 1 ст. 66 Закону України «Про господарські товариства», є дещо некоректним, оскільки дає підстави вважати додаткову відповідальність солідарною, тоді як у законодавстві і в теорії цивільного і господарського права вона іменується субсидіарною відповідальністю⁶⁰. Більш вдалим є визначення поняття повного товариства в ч. 1 ст. 119 ЦК України.

Законодавством встановлені обмеження для учасників повного товариства. Зокрема особа може бути учасником тільки одного повного товариства. Учасник повного товариства не має права без згоди інших учасників вчиняти від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства. Учасниками повного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва. У разі порушення цього правила товариство має право за своїм вибором вимагати від такого учасника або відшкодування завданих товариству збитків, або передання товариству усієї вигоди, набутої за такими правочинами.

Найменування повного товариства має містити імена (найменування) всіх його учасників, слова «повне товариство» або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів «і компанія», а також слова «повне товариство».

У формі повного товариства, відповідно до законодавства, створюється такий вид фінансової установи, як ломбард.

Порядок управління повним товариством, ведення справ повного товариства, розподіл прибутку та збитків повного товариства, відповідальність учасників повного товариства за

⁶⁰ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 93.

його зобов'язаннями, порядок виходу, передання учасником частки (її частини) у складеному капіталі, виключення та вибуття з повного товариства, ліквідація повного товариства тощо визначаються відповідно до ст.ст. 119–132 ЦК України.

Згідно з ч. 6 ст. 80 ГК України, командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Командитне товариство можна кваліфікувати як товариство змішаного типу, в якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повні учасники), є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується внеском у майно товариства (вкладники або командитисти).

Командитне товариство (з фр. *commandant* – командувати, розпоряджатися, панувати; з лат. *commendere* – доручати) інакше в дореволюційний час і в перші роки радянської влади в літературі називали «товариством на вірі». Така назва виходить з відмітних ознак цього виду товариства:

а) ведення справ повними учасниками здійснюється із загальної згоди і при повній довірі всіх повних учасників командитного товариства (діє принцип – один за всіх і всі за одного);

б) характеру відповідальності його повних учасників;

в) наявності у складі його учасників двох груп з різним правовим статусом.

Повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва.

Якщо у командитному товаристві беруть участь два або більше учасників з повною відповідальністю, вони несуть солідарну відповідальність за боргами товариства. Особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві. Повний учасник командитного товариства не може бути учасником повного товариства. Повний учасник коман-

дитного товариства не може бути вкладником цього самого товариства. Найменування командитного товариства повинно містити імена (найменування) всіх повних його учасників, слова «командитне товариство» або ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів «і компанія», а також слів «командитне товариство». Якщо у найменування командитного товариства включене ім'я вкладника, такий вкладник стає повним учасником товариства.

Правовий статус командитного товариства визначається нормами статей 133–139 ЦК України, статей 67–74 Закону України «Про господарські товариства» (ці статті закону стосуються правового статусу повних товариств) з урахуванням особливостей, передбачених у спеціальних статтях (статті 78–83) Закону України «Про господарські товариства».

Отже, з огляду на зазначене можна виокремити такі характерні ознаки господарських товариств:

- 1) це юридичні особи;
- 2) засновниками і учасниками можуть бути і фізичні, і юридичні особи України та іноземних держав, або інші учасники господарських правовідносин;
- 3) акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю і товариство з додатковою відповідальністю може бути створене одноосібно;
- 4) утворюються шляхом об'єднання майна учасників;
- 5) мають підприємницький характер;
- 6) можуть належати до будь-якої форми власності;
- 7) акціонерне товариство, товариство з обмеженою і товариство з додатковою відповідальністю створюються і діють на підставі статуту, повне і командитне товариство – засновницького договору.

3.5. Правове становище господарських об'єднань

Відповідно до положення ст. 70 ГК України підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші види діяльності) на умовах і в порядку, встановлених ГК України та іншими законами.

Зазначимо, що розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 р. № 1124-р було схвалено Концепцію проекту Закону «Про господарські об'єднання», мета якої полягала у визначенні шляхів законодавчого врегулювання відносин, пов'язаних з діяльністю об'єднань. Згодом, 27.08.2010 р., проект Закону України «Про господарські об'єднання», розроблений Кабінетом Міністрів України, був поданий до Верховної Ради. Однак після опрацювання парламентськими комітетами був повернутий на доопрацювання ініціатору внесення і досі не прийнятий. Відтак правовий статус господарських об'єднань сьогодні регулюється Главою 12 ГК України.

Дефініція поняття «об'єднання підприємств» розкривається у ч. 1 ст. 118 ГК України, згідно з якою об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Крім того, відповідно до абз. 12 п. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163, *об'єднання підприємств та/або видів їх господарської діяльності* – поєднання окремих підприємств та/або видів їх діяльності в одне підприємство з метою одержання доходів, зниження витрат або отримання економічних вигод у інший спосіб. Водночас поєднання може відбуватися шляхом приєднання одного підприємства (його компонента) до іншого, придбання всіх чистих активів (деяких чистих активів), прийняття зобов'язань або придбання капіталу іншого підприємства з метою одержання контролю одним підприємством над чистими активами та діяльністю іншого підприємства. Втім, якщо об'єднання підприємств та/або видів їхньої господарської діяльності контролюється тією ж стороною (сторонами) до і після поєднання і цей контроль не є тимчасовим, то це не є об'єднанням підприємств та/або видів їх господарської діяльності.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками (ч. 2, 3 ст. 119 ГК України).

Державне (комунальне) господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що ухвалив рішення про утворення об'єднання.

У ч. 1 ст. 120 ГК України визначено такі господарські об'єднання, як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни та інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Розрізняють договірні й статутні об'єднання. До договірних об'єднань належать асоціація і корпорація. До статутних об'єднань – концерн і консорціум. Окрім того, залежно від строку, на який вони створюються, об'єднання підприємств поділяються на ті, що утворюються на невизначений строк та тимчасові об'єднання.

В Україні найпоширеніше розповсюдження отримали асоціації, як найбільш життєздатна форма організаційно-правового господарювання об'єднань юридичних осіб в умовах ринкової економіки.

Асоціація – це договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації (ч. 2 ст. 120 ГК України).

До ознак, які характеризують асоціації, належать: збереження господарської самостійності членами асоціації;

безкоштовне використання послуг асоціації її членами; кооперація і координація виробничої діяльності між членами асоціації; узгодження дій щодо визначення цін, освоєння ринків збуту, захисту інтересів своїх членів; членство суто на добровільних засадах; можливість участі в асоціації підприємств всіх форм власності, які укладають між собою багатосторонній договір, де визначають усі необхідні умови діяльності об'єднання; представлення інтересів її членів у відносинах з державними та недержавними організаціями; додаткове розроблення економічних та юридичних прогнозів; узагальнення та поширення передового досвіду підприємств – членів асоціації; збір, обробка та надання різноманітної корисної інформації для членів асоціації; пропаганда і підтримка науково-технічного співробітництва між членами; централізація однієї або декількох виробничо-господарських та управлінських функцій; юридична основа створення асоціації – волевиявлення сторін договору; здійснення спільних підприємницьких проектів; можливість так званої «м'якої» форми централізації; менша централізація управлінських зв'язків порівняно з іншими видами об'єднань; можливість одночасно бути членом кількох асоціацій; відсутність відповідальності асоціації за зобов'язаннями своїх членів; можливість виходу з асоціації після закінчення фінансового року⁶¹.

Примітним є те, що Верховною Радою України 17.07.2015 р. прийнято Закон України № 652-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій», яким внесено значні зміни в питання оподаткування неприбуткових установ. Зокрема згідно з положеннями п. 133.4.6 та п. 133.4 ст. 133 ПК України до неприбуткових організацій і не є платниками податку, можуть бути віднесені: спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб. Такі суб'єкти вносяться до Реєстру неприбуткових організацій

⁶¹ Бондаренко Ю. Г., Об'єднання підприємств як механізм підвищення ефективності інвестиційної діяльності в регіоні / Ю. Г. Бондаренко, Т. В. Кулінич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – № 819. – С. 227–240.

цій, водночас для внесення до Реєстру неприбуткових установ та організацій установчі документи неприбуткової організації, зокрема асоціації, обов'язково повинні містити посилання щодо утворення та реєстрації в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації, заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників (учасників), членів такої організації, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб, а також передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (внаслідок її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення) виключно в редакції, передбаченою п.п. 133.4.1 п. 133.4 ст. 133 ПК України.

Шляхом об'єднання суб'єктів підприємницької діяльності в Україні створено і діють, зокрема, Асоціація підприємств інформаційних технологій України, Асоціація міжнародних автомобільних перевізників, Асоціація виробників паркету України, Асоціація грибовиробників України, Асоціація меблевих, деревообробних підприємств та організацій України, Асоціація підприємств скляної промисловості та ін.

Згідно з ч. 3 ст. 120 ГК України корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Відповідно до наказу Державної служби статистики України від 03.12.2014 р. № 378 «Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України», *корпорації* – це інституційні одиниці, що створені спеціально з метою ринкового виробництва товарів та послуг і є джерелом прибутку чи іншої фінансової вигоди для своїх власників. У ринковій економіці корпорації вважаються основною інституційною формою підприємництва. Корпорації знаходяться у приватній власності акціонерів і пайовиків, відповідальність кожного з яких обмежена розміром капіталу, вкладеного в акції. До корпорацій

належать господарські товариства, утворені, зазвичай, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької діяльності засновників (учасників), їх спільного управління, на основі корпоративних прав, зокрема й через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпорації, відповідно до згаданого наказу, поділяються на фінансові, які здебільшого надають фінансові послуги, і нефінансові, які зазвичай виробляють товари та надають інші (нефінансові) послуги.

Водночас вказаним наказом фінансові корпорації прирівнюються до фінансових установ, до яких належать «банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, корпоративні інвестиційні фонди, довірчі товариства, страхові компанії, установи недержавного пенсійного забезпечення, фінансові компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг». Очевидно, що такі положення не відповідають вимогам встановленим ГК України.

Корпорація серед інших форм інтеграції відповідно до вітчизняного законодавства вирізняється ступенем централізації окремих функцій. Делегування окремих повноважень для централізованого їх виконання у корпорації протиставляється повній централізації. Це означає, що виконання однієї функції корпорацією передбачає неучасть і невтручання в інші сфери виробничо-комерційної діяльності її учасників. Це може бути організація реалізації готової продукції підприємств і доведення її до споживача, матеріально-технічне постачання головних видів сировини чи важливих комплектуючих вузлів і деталей, постачання технологічного обладнання та його технічний сервіс та ін⁶².

Основною метою створення корпорації все ж є консолідація виробничо-господарської діяльності підприємств, координація зусиль у вирішенні складних технічних, фінансових,

⁶² Головіна Л. Організаційно-економічні аспекти діяльності вітчизняних корпорацій – об'єднань підприємств / Л. Головіна // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: збірник наукових праць; під загальною ред. В. М. Загорулько. – К.: НАУ, 2011. – Вип. 31. – С. 104–108.

соціально-економічних завдань, забезпеченні захисту спільних інтересів, кооперуванні у випуску продукції тощо. Підприємства та організації, що входять до складу корпорації, зберігають права юридичної особи, повну фінансову незалежність і виробничо-господарську самостійність. Вони мають право повертати делеговані повноваження в порядку, зумовленому засновницькими документами, добровільно вийти з корпорації, мати інші права, закріплені законом або засновницьким договором.

Отже, до очевидних переваг внаслідок об'єднання у корпорацію належать: збереження фінансової та юридичної незалежності підприємств об'єднання; делегування учасниками об'єднання його керуючим органам частини повноважень, пов'язаних з централізованим виконанням деяких функцій в інтересах кожного з учасників; кооперування у виробництві товарів, координація основної господарської діяльності учасників корпорації тощо; створення корпорації підприємствами будь-яких форм власності на основі об'єднання їхніх спільних виробничих, наукових і комерційних інтересів та централізованого управління діяльністю членів об'єднання; обмежена відповідальність за зобов'язаннями (відповідно до розміру внесеного паю); тривалий період функціонування⁶³.

Прикладами корпорацій в Україні є: Українська авіабудівна корпорація, Корпорація підприємств міського електро транспорту України «Укрелектротранс», Транснаціональна металургійна корпорація «ІСД», «Карпатбуд», «Рошен», «Богдан» тощо.

Консорціум – це тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані

⁶³ Бондаренко Ю. Г. Об'єднання підприємств як механізм підвищення ефективності інвестиційної діяльності в регіоні / Ю. Г. Бондаренко, Т. В. Кулінич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – № 819. – С. 227–240.

ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом.

Ознаками консорціуму є: компанії, які входять до консорціуму, повністю зберігають свою економічну та юридичну самостійність; консорціум користується і розпоряджається майном, яким його наділяють засновники, а також коштами, виділеними на здійснення відповідної цільової програми чи проекту; юридичною основою консорціуму є фінансова або адміністративна залежність членів такого об'єднання від одного або групи підприємств (за волевиявленням сторін); консорціуми створюються для координації дій під час здійснення різних банківських операцій.

До консорціумів, створених в Україні, належать: ЄДАПС, «Український консорціум «Екосорб», Консорціум «EEN-Україна» тощо.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Серед характерних ознак консорціуму вирізняють: об'єднання капіталу і зосередження адміністративних функцій у центрального органу управління, що створює можливість ефективніше реалізовувати великі фінансові проекти й оперативно реагувати на зміну ринкової кон'юнктури; централізація функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та інших видів діяльності; учасники концерну наділяють концерн частиною своїх повноважень, зокрема правом представляти їхні інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями; власник або уповноважений ним орган має право представляти інтереси учасників концерну у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

В Україні діють, зокрема, такі концерни: «Антонов», «Концерн радіомовлення, радіозв'язку та телебачення», ПАТ «Концерн Електрон», «Галнафтогаз», «Хлібпром» та ін.

Різновидом господарських об'єднань є холдингові компанії. Згідно з ч. 5 ст. 126 ГК України холдингова компанія – пуб-

лічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності). Загальні засади функціонування холдингових компаній, а також особливості їх утворення, діяльності та ліквідації регулюються Законом України від 15.03.2006 р. № 3528-IV «Про холдингові компанії в Україні», Законом України «Про акціонерні товариства».

За підставами, які застосовуються для класифікації суб'єктів господарського права, холдинг як учасник відносин у сфері господарювання може бути групою підприємств державної, комунальної, приватної або змішаної форм власності, є колективним суб'єктом господарського права без статусу юридичної особи. Науково аргументовано, що для визнання господарської організації холдинговою компанією первинним є наявність у неї холдингових корпоративних пакетів акцій (часток), а не її організаційно-правова форма. З урахуванням цього уточнено визначення холдингової компанії як господарської організації незалежно від організаційно-правової форми господарювання, якщо вона володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) не менше двох корпоративних підприємств. Окрім того, запропоновано закріпити обов'язок господарських організацій, які володіють холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) двох і більше корпоративних підприємств, протягом одного місяця з дня набуття цих пакетів акцій (часток) подавати документи для державної реєстрації як холдингової компанії⁶⁴.

Законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців, ліги, альянси тощо), не передбачені у ГК України.

Крім того, у сучасному підприємницькому, зокрема і міжнародному, обороті є такі об'єднання: синдикат – форма

⁶⁴ Ібрагімова Н. В. Правовий статус холдингів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Н. В. Ібрагімова; Дон. нац. ун-т. – Вінниця, 2015. – 20 с.

монопольного об'єднання, за якого його учасники втрачають комерційну самостійність, однак зберігають юридичну і виробничу свободу діяльності; трест – форма об'єднання, при якій його учасники відмовляються від виробничої, комерційної, а інколи й юридичної самостійності (водночас існує єдиний центр управління); картель – форма об'єднання, при якій підприємства-учасники зберігають фінансову і виробничу самостійність; пул – об'єднання підприємств, внаслідок діяльності яких прибутки надходять до спільних фондів⁶⁵; кластер – сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній у відповідних галузях.

3.6. Правове положення іноземних підприємств та підприємств з іноземними інвестиціями

Відповідно до ст. 396 ГК України на території України можуть створюватися і діяти суб'єкти господарювання з іноземними інвестиціями, які здійснюють свою діяльність у формах підприємства з іноземними інвестиціями, іноземного підприємства, інших формах, не заборонених законом.

Згідно зі ст. 117 ГК України *іноземним підприємством* є унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб. Іноземні підприємства не можуть створюватися в галузях, визначених законом, що мають стратегічне значення для безпеки держави. Діяльність філій, представництв та інших відокремлених підрозділів підприємств, утворених за законодавством інших держав, здійснюється на території України відповідно до законодавства України.

Ч. 1 ст. 116 ГК України та ч. 3 ст. 1 Закону від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР «Про режим іноземного інвестування» визнача-

⁶⁵ Юркевич Ю. М. Господарські об'єднання: поняття, види та організаційно-правові форми / Ю. М. Юркевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2011. – № 2. – С. 139–147.

ють, що *підприємство з іноземними інвестиціями* – це підприємство, створене відповідно до законодавства України, в статутному капіталі якого не менш як десять відсотків становить іноземна інвестиція, визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс.

Підприємства з іноземними інвестиціями мають право бути засновниками дочірніх підприємств, створювати філії і представництва на території України і за її межами з дотриманням вимог законодавства України та законодавства відповідних держав.

Законом можуть бути визначені галузі господарювання та/або території, в яких встановлюється загальний розмір участі іноземного інвестора, а також території, на яких діяльність підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється, з огляду на вимоги забезпечення національної безпеки.

Іноземні інвестиції, згідно зі ст. 2 Закону України «Про режим іноземного інвестування», можуть здійснюватися у вигляді:

- 1) іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;
- 2) валюти України – відповідно до законодавства України;
- 3) будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;
- 4) акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному капіталі юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;
- 5) грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;
- 6) будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами

(процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;

7) прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

8) інших цінностей відповідно до законодавства України.

За результатами дослідження змісту інших понять, які вживаються у законодавстві та науковій літературі для позначення окремих підприємств, щодо яких іноземні інвестори здійснюють права засновника (корпоративні права), Є. О. Липницька⁶⁶ аргументує виокремлення таких видів підприємств з іноземними інвестиціями, як іноземне підприємство і спільне підприємство. Водночас пропонує іноземним підприємством вважати створене за законодавством України підприємство, склад засновників (учасників) якого представлено лише іноземними інвесторами (одним або більше), а спільним підприємством – створене за законодавством України підприємство, склад засновників (учасників) якого представлено одним або більше іноземними інвесторами та одним або більше іншими суб'єктами, що не є іноземними інвесторами. Запропоновано вирізняти спільні підприємства із звичайною участю (частка іноземного інвестора у статутному (складеному) капіталі становить менше ніж 10 %), значною участю (частка 10–50 %) та вирішальною участю іноземних інвесторів (частка становить понад 50 відсотків).

Донедавна законодавством України (ст. 395 ГК України) встановлювалась вимога щодо реєстрації (щоправда, не обов'язкової) іноземних інвестицій. Така реєстрація надава-

⁶⁶ Липницька Є. О. Правовий статус підприємств з іноземними інвестиціями. автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Є. О. Липницька; Дон. нац. ун-т. – Вінниця, 2015. – 20 с.

ла іноземним інвесторам право на отримання пільг та гарантій, визначених ст.ст. 397–399 ГК України та ст.ст. 7–12 Закону України «Про режим іноземного інвестування». Утім, на підставі положень Закону України від 31.05.2016 р. № 1390-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій», ст. 395 була виключена з ГК України, а Постановою КМ України від 27.09.2016 р. № 661 скасовано постанову КМ України від 06.03.2013 р. № 139 «Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації) іноземних інвестицій та її анулювання». Відтак, сьогодні скасовано державну реєстрацію іноземних інвестицій в Україні.

Відповідно до положення «Про Перелік документів, які подаються до Фонду державного майна України ініціаторами створення господарських товариств, у тому числі підприємств з іноземними інвестиціями, до статутних капіталів яких передається майно, майнові права та інші активи, що є державною власністю», затвердженого наказом Фонду держмайна від 03.03.2000 р. № 433, у разі створення підприємств з іноземними інвестиціями (для іноземних інвесторів):

- документ, що підтверджує реєстрацію іноземного інвестора в країні місцезнаходження. Цей документ повинен бути нотаріально засвідчений, перекладений українською мовою і легалізований у встановленому порядку;

- довідка від банківської установи, в якій офіційно відкрито рахунок іноземного інвестора в країні його місцезнаходження, перекладена на українську мову і легалізована в установленому порядку.

Іноземні інвестори мають право укладати договори (контракти) про спільну інвестиційну діяльність (виробничу кооперацію, спільне виробництво тощо), не пов'язану із створенням юридичної особи, відповідно до законодавства України (ст. 24 Закону України «Про режим іноземного інвестування»).

Договори (контракти) про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності, не пов'язаної із створенням юридичної особи, укладені відповідно до законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України за участю іноземного інвестора підлягають державній реєстрації.

Порядок подання документів, їх розгляду та здійснення державної реєстрації договорів (контрактів) про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності за участю іноземного інвестора визначаються відповідно до Порядку державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.01.1997 р. № 112. Зокрема, відповідно до вказаного Положення для державної реєстрації договору (контракту) суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності України – учасник договору (контракту), якому доручено ведення спільних справ учасників, або уповноважена ним особа подає такі документи: лист звернення про державну реєстрацію договору (контракту); інформаційну картку договору (контракту) за формою, що встановлює Мінекономрозвитку; договір (контракт) (оригінал і копію), засвідчені в установленому порядку; засвідчені копії установчих документів суб'єкта (суб'єктів) зовнішньоекономічної діяльності України та свідоцтва про його державну реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності; документи, що свідчать про реєстрацію (створення) іноземної юридичної особи (нерезидента) в країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського або судового реєстру тощо). Ці документи повинні бути засвідчені відповідно до законодавства країни їх видачі, перекладені українською мовою та легалізовані у консульській установі України, якщо міжнародними договорами, в яких бере участь Україна, не передбачено інше. Зазначені документи можуть бути засвідчені також у посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в МЗС; ліцензію, якщо згідно із законодавством України цього вимагає діяльність, що передбачається договором (контрактом); документ про оплату послуг за державну реєстрацію договору (контракту).

Законодавством визначені певні обмеження щодо створення та діяльності певних видів суб'єктів господарювання іноземними резидентами. Залежно від змісту таких обмежень, їх можна умовно поділити на дві групи: 1) обмеження на заснування та участь в окремих підприємствах іноземних осіб, зареєстрованих в офшорних зонах, перелік яких затвер-

джено Кабінетом Міністрів України, країнах, включених FATF до списку країн, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та деяких інших країнах;

2) встановлення максимально допустимої частки участі іноземних інвесторів у статутних капіталах окремих підприємств, діяльність яких зачіпає публічні інтереси⁶⁷.

Першу групу зазначених обмежень закріплено, зокрема, законодавством про приватизацію державного майна, а саме, визначено, що не можуть бути покупцями об'єктів приватизації: 1) особи, зареєстровані в офшорній зоні (перелік таких зон визначає Кабінет Міністрів України) чи країнах, включених FATF до списку країн, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом; 2) особи, які прямо чи опосередковано контролюються особами, що вказані в п. 1 (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного майна»). Крім того, до цієї групи належать обмеження, встановлені законодавством про телебачення і радіомовлення: в Україні забороняється засновувати та брати участь в телерадіоорганізаціях або провайдерах програмної послуги: 1) юридичним особам та фізичним особам-підприємцям, зареєстрованим в офшорних зонах, перелік яких затверджений Кабінетом Міністрів України, а також особам без громадянства; 2) фізичним і юридичним особам, які є резидентами країни, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, а також юридичним особам, учасниками (акціонерами) яких є такі юридичні або фізичні особи, на усіх рівнях ланцюга володіння корпоративними правами телерадіоорганізації та кінцевим вигодоодержувачам (ч. ч. 2, 3 ст. 12 Закону України від 21.12.1993 р. № 3759-XII «Про телебачення і радіомовлення»).

Друга група обмежень передбачає встановлення максимально допустимої частки участі іноземних інвесторів у статутних капіталах окремих підприємств, діяльність яких

⁶⁷ Липницька Є. О. Правовий статус підприємств з іноземними інвестиціями. автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Є. О. Липницька; Дон. нац. ун-т. – Вінниця, 2015. – 20 с.

зачіпає публічні інтереси (ч. 5 ст. 116 ГК України). Відтак заборонено створення інформаційних агентств, у статутному капіталі яких сукупна частка, що належить іноземцям та/або іноземним юридичним особам, становить більш як 35% (ст. 9 Закону України від 28.09.1995 р. № 74/95-ВР «Про інформаційні агентства»).

Питання для самоконтролю

1. Хто належить до суб'єктів господарювання?
2. Ким може створюватись суб'єкт господарювання зі статусом юридичної особи?
3. Які суб'єкти господарювання належать до мікропідприємництва?
4. Наведіть загальні ознаки, характерні суб'єктам підприємництва.
5. Опишіть обмеження щодо зайняття підприємницькою діяльністю, що передбачені законодавством.
6. Дайте визначення поняття «підприємство».
7. Як поділяються підприємства залежно від форм власності?
8. Які підприємства належать до унітарних, а які – до корпоративних?
9. Сформулюйте поняття і види господарських товариств.
10. Які вимоги встановлені щодо розміру статутного фонду акціонерних товариств?
11. Визначте відмінні ознаки ПАТ і ПрАТ.
12. Поясніть особливості діяльності договірних об'єднань підприємств.
13. Опишіть відмінності іноземного підприємства від підприємства з іноземними інвестиціями.

Розділ 4

ЛЕГІТИМАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

4.1. Поняття та стадії легітимації суб'єкта підприємницької діяльності

На сучасному етапі законотворчої діяльності відстежується спрямованість на вдосконалення механізмів легітимації суб'єктів господарювання та покращення підприємницького клімату, що сприяє належній реалізації права на підприємницьку діяльність, закріпленого у ст. 42 Конституції України.

Етимологія поняття *легітимація* (від лат. *legitime* – узаконення, *legitimus* – законний, узаконений) означає визначення або підтвердження законності якогось права чи повноваження; документи, що засвідчують це право або повноваження⁶⁸.

Термін «легітимація» пов'язаний з дефініцією «легалізація». Легалізація (від лат. *legalis* – законний) – узаконення, надання законної сили якому-небудь актові або дії⁶⁹. Як бачимо, ці терміни мають певну відмінність, яка полягає у предметі узаконення: в першому випадку – це якесь право чи повноваження; в другому – це який-небудь акт або дія. Видається, що більш вдалим у розумінні додержання процедур для оформлення провадження підприємницької діяльності є термін «легітимація», оскільки йдеться саме про право на її здійснення. Після легітимації суб'єкт підприємництва починає реалізовувати своє право на її здійснення на законних підставах.

У господарсько-правовій науці немає єдності поглядів щодо того, як називати процедуру державного підтвердження законності входження суб'єкта господарювання в економічний оборот – легалізацією чи легітимацією⁷⁰. Загальні питання

⁶⁸ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К.: – 1974. – С. 387.

⁶⁹ Там само, – С. 386.

⁷⁰ Хозяйственное право: учебник / под ред. В. К. Мамутова. – К.: Юриком Интер, 2002. – 897 с.

легітимності юридичних осіб вивчав французький науковець Жан-П'єр Бодуан. Він допускав проведення паралелі між легітимністю державної влади та легітимністю компанії, а звідси вбачав, що легітимність компанії полягає у її діях в інтересах учасників (акціонерів), співробітників та клієнтів⁷¹.

Натомість ці поняття розмежовуються в конституційному і міжнародному праві, коли під легітимацією розуміється процедура суспільного визнання законності державної влади, а під легалізацією – наділення певного документа чи особи юридичними характеристиками.

Під легалізацією зазвичай розуміється здійснення суб'єктом низки послідовних юридично значущих дій, спрямованих на набуття прав і обов'язків підприємця (правосуб'єктності). І в цьому плані легалізація має розглядатися як сукупність двох груп правових дій: внутрішніх і зовнішніх. Відповідно, легалізація характеризується ініціативною стадією, проходить через організаційну складову і закінчується формалізацією. Здійснення підприємницької діяльності без відповідної легалізації тягне господарсько-правову (ст. 240 ГК України), адміністративну (ст.ст. 160-2, 164 КпАП України) і кримінальну (ст.ст. 202–203, 205 КК України) відповідальність⁷².

Легалізація підприємницької діяльності означає наділення суб'єкта підприємництва необхідними юридичними документами, що дають йому змогу законно здійснювати свою діяльність, а легітимація – підтвердження законності здійснення підприємницької діяльності суб'єктом господарювання за результатами перевірки його правовстановлюючих документів і самої діяльності на предмет відповідності вимогам законодавства⁷³.

Варто зазначити, що поняття «легітимації» можна застосовувати у вузькому та широкому аспектах. У вузькому значенні легітимація – це визначення правового статусу суб'єкта

⁷¹ Бодуан Ж.-П. Управление имиджем компании. Паблик рилейшнз: предмет и мастерство: / пер. с фр.; Жан-Пьер Бодуан. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 233 с.

⁷² Машковська Л. В. Щодо правової природи порядку створення (державної реєстрації) некомерційних суб'єктів господарювання / Л. В. Машковська // Адвокат. – 2012. – № 3 (38). – С. 42–47.

⁷³ Господарське право: підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.; за ред. О. П. Подцерковного. – Х.: Одіссей, 2010. – 610 с.

підприємництва крізь призму державної реєстрації. У широкому розумінні легітимація включає не тільки державну реєстрацію суб'єктів підприємництва, а й інші процедури, результатом яких є придбання права на здійснення окремих видів підприємницької діяльності (ліцензування, квотування). До цього значення потрібно віднести й усі загальні та спеціальні вимоги, які висуваються до початку підприємницької діяльності, але можуть зовсім не впливати на набуття власне статусу підприємця чи юридичної особи (наприклад, виготовлення печатки)⁷⁴.

Вказаний підхід видається виправданим тільки щодо тих процедур, які будуть додатково надавати суб'єкту підприємництва спеціальний правовий статус (суб'єкт малого і середнього підприємництва, сільськогосподарський товаровиробник).

Отже, під легітимацією суб'єкта підприємницької діяльності можна розуміти узаконення здійснення комерційної діяльності, тобто фактичне отримання суб'єктом господарювання права на здійснення підприємницької діяльності в порядку, визначеному законодавством. Саме у процесі легітимації суб'єктів господарювання відбувається підтвердження державою законності входження відповідних осіб у підприємницькі відносини.

Процедура легітимації юридичної особи охоплює такі стадії: виникнення інтересу (необхідності); набуття розуміння форми (організаційно-правової, податкової звітності тощо); досягнення згоди за основними умовами (цілі, назва тощо); вираження волі в конкретних юридичних документах (протокол загальних зборів, статут та ін.). Своєю чергою, під легалізацією юридичної особи слід розуміти дію уповноваженого суб'єкта, результатом якої є документально оформлений дозвіл на виконання певної діяльності у підприємницькій сфері (її реєстрація)⁷⁵.

⁷⁴ Хомко Л. В. Легітимація суб'єктів підприємницької діяльності: сутність та законодавче забезпечення / Л. В. Хомко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2016. – № 1. – С. 142–151.

⁷⁵ Манько Д. Г. Легітимація та легалізація юридичної особи / Д. Г. Манько // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 1. – С. 91.

Українське законодавство визначає процедуру державної реєстрації як обов'язковий елемент легітимації будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності. Відтак інші дії, результатом яких є придбання суб'єктом права на здійснення окремих видів підприємницької діяльності (повідомлення про початок здійснення окремих видів підприємницької діяльності, ліцензування, акредитація), застосовуються уже після підтвердження державою статусу суб'єкта підприємницької діяльності та не мають універсального характеру.

Відповідно до законодавства, підприємницькій діяльності повинна передувати державна реєстрація, результатом якої є набуття законного статусу суб'єкта підприємництва. Відтак можна провести розмежування поняття «легітимація суб'єкта підприємництва» та «легітимація діяльності суб'єкта підприємництва». Водночас легітимація суб'єкта підприємництва виступає як підґрунтя виникнення підприємницького статусу і передумови здійснення підприємницької діяльності, а легітимація діяльності пов'язана з виконанням певних вимог, що пред'явлені законодавством до вже легітимного суб'єкта. Наслідком легітимації є набуття підприємницької правосуб'єктності.

Аналіз вітчизняного законодавства дає можливість зробити висновок, що легітимація фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб як носіїв загальної підприємницької правосуб'єктності, завершується в момент їх державної реєстрації, котра виступає механізмом легітимації суб'єктів підприємництва. Проте для окремих юридичних осіб законодавець визначає спеціальну процедуру набуття відповідного правового статусу. Відтак йдеться про застосування спеціального інструментарію легітимації суб'єктів підприємництва. Спеціальною процедурою варто назвати ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності. Видається, що ліцензування, як і державна реєстрація, виступають складовими легітимізації відповідного суб'єкта підприємництва.

Тому у поняття легітимації суб'єктів підприємництва необхідно включати, крім державної реєстрації, й інші процедури, що додатково надають суб'єктам підприємницької діяльності спеціальний правовий статус.

Інститут легітимації суб'єктів підприємницької діяльності, обумовлений публічно-приватним характером відносин, регулюється, зазвичай, нормами господарського та адміністративного права та характеризується методами правового регулювання, які відповідають зазначеним галузям національного права, а саме методом рекомендацій та методом автономних рішень або координації, що належать до методів господарського права, методом владних приписів, методом встановлення заборон, надання дозволів, що відносяться до методів адміністративного права.

В Україні нормативно-правова база, що регулює відносини легітимації суб'єктів підприємництва розпочала формуватись із зародженням національного законодавства та появою інституту підприємництва.

Важливе місце у регулюванні відносин легітимації займають кодифіковані акти, оскільки вони визначають принципи і підходи до правового регулювання вказаних відносин – Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення тощо. Вказані нормативно-правові акти регламентують державну політику та принципи у сфері організації та здійснення підприємницької діяльності і тому є загальними для відносин легітимації.

Що стосується спеціальних нормативно-правових актів, які здійснюють регулюючий вплив на відносини легалізації суб'єктів підприємницької діяльності, основним спеціальним актом є Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (надалі – Закон «Про державну реєстрацію»).

Серед інших спеціальних нормативно-правових актів можна віднести, зокрема, такі Закони України: від 11.12.2003 р. № 382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», від 19.05.2011 р. № 3384-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедур припинення юридичних осіб та підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців за їх рішенням», від 19.09.1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства»,

від 17.09.2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства», від 02.03.2015 р. № 1775-III «Про ліцензування видів господарської діяльності», від 15.01.2015 р. № 124-VIII «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», від 06.09.2005 р. № 2806-IV «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», від 22.09.2003 р. № 851-IV «Про електронні документи та електронний документообіг» тощо.

Відтак легітимацію суб'єктів підприємницької діяльності можна визначити як сукупність юридичних процедур, спрямованих на визнання державою фактів створення суб'єктів підприємництва, набуття ними статусу, необхідного для законного здійснення підприємницької діяльності, а також надання окремим суб'єктам підприємництва спеціального статусу, що дає можливість провадження окремих видів комерційної діяльності.

Як видається, правові норми, які регулюють відносини легітимації суб'єктів підприємницької діяльності, є доволі розпоршені та стосуються багатьох сторін підприємницької діяльності, оскільки сама легітимація суб'єктів підприємницької діяльності включає широке коло відносин – господарські, цивільні, конституційні, адміністративні, кримінальні тощо.

Легітимація суб'єктів підприємництва охоплює різні етапи. Перший (і головний) етап – це державна реєстрація суб'єктів підприємництва. До другого етапу можна віднести післяреєстраційні процедури, які включають отримання ліцензій та інших дозвільних документів.

4.2. Правове значення і зміст державної реєстрації суб'єктів підприємництва

Обов'язковим елементом легітимації суб'єктів підприємницької діяльності є державна реєстрація. Реформування інституту державної реєстрації означає встановлення чітких та прозорих засад для створення і розвитку суб'єктів підприємницької діяльності. Суб'єкти господарювання зацікавлені у встановленні чіткого порядку, правил організації та провадження підприємницької діяльності.

В юридичній літературі немає єдності думок щодо питання про поняття і сутність державної реєстрації суб'єктів підприємництва.

Вважаємо, що насамперед важливо пов'язати поняття державної реєстрації суб'єктів підприємництва з поняттям права на підприємницьку діяльність, закріпленого на конституційному рівні (ст. 42 Конституції України). Не зупиняючись на сутності та характері права на підприємницьку діяльність, що детально розглядалось у Розділі 1, слід підтримати позицію А. С. Яблонської, про те, що державна реєстрація суб'єктів господарювання є першим і найважливішим етапом реалізації права на господарську та підприємницьку діяльність⁷⁶.

У вітчизняній літературі одним з досволі розповсюджених поглядів на державну реєстрацію суб'єктів підприємництва є її трактування як умови здійснення підприємницької діяльності. Відтак Н. О. Саниахметова вважає, що державна реєстрація є загальною умовою здійснення підприємницької (господарської) діяльності будь-яким її суб'єктом незалежно від його організаційно-правової форми і виду здійснюваної діяльності⁷⁷.

Однак, на наше переконання, державна реєстрація не є ознакою здійснення підприємницької діяльності, адже реєстрація проводиться відносно суб'єктів, які мають намір стати підприємцями – фізичних чи юридичних осіб, але не виду підприємницької діяльності. Тому, вважаємо, що державна реєстрація є ознакою суб'єкта підприємництва, а не самої підприємницької діяльності.

Державна реєстрація здійснюється у встановленому законодавством порядку органами публічної адміністрації, на які також покладено обов'язки щодо ведення та належного функціонування відповідного державного реєстру⁷⁸.

⁷⁶ Яблонська А. С. Реєстрація суб'єктів господарювання в Україні / А. С. Яблонська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 2. – С. 118.

⁷⁷ Саниахметова Н. А. Юридический справочник предпринимателя / Н. А. Саниахметова. – Изд. седьмое, перераб. и доп. – Х.: ООО «Одиссей», 2005. – С. 142.

⁷⁸ Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н.: спец. 12.00.07 / М. П. Гурковський. – Львів, 2010. – С. 12.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», *державна реєстрація* – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу – підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій.

До ознак державної реєстрації можемо віднести:

– державною реєстрацією, зокрема, вважається засвідчення факту створення юридичної особи. Відповідно до ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Отже, щоб утворення, намір про створення якого висловили засновники шляхом оформлення установчих документів, перетворилось на суб'єкта права, необхідно його зареєструвати в установленому законодавством порядку. Тобто юридична особа створюється за рішенням її засновників, проте із підтвердженням (засвідченням, внесенням до Єдиного державного реєстру) цього факту шляхом державної реєстрації. Відтак вона набуває статусу юридичної особи взагалі, так і в передбачених випадках статусу суб'єкта підприємницької діяльності зокрема;

– державною реєстрацією, зокрема, вважається засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою. За визначенням ЦК України фізичною особою вважається людина. На відміну від юридичних осіб, державна реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи підтверджує (засвідчує) не факт виникнення нової людини (фізичної особи), а лише факт набуття нею статусу суб'єкта підприємницької діяльності. Громадяни із дня народження мають статус фізичних осіб, а тому державна реєст-

рація необхідна їм лише для набуття додаткового елементу їх статусу – статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

Державна реєстрація є необхідним проміжним юридичним фактом, з яким закон пов'язує можливість реалізації правоздатності у сфері підприємництва своїми діями. Тому, з моменту державної реєстрації фізичні особи набувають дієздатності у сфері підприємницької діяльності.

Змістом державної реєстрації щодо організацій є контроль за законністю їх створення, а стосовно фізичних осіб – фіксація початку підприємницької діяльності;

– до процедури державної реєстрації належить і «вчинення інших реєстраційних дій», які передбачені Законом України «Про державну реєстрацію», шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (надалі – Єдиний державний реєстр).

Як видається, державна реєстрація, окрім правонаділяючих та статусоутворюючих функцій, має і суто статистичну мету. Вона полягає у внесенні відповідних відомостей про юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців до єдиної державної інформаційної системи, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи.

Відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі, є відкритими і загальнодоступними (крім реєстраційних номерів облікових карток платників податків та паспортних даних) та у випадках, передбачених Законом України «Про державну реєстрацію», за їх надання стягується плата. З 01.01.2017 р. Єдиний державний реєстр має об'єднати кілька окремих реєстрів. Зокрема: Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, Єдиний реєстр громадських формувань, Реєстр громадських об'єднань, Єдиний реєстр підприємств щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, Єдиний реєстр арбітражних керуючих, Реєстр постійно діючих третейських судів, Єдиний ліцензійний реєстр та Реєстр документів дозвільного характеру.

Результатом державної реєстрації є включення суб'єкта господарювання до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Отже, процедура державної реєстрації охоплює етапи створення нових суб'єктів підприємництва, зміни їх правового статусу (внесення змін до установчих документів, інформації у відповідному реєстрі) та припинення діяльності (ліквідація юридичної особи та припинення діяльності фізичної особи-підприємця). Окрему специфіку має процедура державної реєстрації реорганізації юридичної особи, яка опосередковує як створення так і припинення юридичної особи, а також зміни їх правового статусу. Варто зауважити, що дія Закону України «Про державну реєстрацію» поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб-підприємців.

Відповідно до ч. 4 ст. 87 ЦК України юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації. За ч. 1 ст. 58 ГК України суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації і юридична особа, і фізична особа-підприємець.

Відповідно до Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 09.02.2016 р. № 359/5 державна реєстрація проводиться за заявою заявника шляхом звернення до суб'єкта державної реєстрації, нотаріуса.

Розгалужена кількість офісів приватних нотаріусів по всій країні може вирішити багато проблем з чергами в державній реєстраційній службі і так сприяє боротьбі з корупцією. Запровадження екстериторіальності надає особам право вибору реєстратора, що знижує навантаження на державного реєстратора і, відповідно, зменшує бюджетні витрати.

Відтак доступ нотаріусів до Державного реєстру юридичних та фізичних осіб-підприємців значно спростив роботу нотаріуса з такими особами, оскільки шляхом використання безпосереднього доступу до реєстру нотаріус може перевірити повноваження представника та обсяг його повноважень, перевірити правоздатність юридичної особи, стан її реєстрації, подивитись установчі документи.

Заява та документи для державної реєстрації можуть подаватися у паперовій формі або у електронній формі, крім випадків державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, у зв'язку із зміною керівника юридичної особи, розміру статутного (складеного) капіталу (пайового фонду) або розміру частки кожного із засновників (учасників), а також інших випадків, передбачених законами.

У паперовій формі заява та документи подаються особисто заявником або поштовим відправленням. Заява про державну реєстрацію підписується заявником. У разі подання заяви для державної реєстрації поштовим відправленням справжність підпису заявника повинна бути нотаріально засвідчена. У електронній формі заява та документи подаються заявником на порталі електронних сервісів.

Відкриття суб'єктом господарювання філій (відділень), представництв без створення юридичної особи не потребує їх державної реєстрації.

Відомості про відокремлені підрозділи суб'єктів господарювання залучаються до її реєстраційної справи та включаються до Єдиного державного реєстру.

Державна реєстрація ґрунтується на таких основних принципах:

- 1) обов'язковості державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі;
- 2) публічності державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі та документів, що стали підставою для її проведення;
- 3) врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією, та особливостей державної реєстрації виключно Законом України «Про державну реєстрацію»;
- 4) державної реєстрації за заявницьким принципом;
- 5) прийняття документів для державної реєстрації та здійснення державної реєстрації за принципом екстериторіальності в межах України;
- 6) єдності методології державної реєстрації;
- 7) об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у Єдиному державному реєстрі;

8) внесення відомостей до Єдиного державного реєстру виключно на підставі та відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію»;

9) відкритості та доступності відомостей Єдиного державного реєстру.

Особливої уваги заслуговує введення у сферу державної реєстрації принципу «екстериторіальності». Суть якого полягає у можливості прийняття документів для державної реєстрації та здійснення державної реєстрації в межах території України будь-яким суб'єктом державної реєстрації в межах компетенції незалежно від місця знаходження реєстраційної справи.

Суб'єктами державної реєстрації є виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріуси, акредитовані суб'єкти – у разі державної реєстрації юридичних осіб (суб'єктів підприємницької діяльності) та фізичних осіб-підприємців.

Акредитованим суб'єктом може бути юридична особа публічного права, у трудових відносинах з якою перебуває не менше, ніж три державні реєстратори та яка до початку здійснення повноважень у сфері державної реєстрації уклала:

- договір страхування цивільно-правової відповідальності з мінімальним розміром страхової суми у тисячу мінімальних розмірів заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року;

- договір з іншим суб'єктом державної реєстрації та/або нотаріусом (у разі, коли акредитований суб'єкт здійснює повноваження виключно в частині забезпечення прийняття та видачі документів у сфері державної реєстрації).

Акредитація суб'єктів та моніторинг відповідності таких суб'єктів вимогам акредитації здійснюються на підставі Порядку акредитації суб'єктів державної реєстрації та моніторингу відповідності таких суб'єктів вимогам акредитації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1130.

Державним реєстратором юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців може бути громадянин України, який має вищу освіту, відповідає кваліфікаційним вимогам, визначеним

Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації (крім нотаріусів), та нотаріус. Наказ міністерства юстиції від 29.12.2015 р. № 2790/5 «Про врегулювання відносин, пов'язаних зі статусом державного реєстратора» передбачає додаткові вимоги до державних реєстраторів: вільне володіння державною мовою, стаж роботи за фахом на державній службі на посаді не нижче провідного спеціаліста не менше 1 року або стаж роботи в інших сферах управління не менше 3 років.

До основних функцій державного реєстратора можна віднести:

- 1) приймання та перевірка документів на наявність підстав для зупинення розгляду документів;
- 2) перевірка документів на наявність підстав для відмови у державній реєстрації;
- 3) проведення реєстраційної дії (зокрема й з урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови у державній реєстрації шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру;
- 4) ведення реєстраційних справ;
- 5) інші, передбачені законодавством.

Державна реєстрація може проводитись за заявою заявника шляхом звернення до фронт-офісів, що забезпечують прийняття та видачу документів під час державної реєстрації.

Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи), утворені відповідно до Закону України від 06.09.2012 р. № 5203-VI «Про адміністративні послуги», передають заяву та електронні копії оригіналів документів для державної реєстрації, виготовлені шляхом сканування, відповідним виконавчим органам міських рад (міст обласного та/або республіканського Автономної Республіки Крим значення), Київській, Севастопольській міським, районним, районним у містах Києві та Севастополі державним адміністраціям, при яких вони утворені, а у разі, коли відповідно до Закону державна реєстрація проводиться Міністерством юстиції України та його територіальними органами, – Міністерству юстиції України або його територіальним органам за місцезнаходженням громадського формування.

4.3. Порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності

Відповідно до положення Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, затвердженого наказом Міністерства юстиції від 09.02.2016 р. № 359/5, акредитовані суб'єкти, що здійснюють повноваження виключно в частині забезпечення прийняття та видачі документів під час державної реєстрації, передають заяву та електронні копії оригіналів документів для державної реєстрації, виготовлені шляхом сканування, іншим суб'єктам державної реєстрації, з якими укладено відповідні договори.

Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності встановлено спеціальні правила державної реєстрації. Наприклад, не підлягають державній реєстрації у виконавчих комітетах районних Рад комерційні банки, які реєструються Національним банком України відповідно до ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Варто зазначити, що окремими спеціальними законами передбачено різні етапи створення суб'єктів підприємництва, приміром, Законом України «Про акціонерні товариства» чітко прописана процедура створення акціонерного товариства.

Головна ж особливість Закону «Про державну реєстрацію» полягає у тому, що суб'єкти підприємництва, які не належать до «спеціальних груп», подають необхідні документи державному реєстратору в «єдине вікно», а інші суб'єкти державної влади (органи доходів та зборів, Пенсійний фонд, органи статистики, фонди соціального страхування) отримують відомості про державну реєстрацію від державного реєстратора. Підставою для взяття на облік юридичної особи є надходження повідомлення державного реєстратора про проведення такої реєстрації та відомостей з відповідної реєстраційної справи.

Документи для державної реєстрації можуть подаватися у паперовій або електронній формі. У паперовій формі документи подаються особисто заявником або поштовим відправленням. Якщо документи подаються особисто, заявник пред'являє свій паспорт громадянина України або тимчасове посвідчення громадянина України, або паспортний документ іноземця, або посвідчення особи без громадянства, або посвід-

ку на постійне або тимчасове проживання. У разі подання документів представником додатково подається примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) документа, що засвідчує його повноваження.

Документи в електронній формі подаються заявником через портал електронних сервісів.

Реєстраційна заява на проведення державної реєстрації юридичної особи заповнюється машинодруком або від руки друкованими літерами. Якщо документи надсилаються державному реєстратору рекомендованим листом, підпис заявника на реєстраційній картці повинен бути нотаріально посвідчений.

Установчі документи (розпорядження, статут або засновницький договір, положення) юридичної особи повинні містити відомості, передбачені законом. Такі документи, а також зміни до них, викладають письмово, прошиваються, пронумеровуються та підписуються засновниками (учасниками), якщо законом не встановлено інший порядок їх затвердження. Підписи засновників (учасників) на установчих документах повинні бути нотаріально посвідчені. У випадках, які передбачені законом, установчі документи повинні бути погоджені з відповідними органами державної влади.

Документ про підтвердження реєстрації іноземної юридичної особи в країні її місцезнаходження повинен бути легалізований у встановленому порядку.

Найменування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму та назву. Назва юридичної особи може складатися з власної назви юридичної особи, а також містити інформацію про мету діяльності, вид, спосіб утворення, залежність юридичної особи та інші відомості згідно з вимогами до найменування окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, установленими ЦК України та ГК України.

У найменуванні юридичних осіб забороняється використовувати:

- повне чи скорочене найменування державних органів або органів місцевого самоврядування, або похідні від цих найменувань, або історичні державні найменування

(Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.07.2016 р. № 479 р. «Про затвердження переліку історичних державних найменувань, які забороняється використовувати у найменуваннях юридичних осіб приватного права»);

– символіку комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, заборона використання яких встановлена Законом України від 09.04.2015 р. № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»;

– терміни, аббревіатури, похідні терміни, заборона використання яких передбачена спеціальним законодавством.

Документи в електронній формі подаються заявником через портал електронних сервісів у порядку, визначеному Міністерством юстиції України.

Заява у електронній формі формується за допомогою програмних засобів ведення Єдиного державного реєстру на порталі електронних сервісів. Заява формується заявником у електронній формі з обов'язковим долученням до неї електронних копій оригіналів документів для державної реєстрації, виготовлених шляхом сканування, або оригіналів таких електронних документів, а також документів, що підтверджують сплату адміністративного збору, опису поданих заявником документів для державної реєстрації, сформованого за допомогою програмних засобів ведення Єдиного державного реєстру. Заява та документи для державної реєстрації в електронній формі подаються з обов'язковим накладенням заявником власного електронного цифрового підпису.

Згідно з Законом України від 22.05.2003 р. № 852-IV «Про електронний цифровий підпис», *електронний цифровий підпис* – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа.

Електронний документ вважається одержаним державним реєстратором з часу надходження заявникові повідом-

лення в електронній формі про одержання такого електронного документа державним реєстратором. Державний реєстратор автоматично після отримання від заявника електронного документа надсилає йому електронний документ з підтвердженням факту одержання електронного документа.

Під час державної реєстрації у заяві вказуються види діяльності, які суб'єкти підприємництва мають намір провадити, та їхні коди відповідно до КВЕД. Для цього потрібно звернутись до Державного класифікатора видів економічної діяльності, затвердженого Наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. КВЕД – це статистична класифікація, гармонізована з міжнародною стандартною статистичною Класифікацією видів економічної діяльності Європейського Союзу (NACE) і є її аналогом.

Для державної реєстрації юридичної особи подаються такі документи:

- 1) заява про державну реєстрацію юридичної особи;
- 2) заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість (за бажанням заявника);
- 3) статут юридичної особи – у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа;
- 4) документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру тощо), – у разі створення юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа;
- 5) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) передавального акта – у разі створення юридичної особи внаслідок перетворення, злиття або виділу;
- 6) примірник оригіналу розподільчого балансу – у разі створення юридичної особи в результаті поділу;
- 7) документи для держреєстрації змін про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі – у разі створення юридичної особи в результаті виділу;
- 8) документи для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок злиття та поділу – у разі створення юридичної особи внаслідок злиття та поділу.

Для державної реєстрації фізичної особи-підприємця подаються документи:

1) заява про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем;

2) заява про обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної податкової і митної політики, – за бажанням заявника;

3) нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування – для фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності.

У разі державної реєстрації господарських товариств, для яких законом встановлено спеціальні вимоги щодо створення та формування статутного капіталу, крім документів, які зазначені у Законі України «Про державну реєстрацію» додатково подаються документи, що передбачені спеціальним законодавством. Приміром, проведення державної реєстрації акціонерних товариств, для якої додатково подається звіт про проведення підписки на акції, який засвідчується ДКЦПФР (ст. 9 Закону України від 17.09.2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства»).

У разі здійснення державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру, що легалізований у встановленому порядку.

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів.

Підставами для зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації, є:

1) подання документів або відомостей не в повному обсязі;
2) невідповідність документів вимогам, установленим ст. 15 Закону України «Про державну реєстрацію»;

3) невідповідність відомостей, зазначених у заяві про державну реєстрацію, відомостям, зазначеним у документах, поданих для державної реєстрації, або відомостям, що містяться в Єдиному державному реєстрі;

4) невідповідність відомостей, зазначених у документах, поданих для державної реєстрації, відомостям, що містяться в Єдиному державному реєстрі;

5) невідповідність реєстраційного номера облікової картки платника податків або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта) відомостям, наданим відповідно до ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію»;

6) подання документів з порушенням встановленого законодавством строку для їх подання.

Зупинення розгляду документів здійснюється протягом 24 годин, крім вихідних та святкових днів, після надходження документів, поданих для державної реєстрації.

Розгляд документів зупиняється на строк, що становить 15 календарних днів з дати їх подання. Повідомлення про зупинення розгляду документів із зазначенням строку та виключного переліку підстав для його зупинення та рішення суб'єкта державної реєстрації про зупинення розгляду документів розміщуються на порталі електронних сервісів у день зупинення та надсилаються заявнику на адресу його електронної пошти.

У разі подання документів, необхідних для усунення підстав для зупинення розгляду документів, протягом встановленого строку розгляд документів поновлюється.

Документи, що потребують усунення підстав для зупинення розгляду документів, повертаються (видаються,

надсилаються поштовим відправленням) заявнику не пізніше наступного робочого дня з дня надходження від заявника заяви про їх повернення.

Законодавством України передбачено підстави для відмови у державній реєстрації:

1) документи подано особою, яка не має на це повноважень;

2) у Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судові рішення щодо заборони проведення реєстраційної дії;

3) у Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судові рішення про арешт корпоративних прав – у разі державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, у зв'язку із зміною частки засновника (учасника) у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) юридичної особи;

4) не усунуто підстави для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку;

5) документи суперечать вимогам Конституції та законів України;

6) порушено встановлений законом порядок створення юридичної особи;

7) невідповідність найменування юридичної особи вимогам закону;

8) щодо засновника (учасника) юридичної особи, що створюється, проведено державну реєстрацію рішення про припинення юридичної особи в результаті її ліквідації;

9) щодо юридичної особи, стосовно якої подано заяву про державну реєстрацію змін до відомостей Єдиного державного реєстру, пов'язаних із зміною засновників (учасників) юридичної особи, проведено державну реєстрацію рішення про припинення юридичної особи в результаті її ліквідації.

Підстави для відмови у державній реєстрації фізичної особи-підприємця:

1) документи подано особою, яка не має на це повноважень;

2) у Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судові рішення щодо заборони у проведенні реєстраційної дії;

3) не усунуто підстави для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку;

4) наявні обмеження на зайняття підприємницькою діяльністю, встановлені законом;

5) наявність в Єдиному державному реєстрі запису, що фізична особа вже зареєстрована як фізична особа-підприємець.

Повідомлення про відмову у проведенні державної реєстрації повинно містити посилання на конкретну норму (пункт, статтю) законодавства із зазначенням, що саме порушено під час оформлення та подання документів, а також повинно бути зазначено, який саме пункт чи стаття поданого заявником документа (статуту, протоколу тощо) не відповідає нормам законодавства.

Відмова у державній реєстрації здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації, крім вихідних та святкових днів.

Після усунення причин, що були підставою для відмови у державній реєстрації, заявник може повторно подати документи для державної реєстрації.

Рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України та його територіальних органів або до суду.

За відсутності підстав для зупинення розгляду документів та/або відмови в державній реєстрації державний реєстратор проводить реєстраційну дію, зокрема й з урахуванням принципу мовчазної згоди, шляхом внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру.

За результатом проведеної державної реєстрації державний реєстратор за допомогою програмних засобів ведення Єдиного державного реєстру вносить відомості до цього реєстру та формує з нього виписку, яка за допомогою програмних засобів ведення Єдиного державного реєстру розміщується на порталі електронних сервісів у день проведення державної реєстрації.

Державний реєстратор, не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи, зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України, повідомлення про проведення державної реєстрації юридичної особи із зазначенням

номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної заяви на проведення державної реєстрації юридичної особи.

Підставою для взяття юридичної особи на облік в органах статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування є надходження до цих органів повідомлення державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи та відомостей з відповідної реєстраційної заяви.

Юридичні особи мають право відкривати свої філії (відділення), представництво без створення юридичної особи.

Філією у такому разі є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Відкриття вказаних підрозділів не потребує їх реєстрації. Юридична особа лише повідомляє про їх відкриття державного реєстратора шляхом внесення додаткової інформації в свою реєстраційну заяву. Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до Єдиного державного реєстру.

Якщо документи для проведення державної реєстрації подаються заявником особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт. Документи, які подаються для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів. Дата їх надходження на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця є датою державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

Строк державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи-підприємця не повинен перевищувати 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів.

Порядок проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій на підставі документів, що подаються заявником для державної реєстрації, охоплює:

1) заповнення форми заяви про державну реєстрацію – у разі подання документів особисто заявником (за бажанням заявника);

2) прийом документів за описом – у разі подання документів у паперовій формі;

3) виготовлення копій документів в електронній формі – у разі подання документів у паперовій формі;

4) внесення копій документів у електронній формі до Єдиного державного реєстру;

5) перевірку документів на наявність підстав для зупинення розгляду документів;

6) перевірку документів на наявність підстав для відмови в державній реєстрації;

7) проведення реєстраційної дії (зокрема з урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови в державній реєстрації шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру;

9) формування та оприлюднення на порталі електронних сервісів виписки, результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації та установчих документів юридичної особи.

Результатом державної реєстрації є внесення відомостей про суб'єкта підприємницької діяльності до Єдиного державного реєстру. Заявник може звернутись до державного реєстратора щодо отримання виписки з Єдиного державного реєстру. Виписка – документ в електронній формі, який формується та оновлюється за результатами проведення реєстраційних

дій і містить відомості про юридичну особу або її відокремлений підрозділ, фізичну особу-підприємця (у тому числі про взяття на облік в органах державної статистики та державної фіскальної служби, видачу ліцензії та документів дозвільного характеру).

Суб'єкт підприємницької діяльності може мати печатку зі своїм найменуванням. Для виготовлення печаток одержання будь-яких документів дозвільного характеру не передбачається.

Юридичні особи та фізичні особи-підприємці мають право на відкриття рахунків в банку.

Порядок відкриття рахунків регулюється Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженої постановою Правління Національного Банку України від 12.11.2003 р. № 492.

Відтак для відкриття рахунків юридичні особи – суб'єкти підприємництва подають в установи банків такі документи:

- заяву про відкриття поточного рахунку, яку підписує керівник юридичної особи або інша уповноважена на це особа;

- копію належно зареєстрованого установчого документа (статуту / засновницького договору / установчого акта / положення). Однак юридичні особи, установчі документи яких оприлюднені на порталі електронних сервісів, установчий документ у паперовій формі не подають. Юридична особа, яка створена та/або діє на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, подає копію рішення про її створення або про провадження діяльності на підставі модельного статуту, підписаного усіма засновниками;

- картки із зразками підписів і відбиток печатки.

Варто зазначити, що в разі відкриття рахунків орендним підприємством, необхідно додати також копію договору оренди, засвідчену нотаріально.

Особа, яка від імені суб'єкта господарювання відкриває поточний рахунок, має пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Представники суб'єктів господарювання мають також надати документи, що підтверджують їх повноваження.

Банк відкриває поточний рахунок для здійснення підприємницької діяльності фізичній особі-підприємцю, яка не має рахунків у цьому банку, на підставі заяви про відкриття поточного рахунку, що підписана фізичною особою-підприємцем або її представником і картки із зразками підписів.

У підсумку зазначимо, що державна реєстрація – це процесуальна діяльність компетентних державних органів, яка полягає у визнанні за організаціями, наділеними засновниками статусом юридичної особи такого статусу, внесенні їх в Єдиний державний реєстр з метою обліку та забезпечення отримання інформації про таких суб'єктів та визнанні підприємницької дієздатності за фізичними особами.

Після включення відомостей про суб'єкта підприємництва до Єдиного державного реєстру юридична особа та фізична особа-підприємець набувають статусу суб'єктів господарювання. Однак суб'єкти підприємництва повинні отримати ліцензії та інші дозволи для здійснення підприємницької діяльності, якщо це передбачено законодавством.

4.4. Ліцензування підприємницької діяльності

Ліцензування певних видів господарської діяльності, згідно зі ст. 14 ГК України, є засобом державного регулювання у сфері господарювання, який спрямований на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних та соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів. Юридичною передумовою ліцензування підприємницької діяльності є реєстрація суб'єкта підприємництва, в установчих документах якого передбачений вид діяльності, що підлягає ліцензуванню. З іншого боку, воно здійснюється лише за бажанням суб'єкта підприємництва, коли він сам обирає діяльність, котра підлягає ліцензуванню.

Зasadничий принцип ліцензування, який намагалися закласти в систему ліцензування, ґрунтувався на додержанні особливих умов того чи іншого виду діяльності не тільки на момент отримання ліцензії, а постійно під час здійснення підприємництва з додержанням ліцензійних правил для забезпечення безпеки людей, нешкідливості цього виду діяльності для екології та ін.

Уперше державне ліцензування підприємницької діяльності в Україні було законодавчо введено в 1991 році – із прийняттям Закону України «Про підприємництво», який передбачав ліцензування всього 12 видів підприємницької діяльності. Згодом перелік видів підприємницької діяльності, що підлягали ліцензуванню, не раз доповнювався, отже, сфера ліцензування поступово розширювалася. Відтак до 1997 року підлягало обмеженню вже 212 видів підприємництва та майже 1500 видів робіт, тобто майже вся сфера підприємницької діяльності була заліцензована. Велика кількість документів призвела до відсутності в Україні цілісної дозвільної системи, а також до неконтрольованого збільшення видів діяльності, на провадження яких вимагалось отримання ліцензій. До того ж, такий стан породжував неузгодженість самих нормативно-правових актів, що регулювали обмеження в здійсненні підприємницької діяльності, наявність внутрішніх суперечностей у правовому регулюванні цього процесу. І, як наслідок, спостерігалось неповне й недостатньо ефективне регулювання процесу ліцензування.

З 01.06.2000 р. основним законодавчим актом, що регулював відносини з ліцензування, був Закон України від «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», який дещо впорядкував систему ліцензування, хоча й характеризувався низкою недоліків та недопрацювань.

Сьогодні правове регулювання ліцензування підприємницької діяльності здійснюється Законом України від 02.03.2015 р. № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності» (надалі – Закон «Про ліцензування»). Відповідно до вказаного закону, ліцензування – це засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Єдиним документом дозвільного характеру, який дає право займатися певним видом підприємницької діяльності, що, згідно із законодавством, підлягає певним обмеженням, є ліцензія. Сутність ліцензії не в обмеженні підприємницької

діяльності, а в тому, що держава встановлює певні додаткові вимоги у даній сфері за допомогою ліцензійних умов.

Ліцензія – документ, що надається органом ліцензування на право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, в електронному вигляді (запис про наявність ліцензії у такого суб'єкта господарювання в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців) або на паперовому носії.

Водночас ліцензування господарської діяльності в деяких галузях економіки здійснюється згідно із спеціальним законодавством. Зокрема ліцензування банківської діяльності здійснюється відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність банківську діяльність»; ліцензування діяльності в галузі телебачення і радіомовлення регулюється Законом України «Про телебачення і радіомовлення»; ліцензування виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодovým, алкогольними напоями та тютюновими виробами проводиться згідно з Законом України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів».

Суб'єктами відносин, що виникають у зв'язку з ліцензуванням, є, з одного боку, суб'єкт господарювання, а з іншого боку – орган ліцензування.

Суб'єкт господарювання у цьому разі є зареєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка проводить господарську діяльність, крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності, що має намір проводити певний вид господарської діяльності, яка ліцензується. У разі одержання ліцензії вони стають ліцензіатами.

Основними принципами державної політики у сфері ліцензування є:

- забезпечення рівності прав, законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;
- захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян;

- захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави;
- встановлення єдиного порядку ліцензування видів господарської діяльності на території України;
- встановлення єдиного переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню;
- недопущення обмеження конкуренції у провадженні господарської діяльності.

Основні напрями державної політики у сфері ліцензування, законодавчі основи її реалізації визначає Верховна Рада України. Виконання державної політики у сфері ліцензування здійснює Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, а також спеціально уповноважений ним Департамент з питань ліцензування, спеціально уповноважені виконавчі органи рад, уповноважені провадити ліцензування певних видів господарської діяльності.

Розпорядження спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, прийняті у межах його компетенції, є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, юридичними особами всіх форм власності, а також фізичними особами-суб'єктами підприємницької діяльності.

Безпосередніми органами ліцензування, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 609 «Про затвердження переліку органів ліцензування», є відповідні структурні підрозділи галузевих міністерств і відомств, які надають ліцензії на здійснення певних видів діяльності в галузях народного господарства. Наприклад, органом ліцензування виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення охоронних послуг є відповідний Департамент Міністерства внутрішніх справ, з надання послуг щодо перевезення пасажирів і вантажів залізничним транспортом – Державна автотранспортна служба, щодо будівельної діяльності – Державна архітектурно-будівельна інспекція тощо.

Зазначені та інші державні органи щодо ліцензування виконують такі функції:

- забезпечують невиконання законодавства у сфері ліцензування;

- затверджують спільно із спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування ліцензійні умови провадження певного виду господарської діяльності та порядок контролю за додержанням;

- видають та переоформлюють ліцензії, видають дублікати ліцензій на певний вид господарської діяльності, ухвалюють рішення про визнання ліцензій недійсними;

- здійснюють у межах своєї компетенції контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов;

- видають розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов;

- анулюють ліцензії на певний вид господарської діяльності;

- інші функції, передбачені законодавством.

Суб'єкт господарювання може здійснювати види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, після внесення відомостей до Єдиного державного реєстру щодо рішення органу ліцензування про видачу йому ліцензії.

До Єдиного державного реєстру вносяться відомості про суб'єкта господарювання – ліцензіата; відомості про орган ліцензування, який видав ліцензію; вид господарської діяльності згідно з виданою ліцензією; дата ухвалення рішення про видачу ліцензії та номер рішення; серія та номер ліцензії; строк дії ліцензії; відомості про переоформлення ліцензії, підстави, дата і номер розпорядження про необхідність усунення порушень ліцензійних умов; підстави, дата і номер рішення про анулювання ліцензії.

Закон містить перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. Відтак ліцензуванню підлягають: банківська діяльність; будівництво об'єктів IV і V категорій складності; виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів; медична практика; ветеринарна практика; випуск та проведення лотерей; туроператорська діяльність, зовнішньоекономічна діяльність та інші види діяльності (загалом 29 позицій).

Здобувач ліцензії може звернутись до відповідного органу ліцензування у такі способи: наочно; поштовим відправленням

з описом вкладення; в електронному вигляді за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку.

Здобувач ліцензії подає до органу ліцензування заяву про отримання ліцензії, в якій міститься інформація про:

1) здобувача ліцензії:

– для юридичної особи – повне найменування, місцезнаходження, ідентифікаційний код;

– для фізичної особи-підприємця – прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дані про місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (не зазначається фізичною особою, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомила про це відповідний орган державної податкової служби і має відмітку у паспорті, – подається копія цієї відмітки) та згода на обробку персональних даних з метою забезпечення виконання вимог Закону «Про ліцензування»;

2) вид господарської діяльності на провадження якого здобувач ліцензії має намір одержати ліцензію;

3) бажаний спосіб одержання документів.

До заяви про отримання ліцензії додаються:

1) документи відповідно до ліцензійних вимог;

2) копія паспорта керівника здобувача ліцензії (або довіреної особи) із відміткою органу державної податкової служби про повідомлення про відмову через свої релігійні переконання від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (подається тільки фізичними особами-підприємцями, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної податкової служби);

3) опис документів, що подаються для одержання ліцензії, у двох екземплярах.

Орган ліцензування протягом трьох робочих днів з дня одержання заяви про отримання ліцензії встановлює наявність або відсутність підстав для залишення її без розгляду, підстав для відмови у видачі ліцензії або ухвалює відповідні рішення.

Підставою для залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду є:

- 1) підписані документи, що додаються до заяви для отримання ліцензії, подані не в повному обсязі;
- 2) заява або хоча б один з документів, що додається до заяви про отримання ліцензії:
 - підписаний особою, яка не має на це повноважень;
 - оформлений із порушенням вимог цього Закону, складений не за встановленою формою або не містить даних, які обов'язково вносяться до них згідно з цим Законом;
- 3) подання заяви з порушенням строків, передбачених цим Законом;
- 4) відсутність у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відомостей про здобувача ліцензії (суб'єкта господарювання) або наявність відомостей про державну реєстрацію його припинення.

Підставою для ухвалення рішення про відмову у видачі ліцензії за результатом розгляду заяви про отримання ліцензії є:

- 1) встановлення невідповідності здобувача ліцензії ліцензійним умовам, встановленим для провадження виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про отримання ліцензії;
- 2) виявлення недостовірності даних у підтвердних документах, поданих здобувачем ліцензії. Виявленням недостовірності даних у підтвердних документах, поданих суб'єктом господарювання до органу ліцензування, є встановлення на момент подання документів здобувачем ліцензії чи ліцензіатом наявності розбіжності між даними, наведеними у них, та фактичним станом цього суб'єкта господарювання. Не вважаються недостовірними дані, підстава наведення яких суб'єктом господарювання не могла бути для нього завідомо неналежною.

У разі встановлення під час розгляду заяви про отримання ліцензії відсутності підстав для відмови у видачі ліцензії орган ліцензування ухвалює рішення про видачу ліцензії, про яке повідомляє здобувача ліцензії у строк, що не перевищує трьох робочих днів.

Орган ліцензування на наступний робочий день після дня ухвалення ним рішення про видачу ліцензії здобувачу ліцензії передає відомості про таке рішення в електронному вигляді

до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців у порядку, визначеному розпорядником цього реєстру.

Строк ухвалення рішення про видачу ліцензії становить десять робочих днів з дня одержання органом ліцензування заяви про отримання ліцензії.

Набуття здобувачем ліцензії права на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, відбувається з моменту внесення даних про рішення органу ліцензування про видачу йому ліцензії до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Ліцензія на провадження здобувачем ліцензії визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, оформлюється органом ліцензування в електронному вигляді (запис про рішення органу ліцензування щодо видачі ліцензії суб'єкту господарювання в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців). За бажанням здобувача ліцензії чи ліцензіата ліцензія (копія ліцензії) може бути видана органом ліцензування і на паперовому носії.

Ліцензія видається на необмежений строк.

Підставою для переоформлення ліцензії є зміна найменування юридичної особи (якщо зміна найменування не пов'язана з реорганізацією юридичної особи) або прізвища, імені, по батькові фізичної особи-підприємця.

У разі виникнення такої підстави для переоформлення ліцензії ліцензіат зобов'язаний протягом місяця подати до органу ліцензування заяву про переоформлення ліцензії та документи (їх копії (фотокопії), засвідчені ліцензіатом), що підтверджують наявність підстав для переоформлення ліцензії. Ліцензія, видана ліцензіату на паперовому носії, також додається до заяви про переоформлення ліцензії.

За видачу ліцензії справляється разова плата в розмірі однієї мінімальної заробітної плати, з огляду на розмір мінімальної заробітної плати, що діє на день прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії, якщо інший розмір плати не встановлений законом.

Плата за видачу ліцензії, що видана Радою міністрів Автономної Республіки Крим або місцевим органом виконав-

чої влади, становить 10 % від розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день прийняття рішення про видачу ліцензії. Переоформлення ліцензії є безоплатним.

Плата за видачу ліцензії вноситься ліцензіатом у строк не пізніше десяти робочих днів з дня отримання здобувачем ліцензії від органу ліцензування повідомлення про ухвалене ним рішення про видачу ліцензії.

Ліцензія вважається анульованою з дня, коли ліцензіат дізнався чи повинен був дізнатися про анулювання ліцензії, але у строк, не менший за один тиждень з дня ухвалення органом ліцензування рішення про анулювання виданої йому ліцензії.

Підставою для ухвалення рішення про анулювання ліцензії є:

1. Заява ліцензіата про анулювання власної ліцензії.

Не є підставою для анулювання ліцензії заява ліцензіата про анулювання його ліцензії, що подана після видання органом ліцензування розпорядчого документа про проведення перевірки додержання таким ліцензіатом вимог ліцензійних умов і до закінчення строку перевірки та усунення порушень ліцензійних умов (у разі їх наявності).

У тридцять робочих днів після спливу терміну виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов (крім випадку видання протягом цього строку органом ліцензування розпорядчого документа про проведення позапланової перевірки виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов).

2. Набрання чинності рішенням органу ліцензування про анулювання ліцензії або скасування такого рішення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

3. Наявність у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відомостей про державну реєстрацію припинення юридичної особи (державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця).

4. Подання копії свідоцтва про смерть фізичної особи-підприємця (у разі відсутності правонаступника).

5. Акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, встановлених для виду господарської діяльності.

6. Акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов. Повторним порушенням ліцензіатом ліцензійних умов вважається вчинення ним протягом двох років з дня видання органом ліцензування розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов нового порушення хоча б однієї з вимог ліцензійних умов, щодо якої видавалося таке розпорядження.

7. Акт про виявлення недостовірності даних у документах, поданих суб'єктом господарювання разом із заявою про отримання ліцензії.

8. Акт про відмову ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування. Відмовою ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування вважається недопуск уповноважених посадових осіб органу ліцензування до здійснення перевірки додержання ліцензіатом вимог відповідних ліцензійних умов за відсутності передбачених для цього законом підстав (зокрема, ненадання документів, інформації щодо предмета перевірки на письмову вимогу посадових осіб органу ліцензування, відмова в доступі посадових осіб органу ліцензування до місць провадження діяльності, що підлягає ліцензуванню, об'єктів, що використовуються ліцензіатом при провадженні діяльності, що підлягає ліцензуванню, або відсутність протягом першого дня перевірки за місцезнаходженням ліцензіата особи, уповноваженої представляти інтереси ліцензіата на час проведення перевірки).

9. Акт про документальне підтвердження встановлення факту контролю (вирішального впливу) за діяльністю ліцензіата осіб інших держав, що здійснюють збройну агресію проти України.

10. Несплата за видачу ліцензії.

Важливим елементом процедури ліцензування є ліцензійні вимоги. Відповідно до законодавства ліцензійні умови – це нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, положення якого встановлюють вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання ліцензіатом, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії. Вони містять організаційні, технологічні, кадрові та інші вимоги, а також вичерпний перелік підтвердних документів.

Варто зазначити, що для кожного виду діяльності, що підлягають ліцензуванню, передбачені спеціальні ліцензійні умо-

ви, яких суб'єкт підприємництва повинен дотримуватись. При-
міром, ліцензійні вимоги для провадження туроператорської
діяльності, затверджені Постановою Кабінету Міністрів Украї-
ни від 11.11.2015 р. № 991, котрі визначають вичерпний пере-
лік вимог, обов'язкових для виконання ліцензіатами, які про-
вадять туроператорську діяльність, та вичерпний перелік до-
кументів, що додаються до заяви про отримання ліцензії.

Отже, ліцензування є необхідною умовою здійснення окре-
мих видів підприємницької діяльності та означає необхідність
одержання ліцензії у встановленому законом порядку.

4.5. Дозвільні процедури у сфері підприємництва

Як уже зазначалося у попередніх підрозділах теми, суб'єкти
підприємницької діяльності для того, щоб здійснювати певні
види підприємницької діяльності, зобов'язані отримати пра-
во на їх провадження, яке надається шляхом отримання доку-
ментів дозвільного характеру.

Отримання дозволів та погоджень є важливою передумо-
вою реалізації суб'єктами господарювання свого права
на здійснення підприємницької діяльності. Зважаючи на це,
складна та не надто прозора процедура видачі документів до-
звільного характеру створює значні перешкоди для розвитку
підприємництва в Україні.

Однак певні зрушення у цій царині відбулись протя-
гом 2012–2016 рр. Для порівняння можемо навести рейтинг
«Doing business», котрий формується фахівцями Світового
банку і Міжнародної фінансової корпорації і визначає «лег-
кість ведення підприємницької діяльності» та оцінює умови
для бізнесу в певній країні. Так, 2012 року наша країна займа-
ла 152 місце в рейтингу, 2013 р. – 137, 2014 р. – 112, 2016 р. – 83
місце із 189 держав⁷⁹. Саме тому надзвичайно важливою є про-
думана та зважена політика держави щодо впровадження про-
стої та зрозумілої процедури отримання підприємцем усіх до-
кументів дозвільного характеру.

⁷⁹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/>.

Відносини, які виникають між дозвільними органами, державними адміністраторами та суб'єктами підприємництва у зв'язку з видачею документів дозвільного характеру, оформленням, анулюванням документів дозвільного характеру становлять дозвільну систему у сфері господарської діяльності.

Основним нормативно-правовим актом, який спрямований на врегулювання дозвільних відносин, є Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Цей Закон визначає основні поняття, правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності, порядок діяльності дозвільних органів та державних адміністраторів. Необхідно зауважити, що дія цього Закону не поширюється на відносини у сфері ліцензування господарської діяльності, оскільки ці відносини врегульовуються Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності».

Варто згадати Закон України від 19.05.2011 р. № 3392-VI «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», який визначає вичерпний перелік документів дозвільного характеру у сфері підприємства.

Щоб зрозуміти сутність дозвільної системи, необхідно визначити її елементи. До елементів дозвільної системи можна віднести: суб'єктів дозвільних правовідносин; об'єкти, щодо яких ці відносини виникають, а також особливий порядок діяльності приватних осіб та органів публічної адміністрації (тобто дозвільна процедура).

Закон України від 15.05.2015 № 191-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» визначає, що адміністративні послуги з питань видачі документів дозвільного характеру надаються через адміністратора центру надання адміністративних послуг. Правові засади створення та забезпечення функціонування ЦНАП, в яких адміністративні послуги надаються через адміністратора шляхом його взаємодії з відповідними суб'єктами надання адміністративних послуг, визначені Законом України від 06.09.2012 № 5203-VI «Про адміністративні послуги». Відповідно до ст. 13 цього Закону,

адміністратор є посадовою особою органу, що утворив центр надання адміністративних послуг, яка організовує надання адміністративних послуг шляхом взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг.

Суб'єкти дозвільних правовідносин:

1) дозвільні органи – органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та їхні посадові особи, уповноважені відповідно до закону видавати документи дозвільного характеру;

2) державні адміністратори – посадові особи дозвільних центрів, які організовують видачу суб'єкту господарювання документів дозвільного характеру та забезпечують взаємодію місцевих дозвільних органів щодо видачі документів дозвільного характеру;

3) суб'єкт господарювання – зареєстрована у визначеному законодавством порядку юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, а також фізична особа-підприємець, яка має намір провадити або провадить господарську діяльність.

Звертаючись до адміністратора щодо отримання документів дозвільного характеру, інформації, консультації чи реєстрації декларації відповідності його матеріально-технічної бази вимогам законодавства, суб'єкт господарювання отримує статус заявника.

Дозвільні правовідносини виникають через необхідність отримання суб'єктом підприємництва документа дозвільного характеру. Об'єкти, щодо яких можуть видаватись дозвільні документи, визначені ст. 1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». До них належать: природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок, споруда, будівля, приміщення, устаткування, обладнання та механізми, що вводяться в експлуатацію або проєктуються, окрема операція, господарська діяльність певного виду, робота та послуга, а також документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проєктна документація на будівництво об'єктів, землевпорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід).

Документ дозвільного характеру – це дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності.

До елементів дозвільних відносин належить дозвільна процедура, тобто порядок вчинення дій, що здійснюються суб'єктами господарювання, державними адміністраторами та дозвільними органами під час проведення погодження (розгляду), оформлення, надання висновків тощо, які передують отриманню документа дозвільного характеру.

З ухваленням Закону України від 15.12.2009 р. № 1759-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні» було також запроваджено довгоочікуваний підприємцями принцип мовчазної згоди. Це принцип, відповідно до якого підприємець отримує право на ведення господарської діяльності, якщо він подав усі необхідні документи, навіть якщо чиновник із якихось причин затягує видачу дозвільних документів. Суть зазначеного принципу в тому, що суб'єкт підприємництва набуває право на провадження певних дій щодо здійснення підприємницької діяльності без одержання документа дозвільного характеру за таких умов:

- суб'єктом господарювання або уповноваженою ним особою подано у визначеному порядку заяву та документи в повному обсязі;

- у визначений законом строк документ дозвільного характеру або рішення про відмову у його видачі не видано або не направлено суб'єкту господарювання.

Завдяки «принципу мовчазної згоди» можна розпочинати свою підприємницьку діяльність не чекаючи видачі дозволів від відповідних органів, які можуть з тих чи інших причин затягувати провадження у справі.

Проте на підзаконному рівні, а саме Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 77 «Деякі питання засто-

сування принципу мовчазної згоди», застосування принципу мовчазної згоди дещо звужено.

По-перше, право на здійснення господарської діяльності без отримання відповідного документа виникає не у строк, визначений законом для видачі такого документа, а тільки через 10 днів з дня закінчення строку, встановленого для видачі документа дозвільного характеру або прийняття рішення про відмову в його видачі.

По-друге, таке право виникає тільки за наявності у суб'єкта господарювання копії опису прийнятих документів з відміткою про дату їх прийняття.

З метою спрощення процедури отримання суб'єктами господарської діяльності документів дозвільного характеру було запроваджено принцип організаційної єдності. Сутність такого принципу – в об'єднанні в одному приміщенні (ЦНАПі) усіх представників місцевих дозвільних органів, які за координації та організації державного адміністратора забезпечують видачу (переоформлення, видача дублікатів, анулювання) дозвільних документів).

Створення ЦНАП з метою видачі документів дозвільного характеру за принципом організаційної єдності має численні переваги для суб'єкта підприємницької діяльності, а саме: організація діяльності адміністратора та його співпраці з дозвільними органами в одному приміщенні; скорочення терміну надання адміністративних послуг; зменшення кількості документів, зокрема копій документів, необхідних для одержання документів дозвільного характеру; зменшення кількості відвідувань підприємцем місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних та комунальних служб, інших установ, підприємств та організацій, уповноважених відповідно до законодавства видавати документи дозвільного характеру.

Своєрідними гарантіями прав підприємців можна вважати закріплення певних відносин, які пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру, що встановлюються виключно законами, зокрема: необхідність одержання документів дозвільного характеру та їх види; дозвільний орган, уповноважений видавати документ дозвільного характеру; платність

або безоплатність видачі (переоформлення, видачі дубліката, анулювання) документа дозвільного характеру; строк видачі або надання письмового повідомлення про відмову у видачі документа дозвільного характеру; вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформленні, видачі дубліката, анулюванні документа дозвільного характеру; строк дії документа дозвільного характеру або необмеженість строку дії такого документа.

Отже, у разі відмови дозвільного органу з підстави, яка не передбачена законом, суб'єкт господарювання може оскаржити таку відмову із посиланням на ст. 4 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності».

Документами, які є необхідними для отримання документа дозвільного характеру, визнаються документи, що безпосередньо пов'язані з підтвердженням можливості суб'єкта господарювання провадити певні дії щодо здійснення господарської діяльності або види господарської діяльності. Вичерпний перелік таких документів визначається Кабінетом Міністрів України. Наприклад, відповідно до Типових правил розміщення зовнішньої реклами, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2003 р. № 2067, для одержання дозволу заявник подає заяву, до якої додаються фотокартка або комп'ютерний макет місця, на якому планується розташування рекламного засобу, та ескіз рекламного засобу з конструктивним рішенням. Перелік документів для надання дозволу є вичерпним.

Якщо надання документа дозвільного характеру належить до повноважень органів місцевого самоврядування, то перелік документів, необхідний для його отримання, визначається рішеннями цих рад за погодженням з територіальними (місцевими) органами центральних органів виконавчої влади, що здійснюють регулювання у відповідній сфері, та територіальними органами уповноваженого органу, а у випадках, передбачених законом, – на підставі типових порядків, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Необхідно зауважити, що суб'єкт господарювання (керівник юридичної особи, фізична особа-підприємець) має право особисто звертатись у ЦНАП за отриманням документа дозвільного характеру або через уповноважену ним особу.

Плата за надання адміністративної послуги (адміністративний збір) вноситься суб'єктом звернення одноразово за весь комплекс дій та рішень суб'єкта надання адміністративних послуг, необхідних для отримання адміністративної послуги (включаючи вартість бланків, експертиз, здійснюваних суб'єктом надання адміністративної послуги, отримання витягів з реєстрів тощо).

Платність чи безоплатність такої послуги визначається лише законами, які регулюють зазначену відповідну сферу відносин. Плата за надання адміністративної послуги (адміністративний збір) зараховується до державного або відповідного місцевого бюджету, крім випадків, встановлених законом. У таких випадках до заяви також долучається документ, що підтверджує внесення плати за отримання документа дозвільного характеру.

Адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо або через центри надання адміністративних послуг.

Адміністративні послуги в електронній формі надаються через Єдиний державний портал адміністративних послуг, зокрема через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування. Порядок та вимоги інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування з Єдиним державним порталом адміністративних послуг затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері надання адміністративних послуг, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку електронного урядування.

Фізична особа-підприємець має право на отримання адміністративної послуги незалежно від реєстрації її місця проживання, крім випадків, установлених законом. Юридична особа має право на отримання адміністративної послуги за місцезнаходженням такої особи або – за місцем провадження діяльності або місцезнаходженням відповідного об'єкта.

Граничний строк надання адміністративної послуги не може перевищувати 30 календарних днів з дня подання

суб'єктом звернення заяви та документів, необхідних для отримання послуги, крім випадків передбачених законодавством.

В окремих випадках суб'єкт підприємництва набуває право здійснювати окремі види господарської діяльності, на які необхідним є отримання документа дозвільного характеру, без отримання такого документа, а шляхом подання дозвільному органу декларації відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства.

Декларація відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства – документ, яким суб'єкт господарювання повідомляє адміністратора або представника відповідного дозвільного органу про відповідність своєї матеріально-технічної бази вимогам законодавства. У такий спосіб суб'єкт господарювання набуває права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності без отримання документа дозвільного характеру.

Форма та порядок повідомлення адміністратора або відповідного дозвільного органу про відповідність матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства встановлені Постановою Кабінету Міністрів України від 17.05.2006 р. № 685 «Про затвердження Порядку повідомлення державного адміністратора або дозвільного органу про відповідність матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства».

Наприклад, Порядок подання і реєстрації декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.06.2013 р. № 440, що визначає процедуру подання і реєстрації декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки. Відтак декларація дає право на початок роботи новоутворених підприємств, початок використання суб'єктом господарювання об'єктів нерухомості (будівель, споруд, приміщень або їх частин).

Декларація розробляється суб'єктом підприємництва і подається ним або надсилається рекомендованим листом за міс-

цем розташування об'єкта нерухомості до державного адміністратора або територіального органу ДСНС.

У разі, коли декларація подана безпосередньо до державного адміністратора, така декларація протягом одного робочого дня після надходження передається ним територіальному органу ДСНС.

На суб'єкт господарювання покладено відповідальність згідно із законом за подання дозвільному органу або державному адміністраторові недостовірної інформації про відповідність матеріально-технічної бази вимогам законодавства.

Важливо зауважити, що є види господарської діяльності, які за жодних умов не можуть провадитись на підставі декларації. Перелік таких видів господарської діяльності (дій щодо провадження господарської діяльності) затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 р. № 725. До таких видів діяльності, зокрема, належать діяльність з виробництва, переробки або реалізації харчових продуктів, підконтрольних санітарній службі, перевезення швидкопсувних харчових продуктів, діяльність, пов'язана з утворенням стаціонарними джерелами викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Законодавством України передбачено чимало видів документів дозвільного характеру у різноманітних сферах господарської діяльності. Процедура отримання дозволів може відрізнятись залежно від специфіки сфери підприємницької діяльності, окремих господарських дій, які планує здійснювати підприємець. Також ускладненість дозвільної процедури найчастіше зумовлюється видом діяльності, що провадиться, і містить певну потенційну загрозу інтересам суспільства, здоров'ю громадян або довкіллю.

Проте є окремі види документів дозвільного характеру, отримання яких необхідне у більшості сферах господарської діяльності. Отримання таких документів є найбільш запитуваною адміністративною послугою у ЦНАП.

З огляду на це, варто детальніше розглянути окремі види проваджень щодо отримання найбільш запитуваних дозволів.

1. Проведення щодо отримання дозволу органів пожежного нагляду на початок роботи підприємств та оренду приміщень.

Згідно з ч. 2 ст. 57 Кодексу цивільного захисту початок роботи новоутворених підприємств і початок використання суб'єктами господарювання об'єктів нерухомості (будівель, споруд або їх частин) здійснюється на підставі поданої та зареєстрованої декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки, а для суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику – також за наявності позитивного висновку за результатами оцінки (експертизи) протипожежного стану підприємства, об'єкта чи приміщення.

Оцінка протипожежного стану проводиться суб'єктом господарювання, який одержав відповідну ліцензію. Висновок за результатами оцінки протипожежного стану оформляється та надається суб'єктом господарювання, який проводив оцінку протипожежного стану.

Підприємствам і підприємцям із високим ступенем ризику повинні отримати позитивний висновок за результатами оцінки (експертизи) протипожежного стану об'єкта чи приміщення. Такий висновок потрібно отримати до початку роботи підприємства або використання об'єкта нерухомості, і він діятиме до моменту реєстрації декларації. Щодо ступеня ризику, то відповідні переліки органам влади ще належить визначити (ч. 3 ст. 57 КЦЗ).

Декларація подається суб'єктом господарювання до державного адміністратора або центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки (дозвільного органу). Передбачене і безпосереднє подання, і подання через ЦНАП. Зареєструвати її (або обґрунтовано відмовити в реєстрації) повинні протягом 10 календарних днів із моменту отримання. Якщо суб'єкт підприємницької діяльності не отримує жодної відповіді, то на 11-й день декларація вважається зареєстрованою за принципом мовчазної згоди.

Декларацію не потрібно подавати:

- для використання торговельних місць, кіосків та контейнерів, якщо вони розміщені на ринку відповідно до схеми, погодженої з пожежними;
- орендарем об'єкта нерухомості (особою, яка використовує об'єкт нерухомості за цивільно-правовим договором, який

не передбачає переходу права власності на нього), за умови, що власник об'єкта вже зареєстрував на нього декларацію.

2. Проведення щодо видачі дозволу на розміщення зовнішньої реклами.

Відносини, які пов'язані із наданням дозволу на розміщення зовнішньої реклами регулюються Законом України від 03.07.1996 р. № 270 «Про рекламу», Типовими правилами розміщення зовнішньої реклами, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2003 р. № 2067, рішеннями місцевих рад.

3. Дозвільні провадження у сфері будівництва.

Порядок отримання усіх необхідних документів дозвільного характеру щодо будівництва об'єктів містобудування визначається Законом України від 17.02.2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності». Згідно з яким право на виконання підготовчих робіт (якщо вони не були виконані раніше згідно з повідомленням або зареєстрованою декларацією про початок виконання підготовчих робіт) і будівельних робіт на об'єктах будівництва, що належать до IV і V категорій складності, підключення об'єкта будівництва до інженерних мереж та споруд надається замовнику та генеральному підряднику чи підряднику (у разі, якщо будівельні роботи виконуються без залучення субпідрядників) після отримання дозволу на виконання будівельних робіт.

Дозвіл на виконання будівельних робіт видається органами державного архітектурно-будівельного контролю на безоплатній основі протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви.

За наявності дозволу на виконання будівельних робіт отримання замовником та генеральним підрядником чи підрядником (у разі, якщо будівельні роботи виконуються без залучення субпідрядників) інших документів дозвільного характеру для виконання будівельних робіт та видалення зелених насаджень у межах будівельного майданчика не вимагається.

Розгляд заяви та долучених документів суб'єкта господарювання про надання документа дозвільного характеру здійснюється відповідним місцевим дозвільним органом, у межах його компетенції. За загальним правилом, визначеним

Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», розгляд дозвільним органом заяви про видачу документа дозвільного характеру та долучених до неї документів, а також ухвалення рішення не може перевищувати 10 днів, якщо інше не передбачене законом.

Проте із зазначеного правила є чимало винятків. Насамперед це стосується документів дозвільного характеру, які пов'язані із здійсненням складних експертиз, спеціальних обстежень, наукових або технічних оцінок. Адже їх підготовка потребує значних часових затрат.

У таких випадках нормативними актами, які регулюють порядок їх надання, визначено терміни, які перевищують 10 днів. Наприклад, окремими актами передбачені терміни розгляду заяви на отримання документа дозвільного характеру – до 30 днів. Зокрема саме такий термін передбачений для надання дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами (Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 302 «Про затвердження Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян - підприємців, які отримали такі дозволи»); висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи діючих об'єктів (Наказ Міністерства охорони здоров'я від 14.03.2006 р. № 120 «Порядок проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи»); дозволів на спеціальне водокористування.

Окремими нормативними актами передбачено коротші терміни надання документів дозвільного характеру. Наприклад, 5 днів – для експертних висновків державної експертизи, пов'язаних з програмами і проектами у сфері енергоспоживання та енергозбереження, дозволів на ввезення з-за кордону радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв.

Розгляд дозвільним органом документів, поданих суб'єктом господарювання, може бути зупинено. Підставою зупинення розгляду документів, поданих для отримання документа дозвільного характеру, є письмове повідомлення про це дозвільного органу або державного адміністратора суб'єктом

господарювання. У таких випадках законодавець покладає обов'язок на суб'єкта господарювання відшкодувати витрати, пов'язані з проведенням експертизи, обстежень або інших наукових та технічних оцінок, якщо такі були проведені. Ще однією підставою зупинення розгляду дозвільним органом документів, поданих суб'єктом господарювання, є розгляд судом справи щодо об'єкта, на який видається документ. Розгляд документів, у такому разі, зупиняється до винесення судом відповідного рішення. Розгляд документів дозвільними органами поновлюється після усунення обставин, що зумовили його зупинення.

Перебіг терміну розгляду документів, поданих для отримання документа дозвільного характеру, зупиняється з дня зупинення розгляду таких документів. З дня поновлення такого розгляду перебіг терміну розгляду документів продовжується. Про зупинення та поновлення дозвільними органами розгляду документів, поданих для отримання документа дозвільного характеру, повідомляється заявникові та державному адміністратору. Важливою гарантією прав суб'єктів господарювання під час отримання документів дозвільного характеру є визначена законодавцем можливість повторного розгляду заяви та долучених документів для отримання документа дозвільного характеру.

Суб'єкт господарювання має право повторно звернутись за отриманням документа дозвільного характеру у разі усунення суб'єктом господарювання причин, що стали підставою для відмови у видачі документа дозвільного характеру. Відтак, повторний розгляд документів здійснюється дозвільним органом у термін, що не перевищує 5 робочих днів з дня отримання відповідної заяви суб'єкта господарювання, документів, необхідних для видачі документа дозвільного характеру, і документів, які засвідчують усунення причин, що стали підставою для відмови у видачі документа дозвільного характеру.

Рішення про надання документа дозвільного характеру ухвалює відповідний місцевий дозвільний орган після розгляду заяви та документів, що додаються до неї. За наслідками розгляду місцевий дозвільний орган ухвалює рішення про оформлення відповідного документа дозвільного характеру

або письмово повідомляє суб'єкта господарювання про відмову у видачі документа дозвільного характеру та передає протягом одного робочого дня відповідні документи (письмове повідомлення) державному адміністраторові або суб'єкту господарювання.

Підстави для відмови у видачі документа дозвільного характеру:

- одання суб'єктом господарювання неповного пакета документів, необхідних для одержання документа дозвільного характеру, згідно із встановленим вичерпним переліком;

- виявлення в документах, поданих суб'єктом господарювання, недостовірних відомостей; негативний висновок за результатами проведених експертиз та обстежень або інших наукових і технічних оцінок, необхідних для видачі документа дозвільного характеру.

Важливою законодавчою гарантією прав суб'єктів господарювання є заборона відмови у видачі документа дозвільного характеру за підставами, не передбаченими законами.

До того ж, лише законом можуть визначатися інші, крім зазначених, підстави для відмови у видачі документа дозвільного характеру. Дозвільний орган зобов'язаний повідомити суб'єкта господарювання про відмову у видачі документа дозвільного характеру шляхом надання письмового повідомлення, яке може бути вручено йому особисто або надіслано поштовим відправленням з описом вкладення із зазначенням передбачених законом підстав для такої відмови. Законодавець зобов'язує дозвільний орган повідомляти суб'єкта господарювання про відмову у видачі документа дозвільного характеру у термін, який передбачений для видачі документа дозвільного характеру.

Видача документів дозвільного характеру місцевими дозвільними органами здійснюється лише в приміщенні дозвільних центрів. Забороняється видача документів дозвільного характеру місцевими дозвільними органами поза межами дозвільних центрів. Днем видачі документа дозвільного характеру вважається останній день терміну розгляду заяви дозвільним органом, передбаченого законом.

Із закінченням терміну визначеного для розгляду заяви, дозвільний орган зобов'язаний надати або надіслати суб'єктові

господарювання належно оформлений документ дозвільного характеру. Зазначена законодавча вимога є важливою гарантією прав суб'єктів господарювання у публічно-правових відносинах з дозвільними органами. Адже у випадках, якщо у визначений законом термін суб'єктові господарювання не видано або не направлено документ дозвільного характеру або рішення про відмову у його видачі, то через 10 робочих днів з дня закінчення визначеного терміну для видачі або відмови у видачі документа дозвільного характеру суб'єкт господарювання має право здійснювати господарську діяльність (окремі види господарської діяльності). Це гарантується принципом мовчазної згоди, який ми уже розглядали. Копія заяви (опису прийнятих документів) з відміткою про дату їх прийняття є підтвердженням подачі заяви та документів адміністраторові або дозвільному органу.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть суть легітимації суб'єктів підприємництва.
2. Визначте етапи створення юридичних осіб – суб'єктів господарювання.
3. Назвіть суб'єктів, які здійснюють реєстрацію юридичних осіб – суб'єктів підприємництва.
4. Перечисліть документи, які необхідно подати для державної реєстрації юридичних осіб – суб'єктів підприємництва.
5. Опишіть способи реєстрації громадянина, що має намір займатися підприємництвом.
6. Вкажіть що є наслідком державної реєстрації суб'єктів підприємництва.
7. Поясніть суть післяреєстраційних процедур.
9. Сформулюйте практичне значення Єдиного державного реєстру.
10. Розкрийте порядок реєстрації змін до установчих документів юридичної особи.
11. Визначте порядок отримання дозвільних документів суб'єктами підприємницької діяльності.
12. З'ясуйте процедуру отримання ліцензії суб'єктами підприємництва.

Розділ 5

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

5.1. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів підприємництва

У юридичній літературі та чинному законодавстві України часто вживається поняття «правовий режим майна», однак ні науковці, ні законодавець не виробили єдиного підходу до розуміння змісту цієї універсальної категорії. Чинне національне законодавство не містить визначення поняття «правовий режим майна».

У теорії права поняття «правовий режим» використовується під час характеристики системи та механізму правового регулювання. Правовий режим можна визначити як порядок регулювання, який полягає у комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, які утворюють особливий напрям регулювання. Правовий режим виражає ступінь жорсткості правового регулювання, наявність обмежень або пільг, допустимий рівень активності суб'єктів, межі їхньої правової самостійності. Як правильно зазначено у науковій літературі, характеристика правових режимів нерідко дається визначенням об'єктам прав, але «режим об'єкта» – це лише скорочене словесне позначення порядку регулювання, що виражається у характері та об'ємі прав щодо цього об'єкта (того чи іншого природного об'єкта, майна), виду державного майна, землі тощо)⁸⁰.

На думку інших науковців, правовий режим – це певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів,

⁸⁰ Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: Издательство БЕК, 1995. – С. 244.

методів і типів правового регулювання. Оскільки ж набір цих складових є різним, то і діапазон можливих правових режимів доволі великий – від жорстких до відносно м'яких⁸¹.

Отже, правовий режим – це теоретична категорія юридичної науки, під яким розуміється певна сукупність методів та способів правового регулювання, за допомогою яких встановлюється особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, зокрема й тих, що виникають у зв'язку з володінням, користуванням та розпорядженням майном⁸².

Ю. П. Пацурківський у своїй монографії висновує, що правовий режим майна – це встановлені правовими нормами склад цього майна, порядок його формування, використання і вибуття, а також об'єм прав та обов'язків суб'єктів господарювання з приводу володіння, користування і розпорядження майном, порядок звернення на нього стягнень кредиторів⁸³. Однак правові реалії підприємництва зазнали суттєвої трансформації за останні роки, відтак відбулися значні зміни у сфері правового регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання.

Вітчизняні науковці та практики дискутують щодо правового режиму майна суб'єктів підприємництва на сучасному етапі розвитку. У чинному законодавстві низкою спеціальних нормативно-правових актів встановлюється правовий режим майна, що закріплюється за певними суб'єктами підприємства.

Варто зауважити, що таке широке використання категорії правового режиму майна в різних галузях права підтверджує її універсалізм, однак вона була розроблена наукою господарського права і спрямована на встановлення особливого правового порядку формування (набуття), використання (експлуатації), вибуття (відчуження, споживання, знищення) майна та звернення стягнення на майно суб'єктів

⁸¹ Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право. – 2002. – с. 410.

⁸² Яськів Б. А. Правовий режим майна акціонерного товариства / Б. А. Яськів // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 71–75.

⁸³ Пацурківський Ю. П. Правий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності: монографія / Ю. П. Пацурківський. – Чернівці: Рута, 2001. – 248 с.

господарювання, що пов'язано з необхідністю чіткого правового механізму реалізації державою публічних інтересів (оподаткування прибутку, захист конкурентного середовища, інтересів кредиторів, споживачів тощо)⁸⁴.

Цивільне законодавство, незважаючи на те, що майнові відносини є предметом його регулювання, не може враховувати ці особливості, оскільки йому притаманний здебільшого диспозитивний метод правового регулювання, а ЦК України має виключно приватноправовий характер. У таких умовах роль господарського законодавства є ключовою, оскільки воно може гармонійно поєднувати як диспозитивний (автономії волі), так й імперативний (владних приписів) метод правового регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання.

Найвні в науковій доктрині визначення правового режиму майна за своїм змістом складаються з різного за ступенем деталізації переліку ознак економічного чи юридичного характеру, що нерідко призводить до поєднання цих двох груп ознак, які дублюють конкретні властивості поняття.

Заслуговує на увагу наукова позиція з приводу визначення поняття «правовий режим майна» у межах встановлених правовими нормами структуру майна; порядок його придбання (формування), використання; вибуття; порядок звернення на нього стягнень кредиторів⁸⁵.

Таке розуміння дає змогу з'ясувати:

- структуру (складові частини, види) майна, закріплено за суб'єктом господарювання, що, своєю чергою, надає можливість визначити особливості правового режиму окремих видів майна;
- порядок (джерела, способи, процедуру) формування майнової бази та майновий стан суб'єкта господарювання;
- порядок використання (експлуатації) різних видів майна у процесі здійснення господарської діяльності;

⁸⁴ Яськів Б. А. Правовий режим майна акціонерного товариства / А. Б. Яськів // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 72.

⁸⁵ Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.

– порядок вибуття майна з майнової сфери суб'єкта господарювання (відповідно до умов укладених договорів; шляхом використання у своїй господарській діяльності; у вигляді сплати податків та інших обов'язкових платежів; шляхом вилучення майна за рішенням уповноважених органів тощо)⁸⁶.

Правовий режим майна позначає сукупність вимог, що висуваються до майна в разі його набуття, використання у процесі господарської діяльності, вибуття, і його не слід сприймати тільки з позиції розпорядчих можливостей суб'єкта. У господарській діяльності він виявляється в установленні особливих правил обліку майна, порядку погашення його вартості, віднесення вартості майна на собівартість тощо.

У навчальному посібнику «Господарське право» під загальною редакцією В. К. Мамутова *правовий режим майна* окреслений як встановлений правовими засобами порядок і умови придбання (привласнення) майна, здійснення суб'єктами господарювання повноважень щодо володіння, використання та розпорядження ним, реалізації функцій управління майном, а також його правової охорони⁸⁷.

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій ґрунтується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права. ГК України до інших речових прав відносить право господарського відання та *право оперативного управління*.

Право власності безумовно є основним речовим правом у сфері господарювання. В юридичній науці термін «право власності» вживається в об'єктивному та суб'єктивному значеннях.

Право власності в об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють економічні відносини власності, і є юридичною підставою існування та реалізації права власності у тій чи іншій правовій системі.

⁸⁶ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина (та ін.); за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.

⁸⁷ Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, В. В. Хахулин и др.; под ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.

Право власності в суб'єктивному значенні – це визначена і забезпечена об'єктивним правом сукупність повноважень конкретного власника, що забезпечує можливість використовувати належне йому майно своєю владою і у власних інтересах, яке існує у межах конкретного правовідношення власності.

Правомочностями власника щодо його майна, яке використовується у сфері господарювання, є: *володіння, користування та розпорядження*, що становлять зміст права власності. *Право володіння* – це закріплення матеріальних благ за конкретними власниками – індивідами і колективами, юридична можливість фактичного їх утримання у сфері господарювання. *Право користування* – це юридична можливість вилучення з речей їхніх корисних властивостей, які надають можливість задовольнити відповідні потреби індивіда чи колективу використовувати їх для здійснення підприємницької діяльності. *Право розпорядження* – це юридична можливість власника визначити юридичну або фактичну долю речі використовувати на свій розсуд. Індивід або колектив здійснює володіння, користування і розпорядження речами (матеріальними благами) за своїм інтересом незалежно від волі та бажання інших, але не всупереч закону.

Відповідно до ст. 134 ГК України суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на власний розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (або їм) майном, зокрема й має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на правах власності, господарського відання чи оперативного управління або на основі інших форм правового режиму майна. Майно, що використовується в господарській діяльності, може бути у спільній власності двох або більше власників. Правовий режим власності та правові форми реалізації права власності у сфері господарювання визначаються ГК України.

Отже, кожне із повноважень, крім розпорядження, власник може передати іншій особі, не втрачаючи водночас права власності. Зокрема під час здавання майна до камери зберігання володіння ним здійснює охоронець; орендар володіє і користується зданим йому в оренду чужим обладнанням; комі-

сіонер володіє і розпоряджається речами, зданими на комісію. Проте ні охоронець, ні орендар, ні комісіонер власниками майна, що є у їхньому володінні, не стають. Право власності продовжує належати тому, кому воно належало до здавання майна на зберігання, в оренду чи на комісію⁸⁸.

Повноваження власника майна регламентовані ст. 135 ГК України, в якій вказано, що власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (або їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на власний розсуд визначаючи мету і предмет господарської діяльності, структуру утвореного ним (або ними) суб'єкта господарювання, склад і компетенцію його (або їх) органів управління, порядок використання майна, інші питання управління діяльністю суб'єкта господарювання, а також ухвалювати рішення про припинення господарської діяльності заснованих ним (або ними) суб'єктів господарювання відповідно до законодавства.

Власник має право особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на правах власності та господарського відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності – на праві оперативного управління, визначати мету та предмет діяльності таких організацій, склад і компетенцію їх органів управління, порядок ухвалення ними рішень, склад і порядок використання майна, визначати інші умови господарювання у затверджених власником (уповноваженим ним органом) установчих документах господарської організації, а також здійснювати безпосередньо або через уповноважені ним органи у встановлених законом межах інші управлінські повноваження щодо заснованої організації та припиняти її діяльність відповідно до ГК України та інших законів. Власник має також право

⁸⁸ Смолин Г. В. Господарське право України. Загальна частина: навчальний посібник / Г. В. Смолин. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – С. 373.

здійснювати організаційно-установчі повноваження на основі належних йому корпоративних прав відповідно до ГК України та законів України. Державні та комунальні підприємства можуть бути об'єднані за рішенням власника (уповноваженого ним органу) у державні (комунальні) господарські об'єднання, передбачені ГК України.

Можливі й такі випадки, коли права володіння, користування і розпорядження одночасно зосереджуються в особі, яка не є власником майна (наприклад, право власності на майно, закріплене за державним підприємством, належить державі, а не підприємству, яке ним володіє, користується і розпоряджається).

На основі чинних законодавчих актів можна виокремити такі ознаки суб'єктивного права власності суб'єктів господарювання:

1) змістом права власності суб'єктів господарювання є право суб'єкта господарювання володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном;

2) у процесі здійснення права власності суб'єкт господарювання володіє, користується та розпоряджається своїм майном на власний розсуд, він має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону;

3) під час здійснення своїх прав та виконанні обов'язків суб'єкт господарювання зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства та екологічної безпеки;

4) суб'єктами права власності можуть бути: юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою отримання прибутку; фізичні особи-підприємці без створення юридичної особи;

5) усі суб'єкти господарювання є юридично рівними, оскільки у ст. 13 Конституції України та ч. 2 ст. 318 ЦК України встановлені рівні умови здійснення та захисту власності;

6) на зміст права власності не впливають місце проживання (реєстрації) суб'єкта господарювання та місцезнаходження господарського майна⁸⁹.

⁸⁹ Риженко І. М. Щодо визначення поняття «право власності суб'єкта господарювання» як об'єкта адміністративно-правового захисту / І. М. Риженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ekhssuir.kspu.edu/.../Риженко%20І.М.Право%20власності.

Відповідно до ст. 136 ГК України *право господарського відання* є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК України та законами. Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства.

Принагідно зазначимо, що термін «право господарського відання» увійшов в законодавчий обіг з метою замінити термін «право повного господарського відання», яким у ч. 3 ст. 10 Закону України від 07.02.1991 р. «Про власність» (втратив чинність) та у ч. 3 ст. 10 Закону України від 27.03.1991 р. «Про підприємства в Україні» (втратив чинність) визначалося право, згідно з яким за державними підприємствами закріплювалося майно.

Право господарського відання – це речове право суб'єкта підприємництва, який, як і власник, володіє, користується і розпоряджається закріпленим за ним майном. Проте, якщо зазначені повноваження власника мають абсолютний характер, то суб'єкт підприємництва, за яким майно закріплене власником (уповноваженим власником органом) на праві господарського відання, обмежений у здійсненні повноваження розпоряджатися окремими видами майна, яке (повноваження) він може реалізувати лише за згодою власника. Випадки одержання такої згоди передбачені ГК України та іншими законами⁹⁰.

Право господарського відання, крім обмеження суб'єкта підприємництва у розпорядженні окремими видами майна за згодою власника (уповноваженого органу), характеризується і тим, що власник майна, закріпленого за суб'єктом

⁹⁰ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; кол. авт.: О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – С. 259.

господарювання, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна. Такий контроль може здійснюватись власником і безпосередньо, і через уповноважений ним орган. Проте в будь-якому разі такий контроль не повинен призводити до втручання в оперативно-господарську діяльність підприємства⁹¹.

У листі Міністерства юстиції України від 24.10.2011 р. № 624-0-2-11/8.1 «Щодо застосування статті 136 Господарського кодексу України» роз'яснюється, що аналіз положень законодавства свідчить про можливість закріплення на праві господарського відання майна, яке перебуває у власності різних суб'єктів права власності.

Правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, а також власником майна (уповноваженим ним органом). Отже, право оперативного управління є речовим правом суб'єкта господарювання, який здійснює некомерційну господарську діяльність, тому не стосується провадження підприємництва.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 133 ГК України майно суб'єктів господарювання може бути закріплено на іншому, крім закріплених у ч. 1, праві відповідно до умов договору з власником майна. Тобто закон передбачає можливість використання, крім речових прав, також і зобов'язальних прав. Найбільш поширеним із них є право оренди цілісного майнового комплексу державного (комунального) комплексу або його структурного підрозділу, а також нерухомого майна підприємств. Причому договори, внаслідок укладання яких суб'єкти приватного сектора користуються державним майном, поділяються на три групи: а) врегульовані на рівні спеціального закону; б) правове регулювання яких забезпечується ЦК України; в) договори державно-приватного партнерства. Залежно від того, до якої групи належить договір, залежить і порядок його укладання.

⁹¹ Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 6-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 214.

До першої групи договорів потрібно віднести:

а) договір оренди (ці відносини регулюються Законом України від 10.04.1992 р. № 2269-ХІІ «Про оренду державного та комунального майна»);

б) договір лізингу державного майна, який урегульовано, зокрема, спеціальним Законом України від 16.12.1997 р. № 723/97-ВР «Про фінансовий лізинг»;

в) договір концесії державного майна, який, окрім статей 406–410 ГК України, врегульовано також Законом України від 16.07.1999 р. № 997-ХІV «Про концесії».

Згідно зі ст. 395 ЦК України речовими правами на чуже майно є: право володіння; право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом.

Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Отже, варто зазначити, що держава забезпечує рівний захист усіх майнових прав усіх суб'єктів підприємництва. Такий захист забезпечується незалежно від того, про яке право йдеться – чи про право власності, чи про інші речові права.

5.2. Поняття та склад майна суб'єктів підприємництва

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), ратифікованою Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР (далі – Конвенція), зокрема ст. 1 Першого протоколу до неї (1952 р.), передбачено право кожної фізичної чи юридичної особи безперешкодно користуватися своїм майном,

не допускається позбавлення особи її власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права, визнано право держави на здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Необхідно пам'ятати, що прецедентна практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) сьогодні фактично імплементується в національну правову систему України, оскільки сама Конвенція дає Європейському суду право фактичного тлумачення положень Конвенції, а національні судові органи починають дедалі частіше посилалися на прецедентні рішення Європейського суду під час вирішення питань у межах національної судової юрисдикції.

Аналізуючи практику розгляду ЄСПЛ справ щодо порушення права володіння майном, можна зробити висновок, що поняття «майно», як і «власність», має доволі широке тлумачення й охоплює низку економічних інтересів (активів) – і матеріальних, і нематеріальних.

Зокрема у контексті статті 1 Першого протоколу Конвенції ЄСПЛ розглядалися справи щодо порушення права власності, де об'єктами були:

- нерухомість, зокрема, маєтки («Колишній Король Греції та інші проти Греції» (The Former King Of Greece and Others v. Greece), заява № 25701/94, рішення від 23.11.2000 р.), земельна ділянка та будинок, будинки («Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lonnroth v. Sweden), рішення від 23.09.1982 р., заяви №№ 7151/75; 7152/75, серія А, № 52) та інша нерухомість;

- прибутки, що випливають з власності, зокрема орендна плата (рента), передбачена договором, добровільно укладеним відповідно до законодавства («Меллахер та інші проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria), заяви №№ 10522/83; 11011/84; 11070/84, рішення від 19.12.1989 р.);

- рухоме майно, наприклад, картина (зокрема, «Портрет молодого селянина» Ван Гога був предметом розгляду у справі «Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy) [GC] від 05.01.2000 р., заява № 33202/96), або речі особи, що знаходяться в її по-

мешканні («Новоселецький проти України» (Novoseletskiy v. Ukraine), заява № 47148/99, рішення від 22.02.2005 р.);

- банківські внески («Гайдук та інші проти України» (Gayduk and Others v. Ukraine) (Остаточна ухвала щодо прийнятності заяв № 45526/99 [...], поданих Іваном Юрійовичем Гайдуком та іншими проти України від 02.07.2002 р.);

- «активи», які можуть виникнути, зокрема на підставі позову про відшкодування шкоди, який виникає з її заповіданням («Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium) (1), заява № 17849/91, рішення від 28.10.1995 р.;

- «правомірні очікування»/«законні сподівання» вчиняти певні дії відповідно до виданого державними органами дозволу (наприклад, правомірні сподівання бути здатним здійснювати запланований розвиток території, з огляду на чинний на той час дозвіл на промислове освоєння землі (Справа «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland), заява № 12742/87, рішення від 23.10.1991 р.);

- акцій компанії (ухвала щодо прийнятності Заяв №№ 8588/79 та 8589/79 Lars Bramelid and Anne-Marie Malmstrom v. Sweden від 12.10.1982 р.; «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), заява № 48553/99, рішення від 25.07.2002 р.;

- патенти;

- «гудвіл» (goodwill) – накопичені нематеріальні активи підприємства, що включають її найменування, репутацію, ділові зв'язки (в тому числі клієнтуру), товарні знаки та ін.; власність «фірми» («Ван Марле та інші проти Нідерландів» (Van Marle and Others), заяви № 8543/79, 8674/79, 8675/79 та 8685/79, рішення від 03.06.1986 р.;

- інше «майно», що «становить економічну цінність», зокрема необхідні для здійснення підприємницької діяльності дозволи чи ліцензії (справа «Тре Тракторер Актіболаг проти Швеції» (Tre Traktor Aktiebolag v. Sweden), рішення від 07.07.1989 року, серія А, № 159).

Отже, поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу Конвенції має автономне значення. Це насамперед

означає, що національне законодавство держав-учасниць Конвенції не може вважатися остаточним під час з'ясування його змісту, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном»⁹².

У п. Д ст. 2 Конвенції Організації Об'єднаних націй проти корупції термін «майно» означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них⁹³.

Майном у сфері господарювання згідно з ч. 1 ст. 139 ГК України визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються та використовуються у діяльності суб'єктів господарських відносин та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

ЦК України у ст. 190 зазначає, що майном як особливим вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Ст. 179 ЦК України під «рiччю» розуміє предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Відтак для визнання цих об'єктів речами в розумінні господарського законодавства необхідно, щоб вони відповідали таким ознакам:

- мали вартісне визначення;

⁹² Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: науково-методичний посібник для суддів / Т. І. Фулей. – К., 2015. – 728 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coollib.net/b/326688/read>.

⁹³ Конвенція Організацій Об'єднаних націй проти корупції: Міжнародний документ від 31.10.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

- відображалися у балансі цих суб'єктів або інших формах обліку майна цих суб'єктів;
- використовувалися у діяльності суб'єктів господарювання.

Згідно з Законом України від 12.07.2001 № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, зокрема об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності.

Варто зазначити, що чинний ГК України не містить визначення поняття «нематеріального активу», проте воно міститься в інших нормативно-правових актах.

Нематеріальні активи на підприємстві регулюються Податковим кодексом України. Зокрема у ст. 14.1.120 ПК України, зазначено, що нематеріальні активи – це право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, зокрема й набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном і майновими правами.

Тут йдеться про те, що в Україні сформовані національні бренди, корпорації можуть мати не одну торгову марку, тому говорячи про послугу «оцінка нематеріальних активів», найчастіше мається на увазі оцінка торгової марки, гудвілу.

Сьогодні українські підприємства мають дуже низький відсоток нематеріальних активів у загальній вартості бізнесу (близько 2–5%), водночас ринкова вартість додатково врахованих нематеріальних активів на одному і тому ж підприємстві може становити 15–20% і більше, що, відповідно, збільшує капіталізацію компанії. Світові тенденції в галузі купівлі-продажу бізнесу свідчать, що вартість нематеріальних активів у загальній вартості компанії становить від 40 до 90%. До

того ж, відомі випадки, коли майже вся вартість бізнесу сформована нематеріальними активами⁹⁴.

Водночас відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи», затвердженого наказом Міністерства фінансів від 12.10.2010 р. № 1202, для цілей бухгалтерського обліку нематеріальні активи охоплюють:

- авторське та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо);

- права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо);

- права на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, торгові марки, фірмові найменування тощо);

- права користування майном (право користування земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо);

- права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, розробки, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, захист від недобросовісної конкуренції тощо);

- нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

У діловому житті та в науковій літературі часто вживається вислів «ноу-хау». Законодавчо поняття «ноу-хау» чітко не визначено, але практично під ним розуміють сукупність технічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду права, але не запатентованих.

⁹⁴ Бриль І. В. Формування та використання нематеріальних активів підприємств для підвищення їх капіталізації: монографія / І. В. Бриль; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – К., 2015. – 83 с.

До документів, які засвідчують правомірне набуття права авторства, права власності, права на використання об'єкта нематеріального активу належать:

- патент – для винаходів, корисних моделей, промислових зразків;
- свідоцтво – для комерційних найменувань, торговельних марок, об'єктів авторського права, компонування інтегральних мікросхем;
- диплом – для наукових відкриттів;
- ліцензія (ліцензійних договорів, авторських договорів);
- договір про передачу права власності на об'єкт нематеріального активу;
- виписка з відповідних державних реєстрів, які підтверджують права на об'єкт нематеріального активу;
- акт приймання-передачі прав на об'єкти нематеріального активу;
- інші документи, пов'язані з ідентифікацією прав на об'єкти нематеріального активу.

Слід зазначити, що інтелектуальна власність у господарській діяльності вважається нематеріальним активом, який може бути внеском до статутного капіталу підприємства.

Інтелектуальна власність у статутному капіталі підприємства дає змогу:

1) сформувати значний статутний капітал без залучення грошових засобів, а також забезпечити доступ до інвестицій і кредитів, оскільки виключні майнові права на об'єкти інтелектуальної власності та ліцензії можна використовувати нарівні з іншим майном як заставу під час отримання банківських кредитів;

2) власникам прав брати участь у якості засновників (власників) юридичних осіб;

3) включати у собівартість продукції амортизаційні відрахування з ОПВ в нематеріальні активи на законних підставах⁹⁵.

⁹⁵ Потоцький М. Ю. Право інтелектуальної власності як майно суб'єктів господарювання / М. Ю. Потоцький // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 19. – С. 56–72.

Крім того, визначення об'єктів права інтелектуальної власності як нематеріального активу суб'єкта підприємництва дає змогу: поставити на баланс, підтвердивши документально права власності на ці об'єкти; отримати додаткові доходи за передання прав на використання об'єктів права інтелектуальної власності, забезпечивши обґрунтоване регулювання цін на вироблену суб'єктом господарювання продукцію.

На відміну від ГК України, ЦК України щодо нематеріальних активів виокремлює поняття «інтелектуальна власність». Кодекс визначає, що результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності створюють цивільні права та обов'язки.

У ст. 424 ЦК України визначено, що майнові права інтелектуальної власності можуть бути внеском у статутний капітал юридичної особи. Це стосується, зокрема, права на наукове відкриття, а також прав некомерційне найменування, які передаються іншій особі лише разом із цілісним майновим комплексом особи, який ці права належать, або його визначеною частиною.

Майнові цінності залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення підприємницької діяльності, можуть належати до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів.

Законодавство не містить легального визначення «основних фондів». Водночас у ПК України (п. 1. 138 ст. 14) використовується поняття *основні засоби* – це матеріальні активи, зокрема й запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 6000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 6000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів. Для цілей бухгалтерського обліку основні фонди класифікуються, зокрема, на основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Під товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Відповідно до Закону України від 25.12.2015 р. № 922-VIII «Про публічні закупівлі» *товари* – продукція, об'єкти будь-якого виду та призначення, зокрема й сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому та газоподібному стані, а також послуги, пов'язані з постачанням таких товарів, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих товарів; *послуги* – будь-який предмет закупівлі, крім товарів і робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, лізинг, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт.

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є цінні папери – документи установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошове або інше майнове право, визначають взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачають виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

Джерелами формування майна суб'єктів господарювання підприємства, відповідно до ст. 140 ГК України, є: грошові та матеріальні внески засновників (як правило, є джерелом формування статутного капіталу); доходи від реалізації продукції (робіт, послуг); доходи від цінних паперів; капітальні вкладання і дотації з бюджетів; надходження від продажу (здавання в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів; кредити банків та інших кредиторів; безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян; інші джерела, не заборонені законом (недержавні капітальні вкладання, надходження від здачі нерухомості в оренду, кредити банків та інших кредиторів, безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій та громадян).

За рахунок грошових та матеріальних внесків засновників формується статутний капітал підприємницького товариства. Відповідно до ст. 13 Закону України від 19.09.1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства», внеском до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом. Грошова оцінка внеску учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці. Забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу господарського товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит і під заставу, векселі, майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, і майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачене законом.

Доходи від реалізації продукції (робіт, послуг) є основним джерелом формування майна суб'єктів підприємництва після їх утворення.

Поняття «доходи з джерелом їх походження з України» визначено у п. 14.1.54 ПК України, згідно з яким це будь-який дохід, отриманий резидентами або нерезидентами, у тому чис-

лі від будь-яких видів їхньої діяльності на території України (включаючи виплату (нарахування) винагороди іноземними роботодавцями), її континентальному шельфі, у виключній (морській) економічній зоні, у тому числі, але не виключно, доходи у вигляді:

а) процентів, дивідендів, роялті та будь-яких інших пасивних (інвестиційних) доходів, сплачених резидентами України;

б) доходів від надання резидентам або нерезидентам в оренду (користування) майна, розташованого в Україні, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до розташованих в Україні портів;

в) доходів від продажу рухомого та нерухомого майна, доходів від відчуження корпоративних прав, цінних паперів, у тому числі акцій українських емітентів;

г) доходів, отриманих у вигляді внесків та премій на страхування і перестраховання ризиків на території України;

г) доходів страховиків – резидентів від страхування ризиків страхувальників – резидентів за межами України;

д) інших доходів від діяльності, у тому числі пов'язаних з повною або частковою переуступкою прав та обов'язків за угодами про розподіл продукції на митній території України або на територіях, що перебувають під контролем контролюючих органів (у зонах митного контролю, на спеціалізованих ліцензійних митних складах тощо);

е) спадщини, подарунків, виграшів, призів;

є) заробітної плати, інших виплат та винагород, виплачених відповідно до умов трудового та цивільно-правового договору;

ж) доходів від зайняття підприємницькою та незалежною професійною діяльністю.

Згідно зі ст. 142 ГК України прибуток (доход) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань. Склад валового доходу та валових витрат суб'єктів господарювання визначається законодавством. Із метою оподаткування законом може установлюватися спеціальний порядок визначення доходу як об'єкта оподаткування.

Майнові права та майнові обов'язки юридичної особи-підприємства можуть виникати: з угод, передбачених законом, а також з не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать; з актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом; унаслідок створення та придбання майна з підстав, не заборонених законом; унаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав; внаслідок порушення вимог закону під час здійснення господарської діяльності; з інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

Реалізація майнових прав підприємства здійснюється в порядку, встановленому ГК України, іншими законодавчими актами України, зокрема й юридична особа випускає, реалізує та придбаває цінні папери відповідно до законодавства України. Наприклад, відповідно до Закону України, прийнятого Верховною Радою України 08.10.2010 р. № 822-ІІ «Про внесення змін до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» щодо створення умов для забезпечення належного облігацій підприємств». Відносини підприємства з іншими організаціями та громадянами в усіх сферах господарської діяльності здійснюються на основі договорів. Водночас підприємство має право реалізовувати самостійно всю продукцію, яка не увійшла в державне замовлення або державне завдання, на території України і за її межами, якщо інше не передбачено законом (ст. 67 ГК України). Порядок використання коштів юридичної особи в іноземній валюті визначається ГК та іншими законами (ст. 68 ГК України).

Крім того, згідно з ч. 4 ст. 142 ГК України, порядок використання прибутку (доходу) суб'єкта господарювання, зокрема підприємства визначає власник (власники) або уповноважений ним орган відповідно до законодавства та установчих документів. Порядок використання прибутку державних підприємств встановлюється відповідно до закону. Держава може впливати на вибір суб'єктами господарювання напрямів та обсягів використання прибутку (доходу) через нормативи, податки, податкові пільги та господарські санкції відповідно до

закону. Держава також гарантує захист майнових прав юридичних осіб-підприємців. Вилучення державою майна, що ним використовується, як вже зазначалося, здійснюється лише у випадках і порядку, передбачених законом.

Варто зазначити, що майнові права та майнові обов'язки суб'єкта господарювання можуть виникати:

- з угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать;
- з актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом;
- внаслідок створення та придбання майна з підстав, не заборонених законом;
- внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав;
- внаслідок порушення вимог закону під час здійснення господарської діяльності;
- з інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

Відтак у додамо, що право власності та інші майнові права суб'єктів підприємництва захищаюся шляхом:

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, притісняють права та законні інтереси суб'єкта господарювання;
- визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;
- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- присудження до виконання обов'язку в натурі;
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних санкцій;
- застосування оперативно-господарських санкцій;
- застосування адміністративно-господарських санкцій;

- установлення, зміни і припинення господарських правовідносин;
- іншими способами, передбаченими законом.

5.3. Правовий статус майна громадянина-підприємця

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що фізична особа-підприємець не є окремим учасником цивільно-правових відносин. Це лише статус фізичної особи громадянина, який він набуває після державної реєстрації суб'єктом підприємницької діяльності. Водночас поняття фізична особа-підприємець є більш вузьким, ніж поняття фізична особа, та використовується лише у господарських відносинах суб'єктів господарювання.

Дискусійним, на нашу думку, є твердження, зазначене у ч. 4 ст. 128 ГК України: громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом. У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має права та обов'язки, відповідно, засновника та/або учасника господарського товариства, члена кооперативу тощо, або права і обов'язки, визначені укладеним за його участі договором про спільну діяльність без створення юридичної особи. Зі змісту цієї статті напрошується висновок про здійснення громадянином підприємницької діяльності через створення ним же підприємство. Однак відповідно до ст. 50 ЦК України умова державної реєстрації як підприємця поширюється тільки на підприємницьку діяльність фізичної особи без створення юридичної особи. Як видається, фізична особа, що є засновником приватного підприємства чи учасником господарського товариства не повинна реєструватись як підприємець.

У процесі здійснення підприємницької діяльності громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, що належить йому на праві приватної власності, а не тільки тим, що використовується у господарській діяльності.

У разі банкрутства громадянина-підприємця до складу ліквідаційної маси не включається тільки те майно, на яке відповідно до переліку, зазначеному у Додатку до Закону України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII «Про виконавче провадження», не може бути звернено стягнення. Йдеться про стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на таке майно, що належить боржникові-фізичній особі на праві власності або є його часткою у спільній власності, необхідне для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні (крім майна та речей, що належать до предметів мистецтва, колекціонування та антикваріату, дорогоцінних металів та дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах)).

Самостійність суб'єктів підприємницької діяльності поділяють на майнову і господарську. Майнова самостійність означає наявність у підприємця певного майна, яке складає економічну основу його діяльності господарська – можливість ухвалення самостійних рішень у процесі здійснення підприємницької діяльності. Громадянин-підприємець самостійно діє на товарному ринку, вступаючи у господарські відносини, набуваючи водночас відповідних прав та обов'язків. Ініціативність і самостійність підприємництва нормативно закріплені у принципах підприємницької діяльності: вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір поставачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежене законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільний найм підприємцем працівників тощо. Тобто, з одного боку, підприємницька діяльність громадян проголошена як самостійна та ініціативна, і тому логічно, що під час укладення приватним підприємцем комерційних угод не потрібно згоди іншого з подружжя, з іншого боку, сімейне законодавство України не передбачає таких винятків з правового режиму спільної сумісної власності подружжя.

Відповідно до ст.ст. 61, 62, 65 СК України розпоряджатися майном та грошовими коштами, набутими подружжям за час шлюбу, дружина та чоловік повинні за взаємною згодою. Під час укладення договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового⁹⁶.

Цікавою є судова практика щодо визначення правого статусу майна громадян-підприємців.

До прикладу, 11.03.2015 р. Верховний Суд України у справі № 6-21цс15 виклав таку правову позицію: «Системний аналіз статей 57, 60, 61 СК України дозволяє дійти висновку про те, що майно фізичної особи-підприємця може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між ними з урахуванням загальних вимог законодавства щодо критеріїв визначення спільного майна подружжя та способів поділу його між ними».

Закон поширює на фізичних осіб-підприємців правовий режим, аналогічний до режиму юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність. Зокрема, на фізичних осіб-підприємців в тій частині, що стосується здійснення ними підприємницької діяльності, поширюються положення ГК України, наприклад, щодо господарсько-правової відповідальності суб'єкта господарювання. Однак із встановленого правила можливі винятки, що передбачені законодавством або впливають із суті відносин. За порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової та податкової дисципліни, вимог до якості продукції та інших загальних правил здійснення господарської діяльності громадянин як суб'єкт підприємницької діяльності, відповідно до п. 7 ст. 128 ГК України, самостійно несе відповідальність за своїми зобов'язаннями майном, яке належить йому на праві приватної власності, за ви-

⁹⁶ Переверзев О. М. Питання правового режиму майна фізичної особи-підприємця / О. М. Переверзев, О. Д. Жоравович // Вісник Луганського університету внутрішніх справ. – 2012. – № 5 (Спеціальний випуск). – С. 294–304.

ключенням майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення.

Варто зауважити, що порівняно з іншими суб'єктами господарювання фізична особа-підприємець перебуває у більш не вигідному становищі. Це насамперед стосується повної майнової відповідальності приватного підприємця за зобов'язаннями, пов'язаними зі здійсненням ним підприємництва, які (зобов'язання) не припиняється навіть у разі припинення підприємницької діяльності громадянина-підприємця.

Враховуючи, що фізична особа-підприємець відповідає перед кредиторами не лише усім своїм особистим майном, а також і часткою в праві спільної сумісної власності подружжя, можна додати, що в не вигідному становищі перебувають і члени його сім'ї.

Отже, майнова відповідальність фізичної особи-підприємця перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними зі здійсненням ним підприємницької діяльності, виявляється «більшою» порівняно з іншими суб'єктами господарювання.

Відтак перспективним аспектом удосконалення правового регулювання підприємницької діяльності громадянина-підприємця, вважаємо, запровадження обов'язкового страхування майнової відповідальності фізичної особи-підприємця за зобов'язаннями, пов'язаними зі здійсненням ним підприємницької діяльності.

5.4. Правовий режим майна юридичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності

Майно підприємства становлять виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства.

За загальним правилом, склад і порядок використання майна підприємства визначається його власником, який одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому майна засновує підприємство, закріплюючи за ним це майно на праві власності або на праві господарського відання.

Закон України від 27.03.1991 р. № 887-ХІІ «Про підприємства в Україні» (втратив чинність), визначав приватне

підприємство як таке, що засноване на приватній власності окремого громадянина України з правом використання найманої робочої сили. Пізніше прив'язка до громадянства України (щодо визначення статусу засновника приватного підприємства) в цьому Законі зникла завдяки заміні формулювання «громадянин України» більш широким поняттям «фізична особа». Нині ст. 63 ГК України серед видів та організаційно-правових форм підприємств називає приватне підприємство і визначає його як таке, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи). Дещо ширшим є законодавче визначення поняття приватного підприємства, що міститься у ст. 113 ГК України, де вказано, що приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання-юридичної особи.

Видається, що законодавче визначення приватного підприємства, закріплене у ГК України, є недостатнім для чіткого відмежування його від інших організаційно-правових форм здійснення господарської діяльності, таких як, наприклад, господарське товариство, створене у формі товариства з обмеженою відповідальністю.

Доволі часто виникають дискусії з приводу розуміння правового режиму майна подружжя, один з яких є засновником підприємства. На нашу думку, варто звернути на судову практику щодо цієї проблематики.

Конституційний Суд України у справі № 1-8/2012 при офіційному тлумаченні ч. 1 ст. 61 СК України дійшов таких висновків: *«На думку Конституційного Суду України, приватне підприємство (або його частина), засноване одним із подружжя, – це окремий об'єкт права спільної сумісної власності подружжя, до якого входять усі види майна, у тому числі вклад до статутного капіталу та майно, виділене з їх спільної сумісної власності. Таким чином, Конституційний Суд України дійшов висновку, що статутний капітал та майно приватного підприємства, сформовані за рахунок спільної сумісної власності подружжя, є об'єктом їх спільної сумісної власності».*

У вказаному рішенні Конституційний суд вирішив: *«В аспекті конституційного звернення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України треба розуміти так, що статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя».*

01.07.2016 р. Верховний Суд України у справі № 6-612цс15 дійшов таких висновків: *«Норми СК України у статтях 57, 60 встановлюють загальні принципи нормативно-правового регулювання відносин подружжя з приводу належного їм майна, згідно з якими:*

- майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить їм на праві спільної власності;*
- майно, набуте кожним із подружжя до шлюбу, є особистою приватною власністю кожного з них.*

З метою збереження балансу інтересів подружжя, дотримуючись принципів добросовісності, розумності та справедливості СК України містить винятки із загального правила. Для правильного застосування статті 60 СК України та визнання майна спільною сумісною власністю суд повинен установити не тільки факт набуття цього майна за час шлюбу, а й той факт, що джерелом його набуття є спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя».

Згідно зі ст. 142 Господарського кодексу України прибуток суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань.

Прибуток (дохід) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.

Склад валового доходу та валових витрат суб'єктів господарювання визначається законодавством. Для цілей оподаткування законом може встановлюватися спеціальний порядок визначення доходу як об'єкта оподаткування.

Порядок використання прибутку (доходу) суб'єкта господарювання визначає власник (власники) або уповноважений ним орган відповідно до законодавства та установчих документів (ст. 75 ГК України).

Однак, на нашу думку, заслуговують на увагу нововведення, що стосуються порядку використання прибутку державних підприємств та господарських товариств, у статутних капіталах яких понад 50 % акцій (часток, паїв) належить державі.

Відтак державне підприємство, його дочірні підприємства, а також підприємства, господарські товариства, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків належить державному підприємству, об'єднання таких підприємств, у разі здійснення ними закупівель за умови, що вартість предмета закупівлі дорівнює або перевищує 200 тисяч гривень, а робіт – 1,5 мільйона гривень⁹⁷, оприлюднюють на веб-порталі Уповноваженого органу, звіт про укладення договору про закупівлю товарів, робіт і послуг за кошти підприємств та інформацію про зміну його істотних умов не пізніше ніж через сім днів з дня укладення договору про закупівлю або внесення змін до нього. У звіті обов'язково зазначаються: найменування, кількість товару та місце його поставки, вид робіт і місце їх виконання або вид послуг і місце їх надання, інформація про технічні та якісні характеристики товарів, робіт і послуг, найменування і місцезнаходження постачальника, виконавця робіт і надавача послуг, з яким укладено договір, ціна за одиницю товару, робіт і послуг та сума, визначена в договорі, дата укладення договору, строк поставки товарів, виконання робіт і надання послуг тощо.

Господарське товариство як суб'єкт підприємництва утворюється на майновій основі, що формується з вкладів засновників у його статутний (складений) капітал.

Відповідно до Закону України від 19.09.1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства», товариство є власником:

– майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу;

⁹⁷ Відповідно до Закону України від 25.12.2015 р. № 922-VIII «Про публічні закупівлі». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/922-19/paran75#n75>.

- продукції, виробленої товариством внаслідок господарської діяльності;
- одержаних доходів;
- іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом.

Ризик випадкової загибелі або пошкодження майна, що є власністю товариства або передане йому в користування, несе товариство, якщо інше не передбачено установчими документами.

Усе це майно належить господарському товариству на праві власності (як виняток становить майно, передане товариству на праві користування). Засновники господарського товариства з моменту передачі йому майнових внесків перестають бути їх власниками. Оскільки замість права власності на таке майно набувають корпоративних прав, що надають можливості брати участь в управлінні товариством, у розподілі його прибутку, а в разі ліквідації – брати участь у розподілі майна та коштів товариства (після задоволення вимог кредиторів) пропорційно своєму вкладу до статутного капіталу. Корпоративні права можуть передбачатися й інші елементи, що передбачені законом, установчими та внутрішніми документами товариства.

Унесення кожним засновником господарського товариства свого вкладу (якщо таких засновників два і більше) призводить до об'єднання їх майна в єдине ціле. Так формується майно господарського товариства, а також його статутний/складений капітал, який складається з вартості вкладів засновників.

Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом.

Грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці.

Така оцінка проводиться відповідно до ст. 7 Закону України від 12.07.2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав

та професійну оціночну діяльність в Україні». Оцінка вкладу засновника (учасника), внесеного у формі майна, цінних паперів, майнових прав, є вирішальною у визначенні розміру частки учасника, який використав зазначену форму вкладу.

Законодавством встановлено вимоги щодо відповідного майнового стану засновників господарських товариств. Підтвердження адекватного майнового стану засновників набуває особливого значення для кредиторів персональних товариств, оскільки кредитори, претендуючи на повне покриття боргу товариства, можуть розраховувати не лише на майно товариства, а й на сукупність майна, що належить на праві власності його учасників з повною відповідальністю.

Забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу господарського товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу, векселі, майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, та майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачено законом.

Унесення кожним учасником господарського товариства свого вкладу (якщо таких учасників два і більше) призводить до об'єднання їхнього майна в єдине ціле. Таким способом формується майно господарського товариства, а також його статутний/складений капітал, який складається з вартості вкладів учасників. Ці два поняття існують паралельно вже на етапі створення господарського товариства, і спочатку статутний капітал становить вартість майна, що вноситься учасниками (якщо це не кошти), та/або суму грошових вкладів.

Згідно зі ст. 87 ГК України статутний капітал товариства становить сума вкладів засновників та учасників господарського товариства. Розмір статутного капіталу є номінальною величиною, яка фіксується в його установчому документі та є постійною величиною до моменту її зміни в установленому порядку.

Варто зазначити, що законодавець встановлює вимоги лише щодо мінімального розміру статутного капіталу акціонерного товариства. Ч. 1 ст. 14 Закону України від 17.09.2008 р.

№ 514-VI «Про акціонерні товариства» зазначає, що мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 1250 мінімальних розмірів заробітних плат виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства. Відтак станом на 01.10.2016 р. мінімальний розмір статутного капіталу АТ становить – 18125000 грн.

Сутність статутного капіталу акціонерного товариства, як і будь-якого іншого явища правової реальності, відображається у його функціях. В. В. Долинська вирізняє такі загальні функції статутного капіталу:

- *матеріально-забезпечувальну* – внесене в рахунок оплати вкладу майна складає матеріальну базу для діяльності господарського товариства та його подальшої діяльності;
- *гарантійну* – господарське товариство несе відповідальність перед кредиторами в межах належного йому майна, а воно не може бути меншим, ніж статутний капітал;
- *розподільчу* – через статутний капітал визначається доля участі кожного інвестора-учасника в господарському товаристві та його прибутки⁹⁸.

На сучасному етапі розвитку корпоративного права більшість правників виокремлюють три функції статутного капіталу акціонерного товариства: стартову (функція джерела коштів для підприємницької діяльності), гарантійну та функцію визначення частки участі кожного акціонера в товаристві (функція визначення обсягу корпоративних прав акціонера, регулятивна).

На думку В. М. Кравчука, статутний капітал – це одне із головних понять корпоративного права, адже участь у створенні статутного капіталу є первинним способом набуття корпоративних прав і практично всі операції з корпоративними правами так чи інакше пов'язані із статутним капіталом⁹⁹.

⁹⁸ Долинская В. В. Унификация правового регулирования имущественных отношений в гражданском и корпоративном законодательстве / В. В. Долинская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2010. – № 929. – С. 32–36.

⁹⁹ Кравчук В. М. Корпоративне право: наук. прак. коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К., 2008. – 498 с.

Водночас у господарському товаристві створюється резервний (страховий) фонд у розмірі, встановленому установчими документами, але не менш як п'ятнадцять відсотків статутного капіталу, а також інші фонди, передбачені законодавством України або установчими документами товариства. Розмір щорічних відрахувань до резервного (страхового) фонду передбачається установчими документами, але не може бути меншим п'яти відсотків суми прибутку товариства.

Згідно зі ст.ст. 14, 19 Закону «Про акціонерні товариства» мінімальний розмір резервного капіталу становить 15% від статутного, якщо інше не передбачено статутом товариства.

Розмір щорічних відрахувань до резервного (страхового) фонду передбачається установчими документами, але не може бути меншим п'яти відсотків суми прибутку товариства.

Ч. 5 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства» визначає, що учаснику товариства, який повністю вніс свій вклад, видається свідоцтво товариства. Оскільки за неправомірну видачу свідоцтва товариство не несе жодної відповідальності, трапляються випадки його видачі учасникам, які насправді не внесли свій вклад або внесли його частково¹⁰⁰. Єдиним достовірним, повноцінним і достатнім доказом внесення вкладу до статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю є первинні документи¹⁰¹.

За загальним правилом товариство має право змінювати (збільшувати або зменшувати) розмір статутного (складеного) капіталу. Збільшення статутного (складеного) капіталу може бути здійснено лише після внесення повністю всіма учасниками своїх вкладів (оплати акцій). Зменшення статутного (складеного) капіталу за наявності заперечень кредиторів товариства не допускається.

¹⁰⁰ Рішення Господарського суду Львівської області від 27.07.2009 р. по справі № 11/100. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6188372>.

¹⁰¹ Короташ Я. О. Підтвердження факту внесення вкладу до статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю / Я. О. Короташ // Наукові праці МАУП. – 2014. – Вип. 2. – С. 151–154. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2014_2_28.

Рішення про зміну розміру статутного (складеного) капіталу товариства набирає чинності з дня внесення таких змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Однак, залежно від виду господарського товариства можемо простежити певні особливості.

Відтак статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю підлягає сплаті учасниками товариства до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства.

Якщо учасники до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства не внесли (не повністю внесли) свої вклади, загальні збори учасників ухвалюють одне з таких рішень:

- про виключення із складу товариства тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;
- про зменшення статутного капіталу та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі;
- про ліквідацію товариства.

Для прикладу, визначимо етапи збільшення статутного капіталу у ТОВ:

- 1) ухвалення рішення учасниками про збільшення статутного фонду;
- 2) унесення змін до статуту;
- 3) державна реєстрація змін;
- 4) формування збільшеного розміру статутного капіталу шляхом внесення вкладів учасників;
- 5) відображення в бухгалтерському обліку збільшеного розміру статутного капіталу, заборгованості по внесках учасників та її погашення.

Порядок збільшення та зменшення статутного капіталу акціонерного товариства встановлюється Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) від 14.05.2013 р. № 822 «Про затвердження Порядку збільшення (зменшення) статутного капіталу публічного або приватного акціонерного товариства». Статутний капітал товариства збільшується шляхом підвищення номінальної вартості акцій або розміщення додаткових акцій існуючої номінальної вартості у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Акціонерне товариство має право збільшувати статутний капітал після реєстрації звітів про результати розміщення всіх попередніх випусків акцій.

Переважне право акціонерів на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством, діє лише в процесі приватного розміщення акцій та встановлюється законодавством.

Учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства. Відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства.

Учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права. Купівля здійснюється за ціною та на інших умовах, на яких частка (її частина) пропонувалася для продажу третім особам. Якщо учасники товариства не скористаються своїм переважним правом протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого строку, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками, частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі.

Розрахунки із спадкоємцями (правонаступниками) учасника, які не вступили до товариства, здійснюються відповідно до положень ст. 148 ЦК України.

Крім того, право власності на частку учасника у товаристві може переходити також у разі виключення учасника із товариства. За систематичне невиконання або виконання обов'язків неналежно, або перешкоджання діями учасника досягненню цілей товариства. Тоді виключеному учаснику виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному капіталі; або вона передається іншій особі (особам), або відбувається зменшення статутного капіталу.

За загальним правилом звернення стягнення на частку учасника у товаристві за його власними зобов'язаннями не до-

пускається. Але за недостатності майна учасника для покриття його боргів кредитори вправі вимагати виділення частки учасника-боржника. Порядок виплати аналогічний до випадків правонаступництва.

У разі виходу учасника з товариства йому виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному капіталі. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі. Виплата провадиться після затвердження звіту за рік, в якому він вийшов з товариства, і в строк до 12 місяців з дня виходу. Учаснику, який вибув, виплачується належна йому частка прибутку, одержаного товариством в цьому році до моменту його виходу. Майно, передане учасником товариству тільки в користування і тому повертається в натуральній формі без винагороди.

Постановою Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 р. № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» передбачено, що під час вирішення спорів щодо розрахунків з учасником, який вийшов (виключений) з товариства, господарським судам потрібно враховувати, що вартість частини майна товариства, що належить до виплати такому учаснику, повинна визначатися з огляду на вартість усього майна, що належить товариству, зокрема й основних засобів, нематеріальних активів, оборотних активів, майна невиробничого призначення з урахуванням майнових зобов'язань товариства. Відтак вартість частини майна товариства, пропорційної частці у статутному капіталі, що підлягає виплаті учаснику, за загальним правилом, визначається підставі балансу товариства, складеного на дату виходу (виключення).

Матеріальною і фінансовою основою господарської діяльності кооперативу, як відомо, є його майно, яке має особливий правовий режим.

Відповідно до ст. 19 Закону України від 10.07.2003 р. № 1087-IV «Про кооперацію», джерелами формування майна кооперативу є:

1) вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї;

- 2) майно, добровільно передане кооперативу його членами;
- 3) кошти, що надходять від провадження господарської діяльності;
- 4) кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій;
- 5) грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, зокрема й іноземних;
- 6) інші надходження, не заборонені законодавством.

Кооператив є власником будівель, споруд, грошових і майнових внесків його членів, виготовленої продукції, доходів, одержаних від її реалізації та провадження іншої передбаченої статутом діяльності, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом. Володіння, користування та розпорядження майном кооперативу здійснюють органи управління кооперативу відповідно до їх компетенції, визначеної статутом кооперативу.

Для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди.

Особливої уваги заслуговують майнові відносини у сільськогосподарських виробничих кооперативах. Оскільки розмір пайових внесків, які передаються учасниками у пайовий фонд сільськогосподарського виробничого кооперативу повинен бути рівним, однаковим для всіх членів.

Як слушно зазначає Я. З. Гаєцька-Колотило, дуже часто поняття «пай» і «пайовий внесок» вживаються як тотожні у законодавстві України. Однак треба пам'ятати, що пайові внески надходять від членів кооперативу і утворюють пайовий фонд. Це мінімальний розмір майна кооперативу, який збільшується за рахунок прибутку від виробничо-господарської діяльності та інших надходжень. Майно, що перебуває у власності кооперативу, за винятком неподільного фонду, поділяється на паї його членів відповідно до Статуту кооперативу. А отже, пай дорівнює пайовому внеску плюс частина іншого майна кооперативу¹⁰².

¹⁰² Аграрне право України: навчальний посібник / Я. З. Гаєцька-Колотило, Н. В. Ільків. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 548с.

Отже, можна зробити висновок, що суб'єктом права власності на землі і на майно є сільськогосподарський кооператив. Між кооперативом і пайовиком існують засновані на членстві зобов'язальні майнові відносини. У разі виходу з кооперативу його член має право вимагати повернення йому пайового внеску і сплати всіх кооперативних виплат, нарахованих на розмір паю.

Питання для самоконтролю

1. Визначте правомочності власника та їх зміст.
2. Сформулюйте джерела формування майна суб'єкта підприємницької діяльності.
3. Визначте правовий режим майна, закріпленого за суб'єктом підприємництва на праві власності.
4. Назвіть повноваження суб'єкта підприємництва на майно, закріплене за ним на праві повного господарського відання.
5. Розкрийте умови використання у господарській діяльності природних ресурсів.
6. Опишіть особливості формування статутного капіталу господарських товариств.
7. З'ясуйте особливості складу та використання майна господарських товариств.
8. Схарактеризуйте особливості правового статусу майна громадянина-підприємця.
9. Назвіть особливості складу і використання майна акціонерного товариства.

Розділ 6

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ПРИПИНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

6.1. Поняття та підстави припинення підприємницької діяльності

Припинення суб'єкта підприємництва є таким же законо-
мірним та органічним процесом, як і створення. Діяльність
суб'єктів підприємництва, як правило, не обмежується певним
часом, вона є безстроковою.

Припинення суб'єктів господарювання регулюється знач-
ною кількістю нормативно-правових актів, до яких насампе-
ред належать ГК України, ЦК України, закони України «Про дер-
жавну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців
та громадських формувань», «Про відновлення платоспро-
можності боржника або визнання його банкрутом» та інші
нормативно-правові акти.

Поняття «припинення діяльності суб'єктів господарюван-
ня» немає у законодавстві України. Проте в доктринальному
розумінні припиненням вважаються юридичні умови, за яких
суб'єкти господарювання втрачають право провадити господа-
рську діяльність та, відповідно, втрачають підприємницьку
правосуб'єктність з моменту внесення відповідного запису до
Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-
підприємців та громадських формувань.

Варто зазначити, що сьогодні в Україні немає єдиного де-
талізованого нормативного акта, який регулює порядок при-
пинення підприємств. Проте значну частину відносин у сфе-
рі банкрутства суб'єктів підприємницької діяльності регулює
спеціальний закон від 14.05.1992 р. № 2343-XII (у редакції За-
кону України від 22.12.2011 р. № 4212-VI) «Про відновлення
платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»
(надалі – Закон «Про банкрутство»).

Ст. 59 ГК України та ст. 19 Закону України «Про господа-
рські товариства» зазначають, що припинення суб'єкта господа-

рювання здійснюється відповідно до закону, однак не містять конкретного посилання на відповідні нормативно-правові акти.

Відповідно до ГК України підприємницька діяльність припиняється з таких підстав:

- з власної ініціативи підприємця;
- у разі закінчення строку дії ліцензії;
- у разі припинення існування підприємця;
- на підставі рішення суду.

За власної ініціативи підприємець може ухвалити рішення про припинення з будь-якого приводу. Однак для суб'єктів підприємництва, які є корпоративними підприємствами, законодавством передбачено спеціальні правила щодо порядку ухвалення такого рішення. Наприклад, рішення про ліквідацію АТ може бути прийнято тільки загальними зборами товариства.

У ст. 33 попередньої редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» було зазначено, що юридична особа припиняється внаслідок передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням, ухваленим засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням або за рішенням державних органів, прийнятим у випадках, передбачених законом. Утім, цих положень немає у чинній редакції Закону «Про державну реєстрацію».

Зауважимо на норми ЦК України щодо припинення юридичних осіб. Чинний ЦК України регулює лише загальні підстави та наслідки реорганізації та ліквідації юридичних осіб. У ст. 104 зазначено, що юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. У разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників. Юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Відтак згідно зі ст. 104 ЦК України є дві форми припинення діяльності суб'єктів господарювання – ліквідація та реорганізація.

6.2. Ліквідація та реорганізація суб'єктів підприємництва

Ліквідація – це регламентована законодавством процедура, результатом якої є припинення діяльності суб'єкта господарювання без переходу майнових прав і обов'язків у порядку правонаступництва до інших.

Юридична особа ліквідується за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а також за рішенням суду.

Підстави ліквідації можуть бути передбачені законодавством та установчими документами. Зокрема відповідно до ст. 110 ЦК України ліквідація суб'єкта господарювання можлива і у добровільному, і у примусовому порядку.

У добровільному порядку суб'єкт господарювання ліквідується за таких підстав:

- за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами;
- у зв'язку із закінченням строку, на який він створювався;
- у разі досягнення мети, заради якої його було створено;
- також в інших випадках, передбачених установчими документами.

Підставами для примусової ліквідації суб'єкта господарювання можуть бути:

- рішення суду про ліквідацію юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади;
- рішення суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом;
- за позовом відповідного органу державної влади.

Ст. 55-1 ГК України визначає ознаки фіктивності діяльності суб'єктів господарювання, які дають підстави для звернення до суду про припинення його діяльності та визнання реєстраційних документів недійсними за таких причин:

- коли зареєстровано (перереєстровано) на недійсні (втрачені, загублені) та підроблені документи;
- незареєстровано у державних органах, якщо обов'язок реєстрації передбачено законодавством;

– зареєстровано (перереєстровано) в органах державної реєстрації фізичними особами з подальшою передачею (оформленням) у володіння чи управління підставним (неіснуючим), померлим, безвісти зниклим особам або таким особам, що не мали наміру проводити фінансово-господарську діяльність або реалізувати повноваження;

– зареєстровано (перереєстровано) та проваджено фінансово-господарську діяльність без відома та згоди його засновників та призначених у законному порядку керівників.

Законодавством передбачені спеціальні підстави припинення діяльності для певних суб'єктів підприємництва.

Відтак повне товариство припиняє свою діяльність у разі, якщо в товаристві залишається один учасник. Цей учасник має право протягом шести місяців з моменту, коли він став єдиним учасником товариства, перетворити таке товариство в інше господарське товариство. У разі виходу учасника з повного товариства, виключення одного з його учасників із товариства, смерті учасника товариства, ліквідації юридичної особи-учасника товариства або звернення кредитором одного з учасників стягнення на частину майна, пропорційну його частці у складеному капіталі, товариство може продовжити свою діяльність, якщо це передбачено засновницьким договором товариства чи домовленістю між учасниками, що залишаються.

Командитне товариство ліквідується при вибутті усіх вкладників. Повні учасники мають право у разі вибуття всіх вкладників перетворити командитне товариство у повне товариство.

Суб'єкт підприємницької діяльності ліквідується у разі визнання його в установленому порядку банкрутом (що буде розглянуто у наступних підрозділах цієї теми).

Отже, ліквідація – це процедура, результатом якої є припинення юридичної особи, тобто внесення запису про припинення юридичної особи в Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб підприємців, після чого підприємство практично припиняє «існувати».

Строки ліквідації компанії передбачити дуже важко. Однак, відповідно до ч. 5 ст. 105 ЦК України строк заявлення

кредиторами своїх вимог до юридичної особи, що припиняється, не може становити менше двох і більше шести місяців з дня оприлюднення повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи. Водночас перевірки з боку органів влади, продаж активів компанії, стягнення дебіторської та кредиторської заборгованості, а також багато інших дій, пов'язаних з ліквідацією компанії, можуть займати значний період.

Розглянемо порядок ліквідації юридичної особи. Варто зазначити, що ліквідації передуює доволі тривала і складна обов'язкова процедура.

Етапи ліквідації юридичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності.

1. Ухвалення рішення власниками (учасниками, акціонерами) компанії про добровільну ліквідацію компанії та фіксація такого рішення в протоколі загальних зборів учасників. Такі рішення оформляються відповідним протоколом, в якому зазначається кількість учасників, які беруть участь у зборах, порядок денний, результати розгляду питань порядку денного, призначається ліквідаційна комісія, визначаються її повноваження та порядок ухвалення рішень.

2. Направлення повідомлення державному реєстратору Державної реєстраційної служби України про початок процедури ліквідації компанії. Учасники юридичної особи зобов'язані протягом трьох днів письмово повідомити про припинення юридичної особи орган, що здійснює державну реєстрацію, який вносить до єдиного державного реєстру відомості про те, що юридична особа перебуває у процесі припинення (ч. 1 ст. 105 ЦК України).

3. Направлення повідомлення, іншим державним органам влади про початок процедури ліквідації компанії. Відповідно до Порядку обліку платників податків і зборів, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 09.12.2011 р. № 1588 підприємство зобов'язане повідомляти податкові органи про його ліквідацію або реорганізацію протягом трьох робочих днів з дня ухвалення відповідного рішення. В органи доходів та зборів рекомендовано подати такий перелік документів:

- заяву платника податків за формою 8-ОПП;
- оригінал довідки за формою 4-ОПП (у разі наявності);

- копію протоколу (рішення) власника або органу, уповноваженого на те засновницькими документами про ліквідацію;

- копію протоколу (рішення) про створення ліквідаційної комісії.

4. Виявлення кредиторів та повідомлення останніх про початок процедури ліквідації компанії. До комісії з припинення юридичної особи (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) або ліквідатора з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Голова комісії, її члени або ліквідатор юридичної особи представляють її у відносинах з третіми особами та виступають у суді від імені юридичної особи, яка припиняється. Кожна окрема вимога кредитора, зокрема щодо сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, розглядається, після чого ухвалюється відповідне рішення, яке надсилається кредитору не пізніше тридцяти днів з дня отримання юридичною особою, що припиняється, відповідної вимоги кредитора.

Для виплати грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується ст. 112 ЦК України встановлена спеціальна черговість.

Згідно з цією статтею вимоги кредиторів юридичної особи задовольняються у такій черговості:

- у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

- у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

- у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

- у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Законодавство може передбачати спеціальні норми щодо черговості задоволення вимог кредиторів. Відтак ч. 2 ст. 89

Закону України «Про акціонерні товариства» передбачено, що в разі ліквідації платоспроможного АТ вимоги його кредиторів та акціонерів задовольняються у такій черговості:

- у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншими ушкодженнями здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою;

- у другу чергу – вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

- у третю чергу – вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

- у четверту чергу – всі інші вимоги кредиторів;

- у п'яту чергу – виплати нарахованих, але не виплачених дивідендів за привілейованими акціями;

- у шосту чергу – виплати за привілейованими акціями, які підлягають викупу;

- у сьому чергу – виплати ліквідаційної вартості привілейованих акцій;

- у восьму чергу – виплати за простими акціями, які підлягають викупу;

- у дев'яту чергу – розподіл майна між акціонерами – власниками простих акцій товариства пропорційно до кількості належних їм акцій.

Вимоги кожної черги задовольняються після повного задоволення вимог кредиторів (акціонерів) попередньої черги.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи.

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

5. Продаж усіх активів компанії, задоволення вимог кредиторів, проведення розрахунків з власниками (учасниками,

акціонерами) компанії відповідно до розміру їх корпоративних прав, оформлення ліквідаційного балансу компанії.

До задоволення вимог кредиторів також належить здійснення всіх розрахунків по сплаті податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також страхових внесків. У разі, якщо після розрахунків з кредиторами ще залишаються будь-які активи, необхідно провести розрахунки з учасниками (власниками, акціонерами) компанії.

Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження учасниками юридичної особи, судом або органом, що ухвалив рішення про припинення юридичної особи, та забезпечує подання органам доходів і зборів.

6. Закриття всіх банківських рахунків суб'єкта підприємництва. Необхідно закрити в банківській установі останній поточний рахунок, яким підприємство користувалося для проведення розрахунків з кредиторами.

7. Отримання від органів доходів та зборів та управління пенсійного фонду довідок про відсутність заборгованості по сплаті податків, зборів та про відсутність заборгованості зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також страхових внесків. Після проведеної документальної позапланової перевірки платника податків та його відокремлених підрозділів та спливу законодавчо встановлених строків сплати узгоджених грошових зобов'язань такого платника податків та його відокремлених підрозділів, у разі відсутності заперечень контролюючого органу щодо здійснення державної реєстрації припинення юридичної особи, та встановлення факту відсутності заборгованості платника податків та його відокремлених підрозділів перед бюджетом щодо сплати платежів, контроль за справлянням яких здійснюють контролюючі органи, контролюючий орган складає довідку про відсутність заборгованості із сплати податків, зборів за формою № 22-ОПП (п. 11.17. Порядку обліку платників податків і зборів, затвердженим Наказом МФУ від 09.12.2011 р. № 1588).

Довідка за формою № 22-ОПП є дійсною протягом двох місяців від дня її реєстрації у контролюючому органі (п. 11.24.

Порядку обліку платників податків і зборів, затвердженого Наказом МФУ від 09.12.2011 р. № 1588).

8. Передача до відповідної архівної установи документів, які підлягають тривалому зберіганню, знищення печаток, штампів. Суб'єкту підприємництва необхідно передати до відповідної архівної установи документи, які підлягають тривалому зберіганню, внаслідок чого отримати відповідну довідку. Для прикладу, тривалому зберіганню підлягають відомості про виплату заробітної плати тощо.

9. Кінцевим етапом в процедурі ліквідації підприємства є внесення державним реєстратором до Єдиного державного реєстру даних про проведення реєстрації припинення юридичної особи шляхом ліквідації, про що видає ліквідатору (голови ліквідаційної комісії) повідомлення про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи.

Отже, до вимог про припинення (ліквідацію) юридичної особи, крім випадків, передбачених ст. 247 ГК України, а також за умов, якщо справа не підсудна адміністративним судам, застосовуються загальні строки позовної давності тривалістю у три роки.

Варто зазначити, що правила ліквідації окремих видів юридичних осіб встановлюються законодавством, що регулює їх діяльність (наприклад, особливості ліквідації банків встановлюються Законом України «Про банки і банківську діяльність»). Порядок припинення юридичної особи у зв'язку з визнанням її господарським судом банкрутом врегульовано Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Доволі складною видається ліквідація державних підприємств, а саме – зв'язок такої процедури з державною таємницею. Суть проблеми зумовлена правовими імперативами, які регламентують діяльність таких суб'єктів господарювання та процедури їх ліквідації.

По-перше, особа, призначена відповідальною у цій процедурі за певну ділянку роботи, повинна мати відповідний допуск до інформації, що становить державну чи комерційну таємницю. Ст. 20 Закону України від 21.01.1994 р. № 3855-XII

«Про державну таємницю» встановлює, що органи державної влади, місцевого самоврядування, інші суб'єкти здійснюють діяльність, пов'язану із державною таємницею, після отримання ними з СБУ спеціального дозволу. До таких суб'єктів згаданий нормативно-правовий акт не відносить учасників ліквідаційної процедури. Усунення цієї прогалини надасть можливість учасникам процедури ліквідації представляти інтереси суб'єкта господарювання у суді, при укладанні мирової угоди з кредиторами чи процедурі санації.

Як видається, законодавство містить лише загальний план і послідовність ліквідації, а окрім того, існує багато особливостей, пов'язаних із специфікою діяльності або організаційно-правовою формою юридичної особи (акціонерних товариств, страхових компаній, банків тощо).

Отже, незважаючи на відсутність законодавчого закріплення поняття «ліквідація», можемо із загальних ознак цього поняття дати таке визначення: ліквідація – це одна із форм припинення юридичної особи. Ліквідація юридичних осіб здійснюється без переходу прав і обов'язків підприємства, що ліквідується, до інших осіб, тобто без правонаступництва.

Іншим видом припинення юридичної особи є реорганізація. Суть реорганізації полягає у припиненні діяльності одних і виникненні нових суб'єктів господарювання відповідних організаційно-правових форм. Внаслідок реорганізації виникають нові суб'єкти господарювання, які є правонаступниками реорганізованих.

У більшості наукових праць погляди вчених щодо поняття «реорганізація» традиційно зводяться до одного із способів припинення юридичної особи поряд із ліквідацією. Реорганізація – це триваючий процес, що складається з системи юридичних фактів (складний юридичний склад), який у визначеному законом порядку зумовлює припинення юридичної особи (юридичних осіб)-правопопередника (правопопередників) та/або створення юридичної особи (юридичних осіб)- правонаступника (правонаступників) та перехід у порядку правонаступництва майна, прав і обов'язків юридичних осіб, що перебувають у процесі реорганізації (правопопередників)

до юридичних осіб, що виникли внаслідок реорганізації (правонаступників)¹⁰³.

Поняття реорганізації закріплене в багатьох нормативно-правових актах України. Так, ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» стверджує, що реорганізація банку – це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам. Відповідно до Постанови КМУ від 28.02.2001 р. № 177-т «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки», реорганізація підприємства – припинення діяльності підприємства шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення з подальшим переходом до новостворених підприємств усіх майнових прав та обов'язків колишнього підприємства.

ЦК України до способів реорганізації відносить злиття, приєднання, поділ та перетворення. Однак за наявності такого широкого спектра законодавчого трактування поняття реорганізації та форм її здійснення існують проблеми у визначенні суті реорганізації.

У науково-законодавчих джерелах є два підходи щодо реорганізації:

1) реорганізація як спосіб виникнення суб'єктів господарювання;

2) реорганізація як спосіб припинення юридичних осіб.

Примітним видається те, що реорганізацію необхідно розглядати не лише як спосіб припинення юридичної особи, а й як спосіб створення юридичної особи у передбачених законом формах.

Реорганізація відбувається такими способами:

1) *перетворення* один суб'єкт господарювання перетворюється в інший і до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права і обов'язки попереднього. Від-

¹⁰³ Сіщук Л. В. Реорганізація юридичних осіб: теоретико-правові аспекти / Л. В. Сіщук // Приватне право та підприємництво. – 2015. – Випуск 14. – С. 32–36.

бувається зміна організаційно – правової форми суб'єкта господарювання;

2) *злиття* – на базі двох і більше суб'єктів господарювання утворюється один і усі майнові права і обов'язки переходять до суб'єкта господарювання, що виник внаслідок злиття;

3) *приєднання* – до одного основного, потужнішого суб'єкта господарювання переходять усі майнові права і обов'язки приєднаного суб'єкта господарювання. Новий суб'єкт господарювання внаслідок такої реорганізації не виникає;

4) *поділ* – на базі одного суб'єкта господарювання утворюється два і більше нових, до кожного з яких за роздільним балансом (актом) у відповідних частках переходять майнові права і обов'язки реорганізованого суб'єкта господарювання.

Варто зазначити і той факт, що в зарубіжній літературі злиття та приєднання не виокремлюються як форми реорганізації. Для характеристики процесів об'єднання в країнах ЄС використовується термін *merger*, під яким розуміється об'єднання двох компаній, за якого одна з них втрачає свою марку. У США аналогічні угоди характеризуються терміном *consolidation*, зміст якого ідентичний українському розумінню суті категорії «злиття»¹⁰⁴.

Принагідно зазначимо, що умови реорганізації та припинення окремих видів суб'єктів господарювання регулюються окремим законодавством. Наприклад, щодо акціонерного товариства – такі питання за дорученням загальних зборів акціонерів вирішує наглядова рада.

Відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, розробляє умови договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення), які повинні містити:

1) повне найменування та реквізити кожного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні;

¹⁰⁴ Яцишин С. Р. *Форми реорганізації підприємств у процесі укрупнення / С. Р. Яцишин, І. Д. Бенько // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 2 (27). – С. 98–108.*

2) порядок і коефіцієнти конвертації акцій та інших цінних паперів, а також суми можливих грошових виплат акціонерам;

3) відомості про права, які надаватимуться підприємницьким товариством- правонаступником власникам інших, крім акцій, цінних паперів товариства, діяльність якого припиняється внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення або з якого здійснюється виділ, та/або перелік заходів, які пропонується вжити щодо таких цінних паперів;

4) інформацію щодо запропонованих осіб, які стануть посадовими особами товариства у підприємницькому товаристві- правонаступнику після завершення злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення, та запропоновані до виплати таким особам винагороди чи компенсації;

5) порядок голосування на спільних загальних зборах акціонерів товариств, що беруть участь у злитті або приєднанні.

Наглядова рада акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, повинна підготувати для акціонерів пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення). Таке пояснення повинне містити економічне обґрунтування доцільності правонаступництва та обґрунтування порядку обчислення коефіцієнта конвертації акцій та інших цінних паперів акціонерного товариства.

Матеріали, що надсилаються акціонерам товариства, що бере участь у злитті (приєднанні), поділі (виділі, перетворенні), при підготовці загальних зборів, на які виноситься питання про затвердження умов договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта повинні включати:

1) проект договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення);

2) пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення);

3) у разі злиття (приєднання) – річну фінансову звітність інших товариств, що беруть участь у злитті (приєднанні), за три останні роки.

Примітним є те, що загальні збори кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі

або перетворенні, вирішують питання про припинення (злиття, приєднання, поділ, виділ або перетворення), а також про затвердження умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта (у разі злиття, приєднання та перетворення) або розподільного балансу (у разі поділу та виділу). Істотні умови договору про злиття (приєднання), затверджені загальними зборами кожного із зазначених товариств, повинні бути ідентичними.

Публічне акціонерне товариство зобов'язане повідомити про ухвалення рішення щодо припинення кожному фондову біржу, на якій воно пройшло процедуру лістингу.

Відповідно до чч. 1–3 ст. 84 Закону України «Про акціонерні товариства», приєднанням АТ визнається припинення акціонерного товариства (кількох товариств) з передачею ним (ними) згідно з передавальним актом усього свого майна, прав та обов'язків іншому акціонерному товариству- правонаступнику.

Наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у приєднанні, вносить на затвердження загальними зборами питання про приєднання і про затвердження договору про приєднання. Наглядова рада товариства, що приєднується, також вносить на затвердження загальних зборів акціонерів питання про затвердження передавального акта. Спільні загальні збори АТ, що беруть участь у приєднанні, ухвалюють рішення про внесення змін до статуту товариства, до якого здійснюється приєднання, та у разі потреби з інших питань.

Поділом АТ визнається припинення акціонерного товариства з передачею всього його майна, прав та обов'язків двом чи більше новим акціонерним товариствам- правонаступникам згідно з розподільним балансом.

У разі виділу з АТ іншого суб'єкта господарювання, відповідно до ст. 86 Закону України «Про акціонерні товариства», наглядова рада акціонерного товариства, з якого здійснюється виділ, вносить на затвердження загальних зборів акціонерів питання про виділ, порядок і умови виділу, створення нового товариства (товариств), конвертацію частини акцій товариства, з якого здійснюється виділ, в акції створюваного

товариства (розподіл акцій створюваного товариства серед акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, та/або придбання акцій створюваного товариства самим товариством, з якого здійснюється виділ) і порядок такої конвертації (розподілу та/або придбання), затвердження розподільного балансу. Загальні збори акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, ухвалюють рішення про виділ, порядок і умови виділу, створення нового товариства (товариств), конвертацію частини акцій товариства, з якого здійснюється виділ, в акції створюваного товариства (розподіл акцій створюваного товариства серед акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, та/або придбання акцій створюваного товариства товариством, з якого здійснюється виділ) і порядок такої конвертації (розподілу та/або придбання), затвердження розподільного балансу.

Загальні збори акціонерів кожного створюваного АТ ухвалюють рішення про затвердження статуту і утворення органів товариства.

Перетворенням АТ визнається зміна організаційно-правової форми акціонерного товариства його припиненням та передачею всього майна, прав і обов'язків підприємницькому товариству- правонаступнику згідно з передавальним актом. Розподіл часток (паїв) підприємницького товариства- правонаступника відбувається із збереженням співвідношення кількості акцій, що було між акціонерами у статутному капіталі акціонерного товариства, що перетворилося.

Не підлягають обміну акції товариства, що перетворюється, викуплені цим товариством, які на дату ухвалення рішення про припинення товариства шляхом перетворення не продані та/або не анульовані. Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Процес реорганізації згідно з чинним законодавством України супроводжується низкою обов'язкових процедур. До таких процедур можемо віднести:

- відбувається припинення діяльності існуючої юридичної особи;
- здійснюється державна реєстрація новоствореної юридичної особи;

- розробляються нові установчі документи;
- до новоутвореного суб'єкта господарювання переходить усе майно, всі майнові права й обов'язки попереднього суб'єкта господарювання.

Принагідно зауважимо, що в деяких випадках під час реорганізації слід попередньо отримати згоду державних органів. Така згода встановлена ст. 27 Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з якою реорганізація за рішенням власників банку здійснюється за умови надання попереднього дозволу Національного банку України. Іншим прикладом є необхідність погодження реорганізації, яка має ознаки концентрації, передбачена п. 4 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України».

За юридичними й економічними наслідками всі види реорганізації мають такі спільні риси: майновий комплекс, навіть зазнавши деяких змін, залишається в господарському обігу; зберігається цільовий характер діяльності; суб'єкти з господарського обігу не виключаються, хоча і можливе зменшення їх числа; внаслідок реорганізації відбувається перехід прав і обов'язків (правонаступництво)¹⁰⁵.

Очевидно, що кожна із перелічених форм правонаступництва має певні особливості, які стосуються порядку процедури їх здійснення, настання певних юридично значущих результатів або законодавчої регламентації.

У реаліях українського суспільства суперечливим видаються питання щодо переходу прав та обов'язків банків, що реорганізуються, до банків- правонаступників. Відтак Вищий господарський суд України визначив таке. Якщо правонаступниками юридичної особи є декілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи- правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася. Учасники (засновники) припиненої юридичної особи, які

¹⁰⁵ Петров Є. В. До питання про форми реорганізації господарських товариств / Є. В. Петров // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Випуск 24. – Том 2. – С. 82–85.

відповідно до закону або установчих документів відповідали за її зобов'язаннями, відповідають за зобов'язаннями правонаступників, що виникли до моменту припинення юридичної особи, у такому ж обсязі, якщо більший обсяг відповідальності учасників (засновників) за зобов'язаннями правонаступників не встановлено законом або їх установчими документами¹⁰⁶.

Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду або відповідних органів державної влади.

Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання.

Примітним видається відсутність регулювання процедури реорганізації ГК України. Відтак порядок припинення юридичної особи шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення закріплений у ст. 107 ЦК України.

Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який ухвалив рішення про її припинення, крім випадків, встановлених законом. Підписані головою і членами комісії з припинення юридичної особи та затверджені учасниками юридичної особи або органом, який ухвалив рішення про припинення юридичної особи, примірники передавального акта та розподільчого балансу передаються в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, за місцем її державної реєстрації, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи- правонаступника, за місцем державної реєстрації.

Припинення господарського товариства внаслідок його реорганізації вважається завершеним з моменту внесення запису про його припинення до Єдиного державного реєстру.

¹⁰⁶ Про деякі питання реорганізації банків та розгляду справ у спорах, що виникають у виконанні господарських договорів: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 13.05.2013 р. № 01-06/796/2013 // База даних «Законодавство України» / ВР України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0796600-13>.

6.3. Банкрутство суб'єктів підприємницької діяльності

Однією з юридичних підстав ліквідації суб'єкта господарювання є банкрутство, яке як явище має економіко-правовий характер. Банкрутство є складним процесом, який можна охарактеризувати з різних сторін – юридичної, управлінської, організаційної, фінансової тощо.

Упродовж тривалого розвитку інституту банкрутства використовувались різноманітні терміни, зазвичай для визначення стану боржника в той момент, коли він не в змозі виконувати свої зобов'язання перед іншими кредиторами.

Лексично слово «банкрутство» походить від латинських слів «*bancus*» (лава) та «*ruptus*» (зламаний). «Банком» спочатку називалася встановлювана в людних місцях (наприклад, ринки або ярмарки) лава, на якій лихварі проводили свої операції і оформлювали документи. Коли власник такого «банку» розорився, він ламав свою лаву і припиняв свою діяльність¹⁰⁷.

Що стосується українського законодавства, то сьогодні існує декілька законодавчих актів, котрі дають визначення поняттю «банкрутство».

Насамперед, як визначено у Законі України від 14.05.1992 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», *банкрутство* – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури.

Відповідно до ст. 209 ГК України, *банкрутство* – це нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше, як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури.

ЦК України визначає лише банкрутство фізичної особи-підприємця. Згідно зі ст. 53 ЦК України фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані

¹⁰⁷ Правові основи підприємницької діяльності: підручник / за ред. В. І. Шакуна, П. В. Мельника, В. М. Поповича. – К.: Правові джерела, 1997. – С. 560.

із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом.

Особливості провадження у справах про банкрутство банків регулюються Законом України «Про банки і банківську діяльність», а порядок продажу майна банкрута регулюється також з урахуванням вимог Законів України «Про приватизацію державного майна» і «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)».

Своєрідність чинного Закону України «Про банкрутство» полягає в тому, що він має пріоритет над іншими законами, зокрема Цивільним, Господарським, Цивільно-процесуальним та Господарсько-процесуальним кодексами.

Що ж стосується наукової думки вчених щодо питання банкрутства, то цікавою є позиція А. С. Яблонської, котра трактує банкрутство як одну з юридичних підстав ліквідації підприємства, яка виявляється у неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для цього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом¹⁰⁸.

З економічного боку, банкрутство – це неспроможність продовження суб'єктом господарської діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості. Суб'єкт підприємництва має борги перед кредиторами, зобов'язання перед бюджетом і несплачену зарплатню, що коли їхні вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта, активів у ліквідній формі не вистачить для їх задоволення.

Юридичний аспект банкрутства полягає насамперед у тому, що у суб'єкта є кредитори, тобто особи, що мають підтверджені документами майнові вимоги до нього як до боржника. Це майнові правовідносини банкрутства, здійснення яких у встановленому законом порядку може призвести до ліквідації суб'єкта господарювання.

¹⁰⁸ Яблонська А. С. Діяльність арбітражних керуючих: нормативне врегулювання та необхідність законодавчого вдосконалення /А. С. Яблонська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/?do-d&did-4793&sidk-comment>.

Основою розмежування нормативного регулювання ліквідації суб'єктів господарювання, не пов'язаної з банкрутством, та ліквідації суб'єктів господарювання в межах інституту банкрутства є критерій достатності вартості майна підприємства, що ліквідується, для задоволення вимог кредиторів. Правила розмежування встановлені у нормі ч. 3 ст. 110 ЦК України, відповідно до якої, якщо вартість майна юридичної особи є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, юридична особа здійснює всі необхідні дії, встановлені законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом.

У разі виявлення зазначених обставин ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство такої юридичної особи.

Згідно з ч. 2 ст. 209 ГК України банкрутством вважається нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури.

З порівняльного аналізу назви ст. 209 ГК України – «Неспроможність суб'єкта підприємництва» і змісту цієї статті можна зробити висновок, що законодавець вживає терміни «нездатність» і «неспроможність» як тотожні.

Як видається, *неплатоспроможність* – це неспроможність суб'єкта господарської діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, не інакше як через відновлення платоспроможності. Цим також підкреслюється економічний і правовий характер банкрутства.

Сучасне законодавство містить такі ознаки неплатоспроможності боржника: характер грошових зобов'язань; базовий розмір грошових вимог; безспірність вимог; строк несплати; наявність виконавчого провадження.

Відповідно до Закону України «Про банкрутство» грошове зобов'язання – це зобов'язання боржника сплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України.

До грошових зобов'язань належать також:

- зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування;

- зобов'язання, що виникають внаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підряду, найму (оренди), ренти тощо та які мають бути виражені у грошових одиницях.

До складу грошових зобов'язань боржника не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника-юридичної особи, що виникли з такої участі.

Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати. Безспірні вимоги кредиторів – це грошові вимоги кредиторів, підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, і постановою про відкриття виконавчого провадження, згідно з яким відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. Отже, саме лише судові рішення за відсутності виданого на його підставі виконавчого документа та постанови органу Державної виконавчої служби про відкриття виконавчого провадження не може бути підтвердженням безспірності грошових вимог.

Що ж до безспірності грошових вимог ініціюючого кредитора – органу доходів і зборів, то враховуючи, що стягнення з рахунків боржника-юридичної особи коштів у рахунок погашення податкового боргу здійснюється відповідно до умов і порядку, визначених ПК України, а не Законом України «Про виконавче провадження», доказами їх підтвердження є рішення суду про стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу, що набрало законної сили, інкасовані доручення для примусового стягнення коштів у дохід бюджету в рахунок погашення податкового боргу та докази вжиття відповідних за-

ходів щодо отримання заборгованості за процедурою, передбаченою ПК України¹⁰⁹.

Право звернення з заявою до суду про порушення справи про банкрутство належить особам, що мають безспірні вимоги до боржника (зокрема і сукупно) у розмірі не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку.

Підставою для порушення і розгляду господарським судом справи про банкрутство суб'єкта підприємництва-боржника з ініціативи кредитора є такі умови:

1) боржник неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредитором упродовж трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати після настання встановленого строку їх виконання;

2) грошові вимоги кредиторів до боржника повинні бути безспірними, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили та постановою про відкриття виконавчого провадження;

3) досягнення сукупної заборгованості боржником за безспірними вимогами кредитора кредиторів до корзинка становлять не менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати.

Боржник зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство у разі виникнення таких обставин:

1) задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності);

2) під час ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі;

¹⁰⁹ Про Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції Закону України від 22.12.2011 р. № 4212-VI); Інформаційний лист Вищого господарського суду від 28.03.2013 р. № 01-06/606/2013 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_606600-13.

3) в інших випадках, передбачених Законом «Про банкрутство».

Господарський суд не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви про порушення справи про банкрутство відмовляє її у прийнятті, якщо справа не підсудна цьому господарському суду; стосовно заявника вже порушена справа про банкрутство; юридичну особу-боржника припинено в уставленому законом порядку; до боржника заявлені вимоги, які не є безспірними; вимоги кредитора повністю забезпечені заставою майна боржника; господарським судом затверджений план санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство або з інших підстав, передбачених ст. 62 ГПК України.

6.3.1. Сторони та учасники процедури банкрутства

Сторонами у справі про банкрутство є конкурсні кредитори (представник комітету кредиторів) та боржник (банкрут). Після прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом боржник набуває статусу банкрута.

У процедурі банкрутства вирізняють різні категорії кредиторів:

- конкурсні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, боржника, які виникли до порушення провадження у справі про банкрутство та вимоги яких не забезпечені заставою майна боржника. До конкурсних кредиторів належать також кредитори, вимоги яких до боржника виникли внаслідок правонаступництва за умови виникнення таких вимог до порушення провадження у справі про банкрутство;

- поточні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство;

- забезпечені кредитори, тобто кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника (майнового поручителя).

Боржником є суб'єкт підприємницької діяльності (юридична особа або фізична особа-підприємець), неспроможний виконати свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку їх виконання, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження.

Крім сторін, у вирішенні справ про банкрутство беруть участь такі *учасники*: арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна (орган, уповноважений управляти майном боржника), державний орган з питань банкрутства, Фонд державного майна України, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника, а також у передбачених Законом України «Про банкрутство» випадках інші особи.

Арбітражний керуючий – фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор з числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Відповідно до ч. 1 ст. 97 Закону України «Про банкрутство» арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну або економічну освіту, стаж роботи за фахом не менше трьох років або одного року на керівних посадах після отримання повної вищої освіти, пройшов навчання та стажування протягом шести місяців у порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства, володіє державною мовою та склав кваліфікаційний іспит.

На підприємствах, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) повинен мати допуск до державної таємниці, а в разі його відсутності – отримати такий допуск у встановленому законодавством порядку.

Не може бути арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) особа:

- 1) яка визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;
- 2) яка має судимість за вчинення корисливих злочинів;
- 3) яка не здатна виконувати обов'язки арбітражного керуючого за станом здоров'я;
- 4) якій заборонено займати керівні посади;
- 5) якій відмовлено в наданні допуску до державної таємниці або скасовано раніше наданий допуск за порушення

законодавства у сфері охорони державної таємниці, якщо такий допуск є необхідним для виконання обов'язків, у разі якщо з часу такої відмови або скасування пройшло менше року.

Арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) має посвідчення та печатку, опис і порядок використання яких встановлює Державний орган з питань банкрутства.

Згідно з Положенням про автоматизовану систему з відбору кандидатів на призначення арбітражного керуючого у справах про банкрутство, затвердженим Постановою Пленуму Вищого Господарського Суду України від 14.07.2016 р. № 8, відбір кандидатів на призначення арбітражного керуючого у справах про банкрутство здійснюється автоматизованою системою з додержанням принципів черговості, вірогідності, рівної кількості справ про банкрутство, з урахуванням навантаження кожного арбітражного керуючого, а також спеціалізації за видами економічної діяльності та організаційно-правових форм господарювання боржника, обраної арбітражним керуючим згідно з поданим ним повідомленням про участь в автоматизованому відборі, особливостей провадження у справах про банкрутство окремих суб'єктів підприємницької діяльності (страховиків, професійних учасників ринку цінних паперів та інститутів спільного інвестування, а також державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків), підприємств, до яких у Національній акціонерній компанії «Нафтогаз України» та/або її дочірнього підприємства, що здійснювало постачання природного газу на підставі ліцензії, виникли вимоги щодо сплати заборгованості за поставлений/спожитий природний газ, а також вимог законодавства про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника. Одним із наслідків здійснення процедури банкрутства є обмеження повноважень власника щодо управління і розпорядження майном. У процедурі розпорядження майном господарський суд має право відсторонити керівника боржника від посади та покласти виконання його обов'язків на розпорядника майна. Так само з дня винесення ухвали про санацію

керівник боржника відсторонюється від посади і управління боржником переходить до керуючого санацією. Водночас припиняються повноваження органів управління боржника-юридичної особи, повноваження органів управління передаються керуючому санацією. Підсумовуючи, можна зазначити таке: власник майна боржника, з одного боку, є учасником провадження у справі про банкрутство, з іншого – має доволі обмежені повноваження порівняно з іншими учасниками.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 22, Міністерство юстиції України є державним органом з питань банкрутства.

Діяльність державного органу з питань банкрутства спрямована на організацію системи підготовки та видачу свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого, здійснення контролю за діяльністю призначених господарським судом арбітражних керуючих, підготовку та затвердження типових документів щодо проведення процедур банкрутства.

Водночас державний орган з питань банкрутства не вправі втручатися в процедуру банкрутства. Його функції спрямовані на створення необхідних умов для діяльності арбітражних керуючих та інших учасників справи про банкрутство, а також ведення контролю за такою процедурою, особливо – процедурою банкрутства державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків.

Фонд державного майна України і державний орган з питань банкрутства беруть участь у провадженні у справах про банкрутство у разі порушення провадження щодо державних підприємств – боржників, або підприємств, частка державного майна в статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків. А представник органу місцевого самоврядування – щодо комунальних підприємств-боржників.

Представник працівників боржника – особа, уповноважена загальними зборами, на яких присутні не менш як три чверті від штатної чисельності працівників боржника або відповідним рішенням первинної профспілкової організації боржника,

представляти їх інтереси під час проведення процедур банкрутства з правом дорадчого голосу. Варто зауважити, що Закон України «Про банкрутство» не визначає конкретних повноважень представника працівників боржника. За загальним правилом, представник працівників боржника беруть участь у зборах кредиторів і в роботі комітету кредиторів з правом дорадчого голосу. Водночас у процесі вирішення питань погашення заборгованості по заробітній платі, зміни умов праці, скорочення чисельності працюючих необхідно враховувати думку представника працівників боржника.

Заінтересовані особи щодо боржника – юридична особа, створена за участю боржника, юридична особа, що здійснює контроль над боржником, юридична особа, контроль над якою здійснює боржник, юридична особа, з якою боржник перебуває під контролем третьої особи, головний бухгалтер (бухгалтер) боржника та інші особи.

На нашу думку, до учасників справи про банкрутство варто було б віднести й інвесторів, які бажають взяти (беруть) участь у процедурі санації.

6.3.2. Стадії провадження у справі про банкрутство

Насамперед варто зазначити, що встановити неплатоспроможність боржника і визнати його банкрутом може тільки господарський суд.

Провадження у справі про банкрутство складається з таких стадій:

1. Порушення провадження у справі про банкрутство відбувається протягом п'яти днів з дня надходження відповідної заяви і комплекту передбачених ст. 16 Законом України «Про банкрутство» документів, про що суддя господарського суду виносить ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство, яка направляється заінтересованим особам, (сторонам, державному органу з питань банкрутства). Така ухвала набуває законної сили з моменту її винесення.

2. Ухвала про порушення провадження у справі про банкрутство не пізніше трьох днів з дня її винесення надсилається боржнику, кредитору (кредиторам) та іншим особам, які беруть участь або мають взяти участь у цій справі (власнику

майна, органу, уповноваженому управляти майном боржника, тощо), органу доходів і зборів, місцевому загальному суду, відповідному органу або особі, яка здійснює примусове виконання судових рішень, рішень інших органів за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника.

У разі вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів копія ухвали надсилається також установам, що здійснюють облік нерухомого та рухомого майна (органам державної реєстрації речових прав, державним нотаріальним конторам, органам державної автомобільної інспекції за місцезнаходженням (місцем проживання)) боржника тощо, установам банків, що обслуговують рахунки боржника, незалежним реєстраторам, особам, які ведуть облік цінних паперів, що належать боржнику (зберігачу, депозитарію, утримувачу), а також установі, що веде державні реєстри обтяжень майна.

В ухвалі про порушення провадження у справі про банкрутство зазначається про: порушення провадження у справі про банкрутство; визнання вимог кредитора та їх розмір; введення мораторію на задоволення вимог кредиторів; введення процедури розпорядження майном; призначення розпорядника майна, встановлення розміру оплати його послуг та джерела сплати; вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони боржнику власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника ухвалювати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби та предмет застави; строк подання розпорядником майна до господарського суду відомостей про результати розгляду вимог кредиторів, який не може перевищувати місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду; дату складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів та подання його: затвердження до господарського суду, яка не може бути пізніше місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду; дату попереднього засідання суду, яке має відбутися не пізніше двох місяців та десяти днів, а в разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після дати проведений підготовчого засідання суду; строк проведення розпорядником майна інвентаризації майна боржника, який

не може перевищувати двох місяців, а в разі значного обсягу майна – трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду.

З метою виявлення усіх кредиторів та осіб, які виявили бажання взяти участь у санації боржника, здійснюється офіційне оприлюднення оголошення про порушення справи про банкрутство на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет. Таке оголошення має містити повне найменування боржника, його поштову адресу банківські реквізити, найменування та адресу господарського суду, номер справи, відомості про розпорядника майна, граничний строк подання заяв конкурсних кредиторів з вимогами до боржника.

Господарський суд в ухвалі про порушення справи про банкрутство може зобов'язати боржника провести аудит. Якщо у боржника немає для цього коштів, господарський суд може призначити проведення аудиту за рахунок кредитора (кредиторів) лише за згодою останнього (останніх).

Одночасно з порушенням провадження у справі про банкрутство, вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів, про що зазначається в ухвалі господарського суду. Ухвала є підставою для зупинення виконавчого провадження.

Про запровадження мораторію розпорядник майна повідомляє відповідному органу або особі, яка здійснює примусове виконання судових рішень, рішень інших органів за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника та знаходженням його майна.

Протягом дії мораторію на задоволення вимог кредиторів:

– забороняється стягнення на підставі виконавчих та інших документів, що містять майнові вимоги, зокрема й на предмет застави, за якими стягнення здійснюється в судовому або в позасудовому порядку відповідно до законодавства, крім випадків перебування виконавчого провадження на стадії розподілу стягнутих з боржника грошових сум (у тому числі одержаних від продажу майна боржника), перебування майна на стадії продажу з моменту оприлюднення інформації про продаж, а також у разі звернення стягнення на заставлене майно та виконання рішень у немайнових спорах;

– забороняється виконання вимог, на які поширюється мораторій;

– не нараховується неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші фінансові санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань із задоволення всіх вимог, на які поширюється мораторій;

– зупиняється перебіг позовної давності на період дії мораторію;

– не застосовується індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошового зобов'язання, три проценти річних від простроченої суми тощо.

Мораторій на задоволення вимог кредиторів застосовується до вимог кредиторів щодо відшкодування збитків, що виникли через відмову боржника від виконання правочинів (договорів) у процедурі санації.

Варто зазначити, що дія мораторію на задоволення вимог кредиторів не поширюється:

– на вимоги поточних кредиторів;

– на виплату заробітної плати та нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування;

– на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю громадян;

– на виплату авторської винагороди, аліментів, а також на вимоги за виконавчими документами немайнового характеру, що зобов'язують боржника вчинити певні дії чи утриматися від їх вчинення.

Стягнення грошових коштів за вимогами кредиторів за зобов'язаннями, на які не поширюється дія мораторію, провадиться з рахунку боржника в установі банку. Контроль за такими стягненнями здійснює арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор).

Звернення стягнення на майно боржника за вимогами, на які не поширюється дія мораторію, здійснюється виключно за ухвалою господарського суду. Дія мораторію припиняється з дня припинення провадження у справі про банкрутство.

Активи боржника, які перебувають у податковій заставі, можуть бути звільнені господарським судом з податкової

застави, про що виноситься ухвала у судовому засіданні за участю органу доходів і зборів.

3. Завдання *підготовчого засідання господарського суду у справі про банкрутство* полягає у перевірці обґрунтованості заяви кредитора або боржника щодо наявності ознак неплатоспроможності, а заяви боржника – також і загрози його неплатоспроможності. Варто зауважити, що боржник може задовольнити (частково чи повністю) вимоги кредиторів до підготовчого засідання суду, оскільки мораторій на задоволення вимог кредиторів вводиться лише за результатами підготовчого засідання господарського суду.

Відтак, якщо до підготовчого засідання вимоги кредитора (кредиторів) задоволено боржником частково і загальна сума безспірних грошових вимог становить менше встановленого розміру (300 МРЗП), господарський суд відмовляє у порушенні провадження у справі про банкрутство.

Підготовче засідання суду проводиться не пізніше чотирнадцятого дня з дня винесення ухвали про прийняття заяви про порушення справи про банкрутство, а за наявності поважних причин (здійснення сплати грошових зобов'язань кредиторам тощо) – не пізніше тридцятого дня.

Ухвала про прийняття заяви про порушення справи про банкрутство надсилається сторонам та відповідному органу або особі, яка здійснює примусове виконання судових рішень, рішень інших органів за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника, державному реєстратору за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника, органу, уповноваженому управляти державним майном боржника, у статутному капіталі якого частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, арбітражному керуючому, визначеному автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Протягом тридцяти днів від дня офіційного опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство конкурсні кредитори мають подати до господарського суду письмові заяви про грошові вимоги до боржника, а також докумен-

ти, що їх підтверджують. Склад і розмір грошових вимог кредиторів визначається в національній валюті України.

Із заяв кредиторів (крім громадян та державних органів), які звертаються з майновими вимогами до боржника (так само, як і з заяв кредиторів про порушення справ про банкрутство), сплачується державне мито. Копії заяв та доданих до них документів кредитори надсилають боржнику. Боржник разом із розпорядником майна визнає їх або заперечує, про що розпорядник повідомляє заявників та суд. Визнані боржником вимоги включаються розпорядником до реєстру вимог кредиторів.

Господарський суд розглядає вимоги кредиторів, щодо яких є заперечення боржника, за результатами чого може винести ухвалу про включення вимог кредиторів до реєстру. Після опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство особи (фізичні та/або юридичні), які виявили бажання взяти участь у санації боржника (інвестори), подають розпоряднику майна письмові заяви про участь у санації боржника та свої пропозиції (план санації).

Особи, вимоги яких заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, не є конкурсними кредиторами, а їх вимоги погашаються в шосту чергу в ліквідаційній процедурі.

Відповідне правило не поширюється на вимоги кредиторів щодо виплати заробітної плати, авторської винагороди, аліментів, а також на вимоги щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування і на вимоги Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» та/або її дочірнього підприємства, що здійснювало постачання природного газу на підставі ліцензії, щодо сплати заборгованості (у тому числі неустойки, 3 відсотків річних та інфляційних втрат) за поставлений/спожитий природний газ, що утворилася станом на 1 травня 2015 року (ч. 2, п. 5 ст. 23 Закону «Про банкрутство»).

4. *Попереднє засідання господарського суду* проводиться не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду.

За результатами розгляду вимог кредиторів господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначаються:

- розмір та перелік усіх визнаних судом вимог кредиторів, які вносяться розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів;

- розмір та перелік не визнаних судом вимог кредиторів;

- дата проведення зборів кредиторів та комітету кредиторів;

- дата підсумкового засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника чи постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство або ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном та відкладення підсумкового засідання суду.

У реєстрі вимог кредиторів повинні міститися відомості про кожного кредитора, розмір його вимог за грошовими зобов'язаннями, черговість задоволення кожної вимоги.

Копію ухвали господарський суд направляє сторонам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство, а також державному органу з питань банкрутства.

Протягом 10 днів після винесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду розпорядник майна повідомляє кредиторів про місце і час проведення зборів кредиторів та організує їх проведення. Учасниками зборів кредиторів з правом вирішального голосу є кредитори, вимоги яких включені до реєстру вимог кредиторів. У зборах можуть брати участь представник працівників боржника та арбітражний керуючий з правом дорадчого голосу.

Нагадаємо, що збори кредиторів проводяться за місцезнаходженням боржника. На час дії процедур банкрутства збори кредиторів обирають комітет кредиторів у складі не більше ніж сім осіб. Вибори комітету кредиторів проводяться відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх на зборах кредиторів. Кредитор, що має двадцять п'ять і більше відсотків голосів, автоматично включається до складу комітету кредиторів.

Необхідно взяти до уваги, що звернення до господарського суду з грошовими вимогами до боржника у справі про банкрутство – це право кредитора.

5. Визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури.

Господарський суд виносить постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Строк ліквідаційної процедури не може перевищувати дванадцяти місяців.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури: підприємницька діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу виготовлення продукції у разі можливості її продажу; строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав; припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій по всіх видах заборгованості банкрута; відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю; скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається; вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом 2-х місяців з дня оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом; здійснюється виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше. Керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, про що робиться запис у його трудовій книжці, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута якщо цього не було зроблено раніше.

6. *Припинення провадження у справі про банкрутство.* Господарський суд припиняє провадження у справі про банкрутство, якщо:

1) боржник – юридична особа не внесена до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;

2) юридичну особу, яка є боржником, припинено в установленому законодавством порядку, про що є відповідний запис в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;

3) у провадженні господарського суду є справа про банкрутство того ж боржника;

4) затверджений звіт керуючого санацією боржника, затверджена мирова угода, затверджений звіт ліквідатора в порядку, передбаченому Законом України «Про банкрутство»;

5) боржник виконав усі зобов'язання перед кредиторами;

6) до боржника після офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження у справі про його банкрутство не висунуто вимог;

7) згідно з законом справа не підлягає розгляду в господарських судах України;

8) господарським судом не встановлені ознаки неплатоспроможності боржника;

9) в інших випадках, передбачених законом.

Про припинення провадження у справі про банкрутство вноситься ухвала. В ухвалі господарського суду про припинення провадження у справі на підставі звіту керуючого санацією, мирової угоди, звіту ліквідатора та виконання усіх зобов'язань боржника має бути зазначено про те, що:

– вимоги конкурсних кредиторів, які не були заявлені у встановлений строк або відхилені господарським судом, вважаються погашеними;

– виконавчі документи за відповідними вимогами визнаються такими, що не підлягають виконанню.

6.3.3. Судові процедури, які застосовуються до боржника

У справі про банкрутство судові процедури регламентують порядок застосування до боржника спеціальних заходів, спрямованих на створення необхідних умов для відтворення його платоспроможності або ліквідації.

Залежно від категорії боржника, виду його діяльності та наявності у нього майна господарський суд застосовує загальний, спеціальний або спрощений порядок провадження у справі про банкрутство.

Загальний порядок передбачає застосування процедури розпорядження майном з подальшим переходом до процедур санації, ліквідації або мирової угоди.

Спеціальний порядок передбачає залучення до участі у справі додаткових учасників, продовження строків санації, збігу процедур розпорядження майном та санації.

Спрощений порядок застосовується під час ліквідації банкрута без застосування процедур розпорядження майном та санації.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про банкрутство» та ст. 212 ГК України щодо боржника застосовуються такі судові процедури банкрутства:

- 1) розпорядження майном боржника;
- 2) мирова угода;
- 3) санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- 4) ліквідація банкрута.

Розпорядження майном боржника. Під розпорядженням майном розуміється система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, проведення аналізу його фінансового становища, а також визначення наступної оптимальної процедури (санації, мирової угоди чи ліквідації) для задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

Розпорядником майна є фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду забезпечує здійснення процедури розпорядження майном. Процедура розпорядження майном боржника вводиться строком на сто п'ятнадцять календарних днів і може бути продовжена господарським судом за вмотивованим клопотанням розпорядника майна, комітету кредиторів або боржника не більше ніж на два місяці.

До повноважень розпорядника належить ведення реєстру вимог кредиторів; повідомлення кредиторів про результати розгляду їхніх вимог; проведення інвентаризації майна

боржника, розробки плану санації, звернення з позовом про визнання недійсними правочинів (договорів), укладених боржником та інші.

Після призначення розпорядника майна і до припинення процедури розпорядження майном органи управління боржника не мають права без згоди розпорядника майна ухвалювати рішення про:

- реорганізацію (злиття, приєднання, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника;
- створення юридичних осіб або про участь в інших юридичних особах;
- створення філій та представництв;
- виплату дивідендів;
- проведення боржником емісії цінних паперів;
- вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника.

Мирова угода. Під мировою угодою у справі про банкрутство розуміється домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочки та/або розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється шляхом укладення угоди між сторонами. Варто зазначити, що мирова угода укладається на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство, проте у процедурі розпорядження майном боржника – лише після виявлення всіх кредиторів і затвердження господарським судом реєстру вимог кредиторів.

Мирова угода, яка укладається щодо державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, має бути попередньо погоджена з органом, уповноваженим управляти державним майном. З метою недопущення порушення прав забезпечених кредиторів передбачено необхідність схвалення укладеної боржником і кредиторами мирової угоди забезпеченими кредиторами.

Однак ухвала про припинення провадження у справі у зв'язку із затвердженням мирової угоди може бути оскаржена і учасниками провадження у справі про банкрутство, і іншими особами, права і законні інтереси яких порушені або можуть бути порушені внаслідок виконання мирової угоди.

Мирова угода не може включати положення щодо таких вимог:

– не підлягає прощенню (списанню), відстрочці та/або розстрочці за умовами мирової угоди заборгованість із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута, грошові компенсації за невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії і компенсації при службових відрядженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин;

– не підлягає прощенню (списанню) за умовами мирової угоди заборгованість із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, невикористаних та своєчасно не повернутих коштів Фонду соціального страхування України.

Як підсумок, зазначимо, що мирова угода повинна укладатись у певній формі, яка передбачена у Вимогах щодо розроблення мирової угоди боржника відповідно до Типової форми мирової угоди у справі про банкрутство, затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 19.06.2013 р. № 1223/5.

Санація боржника. Під санацією розуміється система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктуризації підприємства, боргів і активів та/або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника.

У зв'язку із розширенням можливостей для відновлення платоспроможності додатково введені норми, що регулюють досудову санацію.

Ініціювати процедуру санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство мають право боржник або кредитор. Згода між боржником і кредитором щодо проведення санації, як до, так і після виникнення заборгованості може бути передбачено договором, на підставі якого виникло грошове зобов'язання боржника. Процедуру санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство може бути введено за наявності відповідної письмової згоди власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) боржника; відповідної письмової згоди кредиторів, загальна сума вимог яких перевищує п'ятдесят відсотків кредиторської заборгованості боржника згідно з даними його бухгалтерського обліку плану санації, який повинен бути письмово погоджений усіма забезпеченими кредиторами та схвалений загальними зборами кредиторів боржника.

Строк дії процедури такої санкції не може перевищувати 12 місяців.

Отже, порядок проведення санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство визначається ст. 6 Закону України «Про банкрутство» та Положенням про порядок проведення санації, яке затверджено Постановою Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 р. № 15.

За приписами ст. 28 Закону України «Про банкрутство» офіційне оприлюднення повідомлення про введення процедури санації здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет.

Керуючий санацією – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення процедури санації боржника.

План санації може містити умови про:

- виконання зобов'язань боржника третіми особами;
- задоволення вимог кредиторів іншим способом, що не суперечить законодавству;
- відшкодування коштів, витрачених на проведення зборів акціонерів та (або) засідань органів управління боржника.

План санації обов'язково повинен передбачати забезпечення погашення заборгованості боржника з виплати заробітної плати.

Протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією зобов'язаний подати суду розроблений та схвалений комітетом кредиторів план санації боржника.

Керуючий санацією зобов'язаний попередньо погоджувати план санації державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, з органом, уповноваженим управляти державним майном. Цей орган у десятиденний строк з дня одержання проекту плану санації зобов'язаний його розглянути та надати свій висновок про погодження або відмову у погодженні плану санації.

У разі наявності інвесторів план санації розробляється за участю інвесторів та підписується інвесторами. Інвестор – особа, яка ухвалює рішення щодо внесення власних, позичених та залучених майнових і інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування та несе відповідальність за невиконання своїх зобов'язань.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника, які містить план санації, можуть бути:

- реструктуризація підприємства;
- перепрофілювання виробництва;
- закриття нерентабельних виробництв;
- відстрочення та/або розстрочення платежів або прощення (списання) частини боргів, про що укладається мирова угода;
- ліквідація дебіторської заборгованості;
- реструктуризація активів боржника;
- продаж частини майна боржника;
- виконання зобов'язань боржника власником майна боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань;
- відчуження майна та погашення зобов'язань боржника шляхом заміщення активів;
- звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі виконання плану санації;
- одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом

санації, що відшкодовується позачергово за рахунок продажу майна боржника;

- інші способи відновлення платоспроможності боржника.

З метою відновлення платоспроможності та задоволення вимог кредиторів боржника план санації може передбачати продаж майна боржника як цілісного майнового комплексу.

Цілісний майновий комплекс боржника або визначена планом санації частина майна боржника з відповідною (пропорційною) частиною його зобов'язань (за винятком зобов'язань, що виникають з вимог конкурсних кредиторів) можуть бути відчужені шляхом їх передачі господарському товариству, що утворюється боржником відповідно до Порядку відчуження у процедурі санації майна боржника шляхом заміщення активів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2013 р. № 244.

За п'ятнадцять днів до закінчення строку проведення процедури санації, визначеного планом санації, а також за наявності підстав для дострокового припинення процедури санації керуючий санацією зобов'язаний надати комітету кредиторів письмовий звіт і повідомити членів комітету кредиторів про час і місце проведення засідання комітету кредиторів.

У звіті зазначається:

- баланс боржника на останню звітну дату;
- розрахунок прибутків і збитків боржника;
- відомості про наявність у боржника грошових коштів, які можуть бути спрямовані на задоволення вимог кредиторів боржника;

- відомості про дебіторську заборгованість боржника на дату подання звіту та про нереалізовані права вимоги боржника;

- відомості про стан кредиторської заборгованості боржника на дату подання звіту.

Одночасно зі звітом керуючий санацією вносить до комітету кредиторів одну з таких пропозицій про: ухвалення рішення про дострокове припинення процедури санації у зв'язку з відновленням платоспроможності боржника; прийняття рішення щодо припинення процедури санації і укладення миро-

вої угоди; звернення до закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації, до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; звернення до господарського суду з клопотанням про продовження процедури санації.

Звіт керуючого санацією повинен бути розглянутий комітетом кредиторів не пізніше десяти днів від дати його надходження та не пізніше закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації.

Відтак комітет кредиторів ухвалює рішення про звернення до господарського суду з клопотанням щодо:

- припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації і відновленням платоспроможності боржника;
- припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- припинення або продовження процедури санації та укладення мирової угоди.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що план санації – основний документ, за яким здійснюється процес оздоровлення фінансово-господарської діяльності підприємства-боржника.

Ліквідація банкрута. Ліквідація – це припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна. У постанові про визнання боржника банкрутом господарський суд відкриває ліквідаційну процедуру та призначає ліквідатора.

Строк ліквідаційної процедури не може перевищувати 12 місяців.

Відповідно до ст. 38 Закону України «Про банкрутство» з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом відкриття ліквідаційної процедури:

- господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу за виключенням укладення та виконання договорів, що мають на меті захист майна банкрута або забезпечення його збереження (підтримання) у належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу в процедурі ліквідації тощо;

- строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

- у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань (у тому числі зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів)), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури;

- припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

- відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;

- продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому Законом України «Про банкрутство»;

- касовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

- вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом двох місяців з дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає. Кредитори, вимоги яких заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, не є конкурсними, а їх вимоги погашаються в шосту чергу в ліквідаційній процедурі.

Ліквідатор – це фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду організує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення вимог кредиторів.

До повноважень ліквідатора належать: управління та розпорядження майном банкрута; інвентаризація та оцінка майна банкрута; повноваження керівника (органів управління) банкрута; подання до суду заяви про визнання недійсними правочинів (договорів) боржника; передання в установленому по-

рядку на зберігання документи банкрута, які відповідно до нормативно-правових документів підлягають обов'язковому зберіганню, на строк не менше п'яти років з дати визнання особи банкрутом; продаж майна банкрута для задоволення вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів, ведення реєстру вимог кредиторів; подання в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України від 14.10.2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та інші.

Усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені у процесі ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси, за винятком об'єктів житлового фонду, зокрема й гуртожитків, дитячих дошкільних закладів та об'єктів комунальної інфраструктури, що належать юридичній особі-банкруту, які передаються в порядку, встановленому законодавством, до комунальної власності відповідних територіальних громад без додаткових умов і фінансуються в установленому порядку.

До складу ліквідаційної маси включається майно, визначене родовими ознаками, що належить банкруту на праві володіння або користування. Однак індивідуально визначене майно, що належить банкруту на підставі речових прав, крім права власності та господарського відання, не може бути включене до складу ліквідаційної маси.

Майно банкрута, що є предметом забезпечення, не включається до складу ліквідаційної маси і використовується виключно для задоволення вимог кредитора за зобов'язаннями, які воно забезпечує.

Слушною видається новела законодавства, яка зазначена у ч. 11 ст. 42 Закону України «Про банкрутство»: майнові права

інтелектуальної власності, виключні майнові права на які зберігаються за державною науковою (науково-дослідною, науково-технологічною, науково-технічною, науково-практичною) установою або державним університетом, академією, інститутом, не включаються до складу ліквідаційної маси і повертаються державній науковій установі або вищому навчальному закладу, що вносив їх до статутного капіталу господарського товариства.

Майно, яке підлягає реалізації у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором. Під час продажу майна банкрута на аукціоні вартість майна, що визначається ліквідатором, є початковою вартістю. Оцінка майна державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50%, здійснюється обов'язково із залученням суб'єктів оціночної діяльності у порядку, визначеному Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Ліквідатор може здійснювати продаж майна банкрута або шляхом проведення аукціону або шляхом безпосереднього продажу юридичній або фізичній особі.

Вибір способів продажу активів здійснюється ліквідатором з метою забезпечення його відчуження за найвищою ціною.

Варто зазначити, що в Україні у понад 90% справ про банкрутство суд визнає боржника банкрутом та відкриває ліквідаційну процедуру. Основним та ключовим елементом ліквідаційної процедури є саме процедура реалізації майна банкрута, яка безпосередньо впливає на тривалість процедури банкрутства та обсяг і повноту погашення вимог кредиторів. Відтак, на нашу думку, для ефективнішої реалізації майна банкрутів, пропонується запровадити систему електронних торгів за принципами побудови системи електронних державних закупівель Prozorro.

Законодавець передбачає таку черговість задоволення вимог кредиторів:

1) у першу чергу задовольняються:

– вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкру-

та, грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії та компенсації при службових відраженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втраченою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин та нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

- вимоги кредиторів за договорами страхування; витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, у тому числі: витрати на оплату судового збору; витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів;

- витрати заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство, введення процедури санації, визнання боржника банкрутом;

- витрати на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута;

- витрати на публікацію в засобах масової інформації про поновлення провадження у справі про банкрутство у зв'язку з визнанням мирової угоди недійсною;

- вимоги щодо виплати основної грошової винагороди арбітражному керуючому;

- вимоги щодо відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним повноважень розпорядника майна, керуючого санацією боржника або ліквідатора банкрута;

- витрати арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), пов'язані з утриманням і збереженням майнових активів банкрута;

– витрати Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, пов'язані з набуттям ним права регресної вимоги щодо зернового складу, – у розмірі всієї виплаченої ним суми відшкодування вартості зерна;

2) у другу чергу задовольняються:

– вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації у ліквідаційній процедурі відповідних платежів, зокрема й до Фонду соціального страхування України за громадян, які застраховані в цьому фонді, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, зобов'язань із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, крім вимог, задоволених позачергово, з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України, а також вимоги громадян – довіритель (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довіритель (вкладників);

3) у третю чергу задовольняються:

– вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

– вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом;

4) у четверту чергу задовольняються:

– вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, зокрема й вимоги кредиторів, що виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи в процедурі санації боржника;

5) у п'яту чергу задовольняються:

– вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства;

– вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 5% обсягу стягнутих на користь боржника активів (повернення грошових коштів, майна, майнових прав), які на дату порушення провадження у справі про банкрутство перебували у третіх осіб;

– вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 3% обсягу пога-

шених вимог конкурсних кредиторів, які підлягають позачерговому задоволенню та віднесені до конкурсних згідно з цим Законом;

б) у шосту чергу задовольняються інші вимоги.

Нагадаємо, що вимоги кожної наступної черги задовольняються у міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторові однієї черги.

Якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи боржника і негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління визначеній господарським судом юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів боржника за рахунок отриманих активів.

У разі, якщо господарським судом винесено ухвалу про ліквідацію юридичної особи-банкрута, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникові або уповноваженому ним органу, а майно державних підприємств – органу приватизації для ухвалення рішень щодо подальшого розпорядження таким майном. У разі відмови власника або уповноваженого ним органу, а також органу приватизації прийняти таке майно або у випадку неможливості встановити місцезнаходження власника або уповноваженого ним органу, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається безоплатно міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, закладам охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, закладам, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям, будинкам дитини при установах виконання покарань, установах виконання покарань, слідчим ізоляторам, військовим формуванням чи знищується (утилізується).

Варто зауважити, що Законом України «Про банкрутство» передбачені особливості банкрутства різних суб'єктів підприємництва.

До них відносяться банкрутство: містоутворюючих підприємств (ст. 85); сільськогосподарських підприємств (ст. 86); фермерського господарства (ст. 93); страхових організацій та професійних учасників ринку цінних паперів (ст.ст. 87,88); відсутнього боржника (ст. 52); боржника, що ліквідується власником (ст. 95); боржника його керівником (ст. 94).

6.3.4. Особливості банкрутства фізичної особи-підприємця

Підстави припинення діяльності суб'єкта підприємництва-громадянина закріплено у Законі України «Про банкрутство», ГК України та ЦК України.

ГК України містить загальні вимоги щодо припинення підприємницької діяльності, а саме: підприємницька діяльність припиняється: з власної ініціативи підприємця; у разі закінчення строку дії ліцензії; у разі припинення існування підприємця; на підставі рішення суду.

ЦК України у ст. 53 зазначає, що фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом. Йдеться саме про Закон України «Про банкрутство». Законодавець до підстав визнання фізичної особи банкрутом відносить нездатність задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати обов'язок із сплати обов'язкових платежів.

Особливістю правового статусу суб'єкта підприємництва-громадянина є поєднання в ньому статусу фізичної особи-громадянина і статусу суб'єкта господарювання.

Заяву про порушення справи про банкрутство фізичної особи можуть подати кредитори, за винятком кредиторів, вимоги яких пов'язані з зобов'язаннями, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, кредиторів, які мають вимоги щодо стягнення аліментів, а також інші вимоги особистого характеру.

Таке ж право існує і в боржника-фізичної особи.

До заяви фізичної особи про порушення справи про банкрутство може бути доданий план погашення його боргів, копії якого надсилаються кредиторам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство. Якщо цей план затверджений господарським судом, провадження у справі про банкрутство зупиняється на строк не більше трьох місяців.

План погашення боргів повинен включати строк його виконання, розмір суми, яка щомісяця залишається боржнику-фізичній особі та членам його сім'ї для споживання та розмір суми, яка буде щомісяця надаватися для погашення вимог кредиторів.

Відтак, якщо внаслідок виконання боржником плану погашення боргів вимоги кредиторів задоволені в повному обсязі, провадження у справі про банкрутство припиняється.

У разі визнання фізичної особи банкрутом до складу ліквідаційної маси не включається майно фізичної особи, на яке згідно із Законом України «Про виконавче провадження» не може бути звернено стягнення, та майно, яке перебуває у заставі з підстав, не пов'язаних із здійсненням такою особою підприємницької діяльності.

За приписами законодавства ліквідатор банкрута – фізичної особи-підприємця призначається господарським судом у порядку, встановленому для призначення розпорядника майна. Тобто кандидатура ліквідатора визначається судом за допомогою автоматизованої системи з відбору кандидатів на призначення арбітражного керуючого у справах про банкрутство.

За заявою кредиторів, правочини (договори) фізичної особи, пов'язані з відчуженням або передачею іншим способом майна фізичної особи заінтересованим особам протягом року до порушення провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані господарським судом недійсними.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання фізичної особи банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури строки виконання зобов'язань фізичної особи вважаються такими, що настали; припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), відсотків та інших фінансових (економічних) санкцій за всіма зобов'язаннями фізичної особи, крім

зобов'язань, не пов'язаних із здійсненням такою особою підприємницької діяльності; припиняється стягнення з фізичної особи за всіма виконавчими документами, за винятком виконавчих документів за вимогами про стягнення аліментів, а також за вимогами про відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, та за вимогами, не пов'язаними із здійсненням такою особою підприємницької діяльності.

Якщо в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відсутні відомості про припинення підприємницької діяльності боржника, після завершення ліквідаційної процедури господарський суд виносить ухвалу про припинення підприємницької діяльності боржника.

Постанова Верховного Суду України у справі № 6-125цс13 від 04.12.2013 р. зазначає, що фізична особа-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю усім своїм майном і у випадку припинення (банкрутства) суб'єкта підприємницької діяльності. Тобто однією із особливостей підстав припинення зобов'язань для фізичної особи-підприємця є те, що у разі припинення суб'єкта підприємницької діяльності-фізичної особи (виключення з реєстру суб'єктів підприємницької діяльності) її зобов'язання за укладеними договорами не припиняються, а залишаються за нею як фізичною особою, оскільки фізична особа не припиняє існувати.

Ліквідатор відкриває спеціальний банківський рахунок, на який зараховуються кошти, отримані від продажу майна банкрута, та здійснюються розрахунки з кредиторами банкрута.

Вимоги кредиторів задовольняються в такій черговості:

– у першу чергу задовольняються вимоги кредиторів за зобов'язаннями, забезпеченими заставою майна фізичної особи; вимоги громадян, перед якими фізична особа несе відповідальність за заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації відповідних періодичних платежів, у тому числі до Фонду соціального страхування України за громадян, які застраховані у цьому Фонді у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, вимоги щодо стягнення аліментів; розрахунки щодо виплати вихідної допомо-

ги та оплати праці особам, які працюють за трудовим договором (контрактом), і щодо виплати авторської винагороди, а також задовольняються вимоги, що виникли із зобов'язань щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування;

- у другу чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);
- у третю чергу проводяться розрахунки з іншими кредиторами.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються після задоволення вимог попередньої черги.

За недостатності коштів для задоволення у повному обсязі всіх вимог однієї черги кошти розподіляються між кредиторами відповідної черги пропорційно сумах їхніх вимог.

Вимоги кредиторів щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, вимоги щодо стягнення аліментів, а також інші вимоги особистого характеру, які не були задоволені в порядку виконання постанови господарського суду про визнання фізичної особи банкрутом або які погашені частково чи не заявлені після визнання фізичної особи банкрутом, можуть бути заявлені після закінчення провадження у справі про банкрутство фізичної особи відповідно в повному обсязі або в незадоволеній їх частині в порядку, встановленому цивільним законодавством.

Фізична особа, яка визнана банкрутом, не може бути зареєстрована як фізична особа-підприємець, придбавати майно або грошові кошти у кредит, укладати договір поруки, передавати майно у заставу протягом трьох років з дня винесення відповідного рішення господарським судом.

Виняток становить фізична особа-боржник, яка у процедурі банкрутства повністю сплатила усі борги.

Новелою у регулюванні банкрутства фізичної особи-підприємця є те, що звільнення її від зобов'язань у зв'язку з припиненням провадження у справі про банкрутство не допускається, якщо боржник ухилявся від виконання зобов'язань щодо погашення боргів, вчинив дії щодо приховування майна, не надавав необхідну інформацію або надавав недостовірну

інформацію господарському суду, який розглядає справу про банкрутство, про що господарський суд виносить відповідну ухвалу.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть способи припинення діяльності суб'єктів підприємництва.
2. Сформулюйте різницю між реорганізацією і ліквідацією.
3. Визначте підстави добровільна ліквідації суб'єктів господарювання.
4. Назвіть форми реорганізації суб'єктів господарювання.
5. Опишіть особливості реорганізації акціонерного товариства.
6. Розкрийте порядок добровільної ліквідації суб'єктів підприємництва.
7. Дайте визначення банкрутства як правового інституту.
8. Перечисліть підстави і умови порушення справи про банкрутство.
9. Назвіть осіб, які беруть участь у провадженні у справах про банкрутство.
10. Схарактеризуйте стадії провадження у справі про банкрутство.
11. Назвіть поняття та види санації боржника.
12. Охарактеризуйте прийняття і наслідки мирової угоди.
13. Які етапи та наслідки ліквідаційної процедури?
14. Назвіть наслідки визнання боржника банкрутом.
15. Розкрийте черговість задоволення вимог кредиторів.
16. Визначте особливості банкрутства фізичної особи-підприємця.

Розділ 7

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ТА МОНОПОЛІЇ

7.1. Економічна конкуренція: поняття та законодавче регулювання

Суспільні відносини часто формуються на конкурентній боротьбі, яка полягає у суперництві за найбільш сприятливі умови існування, у спортивних та інтелектуальних змаганнях, політиці, економіці та інших сферах. Однак особливе місце займає конкуренція як економіко-правова категорія, пов'язана з виробництвом товарів, виконанням робіт чи наданням послуг. Економічна конкуренція є визначальною умовою для сталого економічного розвитку держави, оскільки вона мотивує суб'єктів підприємницької діяльності враховувати потреби суспільства і споживачів, підвищувати якість продукції, знижувати витрати їхнього виробництва, упроваджувати досягнення науково-технічного прогресу, просуватися на міждержавні ринки тощо.

Етимологія слова «конкуренція» походить з латинської (*concurro* – «збігатись», «зіштовхуватись»), означає суперництво щодо визначеного роду об'єктів.

Уперше поняття конкуренції сформулював у 1776 р. видатний економіст А. Сміт у відомій праці «Дослідження про природу і причини багатства народів»¹¹⁰. Він визначив конкуренцію як суперництво, що підвищує ціни під час скорочення пропозиції товарів і знижує ціни під час перевищення пропозиції над попитом. Крім того, автор запропонував головний принцип конкуренції – принцип «невидимої руки», який полягає в тому, що підприємець, маючи власні інтереси щодо вигоди, одночасно реалізує й інтереси всього суспільства. Водночас

¹¹⁰ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Наука, 1993. – 570 с.

у юридичній та економічній науці існує багатоманіття підходів і до сутності, і визначення поняття «конкуренція».

Наведемо трактування поняття конкуренції, сформульоване вченими-економістами¹¹¹. За твердженням К. Макконнелл і С. Брю, конкуренція – це наявність на ринку великої кількості незалежних покупців та продавців, можливість для покупців та продавців вільно входити на ринок і виходити з нього. Й. Шумпетер вважав конкуренцію суперництвом старого з новим, з інноваціями. Нобелівський лауреат з економіки 1974 р., австрійський учений Фридрих А. фон Хайєк взазначав, що конкуренція – це процес, за допомогою якого люди отримують і передають знання. На нові особливості характеру сучасної конкуренції вказує визначення, яке подає Б. Шпотов, – «... це вже не «продукт проти продукту», «ефективність проти неефективності», «худа» фірма проти «товстої» тощо, а «нелінійна» інновація проти «лінійної». Н. Педченко наголошує на тому, що в розвинутому товарному виробництві конкуренція є об'єктивним економічним явищем, яке примушує господарюючі суб'єкти прагнути до збільшення прибутку за рахунок розширення масштабів діяльності, удосконалення форм організації виробничого процесу і зростання продуктивності праці. Б. Шлюсарчик трактує конкуренцію в економічному значенні як боротьбу підприємців за економічні вигоди від продажу товарів і послуг, а також за ринки постачання і збуту та робочу силу. Відмінний від усіх погляд на конкуренцію має професор Нью-Йоркського університету Ізраел М. Кірцнер, який доводить, що рушієм «конкурентно-підприємницького» ринкового процесу є прагнення підприємців отримати прибуток (на противагу його максимізації), який виникає внаслідок неадекватності володіння ними ринковою інформацією. Адекватне ж володіння підприємцями всією наявною інформацією є проявом ринкової рівноваги, в якій відсутня і конкуренція, і підприємництво.

¹¹¹ Гончарук Т. І. Конкуренція: сучасна економічна характеристика та особливості / Т. І. Гончарук / Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 2 (32). – С. 130-145 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/Article/Honcharuk_3.pdf.

Учені-юристи також по-різному трактують поняття «конкуренція». Зокрема С. Серьогін¹¹² під конкуренцією розуміє змагальність господарюючих суб'єктів, коли їх самостійні дії ефективно обмежують можливість кожного односторонньо впливати на загальні умови обігу товару на відповідному товарному ринку. На думку В. Щербини¹¹³, під конкуренцію розуміється змагальність суб'єктів господарювання, коли їхні самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач. Р. Шишка¹¹⁴ вважає, що конкуренція – це змагальність між товаровиробниками за кращі й економічно більш вигідні умови виробництва і реалізації продукції і, водночас, вона є об'єктом правового регулювання і спеціального інституту законодавства.

Крім того, дослідники вирізняють *предметний* (суперництво між виробниками аналогічних товарів, які відрізняються за певними параметрами) та *функціональний* (боротьба між виробниками товарів, які задовольняють потреби різними способами) типи конкуренції. За методами та способами конкурентної боротьби розрізняють *цінову* (зниження ціни за рахунок скорочення витрат виробництва, завдяки використанню досягнень НТП, кращої організації праці, підвищенню продуктивності) і *нецінову* конкуренцію (підвищення якості продукції, надійності, застосування сучасних методів дизайну, реклами, вдосконалення післяпродажного обслуговування тощо).

На теренах колишнього СРСР правові та організаційні засади економічної та недобросовісної конкуренції, запобігання і обмеження монополістичної діяльності господарюючих суб'єктів визначались Законом СРСР від 10.07.1991 р. № 2326-1 «Про обмеження монополістичної діяльності в СРСР» та постановою Ради Міністрів СРСР від 16.08.1990 р.

¹¹² Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 528с. – С. 499.

¹¹³ Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 6-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 640 с. – С. 60.

¹¹⁴ Предпринимательское право Украины: Учебник / Под общей ред. Р. Б. Шишки. – Харьков: Эспада, 2001. – 624 с. – С. 551.

№ 835 «Про заходи щодо демонополізації народного господарства». Деякі положення цих нормативно-правових актів було взято за основу формування антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Відтак першим спеціальним нормативно-правовим актом незалежної України, який регламентував сферу конкурентних відносин, був Закон України від 18.02.1992 р. № 2132-ХП «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», який діяв до січня 2001 року. Закон визначав правові основи обмеження та попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності, здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства. Тобто одним нормативним актом були врегульовані дві різні, хоча і взаємопов'язані групи суспільних відносин – демонополізація і недобросовісна конкуренція.

Ч. 2 ст. 42 Конституції України гарантує захист державою конкуренції у підприємницькій діяльності; забороняє зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію; встановлює, що види і межі монополії можуть визначатися лише законом.

У Господарському кодексі України питанням захисту економічної конкуренції відводиться Глава 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції», в якій визначені загальні правила антимонопольно-конкурентного законодавства. Згідно з ч. 1 ст. 25 ГК України держава підтримує конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання одержують можливість вибору необхідного товару і водночас окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку.

Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності та спрямований на забезпечен-

ня ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин. Цим законом передбачений перелік дій суб'єктів господарювання, які вважаються антиконкурентними узгодженими діями, вчинення яких заборонено; поняття монопольного становища на ринку; антиконкурентні дії органів влади та місцевого самоврядування; порядок здійснення контролю за концентрацією суб'єктів господарювання та надання дозволу на таку концентрацію; порядок розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції; порядок виконання та оскарження рішень органів АМКУ.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», *конкуренція* – це змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку. Таке ж визначення продубльоване у згаданій ст. 25 ГК України.

На виконання положень Закону України «Про захист економічної конкуренції», КМУ постановою від 28.02.2002 р. № 219 затвердив порядок надання дозволу на узгоджені дії та концентрацію суб'єктів господарювання.

Водночас Антимонопольний комітет України прийняв низку нормативних актів, якими визначив типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів АМК для суб'єктів господарювання, а також методичку визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Зокрема до них належать: розпорядження АМКУ від 19.02.2002 р. № 33-р «Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію)»; від 11.02.2003 р. № 40-р «Про затвердження Вимог до порядку подання та оформлення заяви та документів, що

до неї додаються, на надання Кабінетом Міністрів України дозволу суб'єктам господарювання на узгоджені дії, концентрацію, на які Антимонопольний комітет України не надав дозволу»; від 11.02.2003 р. № 41-р «Про затвердження Положення про Комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання»; від 29.08.2003 р. № 283-р «Про затвердження Порядку здійснення контролю за виконанням рішення Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання» тощо. Крім того, з метою забезпечення здійснення державного контролю за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції, захисту інтересів суб'єктів господарювання та споживачів від порушень при здійсненні господарської діяльності, розпорядженням Антимонопольного комітету України від 25.12.2001 р. № 182-р було затверджено Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції.

Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР «Про захист від недобросовісної конкуренції» визначив правові засади захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції; поняття недобросовісної конкуренції та її основні види; відповідальність за вчинення дій, спрямованих на недобросовісну конкуренцію та процесуальні заходи захисту від недобросовісної конкуренції.

Законом України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р. № 3659-ХІІ започатковано діяльність Антимонопольного комітету України та його територіальних органів; визначено статус, завдання, структуру та основні принципи діяльності АМК; порядок здійснення відносин з органами державної влади, місцевого самоврядування, іншими контролюючими органами, засобами інформації та громадськими організаціями; процесуальні засади діяльності АМК. Основною метою діяльності АМК є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель. На розвиток положень цього Закону Антимонопольним комітетом України затверджено Положення про територіальні відділення АМК України, Положення про порядок

погодження з органами АМК України рішень органів державної влади, органів адміністративно-господарського управління та контролю, органів місцевого самоврядування щодо демонополізації економіки, розвитку конкуренції та антимонопольного регулювання, та Тимчасові правила розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України.

Не менш важливим є Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III «Про природні монополії», яким визначено правові, економічні та організаційні засади державного регулювання суб'єктів природних монополій в Україні; органи, які здійснюють державне регулювання природних монополій та їхні повноваження; сферу діяльності суб'єктів природних монополій; принципи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій; обов'язки суб'єктів природних монополій; порядок ухвалення рішень органами, які здійснюють державне регулювання природних монополій; відповідальність суб'єктів природних монополій, їх посадових осіб та органів, які регулюють їх діяльність.

Як слушно зауважує Ю. Журик¹¹⁵, сучасне антимонопольно-конкурентне законодавство України можна розглядати у двох аспектах: економічному та правовому. В економічному аспекті законодавство України про захист економічної конкуренції є елементом демонополізації державної господарської системи, виявом політики модернізації економіки та існування різноманітних форм власності. У правовому аспекті законодавство України про захист економічної конкуренції спрямоване не тільки на недопущення недобросовісної конкуренції та зловживань монополієм становим, а одночасно, через здійснення у певних правових формах регулюючого впливу на поведінку учасників ринкових відносин, введення правового механізму обмеження монополістичної діяльності суб'єктів господарювання та розвиток економічної конкуренції.

Довгоочікувані зміни до конкурентного законодавства відбулись 26.01.2016 р. внаслідок прийняття законодавчого

¹¹⁵ Журик Ю. Становлення, формування та сучасний стан законодавства України про захист економічної конкуренції / Ю. Журик // Юридична Україна (Серія «Економіка і право»). – 2011. – № 1. – С. 94.

акта № 935-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями». Зазначимо, що цей закон є одним з найбільш обговорюваних та очікуваних у сфері конкурентного права, оскільки його прийняття входить до зобов'язань України згідно зі ст. 256 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Окремо зауважимо на нові зобов'язання АМКУ щодо оприлюднення його рішень. Відповідно до ст. 256 Угоди про асоціацію, наприкінці 2015 р. були прийняті зміни до законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості діяльності АМКУ. Змінами до законів України «Про захист економічної конкуренції» та «Про захист від недобросовісної конкуренції» передбачено, що через два місяці АМКУ повинен буде опублікувати неконфіденційну інформацію про прийняті ним розпорядження про початок розгляду справ про узгоджені дії, концентрацію, рішення, ухвалені за результатами розгляду заяв, справ про узгоджені дії чи концентрацію, недобросовісної конкуренції протягом 10 робочих днів з дня прийняття відповідного рішення. Таке оприлюднення не тільки підвищить прозорість діяльності органів АМКУ, але і надасть суб'єктам господарювання правову визначеність, щоб уникнути ризиків порушення законодавства.

Крім наведених нормативних актів, певні норми з питань захисту економічної конкуренції включають й інші закони: від 15.12.1993 р. «Про охорону прав на промислові зразки», від 15.12.1993 р. № 3688-XII «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», від 23.12.1993 р. № 3792-XII «Про авторське право і суміжні права», від 16.04.1991 р. № 959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність», від 02.10.1992 р. № 2657-XII «Про інформацію», від 16.11.1992 р. № 2782-XII «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», від 25.06.1993 р. № 3322-XII «Про науково-технічну інформацію», від 21.12.1993 р. № 3759-XII «Про телебачення і радіомовлення», від 05.07.1994 р. № 2594-IV «Про захист інформації в автоматизованих системах», від 16.06.1999 р. № 752-XIV «Про охорону прав на зазначення походження товарів».

Водночас Україна приєдналась до певних міжнародних конвенцій та угод щодо захисту економічної конкуренції, зо-

крема: Паризької конвенції про охорону промислової власності (ратифікована 1992 р.), Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків (ратифікована 2000 р.), Ніццької угоди про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків (ратифікована 2000 р.), Договору про закони щодо товарних знаків (ратифікований 1995 р.), Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (участь з 1997 р.) тощо.

Також варто акцентувати на тому, що Всесвітній економічний форум щорічно розраховує Індекс глобальної конкурентоспроможності (англ. The Global Competitiveness Index, GCI), який є показником конкурентоспроможності 140 економік світу.

Звіт вимірює конкурентоспроможність у 12 сферах (якість інституцій, інфраструктура, макроекономічне середовище, здоров'я та початкова освіта, вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, розвиток фінансових ринків, технологічний розвиток, розмір внутрішнього ринку, рівень розвитку бізнесу та інновації), узагальнюючи їх у єдиний показник, що відображає загальну конкурентоспроможність економіки. Стратегія-2020 використовує позицію України в рейтингу 2013/2014 років як пункт відліку. Тоді Україна зайняла 84 місце (серед 148 країн) з результатом 4,05. В останньому звіті, за 2015/2016 роки, Україна посідає 79 місце (серед 140 країн) з результатом 4,03. Отже, немає поступу в значенні індексу, але є певне покращення у позиції в рейтингу, зумовлене меншою кількістю країн, що взяли участь у дослідженні в 2015/2016 порівняно з 2013/2014 роком¹¹⁶.

¹¹⁶ Купе Т., Махоніна Ю. Оцінюючи Україну: місце серед 40 найкращих країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності // Том Купе, Юлія Махоніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voxukraine.org/2016/02/16/evaluating-ukraine-top-40-of-the-global-competitiveness-index-ua/>.

7.2. Монополії та монопольне становище суб'єкта підприємництва

Монополія (від грецьких слів «*моно*» – один, «*полео*» – продаю) – це виключне право в певній галузі, держави, організації, фірми. В ідеалі монополія – це стан, коли один суб'єкт забезпечує всі пропозиції певного товару або послуги на ринку. У реальному житті таке трапляється вкрай рідко і зазвичай монопольним вважається домінування певного суб'єкта підприємництва, коли він може істотно впливати на ціну або обсяг товарів на ринку.

Вирізняють такі типи монополій:

Державні монополії створюються у галузях економіки з метою забезпечення публічних інтересів охорони правопорядку, безпеки суспільства, охорони життя і здоров'я громадян, в яких державі потрібно наявність підконтрольного і регульованого єдиного господарюючого суб'єкта. Це такі сфери господарювання, як обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, виробництво етилового спирту, військово-технічне співробітництво з іноземними державами та ін. Державні монополії створюються в імперативному порядку відповідно до законодавства України, яким визначаються або товарні межі монопольного ринку, або суб'єкт монополії (монополіст), форми контролю та регулювання його діяльності, а також компетенція органу контролю. Водночас створення державних монополій є двох видів: зі створенням конкретного держпідприємства, якому надано виключне право для здійснення певного виду господарської діяльності, і без такого створення. Наприклад, Постановою КМУ від 14.08.1996 р. № 944 було створено Державну компанію «Укрспецекспорт», яка є уповноваженим державою посередником у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності у сфері експорту та імпорту продукції та послуг військового і спеціального призначення.

Природні монополії, які на відміну від державних утворюються на тих ринках, на яких конкуренція з об'єктивних причин (технологічні особливості виробництва, характер попиту та пропозиції) неможлива (наприклад, транспортування нафти і газу трубопроводами, постачання теплової енергії, централізоване водопостачання). У цих сферах конкурен-

ція призводить до збільшення ціни на послуги для споживача. Відповідно до Закону України від 20.04.2000 р. № 1682-III «Про природні монополії», природна монополія – це стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), через що попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги). До сфер діяльності суб'єктів природних монополій належать: транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами; транспортування природного і нафтового газу трубопроводами; розподіл природного і нафтового газу трубопроводами; зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності із зберігання природного газу (ліцензійними умовами); транспортування інших речовин трубопровідним транспортом; передачі електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами розподілу електричної енергії (передачі електричної енергії місцевими (локальними) електромережами; користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загальногo користування; управління повітряним рухом; централізованого водопостачання та водовідведення; транспортування теплової енергії; спеціалізованих послуг у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України; захоронення побутових відходів.

Отже, природна монополія – це сфера економіки, що ефективно функціонує за умови, якщо весь ринок охоплений лише одним господарським суб'єктом. Суб'єкти природних монополій діють на ринках, що мають для держави та суспільства найперше соціальне значення. Вони є тією інфраструктурою,

яка забезпечує життєдіяльність держави. Зазначимо так звані природні монополії, які є у власності держави: ДП «НАЕК «Енергоатом», НЕК «Укренерго», ПАТ «Укрзалізниця», ПАТ «НАК «Нафтогаз», УДППЗ «Укрпошта», ДП «Укрспирт».

Тимчасові монополії на виключні права на об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема ті, що охороняються патентним правом (винаходи, корисні моделі, промислові зразки), на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу та виробленої продукції, на комерційну таємницю тощо. Надання державою захисту монополії на виключні права інтелектуальної власності стимулює наукову діяльність, ділову активність, надає володільцям таких прав певні переваги на деякий час, зокрема захищаючи їх права від незаконних посягань у формі недобросовісної конкуренції.

Суб'єктами тимчасових монополій можуть бути, по-перше, господарські суб'єкти, які володіють фактичним монопольним становищем на ринку, що існує у тій чи іншій галузі економіки через особливу ринкову кон'юнктуру – економічної обстановки тимчасового характеру, до появи нових господарюючих суб'єктів – конкурентів на цьому ринку, після появи яких монополія відповідного господарського суб'єкта на відповідному ринку зникає. По-друге, суб'єктами тимчасової монополії можуть бути господарські суб'єкти, що володіють відомостями, що становлять комерційну таємницю, або будь-якими винятковими правами, захищеними законом. Однак лише остання група тимчасових монополій отримує правовий захист держави від конкуренції¹¹⁷.

Законні (легальні) монополії – це виключне право суб'єкта господарювання здійснювати певну діяльність на засадах, визначених нормативно-правовими актами. Тобто існування такої монополії регламентовано законодавством, а монопольне право суб'єкта господарювання на здійснення певної діяльності, надання послуг, володіння майном дозволено та підтриму-

¹¹⁷ Бобонич Є. Ф. Правове регулювання монополій, захищених законом від конкуренції / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-номерiv/1-7-2014/item/258-pravove-rehulyuvannya-monopoliy-zakhyshchenykh-zakonom-vid-konkurenciyi-bobonych-ye-f>.

ється законодавством. Законну (легальну) монополію, своєю чергою, можна поділити на державну та приватну¹¹⁸.

Міжнародні промислові монополії – це економічно потужні та політично впливові монополістичні об'єднання, що володіють інтернаціоналізованим капіталом, панівні в національному та світовому капіталістичному виробництві та збуті певної продукції. Йдеться і про монополії окремих держав, що набули міжнародного характеру, і про угоди між монополіями різних держав чи об'єднань монополій різних держав. Прикладом такої монополії є Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), основна мета якої – контроль над світовими цінами на нафту.

Окремим видом монополій є моносонія – ситуація на ринку, за якої існує тільки один покупець або група покупців, що сумісно ухвалюють рішення. Прикладом моносонії є ситуація підприємства-міста, в якому є безліч домогосподарств, які пропонують робочу силу, але тільки одне підприємство – покупець робочої сили. Суб'єкт-моносоніст сама ставить ставку заробітної плати, а робочі або зобов'язані погодитися або шукати іншу роботу.

Законодавством передбачене поняття монополізації, тобто досягнення суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на ринку товару, підтримання або посилення цього становища (ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції»).

Законом визначено, що ринок має *товарні, територіальні (географічні) та часові межі*.

Товарні межі ринку визначаються шляхом формування групи взаємозамінних товарів (товарних груп), у межах якої споживач за звичайних умов може легко перейти від споживання одного товару до споживання іншого.

Часові межі ринку визначаються як проміжок часу (як правило – рік), протягом якого відповідна сукупність товарно-грошових відносин між продавцями (постачальниками, виробниками) і споживачами утворює ринок товару із сталою структурою.

¹¹⁸ Смолин Г. В. Господарське право України. Особлива частина: навчальний посібник / – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 15.

Територіальні (географічні) межі ринку певного товару (товарної групи) визначаються шляхом установлення мінімальної території, за межами якої з погляду споживача придбання товарів (товарної групи), що належать до групи взаємозамінних товарів товарної групи), є неможливим або недоцільним.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції», *монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 %, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції.*

Монопольним (домінуючим) також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам. Монопольним (домінуючим) вважається також становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються такі умови: сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50%; сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 70% – і водночас вони не доведуть, що щодо певного виду товару між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція.

Ознаки очевидного домінування певного суб'єкта підприємництва характерні таким галузям сучасної вітчизняної економіки: фіксований і мобільний зв'язок; хімічна промисловість; металургія; внутрішні авіап перевезення; регіональні енергоринки; виробництво курятини і регіональне посередництво на агроринку.

Сьогодні основним нормативним документом, яким керуються органи АМКУ, судові органи під час визначення ознак монопольного (домінуючого) становища, є Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку (далі – Методика), затверджена розпорядженням АМКУ від 05.03.2002 р. № 49-р.

Відповідно до п. 10.3 Методики вважається, що суб'єкт (суб'єкти) господарювання не зазнає (не зазнають) значної

конкуренції, зокрема, коли: а) у нього (у них) на ринку немає жодного конкурента; б) частки на ринку, які належать конкурентам, порівняно невеликого розміру; можливості доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів (товарних груп) суттєво обмежені; в) бар'єри доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявні пільги чи інші обставини суттєво обмежують вступ на ринок нових суб'єктів господарювання.

Тобто суб'єкт (суб'єкти) господарювання не знає (не знають) значної конкуренції, якщо завдяки своїй ринковій владі має (мають) здатність не допускати, усувати чи обмежувати конкуренцію, зокрема обмежувати конкурентоспроможність інших суб'єктів господарювання, чи притіснити інтереси інших суб'єктів господарювання чи споживачів. Водночас до ознак ринкової влади Методикою належать: здатність суб'єкта (суб'єктів) господарювання, який (які) не є єдиним (єдиними) виробником(ами) (постачальником(ами)) відповідного товару (товарної групи), диктувати свої умови під час продажу товару (товарної групи), укладенні договору про поставки, нав'язувати споживачу не вигідні умови; здатність суб'єкта (суб'єктів) господарювання шляхом монополізації ринку постачання виробничих ресурсів обмежувати конкуренцію, витіснити з ринку інших підприємців, які виробляють відповідні товари (товарні групи) із застосуванням цих виробничих ресурсів, або створювати бар'єри вступу на ринок; здатність суб'єкта (суб'єктів) господарювання скорочувати або обмежувати випуск товарів (товарних груп) і постачання їх на ринок збуту з метою отримання односторонньої користі при купівлі або продажу товарів (товарних груп), при укладанні договорів і угод про постачання товарів (товарних груп), а інші суб'єкти господарювання, які є його конкурентами, не здатні компенсувати утворений дефіцит товарів (товарних груп); здатність суб'єкта (суб'єктів) господарювання підвищувати ціни на товари (товарні групи) і підтримувати їх на рівні, що перевищує рівень, обумовлений конкуренцією на ринку; високий рівень концентрації ринку; високі бар'єри вступу на ринок потенційних конкурентів; тривалий період закритості ринку для вступу нових суб'єктів господарювання; суттєва

кількісна перевага частки суб'єкта (суб'єктів) господарювання над частками інших конкурентів за умови стабільності структури ринку протягом тривалого періоду; значні частки суб'єкта (суб'єктів) господарювання на вертикально суміжних ринках (ресурсів, транспортних послуг, торговельних послуг, рекламних послуг тощо) та територіально суміжних ринках; наявність у об'єкта аналізу особливих прав, повноважень, пільг, зокрема наданих органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю чи інших суб'єктів господарювання, які займають монопольне (домінуюче) становище.

Пунктом 2.1 Методики передбачено, що визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання може охоплювати такі дії:

- встановлення об'єктів аналізу щодо визначення монопольного (домінуючого) становища, а саме суб'єкта господарювання (групи суб'єктів господарювання), конкретного товару (продукції, роботи, послуги), який випускається, постачається, продається, придбавається (споживається, використовується) цим (цими) суб'єктом (суб'єктами) господарювання;
- складання переліку товарів (робіт, послуг), щодо яких має визначитися монопольне (домінуюче) становище суб'єкта господарювання і які мають ознаки одного товару, товарної групи;
- складання переліку основних продавців (постачальників, виробників), покупців (споживачів) товарів (товарних груп);
- визначення товарних меж ринку;
- визначення територіальних (географічних) меж ринку;
- встановлення проміжку часу, щодо якого має визначитися становище суб'єктів господарювання на ринку – визначення часових меж ринку;
- визначення обсягів товару, який обертається на ринку;
- розрахунок часток суб'єктів господарювання на ринку;
- складання переліку продавців (постачальників, виробників), покупців (споживачів) товару (товарної групи) – потенційних конкурентів, покупців, які можуть продавати (постачати, виробляти), придбавати (споживати, використовувати)

вати) той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку;

- визначення бар'єрів вступу на ринок та виходу з ринку для суб'єктів господарювання, які продають (постачають, виробляють), придбавають (споживають, використовують) або можуть продавати (постачати, виробляти), придбавати (споживати, використовувати) той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку;

- встановлення монопольного (домінуючого) становища суб'єкта (суб'єктів) господарювання на ринку.

Отже, установлення монопольного (домінуючого) становища суб'єкта (суб'єктів) господарювання включає застосування і структурних, і поведінкових показників, що характеризують стан конкуренції на ринку. Водночас застосування структурних показників зумовлюється встановленням об'єктів аналізу, визначенням товарних, територіальних (географічних), часових меж ринку тощо на підставі інформації, що може бути використана для визначення монопольного (домінуючого) становища.

7.3. Поняття та види недобросовісної конкуренції

Загальне поняття недобросовісної конкуренції міститься в Паризькій конвенції про охорону промислової власності від 20.03.1883 р., (в Україні Конвенція набрала чинності 25.12.1991 р.). Відповідно до п. 2 ст. 10bis вказаної Конвенції, «актом (дією) недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах».

Зокрема підлягають забороні:

- всі дії, здатні яким би то не було способом викликати змішування відносно підприємства, продуктів чи промислової або торговельної діяльності конкурента;

- неправильні ствердження за існування комерційної діяльності, що здатні дискредитувати підприємство, продукти чи промислову або торговельну діяльність конкурента;

- вказівки чи ствердження, використання яких під час здійснення комерційної діяльності може ввести громадськість

в оману щодо характеру, способу виготовлення, властивостей, придатності до застосування чи кількості товарів.

Вказаний перелік не є вичерпним.

Водночас Конвенція не регулює питання захисту від недобросовісної конкуренції в інших формах, таких як, наприклад, монополізація ринку, захист від демпінгу, захист від державної фінансової допомоги у вигляді субсидій тощо.

Відповідно до ст. 10-ter Паризької конвенції, держави-учасниці зобов'язані забезпечити адміністративний і судовий захист прав суб'єктів господарювання і громадян від проявів недобросовісної конкуренції. Тобто, якщо підприємець не може отримати належного захисту в межах національної системи захисту від недобросовісної конкуренції, він має право звернутися за захистом своїх прав до міжнародно-правових інституцій, і з позовом про визнання факту правопорушення, і з позовом до державних органів, які не забезпечили ефективний захист його прав.

Згідно з ч. 1 ст. 32 Господарського кодексу України і ст. 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності.

У чинному законодавстві немає визначення такого поняття як «торгові та інші чесні звичаї у підприємницькій діяльності», однак вони використовуються як в судовій практиці, так і у відповідних рішеннях антимонопольних органів¹¹⁹. В юридичній літературі під поняттям «торгові та інші чесні звичаї» здебільшого розуміється різновид звичаїв ділового обороту, визначених ст. 7 ЦК України. Крім того, висловлюється думка, що при застосуванні терміна «чесні звичаї» щодо конкуренції йдеться про моральні, соціальні, економічні та інші традиції конкретного суспільства. Отже, в узагальненому вигляді, чесні звичаї ділової практики – це певні загальноприй-

¹¹⁹ Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням конкурентного законодавства: Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 22.10.2008 р. № 01-8/634 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/v_634600-08.

няті правила поведінки суб'єктів підприємницької діяльності, що склались історично та відображають морально-етичні уподобання в процесі їх економічних взаємовідносин.

Основою недобросовісної конкуренції є нечесне, неправомірне ведення підприємницької діяльності. У той час, коли добросовісні учасники ринку витрачають свій час та значні кошти на здобуття ділової репутації, розробку та втілення нових технологій, схилення споживачів до використання товарів з їх торговою маркою, тобто ведуть чесну конкурентну боротьбу, їх несумлінні конкуренти всілякими шляхами намагаються неправомірно використати чужу ділову репутацію, створити перешкоди своїм конкурентам під час здійснення ними господарської діяльності і так досягти неправомірних переваг у бізнесі.

Нормами законодавства України чітко визначено види і форми недобросовісної конкуренції та відповідальність за її вчинення.

Серед можливих форм виявів недобросовісної конкуренції ГК України (ст. 33–36) та Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (ст. 4–19) відносять такі:

- *неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання*: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; порівняльна реклама;

- *створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції*: дискредитація суб'єкта господарювання; схилення до бойкоту господарюючого суб'єкта; схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника); підкуп працівника, посадової особи постачальника; підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника); досягнення неправомірних переваг у конкуренції; поширення інформації, що вводить в оману;

- *неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці*: неправомірне збирання комерційної таємниці; розголошення комерційної таємниці; схилення до розголошення комерційної таємниці; неправомірне використання комерційної таємниці.

До характерних ознак недобросовісної конкуренції можна віднести: активну поведінку особи, спрямовану на вчинення неправомірних дій (бездіяльність не може бути визнана недобросовісною конкуренцією); суб'єктом виступає лише суб'єкт підприємницької діяльності; порушують норми законодавства України і звичаї ділового обороту, правила професійної етики у конкуренції; спрямовані на отримання неправомірних переваг у підприємницькій діяльності; спричиняють збитки іншим господарюючим суб'єктам чи їх діловій репутації; можуть порушувати інтереси споживачів (наприклад, використання недобросовісної реклами).

У 2015 році органами Антимонопольного комітету України було припинено 432 порушення Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції». З них 117 порушень у вигляді недобросовісної конкуренції, щодо яких Комітетом ухвалено рішення про накладення штрафних санкцій, та 315 дій, що містили ознаки таких порушень, які було припинено відповідно до наданих органами Комітету рекомендацій суб'єктам господарювання. Частка випадків недобросовісної конкуренції, припинених шляхом надання рекомендацій, до загальної кількості порушень цього виду у 2015 році становила 72,91% проти 82,46% у 2014 році. Застосування механізму надання рекомендацій забезпечує зменшення адміністративного тиску на бізнес, усунення причин цих порушень та умов, що їм сприяють, та можливість суб'єктам господарювання у найкоротші строки припинити дії, які містять ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції. За порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції органами Комітету протягом звітного року накладені штрафи у загальній сумі понад 17,2 млн грн.

Найбільш поширеним видом недобросовісних дій, які вчинялися з метою досягнення неправомірних переваг у конкуренції, було поширення інформації, що вводить в оману. Цей вид порушення становив у 2015 році 89,1% загальної кількості порушень у вигляді недобросовісної конкуренції суб'єктів господарювання.

Водночас з метою недопущення виявів недобросовісної конкуренції суб'єкти підприємництва, відповідно до ст. 38 ГК

України та ст. 33 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», можуть розробляти правила професійної етики у конкуренції для відповідних сфер підприємницької діяльності, а також для певних галузей економіки. Правила погоджуються з АМКУ і можуть використовуватися при укладанні договорів, розробці установчих та інших документів суб'єктів господарювання. Для таких правил не існує точних вимог, тобто вони складаються у довільній формі. У них можуть передбачатися права і обов'язки сторін; відносини з органами державної влади; перелік конкретних неправомірних дій, які суб'єкти підприємницької діяльності (підписанти правил) зобов'язуються не вчиняти. До прикладу, Торгово-промисловою палатою України розроблено проекти «Правил професійної етики у сфері взаємовідносин між торговельними мережами, що здійснюють свою діяльність з роздрібною торгівлю у неспеціалізованих магазинах переважно продовольчими товарами, та постачальниками», «Правил професійної етики у конкуренції на ринку зовнішньої реклами», «Правил професійної етики щодо використання об'єктів енергетичної інфраструктури для розміщення телекомунікаційних мереж» тощо. Втім, незважаючи на те, що норма щодо правил професійної етики в конкуренції чинна третій десяток років, суб'єкти підприємництва не особливо активні скористатись правом на розробку та дотримання таких правил. Зокрема перелічені правила професійної етики не є затвердженими, тобто досі перебувають на стадії проекту.

Водночас показовим є погодження Антимонопольним комітетом у грудні 2013 р. «Правил професійної етики у конкуренції на ринку кондитерських, харчоконцентратних виробів та кави України», до підписання яких долучилися зокрема керівники ТОВ «Укркава», ПрАТ «Дніпропетровський комбінат харчових концентратів», ПАТ «Єнні Фудз», ПАТ «Харківська бісквітна фабрика», ТОВ «Херсонська кондитерська фабрика», ПАТ «Продовольча компанія «Ясен», ПрАТ «АВК», ПрАТ «Одесакондитер», КК «Рошен», ПАТ «Крафт Фудз Україна», ТДВ «ЖЛ», ТОВ «Світ ласощів». У Прикінцевих положеннях Правил зазначається, що сторони вважають виконання вимог законодавства та цих правил справою своєї професійної

честі; вказується, що приєднання до Правил є добровільним і здійснюється в індивідуальному порядку підприємствами-виробниками кондитерських, харчоконцентратних виробів та кави.

7.4. Порушення законодавства у сфері економічної конкуренції

Аналіз законодавства про захист економічної конкуренції дає змогу виокремити такі основні види його порушень: зловживання монопольним становищем (ст. 13); антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (ст. 6 і ст. 15 Закону України «Про захист економічної конкуренції»); обмежувальну діяльність (ст. 18, ст. 21); дискримінація конкурентів суб'єктами господарювання (ст. 20).

Зловживання монопольним становищем. У ч. 1 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» закріплено, що *зловживання монопольним (домінуючим) становищем* на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Зловживання монопольним становищем суб'єкта господарювання на ринку може призвести до таких негативних наслідків:

- суттєво обмежує конкуренцію;
- порушує права та законні інтереси інших суб'єктів підприємництва та споживачів;
- обмежує виробництво товарів інших виробників, створюючи дефіцит товару¹²⁰.

Згідно з річним звітом Антимонопольного комітету України за 2015 р., порушення у вигляді дій чи бездіяльності суб'єкта

¹²⁰ Журик Ю. В. Антимонопольно-конкурентне право України: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 15.

господарювання, що призвели або могли призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку, становили у 2015 році 1384, що складає близько 63% загальної кількості зловживань монополюним (домінуючим) становищем (п. 1 ст. 13).

Перелік видів зловживань монополюним (домінуючим) становищем на ринку наведений у ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Зокрема до них належать:

1. Встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку.

2. Застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин.

Зловживання цінового характеру є одним із найпоширеніших видів зловживання домінуючим становищем. Насамперед йдеться про встановлення суб'єктами господарювання монополюних цін (монополюно високих, монополюно низьких, дискримінаційних). У 2015 р. органами АМКУ було припинено 731 зловживання монополюним (домінуючим) становищем цінового характеру, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку. Вони становили близько 33% від загальної кількості порушень у вигляді зловживань монополюним (домінуючим) становищем суб'єктів господарювання (встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку) у 2015 році становили 33% (п. 1 ч. 2 ст. 13). Упродовж 2015 року припинено 22 порушення зі зловживання монополюним (домінуючим) становищем у частині часткової або повної відмови від реалізації товару за відсутності альтернативних джерел придбання (1% загальної кількості зловживань монополюним (домінуючим) становищем) (п. 5 ч. 2 ст. 13, п. 7 ч. 2 ст. 13).

3. Обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору.

Приміром, включення в договір купівлі-продажу таких додаткових умов, як надання на платній основі послуг щодо гарантійного обслуговування придбаних речей, яке уже було закладено у вартість товару виробником. Або згода підписати договір лише за умови внесення до нього умов, що стосуються товарів, в яких контрагент не зацікавлений (продаж комп'ютерної техніки тільки разом із програмним забезпеченням).

АМКУ у 2015 році було ухвалено рішення у справі про зловживання монополієм (домінуючим) становищем з боку ДП «Одеська залізниця», яке полягало в безпідставному нав'язуванні платних послуг користування і зберігання вагонів у складі поїздів, які перевозили належні вантажовласнику вантажі, та стягненні коштів за ці послуги внаслідок необґрунтованої затримки у жовтні 2010 року вагонів у складі зазначених поїздів.

4. Обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям.

Обмеження виробництва означає, що суб'єкт підприємницької діяльності, застосовуючи свої переваги штучно створює складнішим або дорожчим виробництво, транспортування або поширення певної продукції.

5. Часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання.

Упродовж 2015 року припинено 22 порушення зі зловживання монополієм (домінуючим) становищем у частині часткової або повної відмови від реалізації товару за відсутності альтернативних джерел придбання (1% загальної кількості зловживань монополієм (домінуючим) становищем) (п. 5 ч. 2 ст. 13, п. 7 ч. 2 ст. 13). Водночас не всяку відмову можна розглядати як зловживання монополієм (домінуючим) становищем. Протиправною поведінкою буде саме необґрунтована відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання¹²¹.

¹²¹ Грудницький В. М. Характеристика видів зловживань монополієм (домінуючим) становищем / В. М. Грудницький // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 100–105.

6. Суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин.

Матеріалами справи органами АМКУ доведено, що ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль» і ТОВ «Аерохендлінг» вчинили порушення, передбачене пунктом першим статті 50, пунктом 8 частини другої статті 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які стосуються суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку частин приміщень для цілей організації комплексного обслуговування пасажирів (зокрема розміщення автоматів з продажу снекової продукції, гарячих напоїв) без об'єктивно виправданих на те причин шляхом укладення угоди від 16.04.2015 р. № 495 за результатом проведення конкурсу на право оренди нерухомого майна, в якій у пункті 6.5 передбачено право здавати майно в суборенду.

7. Створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Миколаївське обласне територіальне відділення АМКУ оштрафувало ПАТ «Миколаївгаз» на 68 тис. грн. за зловживання монопольним становищем.

Як встановило територіальне відділення АМКУ, Товариство створювало перешкоди у господарській діяльності для суб'єктів господарювання, які діють на ринку перевірки димових і вентиляційних каналів у газифікованих приміщеннях, шляхом висування умов щодо створення ними вимірювальних лабораторій, внаслідок чого можуть ущемлюватися інтереси тих суб'єктів господарювання, які не створювали та не атестували вимірювальних лабораторій, оскільки у законодавстві відсутні вимоги про обов'язковість цієї умови.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що відповідно до законодавства України, сама собою наявність у суб'єкта господарювання монопольного становища не є протиправною. Такими є дії чи бездіяльність суб'єктів, які зловживають своїм становищем, чим обмежують конкурентоспроможність інших учасників ринку, ущемляють їхні інтереси чи інтереси споживачів.

Антиконкурентні узгоджені дії.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» *антиконкурентними узгодженими діями* є узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції.

Антиконкурентними узгодженими діями, зокрема, визнаються узгоджені дії, які стосуються:

1) встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів;

2) обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними;

3) розподілу ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками;

4) спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;

5) усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців;

6) застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у не вигідне становище в конкуренції;

7) укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод;

8) суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин.

Антиконкурентними узгодженими діями вважається також вчинення суб'єктами господарювання схожих дій (бездіяльності) на ринку товару, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції у разі, якщо аналіз ситуації на ринку товару спростовує наявність об'єктивних причин для вчинення таких дій (бездіяльності).

Крім того, дія норм законодавства про захист економічної конкуренції поширюється не лише на суб'єктів господарю-

вання, але й на органи влади, місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління і контролю. За таких правопорушень порушується свобода підприємницької діяльності, вільний вибір виду підприємницької діяльності, як закріплені принципи (Ст. 6, 44 ГК України).

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, зокрема, визнаються:

- заборона або перешкоджання створенню нових підприємств чи здійсненню підприємництва в інших організаційних формах у будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів;

- пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення узгоджених дій концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;

- пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;

- будь-яка дія, спрямована на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців;

- встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в іншому або надання дозволу на

реалізацію товарів з одного регіону в іншому в певному обсязі чи за виконання певних умов;

– надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;

– дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

– дія, якою встановлюються не передбачені законами України заборони та обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком.

Органами Антимонопольного комітету України за 2015 рік було припинено 917 порушень у вигляді антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю. Із загальної кількості зазначених порушень щодо 623 органами Комітету ухвалено рішення за результатами розгляду справ та припинено 294 дії, що мали ознаки таких порушень, унаслідок надання рекомендацій. Серед виявлених органами Комітету антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю найбільшу частку становили порушення у вигляді дій чи бездіяльності, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції, – 367 випадків (40%) від загальної кількості порушень у вигляді антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю.

Норми статей, що регламентують *обмежувальну та дискримінаційну діяльність* суб'єктів господарювання та об'єднань (ст. 18-21) мають відсиловний характер, тобто диспозиції протиправних дій містяться в інших статтях Закону.

Водночас економічну конкуренцію також обмежує концентрація суб'єктів господарювання. Згідно зі ст. 22 Закону

України «Про захист економічної конкуренції» з метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монопольним (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції органи АМК здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання.

Багато років поспіль бізнес-співтовариство критикувало істотно низькі вартісні пороги, у разі досягнення яких учасники угод по злиттю та поглинанню були змушені звертатися до АМКУ за дозволом на концентрацію. Насправді в більшості випадків угоди, які надавалися до АМКУ, не передбачали створення будь-яких монопольних утворень та не становили ніякої загрози конкуренції на національних або регіональних товарних ринках. Справа стосувалася тільки відповідності учасників угод архаїчним критеріям, встановленим ще на початку цього століття, які не відповідали сучасному рівню розвитку економіки нашої країни.

Нарешті новим Законом від 26.01.2016 р. № 935-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» внесено майже революційні зміни, якими передбачено не тільки збільшення в разі наявних вартісних порогів, але і зміну базисних принципів їх визначення, тобто підстав, за яких виникає необхідність звертатися до АМКУ. Тепер концентрації підлягатимуть узгодженню АМКУ у таких двох випадках: а) коли сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів усіх учасників перевищує еквівалент 30 млн євро в попередньому році та, як мінімум, у двох учасників концентрації в Україні, перевищувала еквівалент 4 млн євро у кожного; та б) коли сукупна вартість активів або обсяг реалізації товарів в Україні об'єкта концентрації або хоча б одного із засновників створюваного суб'єкта господарювання за попередній фінансовий рік перевищує еквівалент 8 млн євро і водночас обсяг реалізації товарів, хоча б одного іншого учасника концентрації за попередній рік, перевищує еквівалент 150 млн євро.

Тобто, враховуючи перший критерій визначення порогів, вже не буде потрібно отримувати дозвіл на концентрацію під час здійснення тих угод, в яких тільки хтось один (набувач

контролю або продавець разом з об'єктом придбання) є більш-менш значним гравцем на товарному ринку України. Зрозуміло, що другий критерій визначення порогів передбачає здебільшого необхідність отримання дозволу саме для випадків, коли великий суб'єкт господарювання – нерезидент набуває контроль над суб'єктом, який має більш-менш значну ринкову владу на відповідному ринку України.

Якщо згідно з попередніми вимогами отримувати дозвіл необхідно було навіть тоді, коли контроль купувався нерезидентом, який міг і не бути присутнім на ринку України, тільки тому, що інший учасник угоди мав порівняно незначну присутність на українському ринку (навіть якщо він продавав актив, жодним чином не задіяний на ринку України), то тепер ця нелогічна вимога вже не буде застосовуватися. Отже, скасовується необхідність отримувати дозвіл у випадках здійснення угод щодо злиття та поглинання між компаніями-нерезидентами, коли тільки один учасник такої угоди був присутній на ринку України.

Була скасована також вимога щодо отримання дозволу у випадках, коли частка на певному ринку товару будь-якого учасника концентрації або сукупна частка учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує 35% та концентрація відбувається на цьому чи суміжному з ним ринку товару, оскільки ця вимога за 10 років існування не довело свою практичну важливість для захисту конкуренції.

Крім того, нарешті до певної кількості концентрацій може бути застосована спрощена (скорочена до 25 днів) процедура розгляду заяв, а також можливість проведення консультацій з АМКУ (зокрема і щодо виправлення помилок та недоліків в матеріалах, представлених в Комітет у рамках заяви).

Зазначимо, що із Закону виключена можливість відкриття справ про концентрацію або узгоджені дії за наявності такої підстави, як «необхідність проведення складного поглибленого дослідження чи експертизи», що викликало багато невдоволення з боку бізнесу, оскільки часто призводило до необ'єктивного та упередженого, на думку заявників, затягування Комітетом терміну розгляду заяв. Водночас цей термін розгляду справи міг тривати до безкінечності.

Також, поки буде діяти правило про те, що під час обчислення порогових показників для учасників угод, за якими продавець відчуває всі свої акції (частки, паї) в об'єкт продажу, враховуються вартісні показники такого продавця разом з порогоми об'єкта. Тобто законодавець не пішов за прикладом правил ЄС, де не беруться до уваги показники продавця, що відчуває стовідсотковий контроль над суб'єктом господарювання. Пороги продавця і надалі будуть додаватися до порогів об'єкта придбання, що нелогічно, оскільки продавець внаслідок відчуження повного контролю не концентрується з набувачем.

7.5. Повноваження державних органів, що забезпечують захист та розвиток конкуренції в підприємницькій діяльності

Як влучно зазначає О. В. Безух¹²², умовою існування та розвитку конкурентних відносин є втручання держави у регулювання конкурентних відносин з метою їхньої правової регламентації та забезпечення дійсного існування у формі регулювання умов добросовісної господарської діяльності, антимонопольного регулювання й захисту від недобросовісної конкуренції.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про захист економічної конкуренції» суб'єкти господарювання, органи влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю зобов'язані сприяти розвитку конкуренції та не вчиняти будь-яких неправомірних дій, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію.

Президент України, Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України є центральними владними органами, що визначають напрями державної конкурентної політики загалом, та захист інтересів суб'єктів підприємництва від недобросовісної конкуренції зокрема.

¹²² Безух О. В. Проблеми правового регулювання економічної конкуренції в Україні / О. В. Безух. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2008. – С. 70.

Основною функцією *законодавчої ланки* є створення відповідних правових умов щодо діяльності та захисту інтересів суб'єктів підприємницької діяльності від недобросовісної конкуренції. Питання антимонопольної політики та розвитку економічної конкуренції належить до відання Комітету з питань економічної політики Верховної Ради України восьмого скликання (Постанова ВР України від 04.12.2014 р. № 22-VIII «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання»).

До повноважень *Кабінету Міністрів України* як центрального органу виконавчої влади віднесено сприяння розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, здійснення заходів щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури (п. 5 ч. 1 ст. 20 Закону України від 27.02.2014 р. № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України»).

Служба безпеки України бере участь у розробці та здійсненні заходів із захисту державних таємниць України; в передбаченому законодавством порядку сприяє підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України (ч. 7 ст. 24 Закону України від 25.03.1992 р. № 2229-XII «Про Службу безпеки України»).

Міністерство юстиції України бере участь у розробці законодавчих актів з питань захисту економічної конкуренції, координує законотворчу діяльність у цій сфері з іншими сферами законодавства та відповідає за його адаптацію до законодавства Європейського Союзу.

Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів здійснює у межах своєї компетенції контроль за додержанням законодавства про рекламу (ч. 2 ст. 4 Указу Президента від 13.04.2011 р. № 465/2011 «Про Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів»).

Важливу роль у структурі органів регулювання та захисту добросовісної конкуренції виконують організації, що утворюють інфраструктуру діяльності в цій сфері. Зокрема при Українському національному комітеті міжнародної торгової палати (Комісія ICC Ukraine) створено Комісію з питань ітелек-

туальної власності і недобросовісної конкуренції та Комісію з питань конкуренції.

Остання є платформою для вироблення узгодженої позиції бізнесу та органів державної влади з питань законодавства і політики захисту економічної конкуренції, формування пропозицій щодо удосконалення правового регулювання у цій сфері та підвищення рівня культури конкуренції в Україні. Метою роботи Комісії з питань конкуренції є: забезпечення діалогу між бізнесом та органами влади, зокрема Антимонопольним комітетом України, в питаннях формування та реалізації державної політики щодо захисту, підтримки і розвитку конкуренції, зокрема і у сфері державних закупівель; сприяння вдосконаленню українського конкурентного законодавства та практики його застосування, підвищенню його прозорості та передбачуваності, врахування інтересів бізнесу та суспільства під час впровадження актів правового регулювання; сприяння утвердженню в суспільстві принципу чесних звичаїв у підприємстві, підвищенню підприємницької культури та формуванню цивілізованих правил підприємницької поведінки, пропаганда цінностей добросовісної конкуренції; розвиток міжнародного співробітництва у сфері захисту конкуренції та впровадження кращого досвіду у правовому регулюванні та правозастосуванні в Україні.

Напрями діяльності Комісії з питань конкуренції: узагальнення та аналіз практики застосування конкурентного законодавства, його ефективності, практики розгляду окремих справ Антимонопольним комітетом України; підготовка аналітично-експертних висновків, рекомендацій, участь у науково-дослідницьких проектах, здійснення методологічних розробок тощо з питань захисту конкуренції, включаючи для Антимонопольного комітету України та інших державних органів; визначення пріоритетних напрямів регуляторної діяльності в сфері захисту конкуренції; розроблення проектів нормативно-правових актів у сфері захисту конкуренції; розроблення, включаючи за участю Антимонопольного комітету України, заходів, спрямованих на формування практики застосування ефективних, прозорих механізмів вирішення спірних ситуацій, що виникають у сфері конкуренції; розроблення

та пропонування для прийняття прикладних методик, зокрема і для розрахунків економічних параметрів, що використовуються під час застосування конкурентного законодавства; забезпечення суспільного діалогу в сфері захисту конкуренції; проведення досліджень щодо ефективності впровадження та впливу конкурентного законодавства на розвиток бізнесу за допомогою членів ІСС, аналіз результатів і надання висновків, розробка рекомендацій, проектів регуляторних актів тощо; організація ділового співробітництва, обміну досвідом між Антимонопольним комітетом України, іншими органами влади, що діють в сфері підтримки та розвитку конкуренції, представниками бізнесу та громадськості; організація та участь у науково-практичних заходах (семінарах, конференціях, форумах, «круглих столах» тощо) з актуальних питань конкурентної політики, включаючи із залученням представників Антимонопольного комітету України, інших органів влади, бізнесу та експертів; підвищення професійного рівня працівників підприємств і організацій в питаннях конкурентного права; сприяння розробці та впровадженню правил ділової поведінки, кодексів етики, підвищенню конкурентної правосвідомості та відповідальності в суспільстві; моніторинг та аналіз європейської та світової практики правового регулювання та правозастосовної практики у сфері захисту конкуренції; підготовка науково-методичних матеріалів, аналізів, оглядів, експертних висновків щодо європейського законодавства, законодавства інших країн з питань конкуренції, практики його застосування, надання всебічної підтримки органам влади з вказаних питань; розвиток співробітництва з антимонопольними органами, міжнародними та національними бізнес об'єднаннями, неурядовими організаціями інших країн, що діють у сфері захисту конкуренції, включаючи Міжнародну Мережу з питань Конкуренції (ІСН), Організацію Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСД), Європейську Конкуренційну Телекомунікаційну Асоціацію (ЕСТА), Глобальний Конкуренційний Форум Міжнародної Асоціації Правників (GCF) тощо; інформування громадськості щодо актуальних проблем і питань застосування конкурентного законодавства; пропагування цінностей добросовісної конкуренції із використанням засобів масової

інформації; забезпечення Антимонопольному комітету України, іншим органами влади, членам ІСС доступу до інформаційних ресурсів та обміну досвідом в сфері захисту конкуренції; поширення інформації стосовно діяльності Комісії на засадах прозорості і доступності.

Суперечливу позицію займають місцеві органи державної влади в цій системі. Це пояснюється тим, що за своєю суттю ці органи повинні всіляко захищати добросовісну конкуренцію на місцевому рівні, але на практиці нерідко саме місцеві органи державної влади (або окремі посадові особи цих органів) підпадають під відповідальність за дії, що обмежують свободу конкуренції.

Ключовою ланкою в системі органів захисту інтересів суб'єктів підприємництва від недобросовісної конкуренції є судові органи. Як правило, у цій сфері задіяні три види судів: Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції та господарські суди.

Конституційний Суд України виступає в цьому разі органом, що виносить офіційне тлумачення Конституції України та інших нормативно-правових актів.

Суди загальної юрисдикції розглядають справи, що містять в собі ознаки злочину і підпадають під дію Кримінального кодексу України (порушення конкурентного законодавства в Україні часто супроводжуються злочинами).

Господарські суди вирішують спори, пов'язані з оскарженням рішень (розпоряджень) органів Антимонопольного комітету України. Зокрема постановою Пленуму ВГС від 26.12.2011 р. № 15 «Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства» встановлено, що правовідносини, пов'язані з обмеженням монополізму та захистом суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, є предметом регулювання господарського законодавства, зокрема й Господарського кодексу України, і відтак – господарськими, а тому справи, що виникають з відповідних правовідносин, згідно з ч. 3 ст. 21 Закону України «Про судову систему» розглядаються господарськими судами.

Державним органом зі спеціальним статусом, метою якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері закупівель є Антимонопольний

комітет України (АМКУ). Особливості спеціального статусу АМКУ обумовлюються його завданнями та повноваженнями, зокрема роллю у формуванні конкурентної політики, та визначаються Законом України від 26.11.1993 р. № 3659-ХІІ «Про Антимонопольний комітет України», іншими актами законодавства і полягають в особливому порядку призначення та звільнення Голови АМКУ, його заступників, державних уповноважених АМКУ, голів територіальних відділень АМКУ, у спеціальних процесуальних засадах діяльності АМКУ, наданні соціальних гарантій, охороні особистих і майнових прав працівників Антимонопольного комітету України на рівні з працівниками правоохоронних органів, в умовах оплати праці.

Основним завданням АМКУ є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції;

4) методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

5) здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

АМКУ утворюється у складі Голови та восьми державних уповноважених. Голова АМКУ має першого заступника та заступника, які призначаються з числа державних уповноважених. За необхідності для забезпечення здійснення АМКУ окремих завдань за рішенням Президента України в АМКУ може додатково вводитися посада заступника Голови АМКУ.

До органів Антимонопольного комітету України належать: Антимонопольний комітет України, адміністративні колегії, державні уповноважені, адміністративні колегії територіальних відділень Антимонопольного комітету. Антимоно-

польний комітет України і його територіальні відділення становлять систему органів Антимонопольного комітету України, яку очолює Голова Комітету.

Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення є юридичними особами, мають поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку, печатки із зображенням Державного герба України та своїм найменуванням.

Отже, система органів, які забезпечують захист та розвиток конкуренції в підприємницькій діяльності є цілком сформованою і відповідає вимогам часу. Відкритою залишається лише проблема забезпечення ефективного функціонування цієї системи.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття та типи конкуренції.
2. Дайте визначення поняття «економічна конкуренція», сформульоване у законодавстві.
3. Перечисліть міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною, які регламентують сферу конкурентних відносин у підприємстві.
4. Назвіть типи монополій. Охарактеризуйте кожен тип.
5. Назвіть сфери діяльності суб'єктів природних монополій.
6. У яких випадках становище суб'єкта господарювання може бути визнане монопольним (домінуючим)?
7. Дайте визначення поняття «недобросовісна конкуренція».
8. Окресліть ознаки недобросовісної конкуренції.
9. У яких випадках суб'єкт господарювання не зазнає значної конкуренції?
10. У чому полягає суть правил професійної етики?
11. Розкрийте поняття «зловживання монопольним становищем».
12. Наведіть практичні приклади створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.
13. Які дії визнаються антиконкурентними узгодженими?
14. Опишіть основну мету діяльності Антимонопольного комітету України.

Розділ 8

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

8.1. Поняття та види державного контролю

Державний контроль є одним із основних елементів механізму регулювання підприємницької діяльності та становить систему перевірки за дотриманням суб'єктами підприємництва вимог законодавства під час провадження їхньої діяльності. Основною метою, з якою здійснюється контроль та нагляд з боку держави за господарською діяльністю, є захист життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища.

Термін «контроль» (з лат. «*contra*» – префікс, що означає протидію, протилежність, та «*role*» – міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь). Тому доречно поняття «контроль» тлумачити як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки¹²³.

Міжнародна організація вищих контрольних органів на своєму IX Конгресі, який відбувся в Лімі в 1977 р., прийняла «Лімську декларацію керівних принципів контролю», яка вважається основним міжнародним документом у сфері державного фінансового контролю. У цьому правовому акті визначено, що *контроль* – це не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання, метою якої є викриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів, законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії для того, щоб мати можливість вжити коригувальних заходів, в окремих випадках, залучити винних до

¹²³ Гарашук В. М. Контроль та нагляд в державному управлінні: навч. посібник / В. М. Гарашук // Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 55 с.

відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або здійснити заходи із запобігання або зменшення таких порушень у майбутньому¹²⁴.

У ст. 1 Закону України від 11.01.2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» під *контролем* розуміється вирішальний вплив однієї чи декількох пов'язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання чи його частини, який здійснюється безпосередньо або через інших осіб, зокрема, завдяки праву володіння чи користування всіма активами чи їх значною частиною; праву, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління суб'єкта господарювання; укладенню договорів і контрактів, які дають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання; заміщенню посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особою, яка вже обіймає одну чи кілька із зазначених посад в інших суб'єктах господарювання; обійманню більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів суб'єкта господарювання особами, які вже обіймають одну чи кілька із зазначених посад в іншому суб'єкті господарювання.

Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» визначає *державний контроль* як діяльність (нагляд, інспектування, схвалення, аудит, моніторинг, огляд, відбір зразків та їх дослідження (випробування) та інші подібні за своїм змістом дії), що провадиться з метою проведення перевірки відповідності законодавству про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

Необхідно зазначити, що нормативною основою здійснення державного контролю в сфері господарської діяльності

¹²⁴ Лімська декларація керівних принципів контролю від 01.01.1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/604_001.

є Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю). Згідно зі ст. 1 вказаного закону, *державний нагляд (контроль)* – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт і послуг, прийнятного рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища.

Водночас дія Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів валютного контролю, митного контролю, державного експортного контролю, контролю за дотриманням бюджетного і податкового законодавства та касових операцій, контролю за дотриманням порядку проведення розрахунків, за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, використанням державного та комунального майна, банківського і страхового нагляду, інших видів спеціального державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання на ринку фінансових послуг, державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог нормативно-правових актів щодо забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, телекомунікації, поштовий зв'язок, радіочастотний ресурс України, під час проведення процедур, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також оперативно-

розшукової діяльності, прокурорського нагляду, досудового розслідування і правосуддя, державного нагляду за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки, державного контролю та нагляду в галузі цивільної авіації, державного нагляду (контролю) за дотриманням ліцензійних умов транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподілу, постачання природного газу, зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який установлюється ліцензійними умовами провадження господарської діяльності зі зберігання природного газу.

Оскільки у назвах Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та ст. 19 Господарського кодексу України «Державний контроль та нагляд за господарською діяльністю» ототожнюються поняття «нагляд» і «контроль», то вивчення проблеми співвідношення цих понять потребує окремої уваги.

Нагляд, як правило, полягає в забезпеченні виконання загальнообов'язкових норм, установлених і законами, і підзаконними актами, багато з яких належать до техніко-юридичних норм. Здійснюється нагляд систематично, як правило, за ініціативою його суб'єктів, і пов'язаний із застосуванням заходів адміністративного примусу. Крім того, науковці стверджують, що адміністративний нагляд – це систематичне спостереження за точним і неухильним додержанням посадовими особами та громадянами правил і застосування норм, що охороняють життя, здоров'я, права та свободи громадян, регулюють громадський порядок і громадську безпеку з метою попередження, припинення порушень цих правил, виявлення порушників і притягнення їх до адміністративної чи кримінальної відповідальності, застосування до них заходів громадського впливу^{125,126}. Отже, під адміністративним наглядом у сфері

¹²⁵ Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник / за загальною редакцією І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. – К., 1995. – 179 с.

¹²⁶ Лошицький М. В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М. В. Лошицький. – К., 2008. – 181 с.

господарської діяльності слід розуміти діяльність адміністративних органів (органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування), що здійснюється з метою виявлення та попередження порушень приписів нормативно-правових актів суб'єктами господарювання¹²⁷.

Основні відмінності змісту зазначених понять полягають у такому:

– нагляд здійснюється стосовно організаційно невідповідних об'єктів, а контроль – стосовно організаційно відповідних об'єктів і лише в окремих випадках стосовно невідповідних;

– при контролі можуть застосовувати заходи дисциплінарного впливу, при нагляді – заходи адміністративного впливу;

– у межах контролю перевіряються різні сторони діяльності підконтрольних об'єктів, а під час нагляду – дотримання правил¹²⁸.

Отже, зміст понять «нагляд» і «контроль» є різними, основна відмінність полягає у тому, що «нагляд» – це перевірка законності дій, на відміну від поняття «контроль», та першочергово не включає повноваження на оперативне втручання в діяльність суб'єкта господарської діяльності, перевірку доцільності його дій тощо. Саме тому, підтримуючи позицію Н. В. Никитченко, нагляд слід розглядати як різновид контролю, що здійснюється органами державного контролю як суб'єктами організаційно-господарських повноважень.

Серед *ознак*, притаманних державному контролю у сфері підприємницької діяльності, виокремлюють такі:

1) має конкретний об'єкт і предмет – виконання законодавства у сфері господарювання;

2) стосується перевірки дотримання виключно публічних обов'язків суб'єктів господарювання;

3) ґрунтується на власних принципах;

¹²⁷ Любімова Ю. С. Поняття та значення контролю та адміністративного нагляду у сфері господарської діяльності / Ю. С. Любімова // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 89–94.

¹²⁸ Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Н. В. Никитченко; НАН України, І-т екон.-прав. дослідж. – К., 2015. – С. 29–30.

4) здійснюється визначеними законодавством органами, повноваження яких стосуються окремих аспектів діяльності підконтрольних осіб;

5) здійснюється у точно визначеній законодавством процесуальній формі;

6) має внутрішню структуру: стадії, етапи, процесуальні дії;

7) за наслідками застосування контрольних заходів складається контрольний-правовий акт, в якому зазначаються результати проведення заходу, із його змістом ознайомлюють представників підконтрольного суб'єкта;

8) контролюючий суб'єкт може видавати обов'язкові до виконання приписи управлінського змісту або застосувати заходи адміністративного примусу¹²⁹.

Серед вітчизняних науковців не сформувалося єдиного підходу щодо класифікації видів державного контролю господарської (підприємницької) діяльності, його форм і методів. Більшість дослідників схильні ототожнювати види, форми і методи контролю. Водночас деякі з авторів¹³⁰ пропонують розмежовувати поняття «види» і «форми» контролю, зазначаючи, що певний вид контролю може бути організований у різних формах та різними методами. Заразом немає єдиного підходу до класифікації державного контролю у нормативно-правових актах України, хоча деякі з них визначають певні його види.

Зокрема у ст.ст. 2–4 згадуваної Лімської декларації керівних принципів контролю запропоновані такі види контролю: *попередній контроль* (перевірка адміністративних та фінансових документів, що проводиться до моменту отримання інформації про вчинені порушення) і *контроль за фактом* (перевірка, що проводиться після отримання інформації про факт порушення); *внутрішній* (проводиться органами підприємства) і *зовнішній* (проводиться органами державного

¹²⁹ Орехова І. С. Поняття і сутність державного контролю у сфері господарської діяльності / І. С. Орехова // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – С. 483–490.

¹³⁰ Бутинець Ф. Ф. Контроль і ревізія: підручник / Ф. Ф. Бутинець, С. В. Бардаш, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Житомир: ЖІТІ, 2007. – 512 с.

управління); формальний контроль і контроль виконання. Водночас у декларації не визначено, що є формою, методом чи видом контролю.

ГК України (ст. 19) передбачає види контролю залежно від сфери відносин, які піддаються контролю. Зокрема держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах: збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських; фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин; цін і ціноутворення; монополізму та конкуренції; земельних відносин; водних відносин і лісового господарства; виробництва і праці; споживання; зовнішньоекономічної діяльності.

З цією класифікацією погоджується, зокрема В. С. Щербина¹³¹.

На підставі п. 1, 2 ст. 4 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», можна виокремити такі види контролю: які здійснюються, *за місцем провадження* господарської діяльності суб'єкта господарювання, або *у приміщенні органу* державного контролю. До того ж, передбачено такий вид контролю як *комплексний*, тобто, який проводиться одночасно декількома органами державного нагляду (контролю).

Указом Президента України від 23.07.1998 р. № 817/98 «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності» затверджено, що органи виконавчої влади, уповноважені від імені держави здійснювати перевірку фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, проводять *планові* та *позапланові виїзні перевірки*.

Плановою виїзною перевіркою вважається перевірка фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, яка передбачена у плані роботи контролюючого органу і проводиться за місцезнаходженням такого суб'єкта чи за місцем розташування об'єкта власності, стосовно якого проводиться така планова виїзна перевірка. Планова виїзна

¹³¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

перевірка проводиться за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності за письмовим рішенням керівника відповідного контролюючого органу не частіше одного разу на календарний рік у межах компетенції відповідного контролюючого органу.

Позаплановою виїзною перевіркою вважається перевірка, яка не передбачена в планах роботи контролюючого органу і проводиться за наявності хоча б однієї з таких обставин: а) за наслідками зустрічних перевірок виявлено факти, які свідчать про порушення суб'єктом підприємницької діяльності норм законодавства; б) суб'єктом підприємницької діяльності не подано в установлений строк документи обов'язкової звітності; в) виявлено недостовірність даних, заявлених у документах обов'язкової звітності; г) суб'єкт підприємницької діяльності подав у встановленому порядку скаргу про порушення законодавства посадовими особами контролюючого органу під час проведення планової чи позапланової виїзної перевірки; ґ) у разі виникнення потреби у перевірці відомостей, отриманих від особи, яка мала правові відносини з суб'єктом підприємницької діяльності, якщо суб'єкт підприємницької діяльності не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит контролюючого органу протягом трьох робочих днів від дня отримання запиту; д) проводиться реорганізація (ліквідація) підприємства.

Варті уваги і різні підходи науковців щодо поділу державного контролю за здійсненням господарської (підприємницької) діяльності за різними критеріями, основні з яких зазначимо.

1. Залежно від суб'єктів, які здійснюють державний контроль: органами державної влади та управління (президентський, парламентський, органів виконавчої влади); контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів (державної фіскальної служби, органів Державної фінансової інспекції, підрозділів захисту прав споживачів, санітарно-епідеміологічної служби та інші); органами судової влади; представницькими органами місцевого самоврядування; прокурорський нагляд; громадський контроль.

2. Залежно від предмету контролю: контроль за дотриманням законодавства фінансового, податкового, господарського,

трудового, екологічного, з питань соціального захисту фізичних осіб, з обмеження економічної конкуренції, захисту прав споживачів, охорони та безпеки праці, вимогам державних стандартів та норм (містобудівних, будівельних та інших) тощо¹³³.

3. *Залежно від часу здійснення заходів контролю*: попередній, поточний (оперативний) і наступний. Попередній контроль виконує запобіжну функцію, і зміст його полягає у виявленні й попередженні можливих негативних явищ, що можуть настати за наявності обставин, що вже існують і можуть негативно проявитися у майбутньому¹³⁴. Такий контроль проводиться до початку діяльності суб'єкта підприємництва. *Поточний контроль* проводиться на етапі реалізації управлінського рішення. Поточний контроль надає можливість припинити порушення до його завершення, що дає змогу частково чи повністю запобігти негативним наслідкам. Поточний контроль може включати контроль якості виробництва, кваліфікованості набору персоналу. *Наступний (подальший) контроль* охоплює перевірку реалізованих управлінських рішень, вважається пасивним контролем, оскільки при його реалізації орган влади не здатний запобігти правопорушенню. Подальший контроль забезпечує дотримання принципу невідворотності покарання.

4. *Залежно від повноважень суб'єкта контролю: загальний та спеціальний (спеціальний)*. Загальний контроль здійснюється щодо всіх суб'єктів підприємництва на загальних засадах, а також загальнодержавними органами. *Спеціальний контроль* проводиться стосовно тих суб'єктів господарювання, які здійснюють окремі види діяльності, що потребують спеціального регулювання та контролю.

5. *За джерелами контролю: документальний*, здійснюваний на підставі аналізу документів, що відображають показники діяльності суб'єкта підприємництва; *фактичний* – на підставі

¹³² Бондар А. В. Класифікація державного контролю за організацією та здійсненням господарської діяльності / А. В. Бондар // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 101.

¹³³ Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Юрид. думка, 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 584 с.

фактичного аналізу контрольованого об'єкта або діяльності контрольованих суб'єктів (наприклад, обстеження, обмірювання, перерахування, зважування контрольної закупівлі тощо).

6. *За суб'єктом ініціативи проведення контролю можна виокремити: за ініціативою суб'єкта господарювання* (зокрема з метою отримання ліцензії, дозволу для здійснення певного виду діяльності; також за певних обставин проведення перевірки є обов'язковим етапом, наприклад, у разі припинення суб'єкта господарювання), *за ініціативою контролюючого органу* (проведення планових заходів; виявлення та підтвердження недостовірних даних, заявлених у документах обов'язкової звітності, поданих суб'єктом господарювання; перевірка виконання суб'єктом господарювання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо усунення порушень вимог законодавства, виданих за результатами проведення планових заходів органом державного нагляду; неподання у встановлений термін суб'єктом господарювання документів обов'язкової звітності без поважних причин, а також пояснень про причини, які перешкоджали поданню таких документів), на підставі скарги (звернення) особи про порушення її прав чи інтересів, іншого порушення чинного законодавства¹³⁴.

7. *Залежно від форми здійснення: у формі перевірок* (вивчення окремих напрямів фінансово-господарської діяльності, за результатами якої складають довідку або доповідню записку); *ревізій* (документальний контроль фінансово-господарської діяльності, за наслідками якої складають акт); *витребування звітів, аудиту, огляду тощо*¹³⁵.

8. Зважаючи на те, що у п. 8 ст. 4 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» зазначено, що органи державного нагляду (контролю) та суб'єкти господарювання мають право

¹³⁴ Бондар А. В. Класифікація державного контролю за організацією та здійсненням господарської діяльності / А. В. Бондар // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 101.

¹³⁵ Адміністративне право України / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 243.

фіксувати процес їх здійснення засобами аудіо- та відеотехніки, О. М. Музичук виокремлює такі види контролю як автоматизований та неавтоматизований¹³⁶.

9. *За приналежністю контрольних повноважень контроль може бути власним і делегованим.* Суб'єкт контролю може здійснювати і власні, і делеговані йому контрольні повноваження. О. П. Орлюк¹³⁷ також пропонує виокремити опосередкований контроль, зазначаючи, що такий контроль характеризується тим, що він здійснюється від імені і за дорученням суб'єкта контролю, у той час як делегований здійснюється суб'єктом контролю від свого імені.

10. *За сферою реалізації:* фінансовий, антимонопольний, митний, статистичний, контроль за виконанням управлінських рішень¹³⁸.

Отже, немає єдиного підходу щодо класифікації контролю, проте кожен із критеріїв класифікації є актуальним, доцільним, відтак, має право на існування.

8.2. Здійснення державного контролю у сферах господарювання (підприємництва)

Як уже було зазначено, відповідно до ст. 19 ГК України, держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у різних сферах господарювання.

У сфері збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин держава здійснює контроль за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності.

¹³⁶ Музичук О. М. Проблеми класифікації контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні / О. М. Музичук // Право і безпека. – 2010. – № 2 (35). – С. 84–89. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_3_20.

¹³⁷ Орлюк О. П. Фінансове право: навч. посібник / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 527 с.

¹³⁸ Ісаков М. Г. Види державного контролю у сфері підприємницької діяльності / М. Г. Ісаков // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 387–395. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2012-1/12imgcpd.pdf

Правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні визначено Законом України від 16.07.1999 р. № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Відповідно до вказаного нормативного акта, *бухгалтерський облік* – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень; *фінансова звітність* – бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Відповідно до п. 20.1.43, 20.1.44 ПК України, контролюючі органи (органи Державної фіскальної служби) мають право, зокрема проводити перевірку правильності ведення бухгалтерського обліку відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності; проводити перевірку правильності та повноти визначення доходів, витрат та фінансового результату до оподаткування згідно з бухгалтерським обліком відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності.

Крім того, відповідно до пп. 1, 3 ч. 2 ст. 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 310 «Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України» Державна фінансова інспекція України здійснює державний фінансовий контроль, зокрема за станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності: а) суб'єктів господарювання державного сектора економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у період, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у період, який перевіряється) державне чи комунальне майно (далі – підконтрольні установи); б) за діяльністю суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, ухваленим на підставі клопотання

слідчого, прокурора для забезпечення розслідування під час кримінального провадження.

Водночас постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43 «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» встановлено, що Держаудитслужба відповідно до покладених на неї завдань: здійснює контроль суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні, зокрема за станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

У сфері фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин держава здійснює контроль за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни.

Під належним виконанням кредитних зобов'язань розуміють вчинення кредитором і позичальником дій зі здійснення прав та виконання обов'язків, що впливають із кредитного зобов'язання (гарантії, поручительства, застави). Такі дії повинні точно відповідати всім умовам договору або вимогам законодавства, а в разі їх відсутності – вимогам, що звичайно пред'являються, зокрема і звичаям комерційного обороту, правилам ділової етики тощо (ст. 193 ГК України, ст. 526 ЦК України).

Декретом Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» визначено, що валютні операції за участю резидентів і нерезидентів, зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна підлягають валютному контролю. Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах своїх повноважень, а також про майно, що підлягає декларуванню.

Національний банк України є головним органом валютного контролю. Уповноважені банки, фінансові установи та

національний оператор поштового зв'язку («Укрпошта»), які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи. Державна фіскальна служба здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України, а також за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України. Міністерство інфраструктури України здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

Додержання вимог податкової дисципліни покладені на органи Державної фіскальної служби. Згідно зі ст. 19-1 ПК України, вони контролюють своєчасність подання платниками податків та платниками єдиного внеску передбаченої законом звітності (декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, зборів, платежів), своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплати податків, зборів, платежів; здійснюють контроль за встановленими законом строками проведення розрахунків в іноземній валюті, за додержанням порядку приймання готівки для подальшого переказу (крім приймання готівки банками), за дотриманням суб'єктами господарювання установлених законодавством обов'язкових вимог щодо забезпечення можливості розрахунків за товари (послуги) з використанням електронних платіжних засобів, порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій.

Наприклад, Закон України від 23.02.2012 р. № 4448-VI «Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності» передбачає, що щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності органи державного нагляду (контролю), їх посадові особи проводять планові та позапланові заходи державного нагляду

(контролю) за додержанням санітарного законодавства, законодавства про працю, зайнятість (зокрема зайнятість та працевлаштування інвалідів), про рекламу щодо реклами про вакансії (прийом на роботу), про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати матеріального забезпечення страхових виплат, надання соціальних послуг; органи захисту прав споживачів проводять позапланові перевірки за скаргами споживачів.

Щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, діяльність яких віднесена до середнього ступеня ризику, органи Пенсійного фонду України проводять планові та позапланові перевірки.

Органам державного нагляду (контролю), їх посадовим особам забороняється здійснювати щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб заходи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, не передбачені Законом «Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності».

У сфері цін і ціноутворення держава здійснює контроль за додержанням суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги.

Відповідно до ст. 16 Закону України від 21.06.2012 р. № 5007-VI «Про ціни і ціноутворення» органами державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з контролю за цінами (Кабінет Міністрів України); інші органи, визначені законом (органи виконавчої влади, державні колегіальні органи, органи місцевого самоврядування). Повноваження та порядок діяльності уповноважених органів, права та обов'язки їх посадових осіб, які здійснюють державний контроль (нагляд) за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін та державне спостереження у сфері ціноутворення визначаються Законами «Про ціни та ціноутворення», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та інші.

У сфері монополізму та конкуренції держава здійснює контроль за додержанням суб'єктами господарювання антимонополюльно-конкурентного законодавства.

Відповідно до ст. 4 Закону України від 11.01.2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції», державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції, захист інтересів суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень здійснюються органами Антимонопольного комітету України. Органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю зобов'язані сприяти Антимонопольному комітету України у здійсненні його повноважень у сфері підтримки й захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму та контролю за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції. Водночас згідно зі ст. 3 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики, зокрема, в частині: здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

У сфері земельних відносин держава здійснює контроль за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства – за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів.

Статтею 14 Конституції України встановлено, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Контроль за використанням та охороною земель насамперед полягає у забезпеченні додержання

органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами земельного законодавства України.

Основні завдання та принципи державного контролю за використанням та охороною земель, а також порядок здійснення такого контролю визначено Законом України від 19.06.2003 р. № 963-IV «Про державний контроль за використанням та охороною земель». Зокрема зазначається, що державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі. Державний контроль за додержанням законодавства про охорону земель здійснює спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Ст. 19 Закону України від 19.06.2003 р. № 962-IV «Про охорону земель» встановлено, що державний контроль за використанням та охороною земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі. Державний контроль за додержанням вимог законодавства про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель встановлюється законом.

Ст. 3 Закону України від 17.03.2011 р. № 3159-VI «Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах» визначено, що контроль за дотриманням мораторію на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення незалежно від форми власності в містах та інших населених пунктах і заборону ліквідації та руйнування об'єктів стаціонарної рекреації, розташованих на земельних ділянках, крім випадків, пов'язаних з ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій, здійснюється ор-

ганами місцевого самоврядування, місцевими органами виконавчої влади та центральними органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів, житлово-комунального господарства, екології та природних ресурсів, органами, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель у межах їх повноважень, визначених законом.

Відповідно до вимог ст. 19 Водного кодексу України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР державний контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, іншими державними органами відповідно до законодавства України.

Державний контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, згідно зі ст. 94 Лісового кодексу України від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ, здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, органами виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища, іншими органами виконавчої влади у межах повноважень, визначених законом.

У сфері виробництва і праці – за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності.

Однією з гарантій забезпечення реалізації конституційного положення про створення умов для повного здійснення громадянами права на працю, згідно зі ст. 43 Конституції України, є виконання державою функції нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю.

Ст. 259 Кодексу законів про працю України визначає, що державний нагляд та контроль за додержанням законодавства про працю юридичними особами незалежно від форми власності, виду діяльності, господарювання, фізичними особами-підприємцями, які використовують найману працю, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Центральні органи виконавчої влади здійснюють контроль за додержанням законодавства про працю на підприємствах, в установах і організаціях, що перебувають у їх функціональному підпорядкуванні, крім органів доходів і зборів, які мають право з метою перевірки дотримання податкового законодавства здійснювати такий контроль на всіх підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності та підпорядкування. Ст. 260 КЗпП України наводить перелік державних органів, які здійснюють державний нагляд за додержанням законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ядерної та радіаційної безпеки; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної безпеки; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної безпеки; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

У сфері споживання – за якістю і безпечністю продукції та послуг.

Ст. 8 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» визначає, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів організовує та здійснює державний контроль, зокрема й на агропродовольчих ринках та на кордоні; здійснює державний контроль за впровадженням постійно дію-

чих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР). Норма ст. 12 вказаного Закону вказує на те, що державний контроль за харчовими продуктами та/або іншими об'єктами санітарних заходів здійснюється виключно компетентним органом. Компетентний орган може делегувати повноваження на здійснення державного контролю у встановлених законом випадках.

Водночас відповідно до ст. 26 Закону України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, здійснює державний контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів, забезпечує реалізацію державної політики щодо захисту прав споживачів і має право, зокрема: давати суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання приписи про припинення порушень прав споживачів; перевіряти додержання суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сфері торгівлі і послуг, вимог нормативно-правових актів щодо безпеки продукції, а також правил торгівлі та надання послуг шляхом безперешкодного відвідування та обстеження відповідно до законодавства будь-яких виробничих, торговельних і складських приміщень таких суб'єктів; відбирати у суб'єктах господарювання сфери торгівлі та послуг зразки товарів, сировини, матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих виробів для перевірки їх якості на місці або проведення незалежної експертизи у відповідних лабораторіях та інших установах, акредитованих на право проведення таких робіт згідно із законодавством, з оплатою вартості зразків і проведених досліджень (експертизи) за рахунок коштів державного бюджету. У разі встановлення за результатами проведених досліджень (експертизи) факту реалізації продукції неналежної якості та/або фальсифікованої суб'єкт господарювання, що перевірявся, відшкодовує здійснені за це витрати. Кошти відшкодовування витрат зараховуються до державного бюджету.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності – з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

Ст. 9 Закону України від 16.04.1991 р. № 959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність» встановлює, що центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики здійснює контроль за додержанням всіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності чинних законів України та умов міжнародних договорів України. Державна фіскальна служба здійснює митний контроль в Україні згідно з чинними законами України. Антимонопольний комітет України здійснює контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства про захист економічної конкуренції.

Варто зауважити, що перелік сфер господарювання, де здійснюється державний контроль, поданий у ст. 19 ГК України, не є вичерпним. Зокрема відповідно до ст.ст. 75, 77 ГК України у сфері планування господарської діяльності органи виконавчої влади, до сфери управління яких входять державні комерційні і казенні підприємства, здійснюють контроль за складанням і виконанням фінансових планів вказаних підприємств при затвердженні цих планів та отриманні звітності за встановленими формами. До того ж, згідно зі ст. 328 ГК України та Закону України від 04.07.2002 р. «Про інноваційну діяльність» держава здійснює контроль у сфері інноваційної діяльності за інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, її відповідністю вимогам законодавства і державним інноваційним програмам. У сфері державних закупівель товарів, робіт і послуг Міністерство економіки України контролює дотримання законодавства щодо закупівель за державні кошти та виконує інші встановлені функції. У галузі газопостачання Мінекономіки, Мінпаливенерго, НКРЕ здійснюють контроль за дотриманням річного балансу закупівлі та розподілу природного газу, який затверджується Кабінетом Міністрів України з урахуванням потреб у ньому національної економіки, бюджетних установ та організацій, населення, можливостей газотранспортної системи тощо.

Отже, у цих сферах виникає потреба у здійсненні державного контролю, що свідчить, з одного боку, про посилення ролі держави в становленні і розвитку ринкової економіки, а з іншого – необхідність у визначенні підстав і меж публічного

втручання в сферу господарювання, оскільки такий контроль має не лише свою специфіку, а й чимало недоліків.

Варто наголосити, що положення Закону «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» спрямовані насамперед на захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Зокрема п. 4 ст. 4 цього закону дає змогу встановлювати іншими законами органи, уповноважені здійснювати державний нагляд у сфері господарської діяльності, види, способи та санкції за порушення вимог законодавства. Водночас з метою захисту інтересів суб'єктів господарювання п. 7 згаданої статті вводиться в дію норма, що передбачає можливість ухвалити рішення на користь останнього у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта припускає неоднозначне тлумачення прав і обов'язків сторін. Тобто в основу Закону покладено принцип, який забороняє органу влади здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності, якщо закон прямо не уповноважує відповідний орган та не визначає його повноваження під час здійснення контрольних заходів (ст. 4). Такі положення відповідають загальноконституційним принципам щодо обмеження втручання державних органів у господарські відносини та сприяють зміцненню законності та правопорядку у господарській сфері, визначених ст. 8 ГК України.

8.3. Правовий статус органів у процесі здійснення державного контролю у сфері підприємницької діяльності

Суб'єктами державного контролю у сфері господарювання є органи вищих, центральних, місцевих органів державної виконавчої влади, їх територіальних відділень та представництв, до компетенції яких, відповідно до чинного законодавства, входить здійснювати контроль і нагляд у сфері господарської діяльності.

Повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб у сфері господарської діяльності передбачені ГК України, Законом України «Про основні засади державного

нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та іншими нормативними актами.

Зокрема згідно зі ст. 19 ГК України органи державної влади і посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус та загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються законами. Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання, відокремлених підрозділів юридичних осіб, виділених на окремий баланс, подання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом.

Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» передбачає повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку підприємництва, серед яких:

- підготовка та подання в установленому порядку пропозицій щодо формування державної політики з питань здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;
- розроблення та погодження проектів нормативно-правових актів з питань державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;
- вивчення досвіду інших держав щодо реалізації державної політики з питань здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та внесення пропозицій щодо поширення такого досвіду в Україні;
- здійснення методичного та інформаційного забезпечення діяльності органів державного нагляду (контролю);
- проведення перевірок додержання органами державного нагляду (контролю) вимог цього Закону в частині здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

– участь в установленому Кабінетом Міністрів України порядку у заходах державного нагляду (контролю), що проводяться іншими центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, державними колегіальними органами, органами виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування;

– одержання від органів державного нагляду (контролю) та суб'єктів господарювання інформації, довідок, документів, матеріалів, відомостей щодо проведення заходів державного нагляду (контролю) у відповідній сфері господарської діяльності;

– забезпечення складання та затвердження планів комплексних планових заходів державного нагляду (контролю) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

– складання протоколів про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

– складання актів перевірок та внесення в установленому Кабінетом Міністрів України порядку подань до органів державного нагляду (контролю) щодо усунення порушень вимог цього Закону, які є обов'язковими до розгляду;

– узагальнення практики застосування законодавства з питань державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

– розроблення висновків, пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення законодавства з питань організації державного нагляду (контролю) (ст. 9–1).

Повноваження органу державного нагляду (контролю) передбачені ст. 8 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Орган державного нагляду (контролю) в межах повноважень, передбачених законом, під час здійснення державного нагляду (контролю) має право: вимагати від суб'єкта господарювання усунення виявлених порушень вимог законодавства; вимагати припинення дій, які перешкоджають здійсненню державного нагляду (контролю); відбирати зразки продукції, призначати експертизу, одержувати пояснення, довідки, документи, матеріали, відомості з питань, що виникають під час державного нагляду (контролю), відповідно до закону; надавати

(надсилати) суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень і недоліків; накладати штрафні санкції та вживати заходи, передбачені законом.

Органи державного нагляду (контролю) та їх посадові особи під час здійснення заходів державного нагляду (контролю) зобов'язані: повно, об'єктивно та неупереджено здійснювати державний нагляд (контроль) у межах повноважень, передбачених законом; дотримуватися ділової етики у взаємовідносинах із суб'єктами господарювання; не втручатися і не перешкоджати здійсненню господарської діяльності під час здійснення заходів державного нагляду (контролю), якщо це не загрожує життю та здоров'ю людей, не спричиняє небезпеки виникнення техногенних ситуацій і пожеж; забезпечувати нерозголошення комерційної таємниці суб'єкта господарювання, що стає доступною посадовим особам під час здійснення державного нагляду (контролю); ознайомити керівника суб'єкта господарювання або його заступника, або уповноважену ним особу з результатами державного нагляду (контролю) в строки, передбачені законом; надавати суб'єкту господарювання консультаційну допомогу щодо здійснення державного нагляду (контролю); дотримуватися встановлених законом принципів, вимог та порядку здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; не перешкоджати праву суб'єктів господарювання на будь-який законний захист, зокрема й третіми особами; виконувати законні вимоги посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку підприємництва, щодо усунення порушень законодавства про державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності; подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку підприємництва, достовірну інформацію, документи і матеріали про проведені заходи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; сприяти здійсненню посадовими особами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку підприємництва, покладених на них повноважень.

Окрім того, ст.ст. 19, 20, 21 ПК України передбачено функції, права, обов'язки та відповідальність посадових осіб конт-

ролюючих органів. Зокрема вказано, що за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків посадові особи контролюючих органів несуть відповідальність згідно із законом. Шкода, завдана неправомірними діями посадових осіб контролюючих органів, підлягає відшкодуванню за рахунок коштів державного бюджету, передбачених таким контролюючим органам.

Особи, які здійснили неправомірні дії під час виконання своїх службових обов'язків, можуть бути притягнуті до таких видів відповідальності: матеріальна (ст.ст. 130, 133 Кодексу законів про працю України, ст. 60 Закону України «Про державну службу»), дисциплінарна (ст. 52 Закону України «Про державну службу»), адміністративна і кримінальна (Закон України «Про запобігання корупції»).

Зокрема згідно зі ст. 19 Конституції України органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. У разі порушення останніми вимог цієї статті суб'єкт господарювання може звернутися до суду з позовом про визнання недійсним (повністю або в частині) акта державного та іншого органів, який не відповідає законодавству і порушує права та його законні інтереси. Основною ознакою порушення актом державного органу вимог законодавства є суперечливість законодавству прийнятого акта за його змістом, формою, порядком і строками прийняття. Так, недотримання вимог правових норм, які регулюють порядок прийняття акта, зокрема й щодо його форми, строків прийняття тощо, може бути підставою для визнання такого акта недійсним лише у тому разі, коли порушення спричинило прийняття неправильного акта, який необхідно визнати недійсним повністю або частково.

Підставою для визнання акта недійсним може бути невідповідність його вимогам чинного господарства та/або визначеній законом компетенції органу, який видав цей акт. Оскільки це дві самостійні підстави, то може бути визнано недійсним той акт, який відповідає вимогам законодавства, але прийнятий з перевищенням компетенції відповідного органу, і навпаки, прийнятий у межах його компетенції, але такий,

що суперечить законодавству. Перевищення компетенції державного органу означає видання ним акта поза його компетенцією. Якщо ж акт загалом узгоджено з вимогами чинного законодавства і прийнято відповідно до обставин, що склалися, тобто є правильним, то окремі порушення встановленої процедури прийняття акта не можуть бути підставою для визнання його недійсним загалом. У такому разі недійсною визнається та частина, пункт, абзац акту, що порушує права та законні інтереси суб'єктів господарювання.

Ст.ст. 55, 56 Конституції України гарантовано право кожному оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб та відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної чи моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами під час здійснення своїх повноважень. Водночас згідно з ч. 7 ст. 19 ГК України дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування та перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку. Відповідно до ч. 7 ст. 23 ГК України спори про поновлення порушених прав суб'єктів господарювання та відшкодування завданої їм шкоди внаслідок рішень, дій чи бездіяльності органів, посадових або службових осіб місцевого самоврядування під час здійснення ними своїх повноважень вирішуються в судовому порядку.

Суд також має право визнати нормативно-правовий акт недійсним у тій частині, зміст якої підготовлено з порушеннями прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Так, акт державного чи іншого органу, відповідно до роз'яснення президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів» від 26.01.2000 р. № 02-5/35, – це юридична форма рішень цих органів, тобто офіційний письмовий документ, який зумовлює певні правові наслідки, спрямований на регулювання тих чи інших суспільних відносин і має обов'язковий характер для суб'єктів цих

відносин. Тобто порушення у зв'язку з прийняттям відповідного акта прав і законних інтересів господарюючого суб'єкта є обов'язковою умовою для визнання такого акта недійсним. Якщо ж за результатами розгляду справи факту такого порушення не встановлено, в суду, відповідно, немає правових підстав для задоволення позову. Водночас вимога про визнання нечинним може стосуватися лише нормативно-правового акта, а про визнання протиправним – індивідуального акта. Нечинним нормативно-правовий акт стає з дати набрання відповідним рішенням суду законної сили, а протиправність індивідуального акта виникає у разі набрання рішенням суду про задоволення позову законної сили, з моменту прийняття такого акта суб'єктом владних повноважень (вчинення дії або бездіяльності). Вимога про визнання протиправним (недійсним, незаконним, неправомірним, скасування) індивідуальних актів не містить різних способів захисту, а є одним і тим же способом, сформульованим у різних словесних формах. Отже, відповідно до постанови Вищого Адміністративного суду України від 06.05.2010 р. у тих випадках, коли предметом спору є індивідуальний акт, дія або бездіяльність позовною вимогою за правилами Кодексу адміністративного судочинства України має бути визнання такого акта, дії чи бездіяльності протиправними (недійсними, незаконними, неправомірними, скасування такого акта), а в разі оскарження нормативно-правового акта – визнання його нечинним¹³⁹.

Вирішення спорів із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності відбувається згідно з Кодексом адміністративного судочинства в Україні. Відповідно захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірних дій органів державного контролю є завданням адміністративних судів.

Водночас не можуть оскаржуватися в судовому порядку акти, які не мають обов'язкового характеру. Це стосується актів

¹³⁹ Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Н. В. Никитченко; НАН України, І-т екон.-прав. дослідж. – К., 2015. – 480 с.

ревізій, документальних перевірок, дії службових осіб, учинених у процесі чи за результатами перевірок, а також різних листів, інформацій, роз'яснень тощо, які надсилаються державними чи іншими органами на адресу підпорядкованих їм структур з приводу конкретних ситуацій. Спеціальний порядок оскарження, зміни чи скасування передбачено для актів слідчих, судових і прокурорських органів. Скарги на дії нотаріусів підлягають розгляду судами загальної юрисдикції (ч. 1. ст. 50 Закону України «Про нотаріат» та глава 39 ЦПК України).

Чинним законодавством встановлено також строк звернення до адміністративного суду – це строк, в межах якого особа, яка має право на позов, повинна звернутися до адміністративного суду для захисту своїх прав у публічно-правових відносинах або для реалізації владних повноважень. Строк звернення до суду може бути загальним або спеціальним. Загальний строк, відповідно до ст. 99 Кодексу адміністративного судочинства України, становить шість місяців з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Спеціальні строки звернення до суду встановлюються Кодексом адміністративного судочинства України або іншими законами. Прикладом спеціального строку в адміністративному судочинстві є місячний строк для звернення до адміністративного суду у випадках, якщо законом передбачена можливість досудового порядку вирішення спору і позивач скористався цим порядком.

Правомірність (законність) самої дії чи бездіяльності органу державного контролю сама собою унеможлиблює відшкодування збитків господарюючому суб'єкту, якщо інше не передбачене законом. Наприклад, п. 4 Указу Президента України від 23.07.1998 р. № 817 «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності» дає змогу податковим органам ухвалити рішення про проведення позапланової повторної перевірки суб'єкта підприємницької діяльності у разі, коли таке рішення оформлене наказом за підписом її голови. Керуючись цим положенням, представники державного органу податкового контролю мають право прийти до суб'єкта господарювання стільки раз, скільки їм буде потрібно і такі дії будуть правомірними, якщо контрольні заходи проводитимуть-

ся у спосіб, визначений законодавством. А тому збитки, які будуть нанесені суб'єкту господарювання такими перевітками, будуть правомірними і за формальною ознакою не підлягають відшкодуванню. Інша ситуація може виникнути, коли законом передбачено обмеження кількості перевірок суб'єктів господарювання, наприклад за ступенем ризику. Однак це радше виняток, ніж правило, оскільки чинне законодавство поки що не має системного підходу до вирішення таких питань.

За законом суб'єкт господарювання може звернутися зі скаргою до вищого органу про неправомірність дій представників органу державного контролю. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», у тридцятиденний термін суб'єкту господарювання зобов'язані надати відповідь. Однак якщо неправомірність дій була доказана в судовому порядку, закон не зобов'язує орган державного контролю повідомляти потерпілу сторону про вжиття конкретних заходів для усунення правопорушення. Унаслідок цього відшкодування шкоди затягується, а винні особи взагалі можуть бути не притягнені до відповідальності. У цьому разі було б доцільно зобов'язати орган державного контролю повідомляти потерпілу сторону про вжиття відповідних заходів особисто. Піддаючи таку інформацію публічному огляду, держава так стимулює органи державного контролю та його представників до правомірних дій. Тому доцільно зобов'язати згадані органи інформувати суб'єкта господарювання щодо усунення порушень вимог законодавства по суті справи.

Чинний Закон України від 01.12.1994 р. № 266 «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» не охоплює питання відшкодування шкоди суб'єкту господарювання, завданої органами державного контролю. Тому виходом для суб'єктів господарювання наразі є положення ст. 20 ГК України, яка передбачає низку способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, використання яких дає змогу відстоювати свої права та інтереси, зокрема й завдяки відшкодуванню збитків.

Отже, основні положення законодавства передбачають, що органи державного контролю у сфері господарювання

діють в межах компетенції, визначеної законом, рішення, дії чи бездіяльність органів державного контролю та його посадових осіб можуть бути оскаржені в суді, матеріальна чи моральна шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державного контролю, їх посадових осіб підлягає відшкодуванню за рахунок держави. Водночас застосовується імперативне регулювання діяльності державних органів за принципом «дозволено те, що передбачено законом».

8.4. Правовий статус суб'єктів підприємництва у процесі здійснення державного контролю

Згідно зі ст. 19 ГК України суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через тридцять днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку.

Усі суб'єкти господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, виділені на окремий баланс, зобов'язані вести первинний (оперативний) облік результатів своєї роботи, складати та подавати відповідно до вимог закону статистичну інформацію та інші дані, визначені законом, а також вести (крім громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які провадять господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці) бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно із законодавством. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання, відокремлених підрозділів юридичних осіб, виділених на окремий баланс, подання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом. Відповідно суб'єкти господарювання мають право відмовляти у задоволенні таких вимог.

Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» у ст. 10 передба-

чає права суб'єкта господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю), зокрема, право:

- вимагати від посадових осіб органу державного нагляду (контролю) додержання вимог законодавства;

- перевіряти наявність у посадових осіб органу державного нагляду (контролю) службового посвідчення і одержувати копії посвідчення (направлення) на проведення планового або позапланового заходу;

- не допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення державного нагляду (контролю), якщо:

- 1) він здійснюється з порушенням вимог щодо періодичності проведення заходів державного нагляду (контролю), передбачених законом;

- 2) посадова особа органу державного нагляду (контролю) не надала копії документів, передбачених цим Законом, або якщо надані документи не відповідають вимогам цього Закону;

- бути присутнім під час здійснення заходів державного нагляду (контролю);

- вимагати нерозголошення інформації, що є комерційною таємницею суб'єкта господарювання;

- одержувати та знайомитися з актами державного нагляду (контролю);

- надавати в письмовій формі свої пояснення, зауваження або заперечення до акта органу державного нагляду (контролю);

- оскаржувати в установленому законом порядку неправомірні дії органів державного нагляду (контролю) та їх посадових осіб.

У інших нормах Закону передбачаються інші права суб'єкта господарювання, наприклад, суб'єкт господарювання має право бути присутнім при всіх діях посадової особи органу державного нагляду (контролю) під час відбору зразків продукції та заявляти клопотання з приводу цих дій, про що вноситься запис до акта відбору зразків продукції (ст. 14); суб'єкт господарювання за своєю ініціативою може провести експертизу (випробування) зразка, що залишився в ньому, в уповноваженій та/або акредитованій організації. У разі розходження результатів експертизи (випробування), проведених органом

державного нагляду (контролю) та суб'єктом господарювання, спір вирішується судом (ст. 18). У статті 19 закріплено право на консультаційну підтримку суб'єктів господарювання.

Суб'єкт господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) зобов'язаний: допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення заходів державного нагляду (контролю) за умови дотримання порядку здійснення державного нагляду (контролю); виконувати вимоги органу державного нагляду (контролю) щодо усунення виявлених порушень вимог законодавства; надавати документи, зразки продукції, пояснення, довідки, відомості, матеріали з питань, що виникають під час державного нагляду (контролю), відповідно до закону; одержувати примірник припису або акта органу державного нагляду (контролю) за результатами проведеного планового чи позапланового заходу (ст. 11).

Кожен суб'єкт підприємницької діяльності є платником податків, права та обов'язки платників податків визначені ст.ст. 16 і 17 ПК України. Зокрема платник податків має право:

- безоплатно отримувати у контролюючих органах, у тому числі і через мережу Інтернет, інформацію про податки та збори і нормативно-правові акти, що їх регулюють, порядок обліку та сплати податків та зборів, права та обов'язки платників податків, повноваження контролюючих органів та їх посадових осіб щодо здійснення податкового контролю;
- представляти свої інтереси в контролюючих органах самостійно, через податкового агента або уповноваженого представника;
- обирати самостійно, якщо інше не встановлено ПК України, метод ведення обліку доходів і витрат;
- користуватися податковими пільгами за наявності підстав;
- одержувати відстрочення, розстрочення сплати податків або податковий кредит;
- бути присутнім під час проведення перевірок та надавати пояснення з питань, що виникають під час таких перевірок, ознайомлюватися та отримувати акти (довідки) перевірок, проведених контролюючими органами, перед підписан-

ням актів (довідок) про проведення перевірки, у разі наявності зауважень щодо змісту (тексту) складених актів (довідок) підписувати їх із застереженням та подавати контролюючому органу письмові заперечення;

- оскаржувати рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів (посадових осіб), надані контролюючими органами податкові консультації;

- вимагати від контролюючих органів проведення перевірки відомостей та фактів, що можуть свідчити на користь платника податків;

- на нерозголошення контролюючим органом (посадовими особами) відомостей про такого платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, державну, комерційну чи банківську таємницю та стали відомі під час виконання посадовими особами службових обов'язків, крім випадків, коли це прямо передбачено законами;

- на залік чи повернення надміру сплачених, а також надміру стягнутих сум податків та зборів, пені, штрафів;

- на повне відшкодування збитків (шкоди), заподіяних незаконними діями (бездіяльністю) контролюючих органів (їх посадових осіб), у встановленому законом порядку;

- за методикою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, вести облік тимчасових та постійних податкових різниць, та використовувати дані такого обліку для складання декларації з податку на прибуток.

Водночас платник податків зобов'язаний:

- стати на облік у контролюючих органах в порядку, встановленому законодавством України;

- вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків та зборів;

- подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим та митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів;

- сплачувати податки та збори в строки та у розмірах;

- подавати на належно оформлену письмову вимогу контролюючих органів (у випадках, визначених законодавством) документи з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку, фінансову звітність, інші документи, пов'язані з обчисленням та сплатою податків та зборів. У письмовій вимозі обов'язково зазначаються конкретний перелік документів, які повинен надати платник податків, та підстави для їх надання;

- подавати контролюючим органам інформацію, відомості про суми коштів, не сплачених до бюджету в зв'язку з отриманням податкових пільг (суми отриманих пільг) та напрями їх використання (щодо умовних податкових пільг – пільг, що надаються за умови використання коштів, вивільнених у суб'єкта господарювання внаслідок надання пільги, у визначеному державою порядку);

- подавати контролюючим органам інформацію в порядку, у строки та в обсягах, встановлених податковим законодавством;

- виконувати законні вимоги контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень законів з питань оподаткування та митної справи і підписувати акти (довідки) про проведення перевірки;

- не перешкоджати законній діяльності посадової особи контролюючого органу під час виконання нею службових обов'язків та виконувати законні вимоги такої посадової особи;

- повідомляти контролюючим органам за місцем обліку такого платника про його ліквідацію або реорганізацію протягом трьох робочих днів з дня ухвалення відповідного рішення (крім випадків, коли обов'язок здійснювати таке повідомлення покладено законом на орган державної реєстрації);

- повідомляти контролюючі органи про зміну місцезнаходження юридичної особи та зміну місця проживання фізичної особи-підприємця;

- забезпечувати збереження документів, пов'язаних з виконанням податкового обов'язку, протягом установлених строків;

– допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій (крім житла громадян), що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для проведення перевірок з питань обчислення і сплати податків та зборів.

Водночас відповідно до п. 110.1 ст. 110 ПК України платники податків, податкові агенти та/або їх посадові особи несуть відповідальність у разі вчинення порушень, визначених законами з питань оподаткування та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. У разі застосування контролюючими органами до платника податків штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, такому платнику податків надсилаються (вручаються) податкові повідомлення-рішення (п. 116.1 ст. 116 ПК України).

Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені (п. 111.2 ст. 111 ПК України). Відповідно до п. 123.1 ст. 123 ПК України у разі, якщо контролюючий орган самостійно визначає суми податкового зобов'язання, зменшення суми бюджетного відшкодування та/або зменшення від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість платника податків на підставах, визначених ст. 54 ПК України (платник податків не подає в установлені строки податкову (митну) декларацію (пп. 54.3.1 п. 54.3 ст. 54 ПК України); дані перевірок результатів діяльності платника податків свідчать про зниження або завищення суми його податкових зобов'язань, заявлених у податкових (митних) деклараціях, уточнюючих розрахунках (пп. 54.3.2 п. 54.3 ст. 54 ПК України); дані перевірок щодо утримання податків у джерела виплати, у тому числі податкового агента, свідчать про порушення правил нарахування, утримання та сплати до відповідних бюджетів податків і зборів, передбачених ПК України, у тому числі податку на доходи фізичних осіб таким податковим агентом (пп. 54.3.5 п. 54.3 ст. 54 ПК України); результати

митного контролю, отримані після закінчення процедури митного оформлення та випуску товарів, свідчать про заниження або завищення податкових зобов'язань, визначених платником податків у митних деклараціях (пп. 54.3.6 п. 54.3 ст. 54 ПК України), – тягне за собою накладення на платника податків штрафу в розмірі 25 відсотків суми нарахованого податкового зобов'язання, неправомірно заявленої до повернення суми бюджетного відшкодування та/або неправомірно заявленої суми від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість; при повторному протягом 1 095 днів визначенні контролюючим органом суми податкового зобов'язання, зменшення суми бюджетного відшкодування та/або зменшення від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість – тягне за собою накладення на платника податків штрафу у розмірі 50% суми нарахованого податкового зобов'язання, неправомірно заявленої до повернення суми бюджетного відшкодування та/або неправомірно заявленої суми від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість; під час визначення контролюючим органом суми податкового зобов'язання, зменшення суми бюджетного відшкодування та/або зменшення від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість протягом 1 095 днів втретє та більше – тягне за собою накладення на платника податків штрафу у розмірі 75% суми нарахованого податкового зобов'язання, неправомірно заявленої до повернення суми бюджетного відшкодування та/або неправомірно заявленої суми від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість.

Крім того, згідно зі ст. 47 ПК України передбачено відповідальність за неподання, порушення порядку заповнення документів податкової звітності, порушення строків їх подання контролюючим органам, недостовірність інформації, наведеної в зазначених документах. Таку відповідальність несуть: юридичні особи, постійні представництва нерезидентів, які відповідно до ПК України визначені платниками податків,

а також їх посадові особи. Відповідальність за порушення податкового законодавства відокремленим підрозділом юридичної особи несе юридична особа, до складу якої він входить; фізичні особи – платники податків та їх законні чи уповноважені представники у випадках, передбачених законом; податкові агенти.

Невиконання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо усунення порушень вимог законодавства, виявлених під час здійснення заходу державного нагляду (контролю), тягне застосування до суб'єкта господарювання штрафних санкцій у порядку, встановленому законом. У разі застосування санкцій за порушення вимог законодавства, зокрема, якщо законом передбачаються мінімальні та максимальні розміри санкцій, враховується принцип пропорційності порушення і покарання (ст. 12).

Відповідно до ст. 238 ГК України, за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. А глава 27 Господарського кодексу України встановлює правила застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання.

Водночас порушення відповідними контролюючими органами строків застосування адміністративно-господарських санкцій, передбачених ст. 250 ГК України або ухвалення рішення всупереч вимогам чинного законодавства, є підставою для відмови у задоволенні позову про стягнення санкцій, встановлених у таких рішеннях.

Наприклад, штраф, передбачений ст. 17 Закону України від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» є конфіскаційним і спрямований на вилучення державою у суб'єкта підприємницької діяльності основних чи оборотних фондів. Відповідно до вимог ст. 41 Конституції

України, він може застосовуватися за рішенням суду у разі відмови суб'єкта господарювання від його сплати в добровільному порядку в межах строків, встановлених ст. 250 ГК України. Відтак адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Водночас ст. 99 Кодексу адміністративного судочинства України, визначено строки звернення до адміністративного суду, яка дає підстави вважати, що встановлені ст. 250 ГК України строки поширюються лише на застосування контролюючим органом адміністративно-господарських санкцій, а не на їх стягнення в судовому порядку.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте поняття «контроль» відповідно до нормативно-правових актів.
2. Поясніть співвідношення понять нагляд і контроль.
3. Здійсніть класифікацію державного контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва за різними критеріями.
4. Назвіть сфери, в яких держава здійснює контроль і нагляд за діяльністю суб'єктів підприємництва.
5. Назвіть органи державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів підприємництва у різних сферах.
6. Розкрийте повноваження органу державного нагляду (контролю).
7. Розкрийте права суб'єкта підприємництва, що передбачені законодавством в процесі здійснення державного контролю.

Розділ 9

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

9.1. Поняття, принципи, функції та види юридичної відповідальності у сфері підприємництва

Інститут юридичної відповідальності є невід'ємною складовою правової системи кожної країни. Загалом юридична відповідальність є одним із важливих елементів правового регулювання суспільних відносин, сутність якого полягає у цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою чітко визначених юридичних засобів. Завдяки цьому комплексному впливу стає можливим належне впорядкування суспільних відносин, надання їм певної системності та стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, максимально можливе втілення загальнолюдських принципів.

О. Ф. Скакун визначає *юридичну відповідальність* як передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) позбавлення особою благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення¹⁴⁰.

На думку науковця П. М. Рабінович, *юридична відповідальність* – це закріплений у законодавстві та забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать. Соціальною сутністю юридичної відповідальності є здійснювана «руками держави» природна негативна реакція суспільства (принаймні тієї його частини, волю якої виражає держава) на порушення певних соціальних інтересів, на «пошкодження» певних соціальних чи особистих благ¹⁴¹.

¹⁴⁰ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє видання. – К.: Алерта, 2012. – С. 524.

¹⁴¹ Рабінович П. М. Загальна теорія держави та права / П. М. Рабінович. – К., 2010. – С. 181.

Правопорушення – це суспільно небезпечне або суспільно шкідливе протиправне винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, за яке передбачена юридична відповідальність згідно з чинним законодавством.

Юридична відповідальність ґрунтується на таких принципах:

1. Законності – передбачає, що відповідальність осіб може бути за діяння, передбачені законом, і тільки в його межах.

2. Обґрунтованості – відповідальність може настати тільки у разі реального здійснення конкретною особою правопорушення.

3. Справедливості – відповідність застосовуваних заходів відповідальності.

4. Доцільності – полягає у відповідності обраного засобу впливу на правопорушника меті юридичної відповідальності.

5. Своєчасності – притягнення правопорушника до відповідальності протягом строку давності, тобто періоду часу, не занадто віддаленого від факту скоєння правопорушення.

6. Невідворотності – неминучість настання передбачених правом санкцій відносно особи, яка вчинила правопорушення.

Відтак юридична відповідальність у сфері підприємництва – це такий політико-правовий стан, що виникає в результаті вчиненого правопорушення суб'єктом підприємницької діяльності та передбачений юридичною нормою, коли компетентний орган, посадова особа або громадянин на основі закону або в спеціальній формі вимагає від правопорушника звіт у скоєному діянні, покладає на нього певну міру позбавлень, а суб'єкт господарювання зазнає несприятливих наслідків за порушення юридичної норми.

Важливо зазначити, що інститут відповідальності виконує значну роль у підприємницькій діяльності. За правопорушення, вчинені суб'єктами підприємницької діяльності застосовується господарсько-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність.

9.2. Господарсько-правова відповідальність суб'єктів підприємництва

У юридичній літературі поняття господарсько-правової відповідальності досліджується з різних поглядів, що зумов-

лює неоднозначне ставлення до господарсько-правової відповідальності з боку науковців і практиків.

В. С. Щербина визначає господарсько-правову відповідальність як економічні за змістом і юридичні за формою методи впливу на економічні інтереси суб'єкта господарювання – правопорушника¹⁴². Водночас О. М. Вінник пропонує схоже визначення, розглядаючи господарсько-правову відповідальність як майново-організаційні за змістом і юридичні за формою заходи впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення¹⁴³.

Ознаками господарсько-правової відповідальності є:

1) сфера застосування – господарські правовідносини;
2) юридична підстава, тобто акти господарського законодавства та господарські договори;

3) фактичні підстави – господарське правопорушення, склад якого залежить від виду господарсько-правової відповідальності;

4) презумпція вини порушника та особливість визначення вини;

5) суб'єктами господарсько-правової відповідальності є учасники господарських правовідносин (суб'єкти господарювання, суб'єкти господарсько-організаційних повноважень, засновники та учасники господарських організацій, власники майна суб'єктів господарювання; контрагенти суб'єктів господарювання за господарськими договорами);

6) спрямованість господарсько-правової відповідальності здебільшого на майнову базу порушника і лише в окремих випадках – на особу порушника (примусова реорганізація та примусова ліквідація);

7) змістом господарсько-правової відповідальності є заходи впливу (санкції) – майнової (відшкодування збитків, штрафні санкції, конфіскація) та/або організаційної (анулювання

¹⁴² Господарське право: практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.; заг. ред. В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 197.

¹⁴³ Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2005. – С. 318.

ліцензії, примусова реорганізація та ін.) спрямованості, що відбиваються на економічних інтересах порушника;

8) порядок застосування – залежно від виду та форми господарсько-правової відповідальності:

а) судовий або претензійно-позовний (ст.ст. 222–223 ГК України);

б) безпосередньо кредитором в оперативному порядку (ст.ст. 235– 237 ГК України);

в) спеціальний – уповноваженими органами (ст. 238 ГК України).

Господарсько-правова відповідальність, виходячи з її ознак та процедури застосування, за формою є юридичною, а за змістом – економічною, і застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства та полягає у своєрідній реакції держави на правопорушення, що вчинені учасниками господарських відносин за порушення договірних та/або позадоговірних зобов'язань, і за яке законом чи договором передбачено застосування санкцій у встановленому порядку за відповідною процедурою¹⁴⁴.

Поняття господарського правопорушення немає у законодавстві. Однак науковець В. С. Щербина зазначає, що господарське правопорушення можна визначити як протиправну дію або бездіяльність учасника господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного учасника, порушує суб'єктивні права іншого учасника господарських відносин або третіх осіб (наприклад, держави шляхом порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності)¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Мілімко Л. В. Господарсько-правова відповідальність: ознаки, процедура застосування / Л. В. Мілімко // Юридичний вісник. – К., 2016. – № 1 (38). – С. 145–149.

¹⁴⁵ Щербина В. С. Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрямки подальших наукових досліджень / В. С. Щербина // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – 2013. – № 3 (97). – С. 10–13.

Господарсько-правова відповідальність ґрунтується на принципах, згідно з якими:

- потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

- сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

- у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Основними підставами господарсько-правової відповідальності є такі.

Правова, що є сукупністю норм права про відповідальність суб'єктів господарських відносин.

Такими суб'єктами відповідно до ст. 55 ГК України визначаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків) мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна.

Юридико-фактична. Це протиправна дія або бездіяльність особи – господарського правопорушника, що порушують права і законні інтереси потерпілої особи чи заважають їх реалізації. Ця підстава складається з чотирьох елементів, визначених в теорії права, які в господарських правопорушеннях називаються умовами господарсько-правової відповідальності, а саме:

- факт господарського порушення, тобто порушення норми у сфері господарювання норм господарського законодавства, умови договору, державного контракту тощо, внаслідок чого завдаються збитки або інша шкода майновим правам та інтересам потерпілого (кредитора); до складу господарського правопорушення, за аналогією будь-яких інших правопорушень входять: об'єктивна сторона (невиконання або

неналежне виконання господарського зобов'язання); об'єкт (державний або інших учасників в господарських відносин інтерес); суб'єкт (суб'єкт господарських правовідносин – сторона зобов'язання, що порушив його умови); суб'єктивна сторона відношення конкретної посадової особи, органу управління суб'єкта господарювання до можливих наслідків про правопорушення;

– збитки, завдані порушенням господарського зобов'язання або установлених вимог щодо здійснення господарської діяльності;

– причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками. Цей зв'язок необхідно доводити відповідними документальними доказами;

– вина господарського правопорушника. Це негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів потерпілого. Вина у господарській практиці – це настання двох обставин, які дають підстави для застосування відповідальності: наявність в особи-правопорушника реальних можливостей для належного виконання; невжиття ним всіх необхідних заходів для недопущення правопорушення, запобігання збиткам (шкоді) потерпілого. Формою вини може бути: умисел або необережність правопорушника.

Відсутність вини, як вставлено ч. 2 ст. 614 ЦК України, доводиться особою, яка порушила зобов'язання. Відповідно до ч. 2 ст. 218 ГК України учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі, якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконан-

ня зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Також відповідно до ч. 4 ст. 219 ГК України сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської діяльності у разі порушення зобов'язання через ці обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин. Визначення непереборної сили передбачено у п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК України, як надзвичайна або невідтворна за даних умов подія.

За сукупністю дій щодо застосування до правопорушника у сфері господарювання передбачених законом чи договором санкцій, а також правових наслідків такого застосування, визначаються функції господарсько-правової відповідальності. Види та їх зміст в теорії господарського права визначаються по-різному. Водночас варто зазначити, що спеціальними функціями господарсько-правової відповідальності є компенсаційна, стимулююча та попереджувальна.

За невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання майном. Засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення даного суб'єкта.

У ГК України окремо передбачені особливості відповідальності за прострочення боржника і прострочення кредитора. Так, боржник, який прострочив виконання господарського зобов'язання, відповідно до ст. 220 ГК України відповідає перед кредитором (кредиторами) за збитки, завдані простроченням, і за неможливість виконання, що випадково виникла після прострочення. Якщо внаслідок прострочення боржника виконання втратило інтерес для кредитора, він має право відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків. Боржник не вважається таким, що прострочив виконання зобов'язання, поки воно не може бути виконано внаслідок прострочення кредитора.

Кредитор відповідно ст. 221 ГК України вважається таким, що прострочив виконання господарського зобов'язання, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами, або впливають із змісту зобов'язання, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором.

Прострочення кредитора дає боржникові право на відшкодування завданих простроченням збитків, якщо кредитор не доведе, що прострочення не спричинено умисно або через необережність його самого або тих осіб, на яких за законом чи дорученням кредитора було покладено прийняття виконання. Після закінчення прострочення кредитора боржник відповідає за виконання на загальних підставах.

Під час реалізації в судовому порядку відповідальності за правопорушення у сфері господарювання застосовуються загальний та скорочені строки позовної давності, передбачені ЦК України, якщо інші строки не встановлено ГК України.

Зокрема ст. 257 ЦК України загальна позовна давність встановлена тривалістю три роки.

Позовна давність в один рік застосовується до вимог: про стягнення неустойки (штрафу, пені); про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації. У цьому разі позовна давність обчислюється від дня поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості; про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України); у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦК України); у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦК України); про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦК України), наприклад щодо частки у статутному капіталі.

Строки застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання встановлюються ст. 250 ГК України. Вони, зокрема, можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим

суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності.

У разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа-учасник господарських відносин, чії права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією. Претензія повинна містити: повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється; дата пред'явлення і номер претензії; обставини, на підставі яких пред'явлено претензію; докази, що підтверджують ці обставини; вимоги заявника з посиланням на нормативні акти; сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці; платіжні реквізити заявника претензії; перелік документів, що додаються до претензії.

Господарсько-правову відповідальність можна класифікувати на види за різними критеріями.

Залежно від підстав виникнення прав та обов'язків: договірна і позадоговірна.

Договірна відповідальність – це відповідальність за порушення існуючого між сторонами договірного зобов'язання, що становить додатковий до основного, вже існуючого, юридичний обов'язок. Цей новий обов'язок приєднується до невиконаного, водночас, як правило, не змінюючи останнього. Так, згідно з ч. 1 ст. 622 ЦК України боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлене договором або законом.

Позадоговірна (недоговірна) відповідальність – це відповідальність за порушення законодавства про дозвільну систему щодо господарської діяльності, майнових і немайнових обов'язків, що виникають не з господарського договору, а з інших підстав (юридичних фактів). Також з публічних зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом підприємництва.

Залежно від розміру відповідальності правопорушника відповідальність є: повна, обмежена і кратна (підвищена).

Повна відповідальність полягає у відшкодуванні (компенсації) шкоди, завданої правопорушенням у еквівалентному (рівному) розмірі. Це означає, що заподіювач шкоди повинен відшкодувати контрагенту чи державі усіх видів збитків, втрат чи пошкодження майна.

Повна відповідальність також виявляється у компенсації моральної шкоди, яка полягає у приниженні честі, гідної і ділової репутації фізичної особи-підприємця та іміджу юридичної особи-суб'єкта господарювання. Якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона, відповідно до ч. 1 ст. 624 ЦК України, підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків.

Обмежена відповідальність передбачає встановлення меж розміру збитків, які підлягають відшкодуванню. У нормах права, що визначають обмежений розмір відповідальності, встановлюється максимальний розмір збитків, або припис не стягувати з боржника певні види збитків (ст. 219 ГК України). У таких випадках розмір завданої правопорушенням шкоди перевищує розмір відшкодування. Водночас питання щодо зменшення розміру або звільнення від відповідальності суб'єкта підприємництва є виключно компетенцією суду.

Обмежена відповідальність може встановлюватись законом, договором, або рішенням суду, наприклад, якщо порушення сталося з вини кредитора(ст. 16 ЦК України).

Кратна відповідальність передбачає відшкодування збитків у більшому розмірі, ніж розмір завданої майнової шкоди. Наприклад, згідно зі ст.ст. 230, 231 ЦК України у разі вчинення правочину під впливом обману або насильства винна сторона відшкодовує іншій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду. Кратний розмір відповідальності може встановлюватися і домовленістю сторін.

Залежно від засобу відшкодування, вона є: майнова, організаційно-господарська і грошова.

Майнова – це один з основних видів господарської відповідальності, яка полягає у відшкодуваннях за неодержання, втрату або пошкодження матеріальних об'єктів суб'єкта господарювання.

Організаційно-господарська – вид господарської відповідальності, суб'єктів організаційно – господарських повнова-

жень і суб'єктів господарювання, які вступили у зобов'язальне правовідношення. За такими зобов'язаннями кожна із сторін, що взяла на себе певні обов'язки за договором, або в не догвірній формі, відповідно до ст. 176 ГК України відповідає за їх виконання.

Грошова – це вид відповідальності за якою грошові санкції за порушення, грошових зобов'язань (відшкодування збитків і сплату штрафних санкцій) встановлюється у відсотках, розмір яких встановлюється ГК України і визначається обліковою ставкою Національного банку України.

За множинністю суб'єктного складу, якщо у зобов'язанні з боку кредитора або боржника може діяти дві або більше осіб господарська відповідальність може бути солідарною або субсидіарною.

Солідарна відповідальність ґрунтується на принципі «один за всіх», що означає її нероздільність між солідарними боржниками. Може застосовуватися в умовах, встановлених законом чи договором і можлива лише тоді, коли є кілька суб'єктів господарювання на боці боржника (ст. 227 ГК України). У разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) повного господарського товариства кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі. Учасник господарських відносин, який відшкодовує збитки, має право стягнути збитки з третіх осіб у порядку регресу.

Субсидіарна відповідальність – додаткова відповідальність третьої особи водночас із відповідальністю правопорушника, реалізація якої здійснюється «почергово». Її сутність полягає в тому, що вимоги повинні бути висунуті насамперед до боржника і лише у разі неотримання від нього їх задоволення повністю або частково – до особи, яка несе додаткову (субсидіарну) відповідальність. Наприклад відповідальність гаранта за кредитами, отриманими суб'єктами підприємництва.

За змістом господарсько-правова відповідальність зазвичай є матеріальною і застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених або

дозволені нормами господарського законодавства. У такому разі суб'єкти підприємницької діяльності несуть лише матеріальні витрати як відповідальність (примусові виплати, неодержання належних сум, зменшення майна внаслідок відшкодування збитків тощо).

Господарське законодавство закріплює принцип повної майнової відповідальності суб'єктів господарювання аж до оголошення банкрутом (ч. 4 ст. 205 ГК України). Відтак найвищою санкцією згідно з законодавством можна вважати процесуальне (судове) оголошення суб'єкта-боржника банкрутом.

Правовими засобами господарсько-правової відповідальності (тобто формою реалізації відповідальності і водночас мірою відповідальності) є штрафні санкції, відшкодування збитків, оперативно-господарські санкції та адміністративно-господарські санкції, що застосовуються до суб'єктів підприємництва.

Господарсько-правові санкції у своїй сутності є здебільшого економічно-юридичними.

Зазначимо, що господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, внаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

Відповідно до ч. 2 ст. 217 ГК України у сфері господарювання застосовуються три види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції. Крім того, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції (ч. 3 ст. 217 ГК України). Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення цього суб'єкта. Наприклад, учасники товариства з додатковою відповідальністю у разі недостатності майна товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 1 ст. 65 Закону України «Про господарські товариства»); учасники повного товариства несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (ст. 74 Закону України «Про господарські товариства»).

Господарські санкції

Згідно з ч. 1 ст. 217 ГК України господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, внаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Тобто санкція як один із елементів певного виду відповідальності завжди обтяжлива несприятливими для правопорушника наслідками.

Залежно від видів господарських правопорушень у сфері підприємницької діяльності застосовуються такі види господарських санкцій:

- відшкодування збитків;
- штрафні санкції;
- оперативно-господарські;
- адміністративно-господарські.

Відшкодування збитків є найбільш поширеним видом господарсько-правової відповідальності у разі невиконання чи неналежного виконання господарських зобов'язань. Оскільки майнові господарські зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, відповідно до ч. 1 ст. 175 ГК України регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України, тому цей вид санкцій має цивільно-правовий характер. Зокрема відшкодування збитків регулюються ст. 22 ЦК України, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, відповідно до ст. 623 ЦК України та ст.ст. 224–229 ГК України.

У цьому разі учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо

здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту права або законні інтереси якого порушено. Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

До складу збитків включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодуватися особі, право якої порушено не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, поладження пошкодженої речі тощо).

Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, відповідно до ч. 2 ст. 623 ЦК України, доказується кредитором. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено або законом договором. Суд може

задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. Під час визначення неoderжаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання.

У разі заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин кожний з них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єктові, якому завдано збитків, відповідно до вимог та ст.ст. 543-544 ЦК України, ст. 196 ГК України. Наприклад, завдання збитків покупцеві за договором поставки було завдано внаслідок невиконання контрагентами постачальника договірних зобов'язань.

Особливості відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань, відповідно до ст. 229 ГК України полягають у такому: учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні санкції відповідно до встановлених законом вимог; обчислення розміру збитків здійснюється у валюті, в якій провадилися або повинні бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлене законом; у разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог. Відшкодування збитків застосовується у претензійно-позовному порядку.

В Оглядовому Листі Вищого Господарського Суду України «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків» від 14.01.2014 р. № 01-06/20/2014 зазначено, що:

1) витрати на оплату юридичних послуг не є збитками у розумінні статті 623 ЦК України та статті 224 ГК України;

2) безпідставне перерахування коштів не є втратами, які мають компенсуватися шляхом відшкодування збитків;

3) у вирішенні спорів про відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди суди повинні дослідити, чи могли такі збитки бути реально понесені кредитором та чи вживав кредитор заходів щодо їх відшкодування.

Обчислення розміру збитків здійснюється у валюті, в якій провадилися або повинні бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлено законом.

Штрафими санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається. Якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

- за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

- за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1% вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі 7% вказаної вартості.

У разі, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. Водночас розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг). У разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання спір може бути вирішений в судовому порядку за заявою заінтересованої сторони. Штрафні санкції

за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Порядок застосування штрафних санкцій встановлений ст. 232 ГК України.

Зокрема, якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли: допускається стягнення тільки штрафних санкцій; збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції; за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

Як уже зазначалось, розрізняють три види штрафних економічних санкцій: штраф у власному розумінні, пеню, неустойку. Розмір штрафу може бути передбачений у трьох способах:

1) штраф у твердій сумі. Прикладом цього виду штрафу є штрафи, які сплачують перевізник і відправник за невиконання плану вантажних перевезень. Їх розміри визначають транспортні статuti і кодекси окремо стосовно кожного виду транспорту;

2) штраф у процентному відношенні до суми всього зобов'язання або невиконаної частини зобов'язання. Наприклад, якщо поставлена продукція не відповідає за якістю стандартам чи умовам договору, постачальник сплачує покупцеві штраф у розмірі 20% вартості продукції неналежної якості;

3) штраф у кратному розмірі до вартості того предмета, який захищається штрафом. Наприклад, за пошкодження вагонів або контейнерів відправником чи одержувачем вантажу під час навантаження або розвантаження вантажів їхніми засобами ці суб'єкти сплачують Укрзалізниці штраф у розмірі п'ятикратної вартості пошкодженого майна.

Неустойка застосовується, як правило, як штрафна санкція в разі прострочення виконання майнових зобов'язань (поставка, купівля-продаж, міна тощо). Розмір неустойки за прострочення виконання зобов'язань загалом не залежить від

терміну прострочення виконання. Наприклад, за прострочення або недопоставку продукції постачальник сплачує покупцеві неустойку в розмірі 8 відсотків вартості непоставленої у строк продукції за кожною окремою позицією номенклатури. Зазначена неустойка є штрафною, оскільки сторона, яка порушила в цьому разі умови договору поставки, відшкодовує іншій стороні заподіяні внаслідок цього збитки без зарахування сум неустойок.

Водночас договором або відповідно до ч. 2 ст. 624 ЦК України передбачаються так звані залікові неустойки. Залікова неустойка спостерігається в тому разі, коли правопорушник відшкодовує іншій стороні збитки у частині, не покритій неустойкою.

Пеня як штрафна економічна санкція застосовується в разі прострочення виконання грошових зобов'язань суб'єктами підприємницької діяльності. Особливістю пені є те, що вона встановлюється у процентному відношенні до простроченої суми, причому за кожний день прострочення, доки зобов'язання не буде виконане. Тобто це санкція, розмір якої збільшується залежно від продовження правопорушення. Залежністю суми пені від кількості днів (терміну) прострочення виконання вона відрізняється від неустойки як санкції за господарське правопорушення.

Оперативно-господарські санкції – це передбачені законодавством заходи оперативного економічного впливу кредитора на господарюючого суб'єкта-боржника (правопорушника), спрямовані на попередження або зменшення втрат кредитора від порушень боржника чи зменшення його шкідливих наслідків. Такі санкції застосовуються лише в господарсько-договірних відносинах.

До оперативно-господарських санкцій, які сторони можуть передбачити в договорах відносять:

- односторонню відмову від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною;
- відмову від оплати за зобов'язанням, яке неналежно виконано або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;

- відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

- відмову управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

- встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

- відмову від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Варто зазначити, що цей перелік не є вичерпним. Сторони, відповідно до ч. 2 ст. 236 ГК України, можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання. Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Водночас зауважимо, що оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

Відтак головна особливість застосування оперативно-господарських санкцій полягає у застосуванні їх самими сторонами без звернення до судових або інших уповноважених органів, і без згоди іншої сторони зобов'язання. Проте потрібно пам'ятати, що до суб'єкта, який порушив господарське

зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором, тобто головною умовою застосування оперативно-господарських санкцій ГК України визначає необхідність зазначення цих санкцій у договорі, незалежно від того, встановлені вони законом чи тільки договором.

Інша особливість полягає в тому, що оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання. Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною.

Як уже зазначалося, оперативно-господарські санкції можуть встановлюватися в законах та інших нормативно-правових актах. Так, відповідно до п. 28 Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668, які обов'язково мають враховуватися під час укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві незалежно від джерел фінансування робіт, а також форми власності замовника та підрядника (субпідрядників), замовник має право відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботи або виконує їх настільки повільно, що закінчення їх у строк, визначений договором підряду, стає неможливим.

Адміністративно-господарські санкції – заходи організаційно-правового характеру, що встановлюються законом та спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків, які можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Ознаками адміністративно-господарських санкцій є:

- встановлюються виключно законами;
- застосовуються до суб'єкта підприємництва, в особі його керівництва;
- їх метою є припинення порушень суб'єкта господарювання та ліквідація їх наслідків;
- вони застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування;

– підставою для їх застосування є порушення встановлених нормативно-правовими актами правил провадження підприємницької діяльності;

– вони можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та у порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно-господарські санкції:

- вилучення прибутку (доходу);
- адміністративно-господарський штраф;
- стягнення зборів (обов'язкових платежів);
- застосування антидемпінгових заходів;
- припинення експортно-імпортних операцій;
- застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених законом;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;
- анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
- обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;
- ліквідація суб'єкта господарювання;
- інші адміністративно-господарські санкції, передбачені законодавством.

Прибуток (дохід), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в дохід відповідного бюджету в порядку, встановленому законом.

Наприклад, прибуток, одержаний суб'єктами природних монополій внаслідок порушення норм Закону України від 20.04.2000 р. № 1682-III «Про природні монополії», вилучається в судовому порядку до Державного бюджету України.

Крім того, з суб'єкта господарювання стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі вилученої суми, а у разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції – у трикратному розмірі вилученої суми (ст. 240 ГК України).

Здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди, до цих учасників відносин можуть бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи відповідно до закону.

У випадках недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках та вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України, експортно-імпортні операції таких суб'єктів господарювання припиняються на умовах і в порядку, передбачених законом, або може застосовуватися індивідуальний режим ліцензування.

Адміністративно-господарський штраф – це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності.

Адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта підприємництва протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом. Цей вид санкцій не поширюється на штрафні санкції, розмір і порядок стягнення яких визначений ПК України, Законом України «Про банки і банківську діяльність» та іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на органи доходів і зборів.

Відповідно до ч. 1 ст. 249 ГК України суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу дер-

жавної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій.

У разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавству, і порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання, останній відповідно до ст. 20 ГК України, має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акта недійсним.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання через неправомірне застосування до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому ГК України та іншими законами.

9.3. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері підприємницької діяльності

Адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, яка настає за правопорушення, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП). Відповідно до ст. 9 КУпАП *адміністративним правопорушенням (проступком)* визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративна відповідальність застосовується органом чи посадовою особою, яким порушник не підпорядковується за видом своєї діяльності. Головним є те, що цей вид юридичної відповідальності застосовується органами виконавчої влади і реалізується під час здійснення ними функцій державного управління, причому порядок її реалізації встановлюється та закріплюється у відповідних нормативно-правових актах.

Адміністративна відповідальність виявляється в накладенні на порушників певних видів адміністративних стягнень, специфічних за змістом і відмінних від заходів кримінального покарання, дисциплінарного впливу та майнової відповідальності. Адміністративні стягнення накладаються державними органами й посадовими особами, яким таке право надано законодавчими актами.

До адміністративних стягнень, які можуть бути застосовані до юридичних осіб, віднесені:

- попередження;
- штраф;
- конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- вилучення незаконно отриманої виручки;
- безоплатне вилучення незаконно добутих продуктів моря;
- вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням або копій виробів іншого господарюючого суб'єкта;
- офіційне спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей;
- анулювання дозволу чи ліцензії;
- припинення юридичної особи (примусовий поділ (реорганізація) або ліквідація).

Відповідно ж до чинного законодавства за одне адміністративне правопорушення може бути накладено основне або основне і додаткове стягнення.

Нині єдиного порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення, вчинених юридичними особами, у законодавстві не існує. Але є закріплені в законодавчих актах України, що відрізняються одна від одної, процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення вчинених в сфері підприємницької діяльності.

Умовно ці адміністративні правопорушення можна розділити на три групи: 1) правопорушення в сфері зовнішньоторговельних фіскальних інтересів держави, пов'язані з порушенням правил переміщення товарів і транспортних засобів юридичними особами через митний кордон України; 2) правопорушення в сфері внутрішньої політики, пов'язані зі сплатою юридичними особами податків, зборів та інших обов'язкових платежів; 3) адміністративні правопорушення вчинені юридичними особами у сфері інших видів загальногосподарської діяльності (будівництво, експлуатація спецбудівель, корис-

тування природними ресурсами, навколишнім середовищем тощо)¹⁴⁶.

Виокремлення адміністративної відповідальності юридичних осіб в окремий підінститут має вагоме практичне значення. Саме з ним пов'язане розмежування процедури притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, а також встановлення системи стягнень, що можуть застосовуватись до юридичних осіб¹⁴⁷. Незважаючи на те, що в окремих випадках адміністративні стягнення застосовуються судами, адміністративна відповідальність є позасудовим видом правової відповідальності. Між органами (посадовими особами), що накладають адміністративні стягнення, та правопорушниками немає службових відносин.

Порядок притягнення до адміністративної відповідальності особливий, він суттєво відрізняється від кримінального й господарського процесів.

Визначальною ознакою адміністративної відповідальності юридичних осіб є норми, передбачені численними нормативно-правовими актами України. Наприклад, Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР «Про захист від недобросовісної конкуренції» у Главі 5 визначає відповідальність суб'єктів господарювання (юридичних осіб) за недобросовісну конкуренцію (накладення штрафу, відшкодування шкоди, вилучення товарів із неправомірно використаним позначенням і копій виробів іншого суб'єкта господарювання, спростування неправдивих, неточних або неповних відомостей); Закон України від 16 травня 1995 р. № 162/95-ВР «Про виключну (морську) економічну зону України» визначає відповідальність за порушення законодавства про виключну (морську) економічну зону України (установлює розмір штрафу, відшкодування шкоди тощо).

¹⁴⁶ Слубський І. Й. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / І. Й. Слубський. – К., 2008. – С. 15.

¹⁴⁷ Зима О. Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. Т. Зима. – Х., 2001. – С. 14.

Глава 12 КУпАП містить норми, що передбачають адміністративну відповідальність за правопорушення, вчинені в сфері підприємницької діяльності.

Серед них можна виокремити:

1. Порушення правил торгівлі і порядку проведення розрахунків суб'єктами підприємницької діяльності (ст. ст. 155, 155-1, 155-2, 156, 156-1, 156-2, 162 КУпАП)

2. Порушення порядку провадження господарської діяльності (ст. 164 КУпАП);

3. Порушення в сфері економічної конкуренції (ст.ст. 164-3, 166-1, 166-2 КУпАП);

4. Порушення бюджетного законодавства (ст. 164-12 КУпАП);

5. Порушення законодавства про закупівлі (ст. 164-14 КУпАП);

6. Приховування стійкої фінансової неспроможності (164-15 КУпАП);

7. Порушення банківського законодавства, законодавства, яке регулює переказ коштів в Україні, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку (ст. 166-5 КУпАП);

8. Порушення законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності (ст.ст. 166-6, 166-11, 166-12 КУпАП).

Приміром, ст. 166-17 КУпАП, якою передбачена адміністративна відповідальність за фіктивне банкрутство, а саме: за відомо неправдива офіційна заява громадянина-засновника (учасника) або службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі, – тягнуть за собою накладення штрафу від семисот п'ятдесяти до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

9.4. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері підприємництва

Кримінальна відповідальність – це один з видів юридичної відповідальності підприємців, що виникає під час здійснення протиправних дій у процесі провадження підприємницької діяльності.

Кримінальний кодекс України (надалі – КК України) містить Розділ VII Особливої частини «Злочини в сфері господарської діяльності»

Відтак під злочинами у сфері господарської діяльності потрібно розуміти посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, бюджетного і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права і законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію і антимонопольністичну діяльність, а також на порядок приватизації¹⁴⁸.

Пленум Верховного Суду України у своїх постановках неодноразово давав роз'яснення спірних питань застосування кримінально-правових норм про відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності. Зокрема Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25.04.2003 р. № 3, «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15.04.2005 р. № 5, «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 03.06.2005 р. № 8. Також чимало змін було внесено Законом України від 15.11.2011 р. № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності».

Суб'єктами господарських злочинів можуть бути визнані ті фізичні особи, які безпосередньо займаються господарською

¹⁴⁸ Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія / О. О. Дудоров. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 24.

діяльністю, представляють інтереси господарюючих суб'єктів чи держави в сфері господарської діяльності. Зокрема, суб'єктів злочинів у сфері господарської діяльності, залежно від притаманних їм обов'язкових і додаткових властивостей, кола прав і обов'язків, що покладені на них правовими приписами, можна поділити на дві категорії: 1) спеціальні суб'єкти (наприклад, службова особа, підприємець, власник, засновник, учасник, уповноважена особа, не власник тощо); 2) будь-яка особа, наділена ознаками суб'єкта злочину, яка порушує або не виконує певні господарські обов'язки і вимоги. Ознаки суб'єктів цих злочинів встановлюються за допомогою законодавчих та нормативних актів, інструкцій, наказів, розпоряджень, типових та відомчих функціональних обов'язків, цивільно-правових правочинів тощо¹⁴⁹.

Керівник підприємства є не лише особою, що здійснює представництво підприємства перед іншими юридичними особами, а і суб'єктом, який несе відповідальність за неправомірні дії. Законодавство України не містить визначення керівника чи директора, у Законі України «Про господарські товариства» вказано таку посаду, як директор. У КК України під поняттям «керівник» (директор) підприємства» розуміється службова особа, яка постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснює функції представника, а також постійно чи тимчасово займає на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконує такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважною службовою особою підприємства, установи, організації (ч. 3 ст. 18 КК України).

Додамо, що у розділі XIV-І КК України «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» (примітка до ст. 96-3) визначено, що під уповноваженими особами юридичної особи варто розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих докумен-

¹⁴⁹ Кісілюк Е. М. Загальні засади кваліфікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності / Е. М. Кісілюк, О. В. Процюк // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 173.

тів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Кримінальна відповідальність керівника підприємства передбачена різними складами злочинів, які можна розподілити на групи: злочини у господарській сфері; злочини у сільськогосподарській сфері, злочини у сфері службової діяльності. Найпоширенішими злочинами у господарській сфері є: фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України); підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи (ст. 205-1 КК України); ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України); ухилення від сплати єдиного соціального внеску та страхових внесків (ст. 212-1 КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); порушення трудового законодавства (ст. ст. 172, 173, 175 КК України).

Варто зазначити, що нещодавно КК України був доповнений новою статтею 218-1 щодо відповідальності власників банку. Такі зміни було внесено Законом України від 02.03.2015 р. №VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб».

Ст. 205 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за фіктивне підприємництво, є однією зі складних і суперечливих статей господарських злочинів. Це одна із проблемних статей, що викликає чимало суперечностей і непорозумінь при її практичному застосуванні. Мовою практичних працівників правоохоронних органів її називають «мертвою», або «лежачою» через складність у практичному застосуванні¹⁵⁰.

У процесі здійснення підприємницької діяльності підприємець може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за вчинення різного виду злочинів. Якщо це злочини, пов'язані із здійсненням підприємницької діяльності, то відповідальність за їх вчинення встановлюється статтями розділів VII (Злочини у сфері господарської діяльності, ст.ст. 199–233) та XVII (Злочини у сфері службової діяльності

¹⁵⁰ Проблеми та перспективи удосконалення протидії діяльності суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності: монографія. – К.: Алерта, 2012. – С. 122.

та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, статті 364–370) КК України.

Залежно від видового об'єкта злочину в сфері господарської діяльності можна класифікувати так.

1. Злочини проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів. У цю групу входять такі злочини: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК України), виготовлення, збут чи використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК України), підробка документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1 КК України), порушення порядку ведення реєстру власників цінних паперів (ст. 223-2 КК України); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України).

2. Злочини проти системи оподаткування. До цієї групи належать: ухилення від сплати податків, зборів (ст. 212 КК України); ухилення від сплати єдиного внеску (ст. 212-1 КК України); незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК України).

3. Злочини проти порядку переміщення предметів через митний кордон України: контрабанда (ст. 201 КК України).

4. Злочини проти порядку здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності: фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України); легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209 КК України), порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК України), порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК України).

5. Злочини проти прав і законних інтересів кредиторів: доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України).

6. Злочини проти добросовісної конкуренції: протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України); незаконне використання товарного знаку (ст. 229 КК України); незаконний збір з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю (ст. 231 КК України); розголошення комерційної таємниці (ст. 232 КК України).

7. Злочини проти прав і законних інтересів споживачів: введення в обіг на ринок небезпечної продукції (ст. 227 КК України).

Крім того, підприємець може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за злочини, передбачені у розділі XVII (Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, статті 364–370) КК України.

Підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру передбачені ст. 96-3 КК України. До юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру: штраф; конфіскація майна; ліквідація.

Питання для самоконтролю

1. У чому зміст господарсько-правової відповідальності?
2. Які Ви знаєте юридичні підстави господарсько-правової відповідальності?
3. Назвіть функції господарсько-правової відповідальності?
4. У чому зміст принципів господарсько-правової відповідальності?
5. Які Ви знаєте види господарсько-правової відповідальності?
6. Які Ви знаєте строки позовної давності щодо відповідальності за господарські правопорушення?
7. У чому полягає відшкодування збитків суб'єкту господарювання, право якого порушено?
8. Назвіть види штрафних санкцій у господарсько-правовій відповідальності.

9. З'ясуйте особливості конфіскації як виду адміністративно-майнової санкції.

10. У чому полягає зміст оперативно-господарських санкцій?

11. Визначте адміністративно-господарські санкції, які можуть бути застосовані до суб'єктів підприємницької діяльності.

12. У чому зміст відшкодування шкоди?

13. Назвіть підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

14. Визначте заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА В МЕЖАХ АСОЦІАЦІЇ З ЄС

10.1. Адаптація українського господарського законодавства до вимог законодавства ЄС

Зрозуміло, що соціально-економічна ситуація в країні, а також обраний геополітичний напрям держави мають безпосередній вплив на розвиток підприємництва. Відтак діяльність українських суб'єктів підприємництва на сьогодні значно залежить від процесу, пов'язаного з інтеграцією України в Європейський економічний простір. Отже, держава бере на себе обов'язки щодо уніфікації законодавства та нормативно-правового регулювання, вдосконалення національної системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності відповідно до загально визначених стандартів, створення сприятливого бізнес-клімату, захисту національного виробника від конкурентної імпортованої продукції тощо.

Міжнародні договори саме економіко-торгівельного характеру, метою яких було створення спільного ринку, були правовою передумовою створення Європейського Союзу (далі – ЄС), а саме: Договір про заснування Європейської спільноти з вугілля та сталі (Паризький договір) від 18.04.1951 р., Договір про заснування Європейського Співтовариства з атомної енергії від 25.03.1957 р., Договір про заснування Європейської економічної спільноти від 25.03.1957 р.

Практично з моменту створення ЄС (на підставі Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 р.) Україна проголосила інтеграцію до ЄС пріоритетним напрямом зовнішньополітичного курсу держави. Зокрема Постановою Верховної Ради України від 02.07.1993 р. № 3360-XII «Про основні напрями зовнішньої політики України» (втратила чинність) було задекларовано, що перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських

Співтовариствах. Відтак ст. 18 Конституції України закріпила, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Згодом ч. 2 ст. 11 Закону України від 01.07.2010 р. № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» однією із засад зовнішньої політики визначено забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Неодмінним елементом євроінтеграції є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із правовими нормами ЄС. Зокрема першою основоположною угодою між Україною та ЄС – Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС від 16.06.1994 р. (далі – УПС) визначено, що важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є зближення існуючого і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства.

Підвалини внутрішнього забезпечення процесу адаптації було закладено низкою підзаконних нормативно-правових актів, зокрема указами Президента від 24.02.1998 р. № 148 «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством»; від 11.06.1998 р. № 615 «Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС»; від 09.02.1999 р. № 145 «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади»; постановою Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 р. № 1496 «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС» тощо.

Україна, як задекларовано в УПС, взяла на себе зобов'язання вжити заходів для забезпечення поступового приведення законодавства у відповідність до законодавства Співтовариства (п. 1 ст. 51). До сфер систематизації та увідповіднення норм належать такі: митна; корпоративна; банківська; податкова; бухгалтерський облік; інтелектуальна власність; охорона праці; фінансові послуги; правила конкуренції; державні за-

купівлі; охорона здоров'я та життя людей, тварин, рослин, до-вкілля; захист прав споживачів; технічні правила і стандарти; транспорт; енергетика, включаючи ядерну.

Отже, таке зближення безпосередньо стосується право-відносин у сфері підприємництва. Зокрема ст.ст. 30-36 Глави II Розділу IV УПС передбачили умови, що впливають на ство-рення та діяльність компаній (а саме: суб'єктів корпоратив-ного підприємництва). Так, ч. 2 ст. 30 Угоди закріплено поло-ження про те, що Україна, згідно із своїми законодавством та правилами, надає Співтовариству, дочірнім компаніям і філіа-лам, заснованим на її території, режим, що є не менш сприят-ливим, ніж той, що надається її власним компаніям або ком-паніям будь-якої третьої країни, залежно від того, який з них є кращий. Водночас ст. 10 задекларувала режим найбільшого сприяння у торгівлі між суб'єктами підприємництва України та країн-членів ЄС.

Зауважимо, що зі змісту вказаних норм розуміється насам-перед національний правовий режим та режим найбільшо-го сприяння для іноземних суб'єктів господарської діяльно-сті, закріплені ст. 7 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Окрім того, Розділ VI УПС регламентує питання захисту економічної конкуренції та захисту від монополістичних зло-живань. Ст. 73 УПС закріпила зобов'язання щодо розвитку та зміцнення малих та середніх підприємств та їх об'єднань, а та-кож співробітництво між малими та середніми підприємства-ми Співтовариства та України. Захист прав споживачів було передбачено ст. 75 УПС. Зокрема йдеться про проведення ек-спертної оцінки законодавчих та інституційних реформ, ство-рення постійно діючої системи взаємної інформації про небез-печні продукти, вдосконалення інформації, яка надається спо-живачу особливо стосовно цін, характеристики товарів та по-слуг, що пропонуються, підготовку адміністративних посадо-вих осіб та інших представників інтересів споживачів тощо.

Отже, процес систематизації заходів щодо інтеграції України в європейський правовий простір і виконання нею зобов'язань триває третій десяток років. За весь період час-то прийняті документи не відповідали «євростандартам»,

спостерігались серйозні порушення, неузгодженості та суперечності між прийнятими нормативно-правовими актами та стандартами і нормами права ЄС. У таких важливих сферах, як підприємницька діяльність та інвестиції, поточні платежі та капітал, конкуренція та захист власності станом на кінець 2000 року не було прийнято, відповідно до вимог ЄС, жодного нормативно-правового акту. Натомість, наприклад, іноземну підприємницьку діяльність в Україні регулювали понад 130 законодавчих актів¹⁵¹. Відсутність чіткого правового регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, зрозуміло, не лише насторожує іноземних інвесторів започатковувати бізнес на території України, але й спричиняє до тінізації комерційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання.

Починаючи з 2004 р., адаптація законодавства України до законодавства ЄС відбувалася відповідно до положень Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. Згідно з вказаною Програмою, метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу.

Acquis communautaire (з фр. «спільний доробок», «надбання» Співтовариств, сьогодні також і *acquis ЄС*) – це правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в межах Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Саме ця концепція була закладена в Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС від 16.06.1994 р.

¹⁵¹ Костюк С. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи / С. Костюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=138.

На виконання вказаної Програми Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 15.10.2004 р. № 1365. Цим документом було затверджено Порядок підготовки та реалізації плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, створено Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та затверджено Положення про неї.

Як свідчить історичний досвід розвитку ЄС, обсяг *acquis communautaire* постійно збільшується та поширюється на нові сфери у зв'язку з розширенням та еволюцією компетенції ЄС, що може бути поясненням відсутності чітко визначених меж *acquis communautaire*. Тому нові кандидати стикаються з більш складними в політичному, економічному та правовому сенсі умовами вступу. Вказана обставина, безперечно, суттєво ускладнює процес адаптації законодавства¹⁵².

Важливо зауважити, що першим документом у процесі узгодження законодавства України з правовими нормами ЄС була Тимчасова угода між Україною та ЄС про торгівлю та торговельне співробітництво від 01.06.1995 р., яка регламентувала сферу конкуренції та захисту права інтелектуальної власності, а отже, сферу господарських правовідносин.

Серед напрямів адаптації господарського законодавства, зокрема вирізняють: 1) щодо якості та технічного регулювання; 2) щодо порядку здійснення господарсько-торгівельної діяльності; 3) щодо захисту прав споживачів¹⁵³. До цих напрямів доцільно додати: корпоративне регулювання, захист конкуренції, державну підтримку суб'єктів підприємництва тощо.

У процесі адаптації законодавства щодо якості та технічного регулювання було необхідним створити систему продовольчої безпеки з урахуванням глобального та нового

¹⁵² Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2012. – Вип. 24. – С. 37–49.

¹⁵³ Зельдіна О. Р. Напрями адаптації законодавства України про господарсько-торговельну діяльність до законодавства ЄС / О. Р. Зельдіна, К. О. Хрмілі // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – ч. 2. – С. 56–62.

підходу до системи технічного регулювання; забезпечити реалізацію на практиці норми запровадження в Україні НАССР (англ. *Hazard Analysis and Critical Control Point*) – система аналізу небезпек і критичних точок контролю, що дає змогу створити на підприємстві умови для виробництва безпечної продукції шляхом визначення (ідентифікації) і контролю небезпечних чинників.

Верховна Рада України прийняла доволі об'ємний закон від 27.06.2014 р. № 4179а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів», яким внесено численні зміни до десяти нормативних актів, а Закон «Про безпечність та якість харчових продуктів» (№ 771/97-ВР від 23.12.1997 р.) вдруге викладено повністю у новій редакції, змінюючи навіть його назву на «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». 20.09.2015 р. набрало чинності більшість положень цього євроінтеграційного закону.

Законодавчий акт був прийнятий Верховною Радою України з метою гармонізації законодавства України із законодавством ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Закон перебачає запровадження в Україні моделі європейської системи безпечності та якості харчових продуктів, яка ґрунтується на принципі «від лану до столу», а також на процедурах НАССР. Положення нового закону суттєво зменшують кількість адміністративних процедур, державного контролю та скасовують дозвільні процедури, яких не існує в ЄС. Встановлюються деталізовані вимоги до процедур державного контролю харчових продуктів на ринку України та імпортової продукції відповідно до європейської практики. Суттєво пом'якшуються умови отримання експлуатаційного дозволу. Він буде потрібен тільки для підприємств, що провадять діяльність, пов'язану з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження. Для решти, включно із закладами громадського харчування та частиною закладів роздрібної торгівлі, достатньо буде пройти процедуру реєстрації.

За новим законом, контроль за безпечністю харчових продуктів здійснюватиме лише один державний орган. За новим

підходом контролюватися буде весь ланцюг виробництва харчового продукту. Підприємство у будь-який час повинно мати точну інформацію про те, звідки воно отримало сировину чи харчовий продукт і куди його було направлено з підприємства. Така інформація повинна зберігатися протягом шести місяців після кінцевої дати продажу харчового продукту, нанесеної на маркуванні.

Встановлюються значні штрафи за невиконання вимог харчового законодавства. Вводиться ефективна система відповідальності за порушення норм законодавства про безпеку харчових продуктів і виробників, інших операторів ринку (в межах своєї діяльності), і контролюючих органів.

Водночас, оскільки запровадження НАССР потребує часу та певних ресурсів, закон містить окремі норми, які набудуть чинності лише через 2–5 років з дня його опублікування. Зокрема 20.09.2016 р. набрав чинності розділ VII Закону – Загальні гігієнічні вимоги щодо поводження з харчовими продуктами. Цей розділ зобов'язує операторів ринку забезпечувати здоровий та чистий стан рослин та тварин, які мають вплив на здоров'я людини. Крім того, передбачений перехідний період для п. 2 ч. 2 ст. 20, ст. 21 та п. 4 ч. 1 ст. 64 закону. Ці статті набувають чинності:

- 20 вересня 2017 року – для потужностей, які провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей);

- 20 вересня 2018 року – для потужностей, які провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких відсутні необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей);

- 20 вересня 2019 року – для малих потужностей.

Також, 20.09.2019 р. набирає чинності ч. 1 ст. 36 Закону – щодо продажу продуктів домашнього виробництва на агропродовольчих ринках за умови підтвердження їхньої придатності за результатами випробувань (досліджень) акредитованої лабораторії, яка знаходиться на агропродовольчому ринку.

У процесі адаптації законодавства щодо порядку здійснення торговельної діяльності важливим кроком було прийняття

Закону України від 03.09.2015 р. № 675-VIII «Про електронну комерцію», який визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції. Закон також дає чіткі визначення деяких термінів: інтернет-магазин, електронне повідомлення, електронна угода і тощо.

Закон України «Про електронну комерцію» має наблизити українське законодавство до європейських стандартів у сфері інноваційних технологій та електронної торгівлі. Розвиток цієї галузі повинен спричинити до покращення інвестиційного клімату держави, відтак, принести значні фінансові вливання в нашу економіку.

Загалом, не заглиблюючись у детальне дослідження проблем, пов'язаних з адаптацією законодавства, варто констатувати, що аналіз положень УПС та національних законодавчих актів дають змогу впевнено стверджувати, що Україна виконала значний обсяг заходів щодо адаптації і у більшості національне законодавство у сфері діяльності суб'єктів підприємництва увідповіднене з європейськими правовими нормами. Насамперед це стосується прийнятих нормативно-правових актів у сфері державної корпоративних праввідносин, підтримки малого та середнього підприємництва, дерегуляції підприємницької діяльності, захисту економічної конкуренції, захисту прав споживачів, іноземного інвестування, державних закупівель тощо. Майже кожен нормативно-правовий акт щодо дерегуляції підприємницької діяльності (див. пит. 2.5 Розділу 2 посібника) можна вважати євроінтеграційним.

Підтвердженням цього є набуття Україною 16.05.2008 р. повноправного членства у Світовій організації торгівлі, а також синхронна ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 27.09.2014 р. Верховною Радою та Європейським парламентом. 01.11.2014 р. набрали чинності положення Угоди щодо політичного й економічного співробітництва сторін за винятком положень про створення зони вільної торгівлі.

Водночас наближення вітчизняного законодавства до європейського досі потребує значного доопрацювання. Беззапе-

речною є думка І. В. Яковюк¹⁵⁴ про те, що лише адаптація законодавства не буде ефективною, якщо нехтувати іншими складовими інтеграційного процесу. Так, вона повинна відбуватися паралельно із створенням відповідного політичного клімату у суспільстві та інших важливих умов, за яких європейський вибір України мав би підтримку з боку основних політичних сил та учасників ринкових відносин. Крім того, однією з необхідних передумов успішної адаптації законодавства України є наповнення реальним змістом принципу верховенства права та надання надійних гарантій захисту прав людини.

10.2. Сучасні імплементаційні процеси у сфері підприємництва в перебізі інтеграції до ЄС

Механізм погодження взаємозв'язку міжнародного та національного права ґрунтується на принципі – держава забезпечує виконання міжнародно-правових норм всіма владними діями, що є у її розпорядженні відповідно до конституційних принципів. У юридичній літературі ця процедура отримала назву імплементація або трансформація, незважаючи на те, що для позначення процесу виконання норм міжнародного права всередині країни за допомогою норм національного права, використовуються ще й такі терміни, як «здійснення», «реалізація», «виконання», «застосування». Термін «імплементація» (англ. *implementation*, від лат. *impleo* – здійснення, впровадження у життя) полягає у фактичній реалізації державою міжнародних обов'язків на внутрішньодержавному рівні, здійснюваній трансформації міжнародно-правових норм у національні закони, тобто впровадження норм міжнародного права у національну правову систему України¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2012. – Вип. 24. – С. 37–49.

¹⁵⁵ Куц О. М. Про особливості тлумачення терміна «імплементація» / М. О. Куц // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 133–138.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС (УА) є, без перебільшення, найбільш масштабним пакетом домовленостей в історії незалежної України, яку можна віднести до нового покоління угод ЄС про всебічну співпрацю з третіми країнами. Це перша угода про асоціацію з європейською країною, укладена після набрання чинності Лісабонськими редакціями Римського й Маастрихтського договорів. У ній відображено кардинальні зміни, внесені до Лісабонських редакцій установчих договорів про ЄС і про функціонування ЄС. Запроваджені зміни стосувалися, зокрема, поширення повноважень ЄС на нові сфери співпраці, приміром: космос, спорт, туризм, енергія, цивільна оборона, адміністративне співробітництво, гуманітарна допомога тощо. Євросоюз отримав додаткові повноваження у сферах зовнішньої політики і політики безпеки та спільної торговельної політики. Це дало можливість поширити співпрацю в межах асоціації між Україною й ЄС на нові сектори та залучити до співробітництва нові органи й агенції Євросоюзу¹⁵⁶.

УА є об'ємною різноплановою за змістом та кількістю взаємних домовленостей угодою, яка налічує 485 статей. За змістом УА можна поділити на кілька частин. Проте такий поділ є умовним, оскільки положення про окремі сектори співпраці містяться і у загальній, і у спеціальній частинах.

Включення до УА значної кількості сфер співпраці зумовлює потребу реалізації її положень за допомогою низки правових інструментів. Вони включають насамперед міжнародні угоди, законодавчі та інші нормативні акти України, визнання Україною законодавчих актів та рішень Суду ЄС. Окрім того, УА містить запозичені положення з установчих договорів про ЄС, а також значну кількість внесених до додатків актів інститутів Євросоюзу. Застосовуючи їх, Україна має враховувати відповідну практику ЄС у цих сферах.

Одним із визначальних напрямів, який має сприяти значному підвищенню ефективності реалізації вітчизняного еко-

¹⁵⁶ Муравйов В. Правовий механізм реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом / В. Муравйов // Журнал Верховної Ради України «Віче». – 2015. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4682/>.

номічного потенціалу, оптимізації участі України у міжнародному поділі праці, зміцненню конкурентоспроможності національної економіки, є розвиток вітчизняного підприємництва.

Основні сфери та галузі економіки, а отже, господарські (підприємницькі) правовідносини, охоплює економічна частина Угоди. Факт узгодження Сторонами Угоди є свідченням того, що Україна та ЄС мають серйозний намір не тільки перевести співпрацю на якісно новий рівень, але й суттєво наблизити економічну систему України до економічної системи Євросоюзу на основі взаємної лібералізації, насамперед руху товарів, капіталів та послуг, гармонізації підходів та принципів, на яких формуються галузеві політики та системи регулювання виробничо комерційної діяльності.

Найважливішим аспектом для України є саме економічна інтеграція як процес зближення і взаємного пристосування окремих національних господарств, що виявляється і у розширенні та поглибленні виробничо-технологічних зв'язків, спільному використанні ресурсів, об'єднанні капіталів, і у взаємному створенні сприятливих умов для здійснення економічної діяльності, а також передбачає створення поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі, котрій притаманні деякі риси спільного ринку. Головною сферою модернізації є система господарського законодавства, яка має здійснюватися в напрямках: адаптації національного законодавства до європейського; стимулювання інтеграційних процесів; удосконалення державного контролю; поліпшення якості продукції; розвитку техніко-технологічних систем; широкого запровадження інноваційних технологій; добросовісної торгівлі; стимулювання конкуренції та інших.

На теоретичному рівні вирізняють такі чотири етапи економічної інтеграції:

1. Зона вільної торгівлі (скасування мита, квот та інших обмежень у торгівлі між державами-учасницями при збереженні їх автономії у митній і торговельній політиці стосовно третіх країн).
2. Митний союз (запровадження спільних зовнішніх тарифів і перехід до єдиної торговельної політики стосовно третіх країн).

3. Єдиний внутрішній (спільний) ринок (ліквідація бар'єрів між державами у взаємній торгівлі для переміщення робочої сили і капіталу).

4. Економічний і валютний союз (єдиний внутрішній ринок та гармонізація і координація економічної політики держав-учасниць на основі спільного ухвалення рішень і контролю за їх виконанням, заміна національних валют єдиною, єдина валютна і грошова політика)¹⁵⁷.

Структура Угоди про асоціацію безпосередньо збігається із законодавством у сфері підприємництва України, зокрема і з Господарським кодексом. До прикладу, Розділ IV Угоди присвячений торгівлі і питанням, пов'язаним з торгівлею, містить положення щодо національного режиму та доступу товарів на ринки, засобів захисту торгівлі, послуг тощо. Розділ V Угоди «Економічне та галузеве співробітництво» практично повністю збігається за змістом з предметом господарського законодавства, складаючись із положень щодо співробітництва у сфері енергетики, включаючи ядерну енергетику; управління державними фінансами (бюджетна політика, внутрішній контроль і зовнішній аудит, податки тощо); екологічного господарювання; транспорту; інновацій; інвестицій; різних аспектів наукового співробітництва; окремих правил господарювання в певних сферах; політики у сфері промисловості та підприємництва (Глава 10); співробітництва у видобувній та металургійній галузі (Глава 11) та ін.

Отже, окремі розділи УА відповідають структурі господарського законодавства ЄС, тож процес імплементації передбачає додержання цієї структури при реформуванні правової системи України. Лише поверхневий аналіз структури Господарського кодексу України дає змогу припускати його схожість зі структурою права ЄС, відображеного в Угоді¹⁵⁸.

¹⁵⁷ Замрига А. Проблематика оновлення господарського законодавства в контексті угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 6. – С. 60–65.

¹⁵⁸ Ілларіонов О. «Європейський досвід» кодифікації господарського законодавства / Олександр Ілларіонов // Ліга. Блоги. – 14.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/aillarionov/article/20585.aspx>.

До Угоди закладено чимало важливих положень, які ми можемо і повинні використати, аби максимально сприяти реалізації цього важливого стратегічного завдання.

Наприклад, Європейська хартія малих підприємств, ухвалена у 2000 р., визначає мале підприємництво як хребет економіки Європейського Союзу. Вони є ключовим джерелом робочих місць і «благодатним ґрунтом» для бізнесових ідей.

Правові засади підтримки малого бізнесу на наднаціональному рівні визначаються прийнятим Європейською Комісією «Актом малого бізнесу для Європи» («A small business Act for Europe»), що ґрунтується на «Європейській Хартії для малих підприємств», та становить першу європейську ініціативу для забезпечення належних умов створення та діяльності суб'єктів малого підприємництва.

Акт малого бізнесу для Європи – це законодавчий акт, який складається з десяти принципів. Серед них можемо виокремити такі засади: 1) створити середовище, в якому підприємці та сімейний бізнес будуть процвітати, а підприємництво буде винагороджено; 2) переконатися, що чесні підприємці, які збанкрутували, швидко отримають другий шанс; 3) встановити правила регулювання відповідно до принципу «Спочатку подумай про мале»; 4) змусити органи влади реагувати на потреби малого та середнього підприємництва; 5) адаптувати громадські інструменти до потреб малого та середнього підприємництва та інші положення¹⁵⁹.

Саме тому Акт малого бізнесу для Європи має ще й другу офіційну назву – «Спочатку думай про малих» (Think Small First).

Особливо доцільно наголосити, що принцип «Спочатку думай про малих» вимагає, щоб законодавство враховувало інтереси малого і середнього бізнесу на найбільш ранніх етапах розробки політики для того, щоб зробити законодавство лояльнішим для малого і середнього бізнесу. Різні інструменти й методи можуть призвести до ефективної реалізації цього

¹⁵⁹ А «Small Business Act» for Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=celex:52008dc0394:n:en:not>.

принципу. До них, зокрема, належать: застосування пропозицій малого і середнього бізнесу в майбутніх законодавчих актах, використання конкретних положень у законодавстві про малий і середній бізнес з метою запобігання непропорційно важкому тягареві на малі й середні підприємства, консультації із зацікавленими сторонами малого підприємництва, робота з представниками малого бізнесу тощо. Принцип «Спочатку подумай про мале» є чудовим прикладом інструменту міжнародної політики, призначеного для координації політики щодо малого підприємництва як по вертикалі (в межах держав – членів ЄС), так і по горизонталі (по всьому ЄС).

В Україні на виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом (стаття 378) та Порядку денного асоціації між Україною та ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію 2 (п. 7.7), а також відповідно до норм європейського законодавства щодо малого підприємництва, зокрема Small Business Act «Think Small First» розроблено Тест малого бізнесу (М-Тест). Тест малого бізнесу запроваджено нормами нової редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 р. № 308 «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта».

Зокрема, ст. 379 Угоди передбачено співробітництво сторін для впровадження стратегій розвитку малих і середніх підприємств (МСП) на принципах Європейської хартії малих підприємств, удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності МСП, впровадження досвіду інноваційного підприємництва, кластерного розвитку.

Хартія передбачає реалізацію задекларованих принципів і зобов'язань за такими напрямками дій¹⁶⁰:

- освіта та тренінги з підприємництва;
- дешевше та швидше започаткування бізнесу;

¹⁶⁰ Ромусік Я. Імплементація Європейської хартії малих підприємств в рамках реалізації угоди про асоціацію з ЄС / Я. Ромусік // Економіст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/10660-mplementacya-yevropeyskoyi-hartyi-malih-pdpriyemstv-v-ramkah-realzacyi-ugodi-pro-asocacyu-z-yes.html>.

- краще законодавство та регуляторна політика;
- поширення електронних зв'язків державних органів з сектором малого бізнесу;
- дійсно дієвий єдиний ринок, дружній до малого бізнесу;
- податкова система, адаптована для заохочення високотехнологічних підприємств, розширення малого бізнесу і створення нових робочих місць;
- сприяння зміцненню технічного потенціалу малих підприємств через залучення їх у міжфірмову кооперацію та розвиток міжфірмових кластерів і мереж на місцевому, національному, європейському та міжнародному рівнях;
- співпраця між малими підприємствами та вищими навчальними закладами та науково-дослідними установами;
- високий рівень підтримки малого бізнесу, зокрема, забезпечення доступу на всій території ЄС до наставників і бізнес-ангелів, зокрема через веб-сайти.

Ці положення Угоди дають підстави для розширення контактів між відповідними інституціями України та ЄС і окремих країн Євросоюзу, насамперед нових членів, щодо ознайомлення з європейським досвідом, навчання управлінського персоналу, організації тренінгів і стажувань для представників бізнесу, залучення методичної підтримки для створення інституційного забезпечення сприяння МСП (фондів, сервісних, дорадчих установ), розширення контактів між приватними підприємствами України та ЄС тощо. Важливо, що згідно з положеннями Угоди можна пропонувати розширення частки фінансування програм розвитку МСП у межах технічної допомоги, яка надається.

У Розділі 7 посібника вже згадувалось про прийняття Закону від 26.01.2016 р. № 935-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями». Цей закон є одним з нормативних актів, прийняття яких входить до зобов'язань України згідно зі ст. 256 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Відповідно до зазначеної статті Україна взяла на себе зобов'язання наблизити своє законодавство про конкуренцію та практику його застосування до нормативно-правової бази ЄС. Зокрема

імплементации підлягають: 1) Регламент Ради (ЄС) № 1/2003 від 16.12.2002 року про імплементацию правил конкуренції, викладених в статтях 81 та 82 Договору (ст. 30); 2) Регламент Ради (ЄС) № 139/2004 від 20.01.2004 р. про контроль за концентрацією між підприємствами (Регламент ЄС про злиття) (ст. ст. 1, 5 (1) – (2) і 20); 3) Регламент Комісії (ЄС) № 330/2010 від 20.04.2010 про застосування статті 101 (3) Договору про функціонування Європейського Союзу до категорій вертикальних угод та узгоджених дій (ст.ст. 1, 2, 3, 4, 6, 7 та 8); 4) Регламент Комісії (ЄС) № 772/2004 від 27.04.2004 р. про застосування статті 81 (3) Договору до категорій угод про передачу технології (ст.ст. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 та 8). Зазначені положення регламентів повинні бути імплементовані протягом трьох років після набрання чинності Угодою про асоціацію.

Серед поки що невиконаних завдань залишається питання імплементации правил Регламенту Комісії (ЄС) № 330/2010 від 20.04.2010 р. про застосування статті 101 (3) Договору про функціонування Європейського Союзу до категорій вертикальних угод та узгоджених дій (ст.ст. 1, 2, 3, 4, 6, 7 і 8).

Йдеться про те, що згідно зі ст. 256 Угоди про асоціацію Україна повинна імплементувати норми Регламенту Комісії (ЄС) № 330/2010. Водночас ст. 101 Договору про функціонування ЄС застосовується до угод, включаючи вертикальні, які можуть вплинути на торгівлю між державами-членами і які перешкоджають, обмежують або спотворюють конкуренцію. Вона встановлює правовий базис для визначення тих вертикальних обмежень, які можуть застосовуватися під час здійснення вертикальних угод. Стаття 101 (1) забороняє угоди, явно обмежують або спотворюють конкуренцію, тоді як ст. 101 (3) визначає угоди, які не підпадають під заборону ст. 101 (1), оскільки їх проконкурентна вплив більше, ніж антиконкурентні наслідки від здійснення певних угод.

Важливо, що метою статті 101 є недопущення загрози конкуренції на шкоду інтересам споживачів, а тому для більшості вертикальних обмежень побоювання щодо конкуренції можуть виникнути тільки тоді, коли є недостатня конкуренція на рівні постачальника товару, покупця товару або на обох рівнях. Відповідно до ст. 101 (3) виключається відповідальність

учасників вертикальних угод (зокрема й дистриб'юторських договорів) у разі, якщо такі угоди сприяють удосконаленню виробництва або поширенню продукції, технічному або економічному прогресу, одночасно надаючи споживачам можливість отримати належну частку отриманої вигоди і при водночас такі угоди не накладають на зацікавлені сторони обмеження, які не є обов'язковими для досягнення зазначеної мети, і не дозволяють сторонам усунути конкуренцію стосовно істотної частини відповідної продукції.

Першим кроком із виконання Україною зобов'язань, що впливають зі ст.ст. 262–267 Угоди про асоціацію, пов'язаних із створенням системи моніторингу і контролю державної допомоги, стало прийняття Закону України від 01.07.2014 р. № 1555-VII «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Закон спрямований на забезпечення захисту та розвитку конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги та дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері державної допомоги. Закон ґрунтується на європейських принципах здійснення моніторингу і контролю державної допомоги.

Дія цього Закону поширюється на будь-яку підтримку суб'єктів господарювання надавачами державної допомоги за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів для виробництва товарів або провадження окремих видів господарської діяльності, крім підтримку:

1) у сфері сільськогосподарського виробництва та рибальства, виробництва зброї і військового спорядження для потреб Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

2) господарської діяльності, пов'язаної з:

- інвестуванням в об'єкти інфраструктури із застосуванням процедур державних закупівель;
- наданням послуг, що становлять загальний економічний інтерес, у частині компенсації обґрунтованих витрат на надання таких послуг. Перелік послуг, що становлять

загальний економічний інтерес, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Проте цей закон набуде чинності лише 2 серпня 2017 р., окрім ч. 2 ст. 6, ч. 1 та пп. 6-10 ч. 2 ст. 8, ч. 2 ст. 14.

Послідовна імплементація положень Угоди про асоціацію та передбачена цим документом уніфікація економіко-правового простору України з нормами Світової організації торгівлі (СОТ) мають суттєво спростити налагодження ділових контактів як у торговельній, так і в інвестиційній сфері, надати можливість ефективного захисту інтересів українських експортерів на зовнішніх ринках відповідно до міжнародного правового інструментарію і водночас суттєво обмежити міжнародними нормами можливості захисту внутрішнього ринку України. Серед нових можливостей для розвитку малого бізнесу в Україні вирізняють такі¹⁶¹:

- впорядкування спрощеної системи оподаткування для малих підприємств;
- сприяння розвитку інноваційного підприємництва;
- сприяння поширенню кластерної організації МСП;
- приєднання інтернаціоналізації МСП як повноцінного включення до процесів міжнародної торгівлі та кооперації;
- організація «посівної» підтримки МСП у регіонах з ознаками депресивності;
- формування сучасної фінансової інфраструктури підтримки підприємництва в Україні за європейським зразком;
- у досконалення діяльності вітчизняних управлінських інституцій, до сфери відповідальності яких належить реалізація державної політики щодо МСП.

¹⁶¹ Жалило Я. Євроасоціація і нові можливості для розвитку малого бізнесу в Україні / Я. Жалило // Дзеркало тижня. Україна. – 20 листопада 2015 р. – № 44–45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/yevroasociaciya-i-novi-mozhливosti-dlya-rozvitku-malogo-biznesu-v-ukrayini-.html>.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть суть процесу адаптації законодавства.
2. Назвіть основні нормативні акти забезпечення процесу адаптації законодавства.
3. Визначте сфери господарювання, щодо яких Україною взяті зобов'язання щодо адаптації законодавства.
4. Сформулюйте мету адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
5. Поясніть значення терміну *acquis communautaire*.
6. Назвіть напрями адаптації господарського законодавства.
7. Дайте визначення поняття «імплементация».
8. Розкрийте значення Європейської хартії малих підприємств.
9. Сформулюйте спрямування Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Законодавство

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (станом на: 10.09.2016).
2. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948. // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (станом на: 10.08.2016).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (станом на: 15.08.2016).
4. Конвенція Організацій Об'єднаних націй проти корупції від 31.10.2003 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (станом на: 15.08.2016).
5. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_123 (станом на: 15.09.2016).
6. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_134 (станом на: 15.09.2016).
7. Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі від 18.04.1951 (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_026 (станом на: 25.09.2016).
8. Договір про заснування Європейського Співтовариства з атомної енергії від 25.03.1957 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_027 (станом на: 25.09.2016).
9. Договір про заснування Європейської економічної спільноти від 25.03.1957 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017 (станом на: 25.09.2016).
10. Ніщцька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків від 15.06.1957 // База даних «Законодавство України» / ВР

- України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_066 (станом на: 15.09.2016).
11. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_169 (станом на: 21.09.2016).
 12. Лімська декларація керівних принципів контролю від 01.01.1977 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/604_001 (станом на: 14.09.2016).
 13. Договір про Європейській Союз від 07.02.1992 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_029 (станом на: 14.09.2016).
 14. Угода про субсидії і компенсаційні заходи СОТ від 15.04.1994 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_015 (станом на: 11.09.2016).
 15. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС від 16.06.1994 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (станом на: 26.09.2016).
 16. Договір про закони щодо товарних знаків від 27.10.1994 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/995_102 (станом на: 21.09.2016).
 17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 27.06.2014 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (станом на: 26.09.2016).
 18. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (станом на: 05.09.2016).
 19. Кодекс цивільного захисту від 02.10.2012 № 5403-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (станом на: 05.09.2016).
 20. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
 21. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (станом на: 05.09.2016).

22. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (станом на: 21.09.2016).
23. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (станом на: 15.09.2016).
24. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр> (станом на: 21.09.2016).
25. Цивільний кодекс від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (станом на: 21.09.2016).
26. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (станом на: 21.09.2016).
27. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (станом на: 21.09.2016).
28. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (станом на: 21.09.2016).
29. Про підприємництво: Закон України від 07.02.1991 № 698-XII (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/698-12> (станом на: 22.09.2016).
30. Про власність: Закон України від 07.02.1991 № 697-XII (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/697-12> (станом на: 22.09.2016).
31. Про підприємства в Україні: Закон України від 27.03.1991 № 887-XII (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/887-12> (станом на: 21.09.2016).
32. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (станом на: 25.09.2016).
33. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 № 2009-XII (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2009-12> (станом на: 22.09.2016).

34. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності: Закон України від 18.02.1992 № 2132-XII (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2132-12> (станом на: 22.09.2016).
35. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10.04.1992 № 2269-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2269-12> (станом на: 15.08.2016).
36. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII (у редакції Закону України від 22.12.2011 № 4212-VI) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (станом на: 02.09.2016).
37. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (станом на: 26.09.2016).
38. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (станом на: 26.09.2016).
39. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (станом на: 25.09.2016).
40. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (станом на: 24.09.2016).
41. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25.06.1993 № 3322-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3322-12> (станом на: 26.09.2016).
42. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (станом на: 25.09.2016).
43. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (станом на: 25.09.2016).
44. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3689-12/print1218034688041545> (станом на: 25.09.2016).

45. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (станом на: 13.09.2016).
46. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3688-12> (станом на: 25.09.2016).
47. Про захист інформації в автоматизованих системах: Закон України від 05.07.1994 № 2594-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2594-15> (станом на: 26.09.2016).
48. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 № 266 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр> (станом на: 13.09.2016).
49. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 № 334/94-ВР (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/334/94-вр> (станом на: 22.09.2016).
50. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 № 185/94-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/185/94-вр> (станом на: 15.08.2016).
51. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (станом на: 02.09.2016).
52. Про інформаційні агентства: Закон України від 28.09.1995 № 74/95-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/74/95-вр> (станом на: 24.09.2016).
53. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон від 19.12.1995 № 481/95-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/481/95-вр> (станом на: 05.09.2016).
54. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23.03.1996 № 98/96-ВР (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/98/96-вр> (станом на: 22.09.2016).
55. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Ре-

- жим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр> (станом на: 20.09.2016).
56. Про режим іноземного інвестування: Закон від 19.03.1996 № 93/96-ВР / База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр> (станом на: 23.09.2016).
 57. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр> (станом на: 25.09.2016).
 58. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 № 270 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр> (станом на: 05.09.2016).
 59. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр> (станом на: 14.09.2016).
 60. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997 № 723/97-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/723/97-вр> (станом на: 15.08.2016).
 61. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (станом на: 20.09.2016).
 62. Про видавничу справу: Закон України від 05.06.1997 № 318/97-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/318/97-вр> (станом на: 24.09.2016).
 63. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва: Закон України від 03.07.1998 № 727/98 (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/727/98> (станом на: 23.09.2016).
 64. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (станом на: 02.09.2016).
 65. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг: Закону України від 14.12.1999 № 1286-XIV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1286-14> (станом на: 20.09.2016).
 66. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997-14> (станом на: 15.08.2016).

67. Про охорону прав на зазначення походження товарів: Закон України від 16.06.1999 р. № 752-XIV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/752-14> (станом на: 26.09.2016).
68. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (станом на: 14.09.2016).
69. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (станом на: 20.09.2016).
70. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 № 1775-III (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1775-14> (станом на: 15.09.2016).
71. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19.10.2000 № 2063-III (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2063-14> (станом на: 15.09.2016).
72. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні: Закон України від 21.12.2000 № 2157-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2157-14> (станом на: 15.09.2016).
73. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (станом на: 25.09.2016).
74. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (станом на: 20.09.2016).
75. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (станом на: 20.09.2016).
76. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (станом на: 15.08.2016).
77. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (станом на: 24.09.2016).
78. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ре-

- сурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (станом на: 13.09.2016).
79. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (станом на: 21.09.2016).
80. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (станом на: 09.09.2016).
81. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (станом на: 21.09.2016).
82. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> (станом на: 22.09.2016).
83. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 № 382-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (станом на: 05.09.2016).
84. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України 22.09.2003 № 851-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (станом на: 05.09.2016).
85. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 № 852-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/852-15> (станом на: 05.09.2016).
86. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 25.05.2003 № 755-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (станом на: 15.09.2016).
87. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 № 963-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963-15> (станом на: 09.09.2016).
88. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (станом на: 26.09.2016).

89. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 № 2806-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> (станом на: 15.09.2016).
90. Про цінні папери та фондовий ринок: від 23.02.2006 № 3480-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (станом на: 20.09.2016).
91. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 № 3528-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3528-15> (станом на: 23.09.2016).
92. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-16> (станом на: 17.09.2016).
93. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/514-17> (станом на: 21.09.2016).
94. Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні: Закон України від 15.12.2009 № 1759-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1759-17> (станом на: 05.09.2016).
95. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (станом на: 10.09.2016).
96. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17> (станом на: 14.09.2016).
97. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: № 2411-VI <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (станом на: 26.09.2016).
98. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедур припинення юридичних осіб та підприємницької діяльності фізичних осіб - підприємців за їх рішенням: Закон України від 19.05.2011 № 3384-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3384-17> (станом на: 05.09.2016).
99. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Елек-

- тронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (станом на: 05.09.2016).
100. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19.05.2011 № 3392-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3392-17> (станом на: 05.09.2016).
 101. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4025-17> (станом на: 10.09.2016).
 102. Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах: Закон України від 17.03.2011 № 3159-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3159-17> (станом на: 13.09.2016).
 103. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (станом на: 05.09.2016).
 104. Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності: Закон України від 23.02.2012 № 4448-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4448-17> (станом на: 09.09.2016).
 105. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5007-17> (станом на: 09.09.2016).
 106. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (станом на: 12.09.2016).
 107. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4618-17> (станом на: 10.09.2016).
 108. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України № 1555-VII від 01.07.2014 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1555-18> (станом на: 11.09.2016).

109. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу: Закон України від 15.04.2014 № 1206-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1206-18> (станом на: 12.09.2016).
110. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України»/ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (станом на: 20.09.2016).
111. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (станом на: 02.09.2016).
112. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (станом на: 20.09.2016).
113. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (станом на: 20.09.2016).
114. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (станом на: 26.09.2016).
115. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів: Закон України від 27.06.2014 № 4179а // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1602-18> (станом на: 26.09.2016).
116. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 № 191-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/191-19> (станом на: 17.09.2016).
117. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (станом на: 17.09.2016).
118. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/124-19> (станом на: 05.09.2016).
119. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди

- їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (станом на: 05.09.2016).
120. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (станом на: 26.09.2016).
121. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 26.11.2015 № 835-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/835-19> (станом на: 12.09.2016).
122. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій: Закон України від 17.07.2015 № 652-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/652-19> (станом на: 23.09.2016).
123. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (станом на: 13.09.2016).
124. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (станом на: 21.09.2016).
125. Про внесення змін до статті 69 Податкового кодексу України щодо спрощення умов ведення бізнесу: Закон України від 21.04.2015 № 344-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344-19> (станом на: 17.09.2016).
126. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій: Закон України від 31.05.2016 № 1390-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1390-19> (станом на: 23.09.2016).
127. Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями: Закон України від 26.01.2016 № 935-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/935-19> (станом на: 25.09.2016).

128. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними-особами підприємцями: Законопроект № 4194 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58365 (станом на: 15.09.2016).
129. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: проект Закону № 739-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59093 (станом на: 23.09.2016).
130. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. № 3360-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (станом на: 23.09.2016).
131. Про Програму державної підтримки підприємництва в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.1993 № 201 (втратила чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201-93-п> (станом на: 10.09.2016).
132. Про порядок надання фінансової підтримки підприємствам: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.1994 № 645 (втратила чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/645-94-п> (станом на: 10.09.2016).
133. Про затвердження Концепції державної політики розвитку малого підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.04.1996 № 404 (втратила чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/404-96-п> (станом на: 11.09.2016).
134. Про створення Державної компанії з експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.08.1996 № 944 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/944-96-п> (станом на: 26.09.2016).
135. Про Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.1997 № 86 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/86-97-п> (станом на: 22.09.2016).
136. Порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора: Постанова КМ України від 30.01.1997 р. № 112 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/112-97-п> (станом на: 24.09.2016).
137. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 № 1496 // База

- даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-п> (станом на: 26.09.2016).
138. Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки: Постанова КМУ від 28.02.2001 № 177т // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/177-2001-п> (станом на: 02.09.2016).
 139. Про затвердження Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян – підприємців, які отримали такі дозволи: Постанова КМУ від 13.03.2002 № 302 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/302-2002-п> (станом на: 05.09.2016).
 140. Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами: Постанова КМУ від 29.12.2003 № 2067 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2067-2003-п> (станом на: 05.09.2016).
 141. Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 150 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/150-2004-п> (станом на: 17.09.2016).
 142. Про деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1365 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/1365-2004-п> (станом на: 26.09.2016).
 143. Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 № 308 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-п> (станом на: 17.09.2016).
 144. Про затвердження Порядку повідомлення державного адміністратора або дозвільного органу про відповідність матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства: Постанова КМУ від 17.05.2006 № 685 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/685-2006-п> (станом на: 05.09.2016).

145. Деякі питання застосування принципу мовчазної згоди: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 77 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/77-2010-п> (станом на: 05.09.2016).
146. Про затвердження переліку певних дій щодо провадження господарської діяльності або видів господарської діяльності, право на вчинення яких набувається на підставі декларації відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 725. // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/449-2010-п> (станом на: 05.09.2016).
147. Про затвердження Порядку визначення необхідності, розміру та виду майнового забезпечення під час надання кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 № 460 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/460-2011-п> (станом на: 11.09.2016).
148. Порядок перетворення державного унітарного комерційного підприємства в акціонерне товариство: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2012 № 802 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/802-2012-п> (станом на: 20.09.2016).
149. Про затвердження Порядку подання і реєстрації декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки: Постанова КМУ від 05.06.2013 № 440 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/440-2013-п> (станом на: 05.09.2016).
150. Про затвердження Порядку відчуження у процедурі санації майна боржника шляхом заміщення активів: Постанова КМУ від 01.04.2013 № 244 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/244-2013-п> (станом на: 02.09.2016).
151. Питання видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства: Постанова КМУ від 27.05.2013 № 437 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/437-2013-п> (станом на: 15.08.2016).
152. Деякі питання Державної регуляторної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2014 № 724 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-п> (станом на: 12.09.2016).

153. Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 310 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/310-2014-p> (станом на: 14.09.2016).
154. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-p> (станом на: 09.09.2016).
155. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 22 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-p> (станом на: 02.09.2016).
156. Деякі питання дерегуляції господарської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2015 № 42 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/42-2015-p> (станом на: 10.09.2016).
157. Порядок акредитації суб'єктів державної реєстрації та моніторинг відповідності таких суб'єктів вимогам акредитації: Постанова КМУ від 25.12.2015 № 1130 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248747889> (станом на: 05.09.2016).
158. Про затвердження переліку органів ліцензування: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-p> (станом на: 05.09.2016).
159. Про затвердження Ліцензійних вимог для провадження туроператорської діяльності: Постанова КМУ від 11.11.2015 № 991 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-p> (станом на: 05.09.2016).
160. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 № 43 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-p> (станом на: 14.09.2016).
161. Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 № 615-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/357-2015-p> (станом на: 11.09.2016).

162. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-93> (станом на: 14.09.2016).
163. Про затвердження Концепції перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.03.2003 № 182-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/182-2003-p> (станом на: 10.09.2016).
164. Про підготовку та оприлюднення щорічної інформації Кабінету Міністрів України про здійснення державної регуляторної політики органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.03.2004 № 152-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/152-2004-p> (станом на: 17.09.2016).
165. Про схвалення Концепції проекту Закону «Про господарські об'єднання»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 № 1124-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1124-2008-p> (станом на: 23.09.2016).
166. Про затвердження переліку квазіфіскальних операцій і органів влади (управління), відповідальних за проведення оцінки можливого впливу таких операцій на показники бюджету: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 692-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/692-2012-p> (станом на: 12.09.2016).
167. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів від 28.08.2013 № 641-р <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-p> // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-p> (станом на: 13.09.2016).
168. Про затвердження плану дій щодо дерегуляції господарської діяльності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 № 357-р (втратило чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/357-2015-p> (станом на: 11.09.2016).
169. Про затвердження переліку історичних державних найменувань, які забороняється використовувати у найменуваннях юридичних осіб приватного права: Розпорядження КМУ від 06.07.2016 № 479-р. // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/479-2016-p> (станом на: 05.09.2016).
170. Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством: Указ Президен-

- та від 24.02.1998 № 148 (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/148/98> (станом на: 26.09.2016).
171. Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС: Указ Президента від 11.06.1998 № 615 (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98> (станом на: 26.09.2016).
172. Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності: Указ Президента України від 03.02.1998 № 79/98 (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/79/98> (станом на: 22.09.2016).
173. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України від 23.07.1998 № 817/98 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/817/98> (станом на: 23.09.2016).
174. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: Указ Президента від 09.02.1999 № 145 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/en/145/99> (станом на: 26.09.2016).
175. Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва: Указ Президента України від 22.01.2000 № 89/2000 (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/89/2000> (станом на: 15.09.2016).
176. Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку підприємницької діяльності: Указ Президента України від 15.07.2000 № 906/2000 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/906/2000> (станом на: 15.09.2016).
177. Про державну підтримку сільського господарства України: Указ Президента України від 24.06.2004 № 1877-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (станом на: 11.09.2016).
178. Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва: Указ від 12.05.2005 № 779 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/779/2005> (станом на: 10.09.2016).
179. Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики: Указ Президента України від 01.06.2005 № 901/2005 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/901/2005> (станом на: 10.09.2016).

180. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам: Указ Президента України від 25.08.2004 № 1102 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-п> (станом на: 11.09.2016).
181. Про деякі заходи щодо вдосконалення регулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України від 28.04.2007 № 363/2007 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/363/2007> (станом на: 17.09.2016).
182. Про затвердження Концепції вдосконалення державного регулювання господарської діяльності: Указ Президента України від 03.09.2007 № 816/2007 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/816/2007> (станом на: 11.09.2016).
183. Про Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів: Указ Президента від 13.04.2011 № 465/2011 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/465/2011> (станом на: 14.09.2016).
184. Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (станом на: 11.09.2016).
185. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова ВР України від 04.12.2014 № 22-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/22-19> (станом на: 26.09.2016).
186. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: Постанова Правління Національного Банку України від 12.11.2003 № 492 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03> (станом на: 05.09.2016).
187. Про Перелік документів, які подаються до Фонду державного майна України ініціаторами створення господарських товариств, у тому числі підприємств з іноземними інвестиціями, до статутних капіталів яких передається майно, майнові права та інші активи, що є державною власністю: Наказ Фонду держмайна від 03.03.2000 № 433 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0196-00> (станом на: 23.09.2016).
188. Інструкція зі статистики кількості працівників: Наказ Держкомстату України від 28.09.2005 № 286 // База даних «Законодавство України» /

- ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1442-05> (станом на: 15.08.2016).
189. Порядок проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 14.03.2006 № 120 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0362-06> (станом на: 05.09.2016).
 190. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010: Наказ Держспоживстандартом України від 11.10.2010 № 457 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (станом на: 15.08.2016).
 191. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи»: Наказ Міністерства фінансів від 12.10.2010 № 1202 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10> (станом на: 15.08.2016).
 192. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 № 11 // База даних «Ліга Закон» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF11003.html (станом на: 12.09.2016).
 193. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів: Наказ Міністерства фінансів України від 09.12.2011 № 1588 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1562-11> (станом на: 02.09.2016).
 194. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 12.03.2012 № 333 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12> (станом на: 12.09.2016).
 195. Про затвердження Типової форми мирової угоди у справі про банкрутство: Наказ Міністерства юстиції України від 19.06.2013 № 1223/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1065-13> (станом на: 02.09.2016).
 196. Про врегулювання відносин, пов'язаних зі статусом державного реєстратора: Наказ міністерства юстиції від 29.12.2015 № 2790/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1667-15> (станом на: 05.09.2016).
 197. Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи: Наказ Міністерства юстиції України від 09.02.2016 № 359/5 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16> (станом на: 05.09.2016).
198. Статус фізичної особи-підприємця: проблеми застосування законодавства: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 14.01.2011 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-11> (станом на: 17.09.2016).
 199. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (станом на: 15.08.2016).
 200. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України: Наказ Державної служби статистики України від 03.12.2014 № 378 // База даних документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/norm_doc/2014/378/378_2014.htm (станом на: 23.09.2016).
 201. Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 25.12.2001 № 182-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0139-02> (станом на: 25.09.2016).
 202. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію): Розпорядження АМКУ від 19.02.2002 № 33-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02> (станом на: 24.09.2016).
 203. Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: Розпорядження АМКУ від 05.03.2002 № 49-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02> (станом на: 26.09.2016).
 204. Про затвердження Порядку здійснення контролю за виконанням рішення Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання: Розпорядження АМКУ від 29.08.2003 № 283-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1015-03> (станом на: 24.09.2016).
 205. Про затвердження Вимог до порядку подання та оформлення заяви та документів, що до неї додаються, на надання Кабінетом Міністрів України дозволу суб'єктам господарювання на узгоджені дії, концентрацію, на які Антимонопольний комітет України не надав дозволу: Розпорядження АМКУ від 11.02.2003 № 40-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/za365-03> (станом на: 24.09.2016).

206. Про затвердження Положення про Комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання: Розпорядження АМКУ від 11.02.2003 № 41-р // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/zb366-03> (станом на: 24.09.2016).
207. Про затвердження Порядку збільшення (зменшення) статутного капіталу публічного або приватного акціонерного товариства: Рішення НКЦПФР від 14.05.2013 № 822 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0858-13> (станом на: 15.08.2016).
208. Правила професійної етики у конкуренції на ринку кондитерських, харчоконцентратних виробів та кави України // База даних «Офіційний веб-сайт Антимонопольного комітету України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/101627> (станом на: 26.09.2016).
209. Рішення Конституційного Суду України у справі №1-8/2012 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12> (станом на: 15.08.2016).
210. Постанова Верховного суду України від 11.03.2015 р. у справі № 6-21цс15 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/71B62E11A64148BCC2257E150030655C](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/71B62E11A64148BCC2257E150030655C) (станом на: 15.08.2016).
211. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів: Роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 26.01.2000 № 02-5/35 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v5_35800-00 (станом на: 13.09.2016).
212. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин: Рекомендації ВСГУ від 28.12.2007 № 04-5/14 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hra.arbitr.gov.ua/sud5039/183668/> (станом на: 21.09.2016).
213. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13 / База даних: Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hra.arbitr.gov.ua/sud5039/183668/> (станом на: 21.09.2016).
214. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням конкурентного законодавства: Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 22.10.2008 № 01-8/634 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/v_634600-08 (станом на: 26.09.2016).

215. Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства: Постанова Пленуму ВГС від 26.12.2011 № 15 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015600-11> (станом на: 14.09.2016).
216. Про затвердження Положення про порядок проведення санації: Постанова Пленум Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 15 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015600-13> (станом на: 02.09.2016).
217. Про деякі питання реорганізації банків та розгляду справ у спорах, що виникають у виконанні господарських договорів: Інформаційний лист Вищого господарського суду від 13.05.2013 р. № 01-06/796/2013 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0796600-13> (станом на: 02.09.2016).
218. Про Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції Закону України від 22.12.2011 № 4212-VI): Інформаційний лист Вищого господарського суду від 28.03.2013 р. № 01-06/606/2013. // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_606600-13 (станом на: 02.09.2016).
219. Постанова ВСУ у справі № 6-125цс13 від 4 грудня 2013 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7D2FA9F8C6491F44C2257C92003A6E54](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7D2FA9F8C6491F44C2257C92003A6E54) (станом на: 02.09.2016).
220. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 № 4 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> (станом на: 21.09.2016).
221. Про затвердження Положення про автоматизовану систему з відбору кандидатів на призначення арбітражного керуючого у справах про банкрутство: Постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України від 14.07.2016 № 8 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0001600-13> (станом на: 02.09.2016).
222. Рішення Господарського суду Львівської області від 27.07.2009 р. по справі № 11/100 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6188372> (станом на: 15.08.2016).
223. Щодо застосування статті 136 Господарського кодексу України: Лист Міністерства юстиції України від 24.10.2011 р. № 624-0-2-11/8.1 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0624323-11> (станом на: 02.09.2016).

224. Інформаційний лист Вищого господарського суду від 28.03.2013 № 01-06/606/2013 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_606600-13 (станом на: 02.09.2016).

II. Спеціальна література

1. Аграрне право України: навч. посібник / Я. З. Гаєцька-Колотило, Н. В. Львів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 548 с.
2. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина підруч.; за заг. ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. – К., 1995. – 179 с.
3. Адміністративне право України / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Вид-во «Юридична думка», 2004. – Т.1: Загальна частина. – 2004. – 584 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс: підручн.: у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Вид-во «Юридична думка», 2005. – Т. 2: Особлива частина. – 2005. – 624 с.
6. Актуальні проблеми господарського права: навч. посібник / за ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 528 с.
7. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 320 с.
8. Башко В. Й. Сутність квазіфіскальних операцій, їх види та наслідки (на прикладі НАК «Нафтогаз України») / В. Й. Башко // Фінанси України. – 2014. – № 10. – С. 87–96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_10_9.
9. Безух О. В. Проблеми правового регулювання економічної конкуренції в Україні / О. В. Безух. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2008. – с. 70.
10. Беседіна Т. І. Проблема визначення сторін у договорі (контракті) поставки в зовнішньоекономічній діяльності / Т. І. Беседіна // Держава і право. – Вип. 47. – С. 383–388.
11. Бобонич Є. Ф. Правове регулювання монополій, захищених законом від конкуренції // Є. Ф. Бобонич / Адміністративне право і процес. – 2014. – № 1 (7). – С. 82–89.
12. Бобров В. Я. Основи ринкової економіки / В. Я. Бобров. – К.: Либідь, 1995. – 320 с.
13. Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права / С. В. Бобровник // Правова держава. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 1996. – Вип. 7. – С. 102–108.
14. Бодуан Жан-Пьер. Управление имиджем компании. Паблик рилейшнз: предмет и мастерство: пер. с фр. / Жан-Пьер Бодуан. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 233 с.

15. Бондар А. В. Класифікація державного контролю за організацією та здійсненням господарської діяльності // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 100–103.
16. Бондаренко Ю. Г. Об'єднання підприємств як механізм підвищення ефективності інвестиційної діяльності в регіоні / Ю. Г. Бондаренко, Т. В. Кулініч // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». (Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – № 819. – С. 227–240.
17. Бриль І. В. Формування та використання нематеріальних активів підприємств для підвищення їх капіталізації: монографія / І. В. Бриль; НАН України; Ін-т економіки пром-сті. – К., 2015. – 83 с.
18. Бутинець Ф. Ф. Контроль і ревізія. Вид. 2-е, доп. і перероб. Підручник для студентів вузів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / Ф. Ф. Бутинець, С. В. Бардаш, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко. – Житомир: ЖІТІ, 2007. – 512 с.
19. Виговський О. Зміна статусу акціонерних товариств. До чого призведуть зміни в корпоративне законодавство / О. Виговський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://attorneys.ua/uk/publications/changing-the-status-of-joint-stock-companies/>.
20. Виноградська А. М. Комерційне підприємництво: сучасний стан, стратегії розвитку: монографія / А. М. Виноградська. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 807 с.
21. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2005. – 623 с.
22. Власова Н. О. Економічний механізм регулювання підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі: монографія / Н. О. Власова, М. В. Чорна, М. В. Беляєва. – Х.: ХДУХТ, 2013. – 155 с.
23. Гарагонич О. В. Теоретичні питання державного регулювання господарської діяльності / О. В. Гарагонич. С. 141–147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbv.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnpo/2010_1/141-147.pdf.
24. Гаращук В. М. Контроль та нагляд в державному управлінні: навч. посібник / В. М. Гаращук; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 55 с.
25. Гиниятулин А. Р. Правовое регулирование деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства в зарубежных странах / А. Р. Гиниятулин // Евразийский юридический журнал. – 2012. – № 10 (53). – С. 104–107.
26. Головіна Л. Організаційно-економічні аспекти діяльності вітчизняних корпорацій-об'єднань підприємств / Л. Головіна // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: збірник наукових праць; під загальною ред. В. М. Загорулько. – К.: НАУ, 2011. – Вип. 31. – С. 104–108.
27. Гончарук Т. І. Конкуренція: сучасна економічна характеристика та особливості / Т. І. Гончарук // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 2 (32). – С. 130–145 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/Article/Honcharuk_3.pdf.

28. Господарське право: практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.; за заг. ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
29. Господарське право України: навч. посібник / за заг. ред. проф. Н. О. Саніахметової. – Х.: «Одіссей», 2005. – 608 с.
30. Господарське право: підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітгох та ін.; за ред. О. П. Подцерковного. – Х.: Одіссей, 2010. – 610 с.
31. Грудницький В. М. Характеристика видів зловживань монопольним (домінуючим) становищем / В. М. Грудницький // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 100–105.
32. Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.07 / М. П. Гурковський; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 16 с. – укр.
33. Дзюбик С. Основи економічної теорії / С. Дзюбик, О. Ривак. – К.: Основи, 1994. – 208 с.
34. Добровольська В. В. Місце і роль держави в регулюванні підприємницької діяльності / В. В. Добровольська // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 155–159.
35. Долинская В. В. Унификация правового регулирования имущественных отношений в гражданском и корпоративном законодательстве / В. В. Долинская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2010. – № 929. – С. 32–36.
36. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія / О. О. Дудоров. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.
37. Жалило Я. Євроасоціація і нові можливості для розвитку малого бізнесу в Україні / Я. Жалило // Дзеркало тижня. Україна. – 20 листопада 2015 р. – № 44–45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/yevroasociaciya-i-novi-mozhливosti-dlya-rozvitku-malogo-biznesu-v-ukrayini-.html>.
38. Жарая С. Б. Механізми державного регулювання підприємницької діяльності: до питання термінології / С. Б. Жарая // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2011. – № 3. – С. 138–146.
39. Журик Ю. В. Антимонопольно-конкурентне право України: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 272 с.
40. Журик Ю. Становлення, формування та сучасний стан законодавства України про захист економічної конкуренції / Ю. Журик // Юридична Україна (Серія «Економіка і право»). – 2011. – № 1. – С. 93–95.
41. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право. – 2002. – С. 410.
42. Задыхайло Д. Проблемы кодификации предпринимательского законодательства / Д. Задыхайло // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 5. – С. 3–16.

43. Замрига А. Проблематика оновлення господарського законодавства в контексті угоди про асоціацію між Україною та ЄС / А. Замрига // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 6. – С. 60–65.
44. Звіт про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=120932&schema=main.
45. Зеліско А. Підприємницькі юридичні особи приватного права: термінологічний аналіз / А. Зеліско // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 4. – С. 19–24.
46. Зельдіна О. Р., Хрімлі К. О. Напрями адаптації законодавства України про господарсько-торговельну діяльність до законодавства ЄС / О. Р. Зельдіна, К. О. Хрімлі // Право і суспільство. – 2015. – № 4. ч. 2. – С. 56–62.
47. Зима О. Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. Т. Зима. – Х., 2001. – 19 с.
48. Ібрагімова Н. В. Правовий статус холдингів: автореф. дис на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Н. В. Ібрагімова; Дон. нац. ун-т. – Вінниця, 2015. – 20 с. – укр.
49. Ілларіонов О. «Європейський досвід» кодифікації господарського законодавства / О. Ілларіонов // Ліга. Блоги. – 14.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/aillarionov/article/20585.aspx>.
50. Ісаков М. Г. Види державного контролю у сфері підприємницької діяльності / М. Г. Ісаков // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 387–395 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2012-1/12imgcpd.pdf.
51. Ісаков М. Г. Поняття та ознаки підприємництва як об'єкта державного контролю / М. Г. Ісаков // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 332–339 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
52. Ісаков М. Г. Теоретичні основи державного регулювання підприємницької діяльності / М. Г. Ісаков // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць. – 2012. – № 23. – С. 18–22.
53. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – 224 с.
54. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / пер. с англ. под ред. проф. А. Н. Романова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libertarium.ru/lib_competition.
55. Кісілюк Е. М. Загальні засади кваліфікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності / Е. М. Кісілюк, О. В. Процюк // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 173.
56. Комерційна діяльність: підручник / В. В. Апопій та ін.; ред. В. В. Апопій. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 2008. – 558 с.
57. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія / М. Х. Корецький. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.

58. Короташ Я. О. Підтвердження факту внесення вкладу до статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю / Я. О. Короташ // Наукові праці МАУП. – 2014. – Вип. 2. – С. 151–154.
59. Костюк С. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи / С. Костюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=138.
60. Кравцова Т. М. Адміністративно-правові засади здійснення державної регуляторної політики в сфері господарювання: дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.07 / Т. М. Кравцова; Національний ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 456 с.
61. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К.: Істина, 2008. – 720 с.
62. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / Ю. В. Кривицький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 75–79.
63. Крисько Ж. Сутність та види комерційної діяльності підприємства / Ж. Крисько // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2013. – Вип. 18. – С. 75–83.
64. Кульгавець Х. Ю. Щодо визначення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в українському законодавстві / Х. Ю. Кульгавець // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – Ч. 3. – С. 88–91.
65. Купе Т. Оцінюючи Україну: місце серед 40 найкращих країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності // Том Купе, Юлія Махоніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voxukraine.org/2016/02/16/evaluating-ukraine-top-40-of-the-global-competitiveness-index-ua/>.
66. Купчак Б. Ф. Підприємництво: суть та умови здійснення / Б. Ф. Купчак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.2. – С. 243–249.
67. Куц О. М. Про особливості тлумачення терміна «імплементация» / М. О. Куц // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 133–138.
68. Лазур П. Ю. Історична еволюція феномена підприємництва та його науково-економічні і інтерпретації / П. Ю. Лазур // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – 2006. – Вип. 16.6. – С. 285–292.
69. Липницька Є. О. Правовий статус підприємств з іноземними інвестиціями. автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук.: 12.00.04 / Є. О. Липницька; Дон. нац. ун-т. – Вінниця, 2015. – 20 с. – укр.
70. Лисенко В. В. Проблеми та перспективи удосконалення протидії діяльності суб'єктів: монографія / В. В. Лисенко; кол. авторів. – К.: Алерта, 2012. – 298 с.
71. Лошицький М. В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07 / Михайло Васильович Лошицький. – К., 2008. – 181 с.

72. Любімова Ю. С. Поняття та значення контролю та адміністративного нагляду у сфері господарської діяльності / Ю. С. Любімова // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 89–94.
73. Манько Д. Г. Легітимація та легалізація юридичної особи / Д. Г. Манько // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 1. – С. 91.
74. Махінчук В. Підприємництво та комерція за законодавством України / В. Махінчук // Юридична Україна. – 2012. – № 11. – С. 63–69.
75. Машковська Л. В. Щодо правової природи порядку створення (державної реєстрації) некомерційних суб'єктів господарювання / Л. В. Машковська // Адвокат. – 2012. – № 3 (38). – С. 42–47.
76. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / О. М. Мельник. – Київ, 2004. – 208 с.
77. Мизес Л. Человеческая деятельность. Трактат по политической теории / Л. Мизес. – М.: ОАО НПО Экономика, 2000. – 878 с.
78. Мілімко Л. В. Господарсько-правова відповідальність: ознаки, процедура застосування / Л. В. Мілімко // Юридичний вісник. – 2016. – № 1 (38). – С. 145–149.
79. Музичук О. М. Проблеми класифікації контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні / О. М. Музичук // Право і безпека. – 2010. – № 2 (35). – С. 84–89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_3_20.
80. Муравйов В. Правовий механізм реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом / В. Муравйов // Журнал Верховної Ради України «Віче». – 2015. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4682/>.
81. Мусіяка В. Л. Правовые основы предпринимательской деятельности / В. Л. Мусіяка. – Харьков: Бизнес-информ, 1995. – 509 с.
82. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.
83. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина (та ін.); / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.
84. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт.: Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін.; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 143 с. – С. 62.
85. Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Наталія Валеріївна Никитченко; НАН України, І-т екон.-прав. дослідж. – К., 2015. – 480 с.

86. Орехова І. С. Поняття і сутність державного контролю у сфері господарської діяльності / І. С. Орехова // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 483–490.
87. Орлюк О. П. Фінансове право: навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 527 с.
88. Пацурківський Ю. П. Правий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності: монографія / Ю. П. Пацурківський. – Чернівці: Рута, 2001. – 248 с.
89. Переверзєв О. М. Питання правового режиму майна фізичної особи-підприємця / О. М. Переверзєв, О. Д. Жоравович // Вісник Луганського університету внутрішніх справ. – 2012. – № 5 (Спеціальний випуск). – С. 294–304.
90. Петров Є. В. До питання про форми реорганізації господарських товариств / Є. В. Петров // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Вип. 24. – Том 2. – С. 82–85.
91. Подцерковний О. П. Від торгового права до господарського: періодизація галузевого розвитку / О. П. Подцерковний // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 48. – С. 295–303.
92. Познякова Н. І. Напрями реалізації цілей регуляторної політики у сфері торгівлі світлими нафтопродуктами в Україні / Н. І. Познякова // Економічний часопис – XXI. – 2010. – № 11–12. – С. 51–55.
93. Потоцький М. Ю. Право інтелектуальної власності як майно суб'єктів господарювання / М. Ю. Потоцький // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 19. – С. 56–72.
94. Правові основи підприємницької діяльності: підручник / за ред. В. І. Шакуна, П. В. Мельника, В. М. Поповича. – К.: Правові джерела, 1997. – 780 с.
95. Предпринимательское (хозяйственное) право: учебник в 2 т. / отв. ред. О. М. Олейник. – М.: Юрист, 1999. – Т. 1. – 727 с.
96. Предпринимательское право Украины: учебник / под общей ред. Р. Б. Шишки. – Харьков: Эспада, 2001. – 624 с.
97. Проблеми та перспективи удосконалення протидії діяльності суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності: монографія. – К.: Алерта, 2012. – 298 с.
98. Рабінович П. М. Загальна теорія держави та права / П. М. Рабінович. – К., 2010. – 261 с.
99. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / П. М. Рабінович. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
100. Редькін Д. О. Трансформація парадигми підприємництва з позиції самодостатності / Д. О. Редькін // Економічні інновації: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 45. – С. 208–218.
101. Риженко І. М. Щодо визначення поняття «право власності суб'єкта господарювання» як об'єкта адміністративно-правового захисту / І. М. Риженко // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 50–54 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_4_11.

102. Розмаинский И. В. Институционализм / И. В. Розмаинский // Журнал институциональных исследований. – 2010. – Т. 2. – № 4. – С. 130–144.
103. Ромусік Я. Імплементация Европейської хартії малих підприємств в рамках реалізації угоди про асоціацію з ЄС / Я. Ромусік // Економіст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/10660-mplementacya-uevropeyskoyi-hartyi-malih-pdpriyemstv-v-ramkah-realzacyi-ugodi-pro-asocacyu-z-yes.html>.
104. Саниахметова Н. А. Юридический справочник предпринимателя / Н. А. Саниахметова. – Изд. седьмое, перераб. и доп. – Х.: ООО «Одиссей», 2005. – 992 с.
105. Селіванов В. М. Концептуальні засади Кодексу про підприємництво України / В. М. Селіванов // Право України. – 1995. – № 2. – С. 3–11.
106. Сіщук Л. В. Реорганізація юридичних осіб: теоретико-правові аспекти / Л. В. Сіщук // Приватне право та підприємництво. – 2015. – Випуск 14. – С. 32–36.
107. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум. – 2000. – 691 с.
108. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє видання. – К.: Алерта, 2012. – С. 524.
109. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – Київ. – 1974. – С. 387.
110. Словник української мови: в 11 томах. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1975. – Т. 6. – 832 с.
111. Службський І. Й. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.юрид. наук: спец. 12.00.07 / І. Й. Службський. – К., 2008. – 22 с.
112. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Наука, 1993. – 570 с.
113. Смолин Г. В. Господарське право України. Загальна частина: навч. посібник / Г. В. Смолин. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 552 с.
114. Смолин Г. В. Господарське право України. Особлива частина: навч. посібник. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 657 с.
115. Спасибо-Фатеева І. Юридичні особи за цивільним кодексом України / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2014. – № 2. – С. 70–79.
116. Фридман М. Деньги и экономическое развитие / М. Фридман. – М.: Прогресс, 2005. – 324 с.
117. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: науково-методичний посібник для суддів / Т. І. Фулей. – К. – 2015. – 728 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coollib.net/b/326688/read>.
118. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, В. В. Хахулин и др.; под ред. В. К. Мамутова. – К.: Юринком Интер, 2002. – 970 с.

119. Хомко Л. В. Легітимація суб'єктів підприємницької діяльності: сутність та законодавче забезпечення / Л. В. Хомко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2016. – № 1. – С. 142–151.
120. Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
121. Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 6-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 640 с.
122. Щербина В. С. Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрямки подальших наукових досліджень / В. С. Щербина // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – 2013. – № 3 (97). – С. 10–13.
123. Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності / В. С. Щербина // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 94. – С. 10–15.
124. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
125. Юркевич Ю. М. Господарські об'єднання: поняття, види та організаційно-правові форми / Ю. М. Юркевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична). – 2011. – № 2. – С. 139–147.
126. Яблонська А. С. Діяльність арбітражних керуючих: нормативне врегулювання та необхідність законодавчого вдосконалення / А. С. Яблонська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/?do-d&did-4793&sidk-comment>.
127. Яблонська А. С. Реєстрація суб'єктів господарювання в Україні / А. С. Яблонська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 2. – С. 118.
128. Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2012. – Вип. 24. – С. 37–49.
129. Яськів Б. А. Правовий режим майна акціонерного товариства / Б. А. Яськів // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 71–75.
130. Яцишин С. Р. Форми реорганізації підприємств у процесі укрупнення / С. Р. Яцишин, І. Д. Бенько // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 2 (27). – С. 98–108.
131. А «Small Business Act» for Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=celex:52008dc0394:en:not>

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Хомко Леся Василівна,
кандидат юридичних наук,
Кульгавець Христина Юріївна,
кандидат юридичних наук

Правове регулювання підприємницької діяльності

Навчальний посібник

Редагування *І. Б. Попик*
Макетування *Г. Я. Шушняк*
Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 10.01.2017
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 24,65.
Тираж 300 прим. Зам № 123-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.